80 kop.

JAAN VAHTRA

VALITUD TÖÖD

JAAN VAHTRA VALITUD TÖÖD

JAAN VAHTRA

VALITUD TÖÖD

Jaan Vahtra autoportree
(1923)

JAAN VAHTRA

VALITUD TÖÖD

MÄLESTUSI, VESTEID, ARTIKLEID

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

E
V07

Koostanud
Toomas Huik ja *Ülo Poots*

Ümbrispaberi ja kaane kujundanud
Paul Reeveer

1

MÄLESTUSI

I

LAPSEPÕLVE KODU

1

Seal hõljusid laiad rukkiväljad, oli külatänav ja vana haraline pajupuu kasvas Vainuoru veerul, üle madala keldri õlgkatuse. Seal roodjas-aiaga [1] palistatud külatänaval meie mängisime, ronisime keldri katusele ja haralise pajupuu otsa ning huikasime alla Vainuorgu — huhuu, huhuu!

Võrumaal Mooste vallas Kaaru külas Kitse talus oli mu sünnipaik, oli mu lapsepõlve kodu. Pikk, madal õlgkatusega rehetare seisis seal, otsakambriga ja laia muldveerega. Lai ja ruumikas oli õuemuru, ta ümber madalad hooned: suvine suitsukoda, laut, küün, aidad, tall tallipealsega, kuhu meie, lapsed, armastasime redelitpidi ronida, sest sealt võis näha kaugele — üle küla, üle Anooja või Kauksi jõe luha, koguni kaugele Anooja taha, kus sinetas kõrge-kõrge mets — Anooja palu.

Aga kesk õuemuru seisis valdaskaev kõrge kaevukooguga, kus sageli istus valta tipul suur must vares ja kraaksus kurjasti: kraak, kraak! Viltu roodjas-aed piiras kõikjal õue ja tänavaid, sageli kädistas aiateibas kirju harakas.

Kulges lai külatänav läbi küla, ühel pool tänavat talud ja teisel pool laiad-laiad viljapõllud. Kogu suvi läksid ja tulid külatänavat mööda talu karjad, ja karjapoisid puhusid minnes pasunat: tuu-tuu! Läksid

[1] Roigas-aiaga. — *Toim.*

karjad kellade kõlinal, kadusid kaugele metsamaadele, sinetava Kaarulaane servale.

Külatänav — see oli suvel meie mängumaa. Seal kihas alati rõõmus elu: meie, väikesed mehikesed ja tüdrukud, alles põlve kõrgused, jooksime ja huikasime seal hommikust õhtuni, pikutasime palavail päevadel aiavilus halja rohu sees ja vestsime jutte, mida keegi oli kuulnud oma kodus. Oli seal naeru ja nalja, muret ja rõõmu.

Ükskord suvel, kui lastekari askeldas aia ääres, hüüdis äkitselt üks poiss: «Orav, orav!» ja pistis ise jooksma. Sel hetkel kargasime kõik püsti kui välk ja lidusime jooksjale järele. Eemal tänaval hüppas väike tulipunane loom laia sabaga ja lastekari kihutas tulise hooga talle järele. See oli orav, keda nägin esimest korda. Hirmutatud laste sõjakisast, kargas orav aia otsa, lidus tükk maad seda mööda edasi ja kadus siis äkitselt aia taha kõrgesse rukkisse. Välkkiirelt olid poisid aia otsas, ronisid tulise ajuga üle kõrge aia. Hetke pärast olime kõik rukkis, kihutasime sahinal seal edasi-tagasi ja otsisime oravat. Kellelgi polnud mahti tagasi vaadata, kui õue aialt kostis vali nutt ja kisa: üks väike mehike oli üle aia hüpates jäänud püksepidi aia otsa rippuma, pea ja käed allapidi, jalad ülespidi. Nii ta vaeseke seal kõlkus ja karjus nii mis jõudis, kuna meie jahituhinas sasisime rukkis. Alles siis, kui oravast polnud leida jälgegi, läksime tagasi ja päästsime vaese mänguseltsilise aia otsast. Suured pisarad veeresid õnnetul üle põskede ja meie kõik tunnistasime ta uusi pükse, mis olid lõhki ja narmastes: püüdes aia otsast alla rabelda, oli vaene poiss oma püksid hoopis ära lõhkunud. Aimas poiss samuti kui meie, et kodus vitsad tulemata ei jää.

Kui tuli kevade ja suvi, siis haljendas ja õitses küla all lai Anooja luht. Tuhanded lilled särasid seal ilusail kevadpäevil. Meie, lapsed, noppisime seal neid, punusime pärgi ja tulime lauldes koju, igaühel peos kuldseid kullerkuppe.

Üle Anooja käis väike jalgtee ja seal oli kahest pikast palgist tehtud purre. Oli seal purdel nii ilus ja huvitav seista ja vahtida alla vette, kus mängisid kalad. Oli

seal tore supeldagi teisel pool oja liivasel kaldaäärel. Aga ükskord pidi üks väike mees seal uppuma: ta sattus sügavale ja olekski uppunud, kui mitte üks suur poiss, kes seda kaldalt nägi, poleks õigel ajal appi saanud. See lugu hirmutas meid kõiki ja kaua ei usaldanud me minna Anooja purdele.

Kui tuli heinaaeg, siis sahisesid luhal vikatid ja kerkisid lõhnavad heinasaod. Pidasime siis heinamaal vahel peidumängu, püherdasime lõhnavate heinte sees ja vahtisime oja ääres, kui isa õngitses pika vibuga jõest kalu. Tulid suured läikivad kalad, siplesid rohu sees ja me korjasime neid korvi. Aga ükskord viskas isa riided seljast, kargas sulpsti kalda alla sügavasse vette ja hakkas seal sulistama. Peagi viskas ta kalda peale suure sarvilise looma. See oli vähk, must ja kole, kõndis ähvardades meie poole, justkui tahaks kallale tulla. Lasksime kiiresti jalga eemale, kuid isa pildus kalda alt veelgi vähke välja ja hüüdis meile: «Poisid, mis te kardate, ega vähk kallale tule, ta ainult ähvardab.» Julgesime siis viimaks vähkidele hoopis ligi tulla, pärast seda, kui isa nad korvi oli korjanud. Katsus üks poiss vähki kinni võtta, kuid vähk, kurivaim, oli nakstil oma suurte käridega poisi sõrmest kinni. Hirmsa kisa ja valuga kargas poiss eemale jooksma, vähk sõrme otsas. Kuid isa sai appi, kangutas vähi käärid lahti ja päästis väikemehe, kes haledalt ulus. «Oli väga valus, tahtis sõrme otsast võtta,» hädaldas poiss ja tunnistas oma verist sõrme.

Koduõues, madala aiaga piiratud õuenurgas, kasvas kaks-kolm õunapuud ja oli lilli ning marjapõõsaid. Kevadel seisid õunapuud üleni valgeis õites ja seal õunapuude all pingil istus kaunitel õhtutel lell ja mängis suurt lõõtspilli. Mängis ja laulis lell pillile kaasa, nii et kostis üle Vainuoru, üle küla, üle Anooja luha. Vaikides istusime meie ta ümber rohu sees ja kuulasime, ja kui lelle pill vaikis, siis palusime ikka ja jälle: «Lell, mängi ja laula veel!» Aga ükskord laupäeva õhtul — siis tuli meile palju külapoisse ja tüdrukuid. Hakkas siis lell pilli tõmbama ja suured poisid ja tüdrukud tantsisid rohelisel murul. Kaua mängis pill ja kaua kestis tants, nii et poisid pühkisid higi otsaesiselt.

Oli mul üks igapäevane sõber ja seltsimees naabertalust — väike minuvanune Märdi Jaan. Ta isa elas all luha ääres Muuga talu vanas saunas ja seal Märdi sauna taga oli meil alatine mängumaa. Juba varakevadel, kui oli aedade varjus veel lumehangi, kuid päikesepoolne aiaäär juba kuiv, lidusin ma pea iga päev aia äärt mööda alla Märdi sauna juurde, palja jalu, läbi külma pori ja tihti üle jäise aiamaa, endal jalad külmast punased kui kure jalad. Tore oli olemine meil seal sauna taga päikese paistel! Tegime puupulkadest õueaeda, ehitasime maju ja lautu. Savist said hobused, lehmad ja lambad ja karjakoeragi voolisime savist.

Aga ükskord pistis sauna nurga tagant oma suurekõrvalise pea välja Muuga talu suur vana orikas, tunnistas meid tükk aega ja kõndis siis sõbralikult röhitsedes meie seltsi. Toetas oma pika kõrge külje vastu saunaseina, laskis kõrvad lonti ja jäi nii kauaks-kauaks sinna särava ja sooja päikese paistele. Näis, et olemine oli tal seal niisama hea kui meil.

Aga ükskord ütles Jaanike: «Kuule, ronime orikale selga ja teeme sõitu!» Muidugi olin minagi nõus ja varsti ronisime kui sitikad suure orika pikale turjale. Ei teinud vana sõbralik orikas sellest suuremat väljagi, röhitses üsna sõbralikult, kui meie ta turjal siplesime. Seal ütles Jaan: «Nüüd harjastest kinni, sõit läheb lahti!» Haaras Jaan kõvasti kahe käega orika kaelaharjastest kinni ja mina tegin tagapool turja sedasama. Samal hetkel hüüdis Jaan: «Nõõ!» ja ma kordasin seda omalt poolt. Müksis Jaan jalgadega vastu orika külgi, mina samuti, ja siis sündis midagi hirmsat ja ootamatut: vana rahulik orikas sai korraga kurjaks, tõstis kohutavat häält, kargas sauna tagant eemale ja pistis hüpates jooksu. Kõigest jõust hoidsime meie harjastest, sest iga silmapilk pidime kukkuma. Äkitselt lõi orikas enda tugeva pöördega viltu ja sel silmapilgul lendasime meie kui putukad orika seljast ja nii õnnetult, et otsekohe porilompi.

Kui jalule saime, siis olime üleni märjad ja porised ja Jaanike pistis uluma. Ulusin minagi häda ja hirmu pärast, sest kuhu sa lähed märgade ja poriste riietega! Vitsad ei jää tulemata, ja kui ema riideid peseb ja kuivatab, ei saa mitmel päeval toast välja. Olime kõige õnnetumad inimesed maailmas, kui hakkasime sauna taga päikese paistel riideid puhastama ja kuivatama, seistes poriste jalgadega ja püksata, endal veeresid suured pisarad üle põskede.

Aga ema oli kodus meie nuttu ja hädaldamist kuulnud, tuli kiiresti alla, haaras mind sülle ja viis koju. Nägin veel, et vana habemik Muuga Märtki ilmus saunanurga tagant nähtavale, haaras poisi ühe naksuga turjast kinni ja kadus nurga taha. Kui kohtasin Jaanikest mõne päeva pärast, küsis minult Jaan: «Mitu nähvi sulle anti?» Ma pidin talle tunnistama, et jäin vitsadest koguni ilma, sest tegin enese haigeks ja ema ütles isale, et haigele poisile ei või vitsu anda, ja nii jäigi nahatäis saamata. «Aga mina sain ära. Küll oli valus, tagumik justkui põles. Imelik, et sina ei saanud,» kõneles Jaanike.

Kui saabus sügis ja tare taga langes kaskedelt juba kuldkollaseid lehti, siis muutus pilt all Anooja luhal: suur lai veeväli lainetas seal, ulatudes kaugele Anooja palu servale. Kadunud oli teerada üle heinamaa, kadunud purre üle oja ja oja kohtagi ei olnud enam tunda, ainult suurte pajupõõsaste ladvad paistsid veel veest. Sõuti siis üle lainetava luha palkidest tehtud parvedega ja mõnikord lainetas lai vesi rängalt ning oli vihane. Ei tahtnud meie siis alla luha äärde minna, vaid aina imestasime, kust ometi on tulnud nii palju vett. Kui isalt küsisin, kust see suur vesi luhale on saanud, siis vastas isa: «See on sellepärast, et seal kaugel allpool on Jaanimõisa veski ja sügisel pannakse veski pais kinni.»

Kord hilja sügisel, kui ühel hommikul ärkasin, nägin oma imestuseks, et veeväli Anooja luhal läikis kui peegel. Öösel oli tulnud külm, härmatanud puud ja rohu ja luhale oli tekkinud juba jää. Ruttasime siis õhinal alla luhale, proovisime jää kõvadust ja leidsime, et jää on küllalt kõva ja kindel. Jooksime jääle ja see oli ilmatu lõbus. Aga pea tulid suured poisid, sidusid alla uisud ja jooksid uiskudega jääl nii kiiresti nagu tuul. Ei julgenud suuredki poisid sõita kaldast kaugele, kuid nädala-paari pärast, kui külmad kestsid, hakkasid

uisumehed otse üle luha sõitma kuni Anooja paluni, hoolimata sellest, et kohati jää kõvasti praksus.

Oli lellel külatänava ääres nurme serval sepikoda. Tagus lell seal rauda hommikust õhtuni ja külamehed-sepilised tõmbasid lõõtsa, mis kõvasti kohises. Alati oli sepikojas mehi ja suuri poisse, kes istusid sepikoja ees aial ja puhusid imelikke jutte. Seisime meiegi, lapsed, sageli seal sepikoja lävel, kuid kadusime siis välkkiirelt, kui lell haaras ääsilt pikkade tangidega tulipunase raua, pani alasi peale ja mõni suur poiss virutas raske vasaraga pihta. Tuliseid sädemeid purskas siis täis kogu sepikoda, nii et vanadki mehed kargasid eest.

Jah, siis ma ühel päeval, kui suured poisid uisutasid all luhal, hakkasin lelle paluma: «Pai lell, tee minule kah säärased uisud, nagu on suurtel poistel, tahaksin väga luhal sõita, samuti kui sõidavad nemad!»

Oligi lell pai ja tegi mulle väikesed uisud. Ma ruttasin luhale, sidusin uisud alla ja proovisin sõita, kuid kukkusin ikka ja ikka pikali, nii et nutt kippus peale. Väike Märdi Jaan, nähes minu uiske, oli kurb, et tal neid ei ole. Aga mõne päeva pärast olid temalgi uisud: ei jätnud poiss kodus mangumist, enne kui isa oli muretsenud temalegi uisud.

Õppisime peagi Jaanikesega uisusõidu selgeks ja kõik läks hästi. Aga ükskord pidime mõlemad uisusõidul hukkuma. Oli tol päeval kõva tuul, me sõitsime kaugele luhale, aga kui ümber pöörasime ja tahtsime kaldale tulla, tuli nii kange tuulehoog, et lõi meid mõlemaid pikali ja hakkas libedat jääd mööda kaugele oja poole ajama. Ei saanud meie kuidagi jalgu alla ja tuul aina vedas ja vedas meid kaugemale. Korraga hakkas Jaan karjuma: «Appi, appi! tuul ajab meid mülkasse.» Hirmunult vaatasin ma eemale ja nägin, et üsna meie lähedal oli jääs suur must auk, mis lainetas, — seal oli allika koht, mis polnud veel kinni külmanud. Surmahirmus hakkasime kõigest jõust jääl kõhuli olles kalda poole roomama, kuid ikkagi püüdis kange tuul meid tagasi rebida. Meie võitlesime tuulega ja karjusime appi. Meie kisa ja appihüüd oli juba kostnud külla. Tulid mehed ja poisid, pikad kaikad ja

lauad õlal, ruttasid meie juurde, kuid jää ragises ja raksus nende all kõvasti. Pandi lauad jääle, suured poisid tulid laudu mööda meie juurde, nabisid meid käest kinni ja toimetasid kaldale. See oli uisusõit, mis ei ununenud.

— — — — — — — — — —

Vaheldusid suvi ja talv, kevade ja sügis. Ühel märtsipäeval läks isa kodust, jäi mitmeks päevaks ära, ja kui ta tagasi tuli, siis kuulsin, kui ta emale kõneles: «Leidsin viimaks ühe kohakese, kus saab elada. Too on Koiola vallas Holvandi küla tagamaadel Kivijärvel. Sain osta seal majakese ja sinna juurde ka maad rentida.»

Ei mõistnud ma sellest palju, kuid paar nädalat hiljem, kui oli suur sula ja sadas lumelörtsi, sõitis õue mitu külameest hobuste ja regedega.

«Nüüd läheb lahti, see ärasõit,» kõneles isa, kes oli hommikust saadik askeldanud nii toas kui väljas, sidudes kaste ja kompsusid. Ema oli sõnatu ja kurb ja mingi nukrus valdas meid, lapsigi. Varsti nägin läbi akna, kui laudast toodi välja paar lehma ja mõned lambad ning asetati regedele. Laeti regedele terved koormad veel muudki kraami ja ema ütles meile: «Lapsed, nüüd ruttu riidesse. Meie peame siit talust lahkuma, sest vanaisa on lubanud talu lellele. Lähme elama uude kohta, see on Kivijärvel, kus tuleb meil alata uut elu.»

Peagi oli ärasõiduks kõik valmis. Meid, lapsi, asetati kraamikoormate otsa, kuhu ronisid ka isa ja ema. Isa ja külamehed kõnelesid kõvasti, vanaisa seisis tarelävel, oli vaikne ja sõnatu. Sõitis mitme-hobuseline kraamivoor väratist välja, keeras alla luhale, kust käis talitee, sest külatänav oli ääreni kõrgeid lumehangi täis. Venis pikk voor aeglaselt luhal ikka edasi, ikka edasi. Maha jäi kodutalu, külatänav, Anooja valendav luht ja kõrge sinetav Anooja palu. Maha jäi kõik, mis oli olnud seal armas, — kadus jäädavalt mu esimene lapsepõlve kodu.

2

See oli hoopis väike majake, õlgkatusega, seal sügavas Võrumaa nurgas, Koiola valla Holvandi küla tagamaal, väikese Kivijärve kaldal, kuhu tulime elama. Kurb oli olnud meie lahkumine minu sünnikohast: vanemad pidid jätma oma isatalu, kus nad aastakümneid olid elanud ja töötanud, ja otsima uut eluaset. Selleks oli isa leidnud tolle väikese metsaonni Kivijärvel ja sinna me siis asusime.

Kesk metsasalusid, võsastikke ja sookolkaid seisis too onnike, madal ja inetu, kaugel külast ja teistest onnidest. Vähemalt paistis see mulle nii, sest tee külast sinna viis üle mätasmaa, läbi otsatute kadastikkude ja üle vesiste sookäärude. Olid sellegi teeraja tallanud suure küla karjad suvel, ja talvel oli siin veetud puid.

Aga kui hakkas paistma kevadepäike ja punetama lõid lepavõsad, kasetukad ja kuuskede tipud; kui isa laskis kaskedest mahla ja metsad hakkasid kajama lindude laulust, siis ununes peagi kadunud sünnikoht ja siinne uus elu muutus huvitavaks.

Laia läikiva kirvega raius isa võsastikku, rohmis üles põliseid mättaid, tegi haost ja mättaist kõrged kuhilad ja süütas nad vaiksel kevadeõhtul põlema. Palju oli neid kütiseid, ja kui igaühelt tõusis üles suur suits, kerkis kui ilmatu suur hall sammas taeva poole, ühinedes ülal ja täites kogu maailma, siis hõiskasin ma üllatusest. Põlesid ja suitsesid kütised mitu päeva, täitsid õhku mingi kõrbmaheda turbalõhnaga. Ja kui kütistest ei jäänud muud järele kui suured valged tuhahunnikud, siis võttis isa laia puulabida ja pildus tuha laiali — üle kogu uudismaa. Krabis ta seda mätasmaad harkadraga, mis hobuse järel imelikult hüples, äestas okkalistest kuuselaudadest tehtud kõrge äkkega ja viskas seemne peale. Ja kasvas neil uudismail kõrge vili.

Aga mõnes sookäärus, kus kasvas tihe võsa, tegi isa veel muudki tööd: raius võsa maha, laskis ära kuivada ja siis ühel päeval, kui oli kuiv ilm ning tuul puhus välja põllulappide poole, pani punaseks kuivanud haole tule otsa. Oi, oli see alles tuli ja suits! Kiiresti haaras kõrge tuleleek kogu raiesmaa, mühas ja pragises ja lendas

tuhatnelja ajades ühest äärest teise. See oli sõõrd, ja sai sellest sõrrumaa, mis jällegi kuidagi põlluks krabiti ning kus samuti tore vili kasvas.

Aga vähe oli meil neid maalappe, seegi rendimaa, kohati hall liiv, kohati niiske mätasmaa. Vähe rõõmu näis olevat mu vanematel seal tolles metsaonnis, sest kuulsin neid tihti kõnelevat: «Ei ole siin kellegi elu, ei jõua nende mätastega siin maadelda ja liivanõmmedel kasvab küll ainult kanarbik . . .» Minule, väikesele mehikesele, oli seal metsaonnis elamine siiski huvitav. Mind ahvatles kevadel suur veelomp onni kõrval põllulohus, kuhu kogunes lume sulamisel palju vett ja mis paistis olevat kui ilmatu meri. Lasksin oma esimesed männikoorest tehtud laevad sinna «merre» minna ja olin õnnetu, kui nad otse minu silma all hukkusid. Usaldasid lennata sinna lombile mõnikord metspardidki ja siis silmitsesin ma neid põnevuses puu või põõsa tagant. Aga öösiti krooksusid minu «meres» konnad: kvaak-kvaak-krooks! ja see oli õudne kontsert. Asus sealsamas lombi ääres veel üks meie imepisike hooneke — saun, kus käisime vihtlemas. Ja kui isa vihtlemise järel saunast välja jooksis ja otse sügavasse vette hüppas ning seal sulistas ja koguni ujus, siis mõtlesin, et küll võib isa julge olla, ei kardagi, et konnad võivad talle kallale tulla . . .

Kasvas sealsamas lombi ääres sauna taga suur kask. Ta oli jäetud sinna üksinda, pärast seda kui seal kunagi oli tehtud kütismaad. Ta harud olid laiad, ning pikad peenikesed oksad langesid alla kui niidid. Istusime isaga ta varjus suvel tihti, eriti siis, kui kõrvetas keskpäevane päike. Aga tormiste ilmadega kohises kask kõvasti ja ta müha kostis metsa mühina kõrval kui vaikne laul. Sügisel läks ta üleni kollaseks ja seisis kesk vaikseid päikesepaistelisi sügispäevi kui määratu suur kuldne kuhelik.

3

Kord kevadel märkasin, et kase otsa lendas parv musti linde. Istusid seal kaua, vilistasid ja laulsid imeilusasti.

Isa ütles minule:

«Vaata, kuldnokad on meile külla tulnud — ole vahva poiss, tee neile pesa, pane kase otsa, ja linnud tulevad meile elama.»

Nüüd tuli mullegi meelde aabitsas nähtud pilt, kus puude otsas olid väikesed karbitaolised kongid — kuldnoka pesad. Sääraseid pidin ma vist küll teha oskama. Kuna olin muidugi juba suur meistrimees igasugustes lõikamistes ja sepitsemistes, ainult küll noa ja väikese kirve abil, siis isa õpetas, kuidas tuleb teha kuldnoka kongid. Juba teisel päeval oli kong valmis ja kiiresti olin ma ta üles kase otsa viinud: ronisin kui orav peaaegu kase latva ja tirisin kuldnokakongi nööri abil üles.

Oli see töö tehtud, jäin põnevusega ootama, millal kuldnokad temasse elama tulevad. Ootasin ühe päeva, teise ja kolmandagi, aga kuldnokki ei olnud ainustki näha. Aga neljandal päeval õhtu eel ilmusid nad äkki suure parvena kase latva. Ma olin üliõnnelik: on nad kord tulnud, küllap nüüd mõni valib minu tehtud kongi endale eluasemeks, jääb siia terveks suveks ning laulab ja vilistab iga päev. Ja minu otsatuks rõõmuks lendaski paar kuldnokka otsekohe kongi otsa; hüplesid ta ümber ja üks katsus juba kongi sissegi pugeda. Hulk aega karglesid nad ja laulsid kongi ümber, näisid seda tunnistavat igast kandist, lasksid vahvasti vilet ja — lendasid minema. Mu meel muutus nukraks ja ma kurtsin oma muret emale. Ema arvas, et nad vaatasid ehk pesa valmis ja tulevad teisel päeval tagasi.

Teisel päeval ootasin ma neid põnevusega, ja kui nad tõesti jälle tulid, siis oli minu meel uuesti rõõmus.

Kuid seegikord tunnistasid linnud uut kongi hoolega, katsusid august sisse pugeda, aga millegipärast loobusid sellest ja lendasid minema. Ja ei tulnudki nad enam tagasi, hoolimata minu igapäevasest ootamisest ja murest. Jäigi kong nende poolt kasutamata. Ainult kord suvel märkasin, et kongi augul sirtsus — varblane; see minule juba igavaks läinud hallivatimees oli ilusa uue kuldnokakongi valinud endale pesategemiseks. Olin üpris vihane tolle halli varblase peale, sest kelle loaga läks ta ja tegi endale sinna pesa!?

Kui saabus järgmine kevad, ootasin jälle kuldnokki.

Nad tulidki, kuid kordus sama lugu: katsusid kongi küll igast kandist, aga sinna ei jäänud keegi, läksid minema kõik. Mõtlesin kurbusega, mis see peaks küll olema, et minu tehtud kong kuldnokkadele ei meeldi! Kõnelesin sellest isale. Isa laskis mul kongi puu otsast maha tuua, tunnistas seda omakorda ja ütles siis naeratades:

«He-hee, poiss! Oled olnud halb meister — kong muidu ilus, ainult üks väike viga on tal: oled teinud kongi augu nii väikese, et rästas ei mahu sisse, isegi varblasel on vaev olnud läbi pugeda . . .»

Nägin nüüd ise ka, et olin teinud suure vea. Kuldnokk on ju suur lind ja säärane kitsas uks võis teda ainult vihastada.

Parandasin vea, ja ennäe! pea asuski kuldnokapaar kongi elama ja laulis mulle tänutäheks oma ilusaid laule.

4

Talve tulekul koondus kogu elamine onni. Isa oli toonud laadalt aabitsa, mille kaanel oli suur punane kukk, kes seisis ühe jala peal — teise jala varvaste vahel hoidis ta lahtist raamatut.

Oli tolles aabitsas ilmatu palju tähti, suuri ja väikesi. Oli ka hulk mitmesuguseid pilte. Vaatasin aabitsast heal meelel pilte, aga kui ema seletas, et mina pidavat selgeks õppima kõik need tähed ja lugemised, mis raamatus leidusid, siis arvasin ma esiotsa, et see küll päris võimatu peaks olema. Sest neid tähti näis seal olevat lugemata palju ja igaüks isemoodi harudega.

Kuid ema oli järeleandmatu: ta võttis mind voki juurde käekõrvale, näitas aabitsast tähti ühekaupa ja nimetas nende nimesid. Hoidsin õlekõrre abil tähtede rea käes, hüüdsin emale valjusti järele, ja vaata imet: jõuluks olid kõik tähed selged ning kevadeks lugesin aabitsast ja igast teisest raamatust niisama hästi kui ema või isa.

Ja kui huvitav: raamatuis oli lugeda väga imelikke lugusid, sääraseid, mida ei rääkinud ei isa ega ema.

Aga kui saabus kevade ja virgusid võsad, sookäärud ja väike Kivijärv, siis jooksin ma jälle hõisates mööda rohelisi metsaradasid.

5

Kivijärv — nii on selle järvekese nimi, mis asub seal kaugel Võrumaa nurgas, kus seisis kord meie onn. Pole teda märgitud ühelegi maakaardile ega ole temast lugeda üheski õpperaamatus. Liialt väike ning tähtsuseta on see väike järveke kesk kadakamaid ja sookääre selleks, et teda tuntaks kaugemal, jah, liialt kaugel ja kõrval oli ta muust maailmaelust, et temast üldse kõnelda. Aga minule oli ta ükskord armas, sest tema kaldal oli mu teine lapsepõlve kodu.

Tervelt kolm suve hoidsin ma Kivijärve kaldal lehmi, lambaid ja sigu ning elasin kaasa kõik ta eluavaldused. Järve kallas, igivana turbamätastik, see oligi minu karjamaa, kus sai olla nii vaba ja mureta. Istusin suurel ränisel sookivil, mis asus madalas järvevees, kõlgutasin paljaid jalgu ning pildusin omatehtud õnge vette: vahest haarab mõni must ahvenas, mida järves leidus, võib-olla tuleb koguni suur. Aga ikka tulid väikesed, kuid seegi tegi suurt heameelt. Aga kui päike kõrvetas ja kogu turbasoo oli pruun, siis kippusime vette, nii mina kui ka lehmad. Läksid need sarvekandjad seljani vette sisse ja seisid kaua-kaua, kuni meelde tuli roheline heinatutt mätaste vahel. Tegi nalja, kui piristas parm: siis lõid kõik lehmad korraga sabad selga ja kihutasid tulisel ajul järve, kus sabatuustik vees aina pritsis ja patsutas.

Läksid minu suved selle järvekese rannal, läksid talvedki, kuigi selle vahega, et talvel sai käia järvel ainult siis, kui tuli sügisel klaasselge jää ja lõbus oli jääpeeglil joosta. Sattusin mõnikord sinna sügava lumegagi, nimelt siis, kui jäneseid ajades viimased lidusid üle järve pedastikku, kuhu mina, poisiklutt, ikkagi järele lidusin nagu õige jahimees kunagi, õlal omatehtud puupüss, küll ainult noolega.

Oli ilus säravail suvepäevil pikutada Kivijärve vaiksel kaldal, kuulata käo kukkumist üle järve pedastikust ja vahtida kõrgeid valgeid pilvi, mis sõudsid kui imelikud talled sinises laotuses.

Oli ilus sügiselgi, kui läksid kuldkollaseks madalad sookased ja helkisid pidulikult tumedate pedakate ja

soosambla foonil. Suur vaikus seisis siis järvel ja ta ümbruses, ainult leegion oravaid mängis ja plaksutas pedastikkudes. Vaatlesin kõike seda, olles oma väikese karja juures, ja valdas mind tihti suur nukrus: miks oli see suvi ometi nii lühike ja miks peavad tumerohelised kased muutuma kollaseks . . .?!

Aga tuulistel sügispäevadel, kui oli pilves ja sadas külma vihma, oli järv kuri. Ta veeretas tusaselt oma tumedaid laineid, lõi vahtu üle kaldakivide ja oli kohutav. Ei tahtnud ma teda siis näha, kartsin koguni. Ja tormistel sügisöödel kostis ta õudne kohin koguni meie onni.

6

Oli mul hea karjasõber, meie vahva koer Sammi, tugev, must-valget kirja, tark ja arusaaja. Olime mõlemad koos kasvanud, mõistsime teineteist ülihästi. Oli talle ainult tarvis öelda, et tee seda või seda, ja kohe oli ta hakkamas. Hulkusime temaga mööda metsi ja sookääre, ajasime jäneseid ja oravaid taga ning materdasime rästikuid — neid jõledaid loomi oli seal sookäärudes, jah, isegi väljas põllul, kohutavalt palju. Ja osav oli Sammi madusid tabama: kui rästikuga kokku juhtus, siis haukus ta teda tükk aega, minule märku andes, et tuleksin kaikaga. Ning sel hetkel, kui uss materdamise eest plehku pistis, oli Sammi nobe: ta haaras ussi keskelt kinni ja raputas teda välkkiirelt, nii et ussil aina tükid lendasid. Sai ta mehike mõnikord ussidelt ka nõelata. Siis oli tal kael paistetanud ja mitu päeva ei võtnud ta toitu. Seda vihasem oli ta usside peale järgmisel korral.

Oli Sammi vahva karja hoidma ja otsis kadumaläinud lehma või mullika kas või mitme versta tagant metsast üles. Mina ja Sammi, need olid kaks lahutamatut sõpra. Aga ükskord vedas tal mehikesel üsna räbalasti. Olin ühes suure küla karjaga rännanud ka oma loomadega kaugele Ruusa metsa, kus olid Holvandi talude tagamaad, ning aina mets ja mets. Seal oli loomadel kuldne põli, sest raiesmail kasvas kõrge lopsakas rohi. Oli põlve meil karjapoistelgi. Hulkusime suure metsa

all ringi, luurasime rähnipesi, uurisime suuri imelikke linde, kes seal lendlesid, ja kaapisime kaskedelt magusat mähki. Oli kuldne põli ja suur vabadus, ainult nii palju oli muret, et koju minnes kõiki loomi metsast kätte leida.

Kord ühel hommikupoolel kuulsime, et meie koerad hauguvad kuskil väga kaugel. Haukusid ägedasti ja ulgudes. Seal pidi midagi erakordset lahti olema. Läksime joostes koerte haukumise suunas, ja kui viimaks juurde jõudsime, nägime oma üllatuseks, et kõik meie viis koera hauguvad ja uluvad suure piirikupitsa ümber, mis asus Toolama-Koiola-Peri-Veriora piiripunkti keskusena sügaval metsas, kõrgustikul, oli ilmatu suur ja kõrge nagu kuhelik, kokku kuhjatud mõnest kivist ja toredast liivast. Veel suurem oli meie üllatus, kui nägime kupitsa sees suuri õõneskäike, kuhu koerad tulises vihas sisse tikkusid, kuid natukese maa pealt ulgudes jälle tagasi kargasid.

Kes asub seal kupitsa all õõnestikus? Oli meile selge, et mitte küll keegi muu kui va reinuvader-rebane.

Niipea kui koerad nägid, et neile meie näol abiväge oli tulnud, hakkasid nad julgemini õõnestikku pugema. Ja niipea kui koer oli pisut kaugemale õõnde jõudnud, algas seal hirmus ragin ja purelemine. Näis, et rebane oskas iga kallaletungi oma osavuse ja teravate hammaste abil tagasi lüüa, sest mõnelgi kallalekippujal oli nina juba tublisti verine. Oli minu Sammigi juba veristada saanud ning nuuksudes ja abi paludes hüples ta minu juures, justkui kutsudes mind karistama seda jõledat metsalist seal maa all.

Koerte ägedusest sattusime meiegi hoogu. Ässitasime koeri ägedamale pealetungile ja aitasime koertel laiendada õõne sissekäiku. Oli seal ilmatu palju kära, haukumist ja ulgumist, sest juba rõkkas ka poiste hääl.

Seal ühel hetkel tormas õõnestikku Sammi. Kadus hoopis maa alla, nii et sabaotsagi enam ei paistnud. Samal hetkel algas maa all hirmus purelemine ja müdin: kostis Sammi kisa ja rebase meeleheitlik kilkamine. Oli selge, et seal käib vihaseim võitlus elu ja surma peale. Olime kõik põnevil ja karjusime ärevusest. Samuti kisasid koerad ja tikkusid õõnde, Sammile järele. Kestis see

nii minutit kümme, siis puges Sammi õõnest välja, kogu pea haavu täis, kõrvad lõhutud ja verised, esimesed käpad puretud. Oli hale teda vaest näha, nii löödud ja armetu nägi ta välja. Ta oli seal kitsas maa-aluses lahingus kaotanud, sest vana ja vilunud reinuvader oskas end omas kodus mehiselt kaitsta.

Võtsin vaese veristatud Sammikese käekõrvale, otsisin sooserval üles veelombi ja pesin ta haavad puhtaks. Ja kui ta hiljem oiates minu kõrval haigena põõsa vilusse maha heitis, tuli mul tõrjuda kärbeste ja sääskede parvi, kes ahnelt kippusid mu sõbra veriste haavade kallale. Ja kogu oma eluaja oli ta mulle selle eest tänulik, niipalju kui see tal oli võimalik. Ongi mulle meelde jäänud kogu eluajaks tolle vahva koera kuju, ja vaevalt on mul elus olnud paremat ja ustavamat sõpra, kui oli Sammi.

7

Kord pühapäeva õhtul istus meie väikeses kambris koos mitu meest. Olid tulnud meie poole juttu vestma mõned lähedaste metsaonnide mehed. Minu isa oli suur jutumees, noores eas palju käinud ning raamatuid ja ajalehti lugenud. Ta teadis teistelegi palju vesta laiast maailmaelust ja -asjadest. Aeti kaua mitmesugust juttu. Kõneldi ka vaimudest ja vanapaganatest.

Korraga ütles naabrimees Vinne-Juhan:

«Ega see Kivijärvgi ilma vanapaganateta ole. On neid siingi ja on neid ka nähtud. Kui mina noormees olin ja siia tagamaale hakkasin onni ehitama, siis ütles mulle Tanno talu vanamees kohe, et muidu on siin kõik hästi, aga järve ei või suplema minna — võib ära uppuda, sest siia on nii mõnigi oma elu jätnud . . .»

Ja jutustas Juhan järgmise loo, mis ta Tanno vanamehelt oli kuulnud.

«Kui minu vanaisa veel poisike oli, siis kasvanud siin, Kivijärve ääres ilmatu suur mets. Puud olnud nii jämedad, et mees pole suutnud ümbert kinni võtta. Olnud siin metsades hunte ja karusidki. Holvandi külas olnud siis kõigest kolm talu ja maa ning mets olnud kroonu oma. Kivijärv olnud hoopis metsa sees, ainult üks koht kaldal olnud lage muru, kus kasvanud tore-hein.

Korra olnud vanamees oma karjaga järve kaldal rohelisel murul. Olnud ilus suvine õhtupoolik. Loomad söönud rahulikult murul ja vanaisa istunud järve kaldal männi all ja keerutanud linadest pastlapaela.

Äkki ilmunud justkui maa alt võõras vanamees poisi juurde. Hall habe ulatunud tal peaaegu põlvini ja käes olnud tal suur raudne kepp.

Poiss kohkunud esiteks väga, kuid nähes, et vanamees on üsna sõbralik, saanud temagi julgemaks.

Võõras vanamees hakanud poisiga juttu ajama. Pärinud viimaks, misjaoks poiss säärast pikka paela keerutab.

Vanaisa, va naljahammas, nagu ta oli, vastanud, et keerutavat paela selleks, et seda Kivijärve õige kinni õmmelda — näe, risuks ees, ei saa karjaga teisele poole järve, kus kasvab veelgi ilusam rohi . . .

Seda kuuldes saanud võõras vanamees väga erutatud ja hakanud kohe poissi palumà: «Kulla poisu, jäta see tegemata: mina olen järvevana, ja kui sa järve kinni õmbled, on minu päevad loetud. Toon sulle kotitäie kulda, aga järv jäta rahule . . .»

Nüüd saanud vanaisa julgeks ja öelnud: «Kui nii, siis jätan järve küll rahule, aga too kuld kohe siia!»

«Ei, kulla poisu, praegu ei saa! Mina saan surelikkudele varandusi anda ainult kesköö̀l. Vaata, seal järve kaldal on suur lai kivi. Tule tuleva neljapäeva ööl kesköö ajal siia Kivijärve äärde ja valva: kui näed selle kivi peal väikest sinist tuld, siis astu kivi juurde ja kotitäis kulda on sul seal.»

Seepeale kadunud tundmatu vanamees niisama äkki, kui ta oli ilmunud. Poiss jäänud ammuli sui ringi vahtima, aga pole näinud vanameest kuskil.

Tulnud poiss karjaga koju ja rääkinud kodustele kummalisest juhtumusest järve kaldal. Isa olnud usklik ning vaga mees, käinud tihti kirikus ja lugenud piiblit. Ta kuulanud poisi juttu, raputanud pead ja öelnud: «Mina ja minu vanemad oleme elanud õiguse ja tõe abil. Kas sina, poiss, tahad endale varandust saada kuradi abiga? Ära usu, mida sulle järve kaldal räägiti, sest rääkija ei võinud olla keegi muu kui vanakuri ise. Paljusid hingi on nad selle kavalusega hukanud ja ega seegi jutt

midagi muud olnud, kui et sind ühes endaga põrgu vedada. Ära usu, mu poeg, vanapagana kavalusi, head pole sellest keegi näinud. Kulla abil on nad ennegi inimesi öösel kodunt välja meelitanud, aga tagasi pole keegi neist tulnud . . .»

Kuulanud poiss isa juttu, kaalunud ja mõelnud mitu päeva, mida teha, ning viimaks polegi julgenud kulla järele minna. Talus olnud tol ajal sulaseks Tepo Märt Vanakülast. See olnud väga tugev ja julge poiss. Kord Lutsu kõrtsis peksnud ta üksinda terve kõrtsitäie peremehi ja sulaseid läbi ega ole kartnud mitte kedagi.

Märt kuulnud, kui karjapoiss jutustanud imelikust vanamehest ja kulla lubamisest Kivijärve ääres. Samuti kuulnud ta ka seda, et poiss ei julge lubatud kulla järele minna. Märt võtnud nõuks ise minna karjapoisi asemel kulda ära tooma.

Niipea kui saabunud järgmine neljapäeva õhtu, kõndinud Märt kodunt välja, ilma et kellelegi oleks öelnud, kuhu ta läheb. Teised arvanud, et küllap Märt läheb jälle kõrtsi nagu harilikult.

Olnud soe suveõhtu, kuid taevas seisnud raskelt pilves ja kaugelt kuuldunud pikse mürinat. Öösel tulnudki väga ränk pikne, valanud vihma kui toobrist ja pikne kärkinud ja paukunud kogu öö.

Kui hommikul Märti lakast äratama mindud, olnud Märt puruhaige. Ajanud hoopis segast juttu ega tulnud paar päeva lakast alla. Teised arvanud, et küllap oli kõrtsi juures mõni kange kaklus ja Märt on saanud kõvasti peksa. Alles laupäeva õhtul tulnud Märt lakast alla, käinud saunas ja öelnud, et läheb pühapäeval kirikusse.

Kui teised pärinud, mis tal viga on, ohanud Märt ja jutustanud:

«Oh, see on kole lugu. Tahtsin rikkaks saada, aga kes see laseb! Karjapoisile oli kulda lubatud, ta ei julgenud järele minna. Mõtlesin, et vaatan õige ise järele, kuidas lugu selle kullaga on, ja kui saab, toon ära. Läksin neljapäeva õhtul välja. Nagu nägite, oli ilm ähvardav. Mõistsin, et säärane ta peabki ju olema, sest olin kuulnud, et säärastel koledatel öödel sahkerdavadki vanapaganad oma kullaga. Enne kesköö saabumist läks taevas hoopis mustaks. Sammusin läbi suure nõetsa Kivi-

järve poole, olin julge ega kartnud põrmugi. Ainult siis hakkas pisut jube, kui kõvasti välku lõi, nii et kõik puud ja põõsad olid metsas selgesti näha, ja pärast seda silmad nii pimestusid, et üsna kobades edasi sain.

Jõudnud Kivijärve äärde, jäin tolle suure laia kivi ligidale valvama. Istusin pilkases pimeduses nagu kotis, oli lõpmata soe ilm ja müristas ning pildus välku. Aga imelik oli, et ainustki piiska vihma veel ei tulnud.

Äkki kostis mingi salapärane kohin, kuskil kuuldus raha kõlinat ning sel hetkel lõi kivi peal põlema imelik sinine leek. Tõusis kui sinine joon kivi keskelt üles. Ma tõusin erutuse ning põnevusega püsti ja hiilisin kivi juurde. Ise luurasin ringi, kas kuskil mõnda varanduse-hoidjat näha pole. Ei silmanud midagi peale pilkase pimeduse. Kivi juurde jõudes pidin ma karjuma imestuse ja heameele pärast: kogu lai kivi oli kaetud suurte kuldrahadega. Võis olla seal kaks-kolm vakka. Rahahunniku keskelt tõusis üles imeilus sinine leek.

Mul oli kaasas vakane kott. Kiiresti võtsin koti kaenlast ja hakkasin kahel käel kulda kotti roobitsema. Juba oli kott peaaegu täis, kui äkki ilmus tulukese paistel nähtavale mingi suur tume kogu, lai labidas käes, ning ta tulised silmad põlesid kui söed. «Poiss, mis sa siin teed!» hüüdis mingi kole ennekuulmata hääl. «Kes lubas sul siit raha võtta? Oled muidu tubli poiss, käid kõrtsis ja kakled, aga see ei lähe, et sa meid petta tahad: kuld on lubatud karjapoisile, aga mitte sulle. Silmapilk kalla kotist kõik tagasi, ehk muidu viin ma su otsekohe enesega kaasa!»

Sel hetkel käis hirmus pikse kärgatus, kõik ilm näis tuld täis olevat. Ma tundsin, et midagi tulist ja valusat lõi mulle vastu nägu. Ma kukkusin uimaselt kivi kõrvale ja leidsin end alles koidu ajal, kui hakkas juba valgeks minema. Vihma valas kui oavarrest. Nägin, et suur kivi oli pooleks lõhki löödud. Mu meel oli segi ja ma ei saanud esiotsa aru, kus ma olen. Märgates enese kõrval tühja kotti, tuli mulle pikapeale kõik meelde. Ma tunnistasin kivi ümbrust, kas pole sinna ainustki kullatükki jäänud. Kuid leidsin ainult lõhkenud kivi killukesi, muud mitte midagi. Komberdasin vaevu kodu poole, olin hirmust ja ehmatusest paar

päeva haige ja segane. Oli suur varandus, aga näe, ei lastud ära tuua ...»»

«Kivi, nagu teate, on seal praegu,» lõpetas Juhan, «ja lõhki on ta ka. On mõned teisedki näinud pimedail neljapäeva öil seal saladuslikku sinist tuld põlevat, kuid keegi pole julgenud enam vaatama minna, mis seal tehakse. Küllap järvevana käib seal oma ligunenud kulda kuivatamas. Mitmed mehed on kivi alt kaevamise teel kulda otsinud, kuid midagi pole leitud — vanal kuld ju järve põhjas, ega's ta rumal ole, et matab kulla kivi alla, kust igamees võib selle välja võtta ...»

Kuulasin hinge kinni pidades neid vanameeste jutte ja õudne hirm Kivijärve ees asus südamesse. Nüüd ma mõistsin, miks järv oli tihti hoopis teistsugune kui harilikult. Tuli meelde, et olin ise tihti tolle suure laia kivi peal järve kaldal istunud, ja lõhki oli ta tõesti. Kas võisin ma aimata, missugused õudsed lood selle kiviga ühenduses on!

Kogu järgmise öö piinasid mind hirmsad unenäod. Nägin unes, et mindki kimbutas too saladuslik vanamees, tuli otsekohe järvest, suur raudne kepp käes. Ja kivi peal põles tuli ja oli väga palju raha ...

Kui teisel hommikul karjaga Kivijärve poole läksin, siis oli mul järve ees kange hirm. Ei julgenud enam otse järve äärde minna, silmitsesin seda eemalt ja uurisin iga tumedamat puud ja põõsast ta kaldal, kas mitte too vanamees kuskil luuramas pole. Ei julgenud ka kivile lähedale minna, sellele hirmsale kivile, kus vanapagan raha kuivatamas käib ja kus vaese Märdiga säärane kole lugu oli juhtunud, nagu Vinne-Juhan jutustas. Ja ega see ometi vale olnud, mida vanad mehed nii tõsiste nägudega üksteisele jutustasid.

Pikapeale, kui nägin, et toda saladuslikku vanameest kuskilt nähtavale ei ilmunud ja järve kaldal ka muud erakordset ei juhtunud, harjusin järvega jälle: ma usaldasin jälle õnge visata ja madalamates kohtades isegi supelda. Mulle paistis, et järvevana on vist oma varandusega kuhugi mujale ära läinud, võib-olla vahest Uibo- või Partsijärve, mis olevat siin ligidal ja palju suuremad kui Kivijärv.

Aga kord hiljem tabas mind siiski ränk kohkumine, sest arvasin esimesel hetkel, et olengi järvevanaga otsekohe silm silma vastu juhtunud. See oli nimelt ühel palaval keskpäeval, kui me Sammiga olime järve kaldal ja ma päikese paistel uniseks jäädes olin tukkuma jäänud. Äkki kargas Sammi kurjasti haukuma, ma hüppasin püsti ja näen, et mitte kaugel minust askeldab võõras, suure habemega mees järves kivide vahel. Ehmusin nii, et ei teadnud esimesel silmapilgul, mis teha, kas appi karjuma hakata või jooksu panna. Näis päris selge olevat, et see pole keegi muu kui järvevana. Aga veel enne, kui ma midagi sain ette võtta, hõikas vanamees minu poole:

«Jants-poiss, hei! Tule mulle appi — tõmbame võrgu kivide vahele, siin on suuri ahvenaid! Saad endale ka kala!...» Jäin kuulama ja tunnistasin habemikku pisut terasemalt. Tundsingi ta ära: see oli Kiijo Piitre, meist mitte kaugelt, Pukaste kolga pops. Ta oli tulnud väikese käsivõrguga Kivijärvele ahvenaid küttima. Peagi solistasin ma Piitrega vees, sai käia üsna sügavas, aga keegi ei hakanud jalast kinni. Ja ahvenaid tabasime ka, üsna suuri musti ahvenaid.

Sellest päevast saadik olin ma järve suhtes niisama julge kui varemgi.

VANAKÜLA VALLAKOOLIS

Kui ma Kivijärvel olles lugemise selgeks olin saanud, ükskordühte ja katekismusest käskusid õige rohkesti olin pähe tuupinud, siis tegi ema ühel päeval juttu, et kas ma ei läheks kord ka kooli. Lähem kool asus paari versta kaugusel Vanakülas ja seal käis minu vanem õde. Ei, kooli ma ei tahtnud minna, kartsin seda asja koledasti. Kord suvel, kui peeti minu väikese venna varrusid, kuulsin kõneldavat, et meie onni tuleb vanaküla koolmeister — vana Nikopensius ise. Oli mul suur hirm kooliõpetaja ees, isegi ei teadnud just, mispärast. Ja kui saabus pühapäev, mil ristseid peeti, pugesin ma hirmu pärast onni lakka põhu sisse peitu, kust ma ei tulnud alla kogu varrude ajal.

Aga järgmisel talvel nõudis ema uuesti, et ma tingimata kord õega ühes kooli pean minema ja oma lugemistükid, käsud ja peatükid kooliõpetajale ette lugema. Suure kaalumise ja kahtlemise järel võtsin viimaks südame rindu ja läksin ühel päeval õega ühes kooli. Sest kuulsin õelt, et seal olevat koos kõik minu karjasõbrad Holvandilt ja tehtavat kõvasti kõiksugu vigureid. No kui teised minusugused seal on, miks ei peaks siis ka mina olema! Juba mitu päeva enne koolimineku oli mind vallanud suur ärevus: kas ma küllalt hästi lugeda oskan, kas kõik õpitud käsud küllalt peas on? Võib-olla jään kimpu, ja mis siis teha?

Seal ta seisis, Vanaküla serval, kõrge kaasikutuka sees, see Vanaküla koolimaja: pikk madal hoone paljude akende ja mitme korstnaga. Oli sula talvepäeva hommik, kui jõudsime üsna vara koolimaja juurde.

Astusime klassituppa, kus oli juba rohkesti võõraid poissè ja tüdrukuid. Kõik käratsesid hirmsasti, jooksid ja kolistasid. Õde pani mu ühe pingiotsa peale istuma ja käskis mind vagusi ja mõistlik olla. Istusin seal suures ärevuses, kuid endal silmad aelesid klassitoas ringi ja tunnistasid iga asja, mis seal näha oli.

Peagi täitus kogu ruum käratsevast lastekarjast. Mul lõid kõrvad tollest kärast huugama ja ma hakkasin mõtlema, kuidas siit rutem koju tagasi saaksin. Aga seal silmasin üht koolisõpra Holvandilt, Hahe Taanieli, keda teised hüüdsid Kadaveereks. Läksin talle juurde ja ta näis päris rõõmus olevat, et minagi juba kooli olin tulnud. Nägin veel mõnda teistki tuttavat poissi, ja mind pani imestama, et nad kõik olid niisama julged ja vallatud kui suvel karjas käies. Ikka suuremaks läks laste sumin, ikka tihedamaks muutusid read pikkadel koolipinkidel.

Seal avanes korraga kõrval-uks ja sisse astus vana Nikopensius ise. Lühike laia peaga vanamees, nüri habemega, prillid näpu vahel, raamatud kaenlas. Vaikis korraga kära, kõik tõusid püsti ja kajas ühine venekeelne «strastvuite». Selle järel asus vana Nikopensius kantslisse, mis seisis laste ees seina ääres, lõi laulu-raamatu lahti, ütles sõnad ette ja alustas laulu, mida lapsed kaasa laulsid. Ma katsusin ka laulda, aga sõnad ei jäänud meelde ja ma liigutasin niisama suud. Järgmiste sõnade juures püüdsin neid meeles pidada, kuid ikka unusid nad kähku. Laulu järel tuli väike palve ja siis jälle laul. Kogu aeg paistis mulle, et vana Nikopensius on mind näinud ja peab mind teraselt silmas.

Kui palve oli lõppenud, algas piibliloo tund. Vana Nikopensius andis ühele ja teisele küsimusi ja kuulas vastuseid. Kuulasin neid küsimusi ja tihti paistis mulle, et oleksin osanud minagi nendele vastata, sest olin õe piibliloost neid jutte lugenud. Kui Nikopensius korraga küsimuse esitas, et kes teab jutustada, kuidas iisraeli lapsed Egiptusest välja pääsesid, siis sirutasid paljud käed püsti ning ühes teistega ka mina, sest teadsin seda lugu otsast otsani peast. Aga seekord märkas vana Nikopensius mind tõesti. Ta tuli kantslist alla, astus minu juurde ja küsis, mis mu nimi on. Ma

kohkusin väga, kuid kogeldes sain siiski oma nime öelda. Küsis siis kooliõpetaja, kas ma lugeda juba oskan ja tõesti seda iisraeli laste lugu tean. Ütlesin, et tean, ja tean veel palju teisigi lugusid.

«Noh, siis jutusta, kuidas see lugu oli!» ütles Nikopensius, läks kantslisse tagasi, pani prillid nina peale ning jäi kuulatama. Hakkasin ma toda lugu jutustama täpselt nende sõnadega, mis piibliloos seisid, kõnelesin väga kiiresti ja kõva häälega. Kui ma kõik olin öelnud, mis mul tollest asjast meelde oli jäänud, jäi mul korraga suu kinni. Oleksin veel edasi jutustanud, aga ei teadnud rohkem ja lugu pidigi minu arvates otsas olema. Et midagi öelda oleks, lisasin lõpuks õige ruttu juurde, et piibliloos polegi sellest rohkem lugeda. Seepeale pahvatasid mitmed lapsed naerma.

Tuli vahetund. Jälle tõusis koolitoas põrgulärm. Hulk võõraid poisse piiras mind sisse, mõni küsis nokkides, et kust metsast säärane «tark» välja on tulnud, teine jälle, et vaadake ometi, see on ju päris karupoeg, juuksed peas sassis, just karu mis karu! Ma ei osanud neile midagi vastata, aga süda oli mul äkki nende nokkijate peale täis.

Kui õpetaja minult hiljem käske ja peatükke küsis ja raamatust lugeda laskis, oskasin ma sedagi ladusasti. Kiitis mind vana Nikopensius ja arvas, et ma võiksin hakata koolis käima juba iga päev. Kui õhtul koju läksime, siis olin ma rõõmus ja õnnelik, sest leidsin, et koolis on ilmatu lõbus olla. Aga kodunt ei lubatud mind tol talvel veel mitte iga päev kooli — käisin aina üle paari nädala kord uusi õpitud tükke kooliõpetajale ette lugemas. Said koolis pea kõik poisid mulle sõbrameesteks ja kogu päev oli mul seal lõbus ja meeldiv olemine.

Järgmisel sügisel, kui asusime juba minu kolmandas lapsepõlve-kodus — Kiisakülas, kõndisin minagi oma karjasõprade Kusta ja Saamueli seltsis Vanaküla koolimaja poole kui igapäeva-koolipoiss kunagi. Kolm talve käisin ma seal, olin juba esimesest talvest peale esimene õppija, sest mulle paistis, et kõik see, mida seal õpetati, oli naljaasi ära õppida. Huvitavam osa kogu koolipäevast oli kahe tunni pikkune lõunavaheaeg ja

õhtune kojuminek. Lõunavaheajal tehti klassitoas ja ka väljas koolimaja õues sadasid nalju ja vigureid. Mäletan, et oli seal üks väike poiss, keda kutsuti Jaanokeseks, see sai hakkama kummaliste tempudega ega hoolinud sellestki, et tihti nurgas pidi seisma, lõuna ajal tükk aega paastuma või õhtul teistest hiljem koju minema. Kord lõuna ajal tahtis Jaanokene teistele näidata, kuidas ta oskab lae all tala mööda ühest seinast teiseni ronida. Roniski poiss teiste õlgadel üles lae alla jämeda palktala külge ja sibas kui kass tala küljes edasi-tagasi, käte ja jalgadega talast kinni hoides. Kuna kära oli ilmatu suur, tõukas vana Nikopensius oma toa ukse pärani ja vaatas üle läve, mis on lahti. Aga Jaanokene, vaene, oli parajasti kesk lage, rippus kui suur kera tala küljes, ilma et oleks end liigutanud. Märkas siis Nikopensius Jaanokest, tuli imestades koolituppa ja sõnas muheleval häälel: «Ah, see oled jälle sina, Jaanokene! No seal sa pead nüüd ripnema, kuni teised koju lähevad...» Ütles ja lahkus klassist. Oh seda naeru ja rõkkamist! Naeris ka Jaanokene ise, kuni ta viimaks lae alt maha tuli. Arvasime kõik, et nüüd Jaanokesel läheb räbalasti: kas viiakse kooliõpetaja tuppa tunniks ajaks seisma või jäetakse õhtul kauaks järele istuma. Aga ei juhtunud kumbagi, ja Jaanoke jättis sest saadik nii mõnegi tembu tegemata.

Õhtune kojuminek, no see oli alles pidu! Käratsedes tormas lastekari tundide lõppedes klassitoast välja, kaenlas igaühel oma valge leivakott ja kimp raamatuid. Nagu veevoog, mis on lahti pääsenud, jooksid lasteparved mööda teed lähema metsatuka poole, kus hargnes tee mitmes suunas. Seal teelahkmel, «Matsi kõivistus» õiendati omavahel päevaseid tülisid, kuid tõsiselt ei tülitsetud ju sealgi mitte, vaid kõik sündis nalja pärast, ülekeevast elurõõmust ja tegutsemisihast.

KÖSTRIMÄEL

Mu meelen kuldne kodukotus,
ma sageli näe und veel sest...
A. Rennit.

Köstrimäel...

Ei olnud seal kunagi minu kodukoht, kuid enam kui kolm talve elasin ma seal ja enam kui kuhugi mujale olen ma hiljem ikka tagasi sattunud sinna, Köstrimäele, kauge koolipõlve mälestusmaale. Seitse vana alatirohelist mändi kohises seal ning kõrge kahekordne punane telliskivimaja seisis uhkesti mändide rohelisel foonil, paistes kaugele üle väljade, üle madalate talude ja külade. Seal, Köstrimäel, tolles punases kivimajas asus Räpina kihelkonnakool, see lähema ja kaugema ümbruse haridusallikas, kuhu minagi kord nii väga püüdsin.

Tulin sinna kord sügisel, kui olin neljateistkümne aastane, tulin isa seltsis, kaenlas raamatukimp ja vankripäras suur puukast, kus olid leivakott ja muud.

Päratu kõrge näis olevat too punane koolimaja, ning kõik oli mulle uus ja huvitav. Aga kui ma vankrilt maha tulin ja korraga kari võõraid poisse mu ümber kogunes, mind igast kandist silmitsedes, ning üks neist päris kõvasti ütles: «Küll on sel poisil hirmus suured kõrvad!», siis läksin ma vist näost punaseks kui vähk, sest tundsin, et veri lõi pähe.

Isa viis mu kohe kooliõpetaja juurde, ja kui astusime üle õpetaja toaläve, hakkas mul millegipärast kange hirm. Õpetaja ajas isaga sõbralikku juttu ning laskis mul lõpuks lugeda ühest venekeelsest raamatust. Luge-

sin ruttu ja vist ka õieti, sest õpetaja ütles isale, et kõik on korras. Läksime isaga jälle alla, ühte suurde tuppa, mis oli muidu lage, ainult ümberringi seinaääri mööda seisis hulk puukaste ja kastikesi mitmesuguses suuruses ja värvis, paljudel suured rippuvad lukud ees. Seda tuba nimetati millegipärast «töötareks» ja kastid olid koolipoiste omad, milles igaühel oli oma väike varandus. Tõstis isa minugi suure puukasti vankrilt maha ja viis töötarre ning asetas teiste kõrvale ritta. Omaks kohkumiseks nägin alles nüüd, et minu kast oli kõige suurem ja kõige inetum kogu kastide reas. Poisid, kes seda toimingut pealt vaatasid, pistsid jälle pead kokku ja muhelesid. Kuulsin, kui keegi küsis teiselt: «Ei tea, mis nii suures kastis küll peaks olema?», millele teine naeru kiskudes vastas: «Vakk kartuleid, nuumsiga ja ahjutäis rosinatega saia . . .»

Aga hiljem, kui poisid all töötares igasugust janti tegid, olin juba minagi teiste seas täieõiguslik kambamees. Tekkis mulle esimesel õhtul juba sõbergi, üks veidra näoga poiss, kes ütles, tema nimi olevat Vaher ja ta isa olevat Toolamaa mõisas moonamees. Kõneles ruttu too poiss, pilgutas ikka silmi, näitas näpuga ühe tüsedanäolise ja püstijuukselise poisi poole ning sosistas salapäraselt: «Kae, too poiss on meil kõige targem, teda pandi priimuseks, temal on nimi Punpärk, ehk nagu poisid ütlevad, Undsö Jaan! Tema paneb kõik need poisid kirja, kes koerustükke teevad, ja neil läheb siis juba räbalasti: priimus annab nimekirja koolihärra kätte, ja too juba kas paneb su nurka seisma või jätab lõuna ajal söömata või viib enese juurde tuppa seisma. See viimane asi on kõige hullem ja poisid kardavad seda kui surma — mõni poiss olevat seal koguni ka peksa saanud . . .»

Õhtul, kui istuti «õppimistunnil» klassitoas lambi valgel ja valmistati järgmise päeva tundide vastu, pidid kõik olema vagusi kui sukk. Niipea kui keegi juttu ajas või muidu müra tegi, tõusis Punpärk püsti, vaatas teravasti mürategija suunas ning hõikas siis vene keeles kõvasti «tiisse!». Kui müra või jutt siiski veel edasi kestis, sai Punpärk hoopis kurjaks, hõikas uuesti «tiisse!», põrutas rusikat vastu lauda ja lubas «sisse ajada».

Küsisin Vaherilt, et mis too «sisseajamine» tähendab. Vaher vastas, et too on hoopis halb asi: «Priimus läheb ja kaebab koolihärrale ja see käsutab poisi enda juurde tuppa, kus temaga juba nalja ei tehta . . .»

«Koolihärra», nagu õpetajat hüüti, oli imelik saksa moodi mees, laia kõrge otsaesisega, suurte sassis juustega, väikeste kollaste vurrudega ja terava ninaga, mille ots oli pisut punane ja millegipärast läikiv. Tema nimi oli Jakob Vösoberg ja ta õpetas meile kõiki õppeaineid, ainult usuõpetust mitte, sest seda andis köster Juhan Raudsepp, keda poisid kutsusid «ongoks». Teda kartsid poisid rängasti, sest «ongo» oli vali, kui piiblilugu või katekismust ei osatud. Ta oli pikk sirge mees, toreda pruunika habemega, kõndis alati kiirel sammul ja kandis läikivaid prille. Tundi algas ta harilikult nii: «*Also*, [1] jutusta mulle, kuidas . . .» Kui mõni vastusega kimpu jäi, siis oli asi halb. «Tuled alla!» sõnas «ongo» paljutähendavalt ja läks järjekorras edasi.

«Allaminek» tähendas seda, et pärast tunde tuli kimpujäänud poisil minna alla köstrimajja «ongo» juurde tundi uuesti vastama. Köstrimaja asus koolimajast natuke madalamal umbes paarisaja sammu kaugusel, suure igivana pärnapuu all: madal, laia katusega, iselaadi hoone, ümbritsetud paljudest ilupuudest. Salapärane ja kartust äratav oli poistele too maja, sest «allaminek» oli poiste silmis häbistav karistus.

Kord kukkus «ongo» näppu minu sõber Vaher: piiblilõo tunnis oli Vaher teiste selja taga istudes lahti löönud vene keele õpperaamatu. «Ongo» terav silm oli aga jaol, ja enne kui keegi märgata sai, oli «ongo» ühe rapsuga katedrist väljas ja poisi juures, haaras poisi raamatu, virutas tulises vihas laksatades vastu ahju ja sikutas poissi pisut kõrvast.

*

Oli seal palju toredaid poisse, tulnud ligidalt ja kaugelt, isegi teistest kihelkondadest, igaüks iselaadi viguritega, mis toodi lagedale kas õhtul töötares hullates või magamistares pärast seda, kui tuli kustutati ja õpetajat ei olnud kodus.

[1] *Also* (saksa k.) — nõnda, nii siis. — *Toim.*

Nii tuli kord Rasinalt üks poiss, Jaan Hallisk, kes ajas juba igal laupäeval habet ja tantsis töötares köögitüdrukuga müdinal valssi ja polkat ning õpetas tantsu teistelegi. Aga ükskord seletas Hallisk teistele, et tal olevat koguni pruut, kellele ta kirjutavat iga nädal pika kirja, puha selgest armastusest. Olime kõik kadedad Halliskile, meie, kel ei olnud pruute.

Oli seal teisigi huvitavaid poisse, nii üks kange vend Saarekülast — Daniel Saksing, kes oli alati valmis iga tembu jaoks, olgu see kas või kõige hullem. Kord, viimasel kevadel, oli ta pähe võtnud, et oskab Balakirevi tempe järele teha: puges salamahti, aluspesus, õpetaja Vösobergi tuppa, peitis enda voodi alla ja jäi ootama, millal õpetaja koolitunnistusi hakkab kirjutama, sest oli teada, et õpetajal on see töö parajasti käsil. Kirjeldamatus põnevuses ootasime, mis nüüd küll tuleb. Läks hulk aega, kui korraga kostis Vösobergi toast vali kärkimine. Siis prahvatas toauks pärani ja nagu takukoonal lendas Saksing meie magamistarre, vihane Vösoberg kärkides kannul: «Välja, välja! Ära siit, hoopis välja, mine, kus tahad!...» Olime teki all vagusi nagu hiired ja kuulsime, kuidas vaene «Balakirev» kogu öö koolimaja pööningul kõndis ja kolistas. Hommikul kohtasime teda; näost külma pärast sinine, jutustas ta, et kui Vösoberg hakanud tunnistusi kirjutama, siis roninud tema vaimuna voodi alt välja ja sõnanud, et tulnud appi paremaid numbreid panema. Vösoberg kohkunud esiteks lubivalgeks, kuid tundnud siis tema ära ja visanud jalamaid uksest välja ning lubanud ka koolist välja visata.

Üks omapärasemaid poisse oli Paul Parind Toolamaalt. Igavene vigurivänt, nägu alati kavalalt naerul. Tema oli suurim tembumees õhtul magamistoas. Oli Vösobergil häda temaga, ei saanud poisist kuidagi jagu. Kord seletas Parind, et ta olevat leiutanud kunsti, kuidas hommikul üles tõustes otsekohe ühe ropsuga voodist pükstesse saab hüpata, ilma et vaja oleks seejuures aega viita. Kui teised pärisid, milline see kasulik kunst on, siis ütles Parind, et tema seadvat õhtul magama heites püksid kahe voodi vahele nii rippuma, et kui hommikul äratuskell heliseb, kargab ta voodist otsekohe pükstesse.

Teised ei tahtnud uskuda, et see võimalik on. Parind aga lubas järgmisel hommikul oma kunsti demonstreerida. Olime väga huvitatud, kuidas too kasulik kunst käib. Kui hommikul kell helises, hõikas Parind üle kogu magamistoa: «Nüüd, poisid, vaadake! Hopp!» Kargasime ruttu Parindi voodi juurde toda toredat trikki nägema. Parind istus voodis kui kukk, püksid ripnesid tal kahe voodisamba vahel. Poiss surus pea põlvedele, viskas osava kukerpalli ja oligi järgmisel keerul vilksti! pükstes. See kõik sündis nii imeruttu, et ei saanud arugi, kuidas ta seda tegi. Poiste vaimustus oli suur, kiideti Parindi osavust ja igaüks lubas kunsti järgmisel hommikul isiklikult proovida. Parind aga naeris hirnudes ja arvas, et ega see kunst nii kerge olegi: tema olevat kaua harjutanud ja mitu korda püksid ära lõhkunud. Maksku talle igaüks kringel saia ja kaks kopikat raha, siis ta õpetavat. Teisel hommikul leiduski poisse, kes Parindi kunsti katsusid järele teha. Kuid tulemused olid kurjad: mina ja üks teine poiss kargasime oma püksid lõhki ning meie kõige suurem poiss Viido Kliimann oli oma pükstega nii läbi, et ei saanudki magamistoast välja: tegi poiss end haigeks, ja sel ajal, kui teised tunnis olid, istus Kliimann voodis ja parandas vahvasti pükse.

Mäletan, et oli üks väike poiss, Paul Kliimann, haruldaselt elav ja vaimukas, tulnud kaugelt Pedaspäält. Kord kirikuloo tunnis jutustas ta «ongo» Raudsepale Muhamedist sääraseid huvitavaid lugusid, mida kirikuloos üldse ei olnud. Nähtavasti oli ta neid lugusid leidnud kas mõnest ajalehest või eraraamatust. Kuulas «ongo» ja terve klass Kliimanni huvitavaid Muhamedi jutte põnevusega, ning kui poiss oli lõpetanud, sõnas «ongo» oma nöökava naeratusega: «Tubli! See oli ilus! No oled sina küll üks väike Muhamed. Kust sa sääraseid vägevaid asju oled lugenud?»

Ei mäleta enam, mis poiss vastas, kuid sellest päevast sai väike Kliimann endale uue nime «Muhamed».

Meeldis poisile endale see nimi väga ja ta oli igapidi sellega nõus. Veel enam: tihti asus ta kooli kateedrile, väike kui põial, võttis tähtsa näo ja toreda poosi ning hüüdis üle klassi: «Vagusi! Muhamed jutlustab!» Pidaski poiss siis mõne toreda «Muhamedi jutluse» maha, imi-

teerides väga tabavalt kas kirikuõpetajat või palvemaja lugijat.

Aga ükskord mängis «Muhamed» «ongo» Raudsepale toreda numbri.

Oli nii, et «ongo» Raudsepp hommikul pidas hommikupalvet. Koolimaja nurgas seisis vana orel, millel «ongo» harilikult koraali mängis. Iga kord pidi keegi poiss orelit tallama. Tookord oli kord «Muhamedi» käes. Nägime, kui väike «Muhamed» nagu orav kiikus oreli lõõtsaklapil ikka üles-alla, kuna «ongo» oreli ees istus ja mängis. Korraga kesk mängu tegi orel öö-öö ja oligi vait — lõõtsadest toss väljas! Kuna «ongo» säärast lohakust kunagi ei sallinud, siis kargas ta pingilt, et näha, mis orelitallaja nurga taga teeb. «Ongo» vihast nägu oma nina all nähes kohkus väike «Muhamed» nii, et kargas silmapilk oreli ja seina vahele peitu. «Ongo» kohe pühas vihas püsti ja poissi kraest kinni tabama. Kuid «Muhamed» oli hoopis oreli taha kadunud, ja kui «ongo» teda sealt välja püüdis õngitseda, oli «Muhamed» juba teisel pool orelit väljas. Nüüd kahmas «ongo» teiselt poolt, kuid jälle oli «Muhamed» tagasi oreli taha kadunud. Pomises «ongo» midagi väga kurjalt, käsutas teise poisi orelit tallama ja laul läks edasi. Selle aja sees hiilis «Muhamed» tasahiljukesi oreli tagant välja ja puges pinki oma kohale. Laul lõppenud, tõusis «ongo» oreli eest, pööras end ähvardavalt oreli taha ja pomises: «Sina, vana Muhamed, ma tahan näha, kas sa tuled kord välja või mitte!»

Selle peale pahvatas kogu klass naerma ning vana «ongo» oli väga üllatatud, et «Muhamed» oli oreli tagant hoopis kadunud.

Nüüd nägi «ongo», et «Muhamed» seisab vaese süüdlasena pingis oma kohal.

«Ahaa, või sina juba seal — oled mul «hedžrat» teinud . . .»

Klass rõkkas naerust. «Hedžra» oli kirikuloos Muhamedi põgenemine Mekast Mediinasse.

Ei tulnud sellest «hedžrast» «Muhamedile» mingisugust suuremat paha: «ongole» endalegi tuli see juhtum vist väga naljakas ette ja ta leppis sellega, et «Muhamed» võib küll oma prohvetiametit pidada, aga orelit tallama ta ei kõlba.

Kord õhtul, õppimistunni ajal, kui poisid kõik rahulikult oma ülesannete kallal ametis olid, kostis äkki kuskilt arusaamatust kohast «Muhamedi» prohvetlik hääl. Kõik tõstsid pead üles, vaatasid ringi, aga «Muhamedi» polnud kuskil näha, kuigi ta hääl kostis.

«Muhamed» on koopas!» hüüdis keegi.

«Hei-hei! Koopas jah!»

Selgus, et poiss oli pugenud teiste nägemata klassi kappi, mille uksel oli lukk rikkis, ja pidas sealt oma «jutlust» meie kõikide otsatuks heameeleks.

ÜKS NURJUNUD MAAILMAREIS

1

Kauksi-Peravald? Kas teab küll keegi, kus asub too kummaline maanurk?!

Seal laiuvad sood ja sookesed, mille vahel põlluribad, tihti kivised ja künklikud, täis soiseid lompe ja mätasmaad. Seal, neil soil näed ainult madalaid kägarmände ja äärtel kärakkoorelisi sookaski lõpmatult levivate kadakate meres, mis pruunrohelise pärjana palistab kehvi nurmi ja nurmekesi.

Kauksi-Peravald, see oli Mooste valla viimane sopp, terava kolmnurgana Koiola ja Toolamaa valla vahel, Põlva ja Räpina kihelkonna piiril.

Kauksi-Peravald — see on kord olnud suure Mooste mõisa tagamaa, mis hiljem anti rendimaana välja, mõisa renditaludena, millede rendilepingutes leidus veel aastat kolmkümmend tagasi punkt, mis rentnikku kohustas tegema mõisasse teopäevi sõnnikuveo, heinateo ja rukkilõikuse ajal.

Elasid neis renditaludes rentnikud, pidades maad mõisa poolt kirjutatud reeglite järgi, võideldes kivide ja kändudega, soosoppide ja samblamätastega.

Pidi olema tööjõudu, et selles raskes võitluses seal püsida, sest raharent mõisa oli küllalt ränk ja tööpäevad tuli paratamatult teha veel peale selle.

Kaugel linnadest ja kirikutest asub Kauksi-Peravald, isegi ligema koolimaja juurde on mõni hea verst. Ei ulatunud sinna teated maailmaelust, ei tulnudki naljalt

keegi võõras sinna, sest raske oli maanteelt pääseda sinna soosoppidesse.

Oli maanurk, kus veel vanapaganat nähti, ja pealegi päise päeva ajal, ning öösiti kolistasid taludes vaimud. Aga oli ka niisuguseid talusid, kus paluti jumalat ööd ja päevad, kuni hullustuseni.

Neis Kauksi-Peravalla taludes rändas aastail 1897—1899 minu isa, kaasas neljaliikmeline perekond. Rändas ühest talust teise talusulasena, aastast aastasse, nii kuidas kuskil leidis kasulikuma kauba.

Mõni vakk vilja, mõni rubla raha, paar korda hobust kirikusse sõita ning toanurk või kojakamber perekonna korteriks — need olid sulase kauba peatingimused. Aga orjata tuli selle eest kahekesi, vähemalt suvel.

Mäletan, et oli meil Peravallas seesugune «kodu» 1897.—1898. aastal Põdra talus ja järgmisel aastal Visaku talus. Olid need aastad rasked meile, raskemaid, mis üldse elatud.

Olime vaesed saunikud, alamaks ja halvaks peetavad isegi mõisarentniku poolt, rääkimata päristalu peremeestest. Kõneldi meiega nii nagu kerjustega, kellel ei arvatud üldse olevat õigust elada ja kõnelda.

Ainult lõpmatu töö jaoks arvati meid olemas olevat ja tööloomadena tuli alati väljas olla, olgu ilm missugune tahes.

Kuid siiski käisin ma talviti Räpina kihelkonnakoolis ja paar korda kuus käis isa jalgsi Räpinas ning tõi mulle järele leiba ja kartuleid.

Kevadel 1898 lõpetasin Räpina kihelkonnakooli.

2

Oli kaunis kevadepäev, kui sammusin Räpinast tulema läbi suure Toolamaa metsa, õlal kimp raamatuid. Naeris maikuu päike ja värske roheline mets rõkkas lindude laulust.

Oli nii imeliselt kerge mu kõnnak ning meeleolu millegipärast ülev. Kas oli see väike uhkustunne, teadmine, et olen lõpetanud kooli, et olen teadmistes vahest tuhandest teisest ees! Või oli see lootus pääseda mõnele

«puhtamale» tööle, saada kas või kirjutajaks kuhugi kantseleisse. Sest neid mõtteid olin mõelnud juba varem, olin mõelnud isegi seda, et võiksin vahest saada koguni kooliõpetajaks.

Kui olin pöördunud Räpina—Tartu maanteelt kõrvale, Kanasaare küla piiridesse, tuli leida teed Kauksi-Peravalda ning leida seal Visaku talu, kuhu isa ütles kolinud olevat.

Mööda sookäändusid ja kadastikke keerles kitsas ja porine külatee, läks läbi vesiste nurmekeste ikka edasi, sinna Kauksi-Peravalda.

Kui arvasin end olevat juba Peravalla piirides, ronisin tee ääres olevale kivihunnikule, et näha üle võsade ja kadastikkude kaugemale, tunnistada ümbruse sookolgastes paistvaid taluhütte.

Sealsamas ligidal kündis habemik talumees. Ta märkas mind, peatas hobuse ja jäi minu poole tähelepanevalt vahtima.

«Poiss, sunnik, mis sa seal vahid minu kivihunniku otsas!» hüüdis habemik ootamatult ja kurjalt.

«Külamees, ole hea ja juhata, kuspool on Visaku talu,» hüüdsin ma talle vastu.

«No ega ta seal kivihunniku otsas ole! Vaat mine teed mööda edasi, läbi väikese pedastiku ja pööra siis soo äärt mööda pahemat kätt. On üksik talu soo ääres . . . »

Läksin ja leidsin tolle talu. Nägin juba kaugelt, kuidas isa kivisel põllul kündis, ader aina hüples.

Seal Visaku talus oli meil korteriks kojakamber, vaevalt rohkem kui süld lai ja pikk, väikese neljaruudulise aknaga. Minu kraami jaoks oli antud vankrikuur, mis saigi minule täielikuks suvekorteriks.

Kohe pärast seda, kui olin teekonnast veidi puhanud, algas töö: tuli minna isa asemel kas kündma, äestama, kive või kändusid kaaluma või muud tööd tegema. Sest isa oli pisut meister puu- ja ehitustöö alal ning talus ehitati mõisa poolt parajasti uut rehetaret ühes kambriga, ja isa oli selle juures paras töömees.

Läksid nii nädalad, sai puhata vahel pühapäeval.

Aga hiljem, kui põllutööd ära said, oli mul vabu päevi. Ma rändasin mööda ümbruse võsastikke ja

metsaservi ja jälgisin pedastikkudes oravaid, selitades tundide kaupa metsa all, kaasas kas mõni ammu õpitud kooliraamat või mingi muu lektüür.

Või võtsin omameisterdatud õnge ja sammusin neli versta eemal oleva Kauksi jõekese äärde, kus sai õngitseda särgi ja viidikaid.

Või läksin läbi raba väikesele Rihijärvele, mis nagu ümmargune silmake pilkus kesk suurt raba kägarmändide vahel ning milles elasid mustad rammusad ahvenad.

Oli imeliselt kaunis ja ühtlasi õudne istuda männi juurtel seal Rihijärve kaldal! Paari versta ulatusel ümberringi mitte midagi muud kui kägarmänniline soo, milles kaugemal üksikud väikesed kindla maa saarekesed kõrgemate puudega.

Lindude laul kaugetest metsatukkadest kostis vaevalt, ja vaevalt kuuldus koerte haukuminegi kaugetest taludest.

Seisis suur soo oma igaveses vaikuses, ei lennanud seal isegi linde peale mõne varese.

Seisis nagu määratu suur pruunroheline villane vaip, mille keskel oli väike ümmargune Rihijärv nagu hõbedaga lapitud auk.

Aga kõrgel laius laotus, sinine, sügav, pottsinine, mille üle sõudsid suvised pilved, valged ja hallid nagu pestud tallekari.

Seisis lõpmatu vaikus üle maa ja taeva, suur ja hirmuäratav.

Kui tuli pruunmustast veest rabelev ahven, siis kuuldus, nagu kajaks terve ümbrus kalakese rabelemisest.

Istusid seal suures vaikuses ning rahu oli nii suur, et omaenese liigutamine ja astumine kuuldus hirmuäratavalt võõras.

Paar korda suve jooksul tegin rännakuid kaugemale, käisin Põlvas ja Räpinas, kuhu kummassegi oli üle paarikümne versta.

Tõin sealt kaasa mõne «Oleviku» numbri, mida sai lugeda nii, et jäi tervelt pähe.

Aga vihmastel päevadel — siis istusin oma vankrikuuris, kus suure kraamikasti kaas oli lauaks, täis pabereid ja kooli- ning muid juhuslikke raamatuid.

Istusin seal, uks lahti, ning tegin harilikult joonistuskatseid, kopeerisin raamatuist pliiatsiga jooniseid, värvisin akvarelliga.

Aga mõnikord läksin sookäärudesse ja joonistasin loodusest.

Ning kuuris kirjutasin mõnikord päevade kaupa.

Kirjutasin mingit juttu, mis pidi saama nagu Juhan Liivi «Vari», mida olin juba lugenud.

Ja luuletusi kirjutasin, kurbi, rõõmutuid, tehnikalt ja toonilt sääraseid, nagu neid kirjutavad kõik vähegi arenenud koolipoisid.

Tuli lõikuskuu, mil valmisid rukis ja lina. Polnud siis enam aega istuda kuuris ega rännata Rihijärvele.

Juba enne päikese tõusu äratas isa ja kahekesi rühmasime talu põllul kuni hilise õhtuni. Päevil, mil omas talus tööle pisut vahet tuli, käisin tööl naabertalus, kus sai teenida pisut raha: 30—35 kopikat päevas.

Nii läksid jälle nädalad raskes vähetasuvas töös.

Kord, kui Lompe talus linu sugemas olin, tuli lõuna ajal peremees — raske punase näoga Lompe Jakob — linahunniku juurde, silmitses soetud linavirna, katsus ühte peod teise järel ja mõmises siis tigedalt: «Poiss! Kas on see kellegi töö: pooled kugarad on sisse jäetud! Silmapilk võtad ja soed ümber, ehk muidu ei maksa ma sulle krossigi. Ja pealegi oleks sul pidanud vähemalt koorma osa rohkem soetud olema . . .»

See oli ülekohtune ja täitsa põhjuseta nurin. Olin igal pool mehe eest väljas olnud, olin ka siin korralikult tööd teinud ja nii palju, kui suutsin. Sain aru, et ta tahtis lihtsalt mind mõnitada, mind, kes ma kord olin öelnud, et ma eluaeg ei mõtlegi säärast tööd teha.

Pahaselt tuhnis too tige mees linapeode sees edasi ja torises endamisi.

Aga sel silmapilgul lõin ma harja pooleliolevasse peosse, sülitasin omakorda, sõnades: «Siitsaadik ja mitte rohkem! Võid oma linad ise sugeda . . .»

Oli lõunaaeg, kui tulin koju. Kui ema murelikul näol küsis, miks ma ära tulin, jäin ma talle vastuse võlgu. — — —

Lähemal pühapäeval sammusin Põlva kiriku juurde, et värsket «Olevikku» tuua.

Juhtusin kiriku juures kokku tuttava poisiga, kes ütles end Võru linnakooli lõpetanud olevat ja kavatses mõnda teenistuskohta leida linnas või kuskil mujal. Jutustasin talle oma väljapääsematust seisukorrast. Ta arvas, et võiks astuda kuhugi ministeeriumikooli, kus on pedagoogikaklass. Seal aasta olla, ja õpetaja-amet oleks käes.

Jah! Seda plaani olin isegi mõelnud.

Jutuajamisel tolle poisiga selgus, et Jõhvis olevat lähemail päevil vastuvõtmis-eksamid.

Tulin koju, pea tuhandeid mõtteid täis. Rääkisin kodus, et tahan Jõhvi sõita, pedagoogikaklassi astuda. Kulusid muud ei ole kui sõiduraha ja ülalpidamiskulud talvel.

Isa oli selles küsimuses täitsa nõuta, ema aga arutas elavalt võimalusi, kuidas minu plaani teostada.

Nädalase vahetpidamatu arutluse järel jäi lõpuks ometi nii, et ma Jõhvi sõidan, kooli sisse astun, ning alles siis ehk näib, kust ülalpidamist ja väikest kuluraha saada. Selle mõtte juures arvas isagi, et vahest saaks toetust mõnelt sugulaselt või laenu ühelt jõukamalt ning vastutulelikult naabriperemehelt, kellega isa kord minu saatuse üle oli juttu ajanud . . .

Oli kiriku juures ajalehte lugedes meelde jäänud, et Jõhvi ministeeriumikoolis on vastuvõtueksamid 9. augustil.

Selleks päevaks pidin Jõhvis olema.

Jõhvi? Kas teadsin ma üldse, kus see asub ja kuidas sinna sõita? Polnud veel kordagi üheski linnas käinud, polnud raudteed näinud ega muud säärast, mis teekonnal võib ette tulla!

Otsisin üles vana kalendrisaba, kus teadsin olevat mõningaid teateid Jõhvi asupaigast ja raudteest.

Sain nii palju teada, et Jõhvi asub kuskil väga kaugel, Narva ligidal, ning et Tartust maksab sõit sinna kaks rubla viiskümmend seitse kopikat — nii siis edasi-tagasi üle viie rubla.

Pidasime emaga nõu, kuidas seda raha kokku saada. Tartusse minek oleks nalja-asi — läheksin jala.

Aga mul oli õnne: naabruses asuva Koosa talu peremees kavatses just paari päeva pärast Tartu sõita, ja

kui ema talle minu reisikavatsustest rääkis, oli peremees kohe nõus mind oma koormal Tartu viima. Usaldas ema siis veel edasigi rääkida, ja nimelt seda, et kas peremees ei oleks nii kallis ja laenaks poisile sõiduraha, tasuksime tööga kahevõrra... Tüki aja mõtlemise järel oli lahke Koosa peremees ka sellega nõus, öeldes, et annab mulle soovitud summa linnas.

3

Oli soe augustikuu õhtupoolik, kui algasime teekonda Tartu poole. See oli minu esimene reis linna, Tartu, millest olin palju lugenud ja mida kümmet kanti enesele ette kujutanud. Teekond oli pikk, ligi viiskümmend versta, ja minna tuli läbi öö, et parajaks ajaks turule jõuda, nagu peremees soovis.

Istusin kõrgel vankril jahukottide otsas, kaenlas valge leivakott, milles küll ainult leib oli. Aeglaselt veeres vanker edasi, viies mind ikka kaugemale ja kaugemale. Vahetevahel seletas peremees mulle teeäärseid kohti, nimetas mõisaid, mida näis olevat üksteise järel lõpmata palju. Kõik oli mulle uus ja mõjus sügavasti.

Kuid alatasa sähvatas pähe lootusrikkaid mõtteid minu tähtsast reisist. Sõidame Tartu, näen seda linna, lähen raudteele, jõuan Jõhvi ja saan pedagoogikaklassi. Ning aasta pärast võin valida, missugust õpetajakohta aga tahan... Las ütlevad Peravalla ihnuskoid-peremehed siis veel: «Näe konna! Nõuab igal pool mehe päevapalka, aga ise ei oska atragi köita! Ning, raisk, uhke pealegi — olevat kihelkonnakooli lõpetanud... Ega tast muud ikka tule kui pops või hobusevaras...» Nojaa!

Tuli öö — sõitsime aeglaselt läbi pimedate metsade. Vanker logises ta-ta-tat ning hobune puristas vahetevahel. Peremees tukkus, kuid mina olin ärkvel ja hoidsin ohje. Oli õudne tunne sõita kesköö läbi pimeda tundmatu metsa. Tihti oli, kui oleksin näinud tuliseid tondisilmi süsimustas öös.

Koidu saabudes sai ka peremees virgeks ning jälle

nägime maantee ääres aina mõisaid ja lõpmatuid mõisanurmi ning valendavaid viljavälju.

Sõitsime üle Emajõe parvel ja minul oli hirm, kas me küllalt õnnelikult üle saame. Aga kõik läks õnnelikult. Vaadeldes Emajõge mõtlesin, et küll oleks tore siin õnge visata, tuleks vist rängasti kalu.

Kui Luunja kohale jõudsime, tõusis selja taga horisondil sätendav päike, valades kullaga üle otsatud viljapõllud ja kauged-kauged metsasalud.

Ja siis avanes mu ees ootamatu panoraam: linn tornidega, majad: valged, punased, värviliste katustega, Toomemägi, tähetorn.

Oli mõjuv kogupilt, esimene tõeline kogupilt linnast, mis on täpselt meeles püsinud tänaseni.

Saabusime Jaama tänava kaudu linna. Kogu elu paistis siin olevat lõpmata uus ja keeruline. Askeldasid inimesed — ametnikud, hästirõivastatud härrad, naised. Oli neid nii palju ja igal pool. Ja kaupluste akendel näis olevat palju igasuguseid minule ennenägematuid asju.

Koosa peremees müüs oma jahu juba teel ning me peatusime kuskil Raatuse tänava piirkonnas sissesõiduhoovis. Ma jäin vankrile magama: olin rängasti väsinud ja päike kõrvetas; peremees oli läinud linna.

Kui ta tagasi tuli, äratas ta mu ja arvas, et nüüd peaksin minema vaksalisse vaatama, millal rong Jõhvi poole sõidab. Sealsamas otsis ta taskust rahakoti ja ulatas mulle viierublase kuldraha.

«Katsu, ehk saad läbi, rohkem ei saa anda, ja emaga oli nii kõneldud...»

Ma võtsin läikiva raha, pigistasin kõvasti pihku, raha, millist nägin küll esimest korda.

Siis võtsin oma leivakoti ja ütlesin Koosa peremehele aitäh ja head tervist.

4

Kõndisin hoovist välja tänavale, linna, mida esimest korda nägin ja kus kõik oli mulle nii lõpmata võõras ja uus.

Sammusin Raatuse tänavat mööda edasi Kivisilla poole, hoidudes ruttavaile inimestele jalgu jäämast.

Oli üllatav näha Kivisilda ja Emajõge. Kaua seisin ma silla kivise müüri ääres ja vaatlesin ahnelt kõike, mis ümbruses oli näha.

Minnes edasi üle silla, nägin sealsamas paremat kätt väikest majakest, mille ukse kohal oli silt — ««Oleviku» kontor».

Aa, või siin ongi see koht, kust tuleb «Olevik», leht, mida iga kord olin lugenud nii ahnelt, et kõik pähe jäi!

Aukartuses seisin ma selle tähtsa maja ukse ees ja oleksin heameelega astunud sisse ja ostnud värske lehe, kuid mul oli suur kuldraha ja ma ei teadnud veel täpselt, palju maksab raudteepilet Jõhvi ja tagasi. Küsinud teed vaksali poole, läksin üle Toomemäe edasi, kust avanes kaunis pilt üle linna. Aga tähetorni asukohta ei leidnud ma üles, ning mis hooned Toomemäel kõik asuvad, sellest polnud mul aimu.

Jõudsin viimaks vaksali ja leidsin küsimise peale ka piletikassa. Öeldi, et rong läheb õhtupoolikul ja pilet maksab kaks rubla viiskümmend seitse kopikat, just nii palju, nagu kodus kalendrisabas seisis.

Ostsin pileti ja jäin vaksalis rongi ootama. Aga kui ma rehkendama hakkasin, kui palju raha järele jäi, siis selgus, et tagasisõiduks tuleb neliteistkümmend kopikat puudu! Jäin mõttesse ega leidnud esiotsa mingit nõu. Viimaks arvasin, et vahest tagasisõit on odavam või saab sellest kuidagi teisiti üle. Kui mitte muidu, siis müün kellelegi oma taskunoa, mis maksis uuelt kakskümmend viis kopikat...

Rongid tulid ja läksid, tegid hirmsat mürinat ja inimesed ruttasid.

Ma valvasin hoolega, et Jõhvi poole minevat rongi õigel ajal leida.

Viimaks olin vagunis ja sõit algas, minu esimene sõit raudteel.

Jälle oli siin kõik uus ja ennenägemata. Kiiresti veeresid mööda põllud, võõrad, tundmata maakohad. Ma seisin vaguni akna juures ja silmitsesin ahnelt — kõik väsimus oli kadunud.

Kaua-kaua sõitis rong, müras ja vilistas. Kuni saabus öö ning konduktor teatas, et on Tapa ja et Narva poole sõitjad peavad maha tulema ja teist rongi ootama, mis neid sinnapoole viib.

Istusin Tapa jaamas pingil, pea kõigest nähtust uimane. Ja nii palju inimesi, liikumist ja hääli oli seal, et mul kõrvad huugama hakkasid.

Tegin pool-salamahti oma leivakoti lahti ja puresin kuiva leiba. Üks vanaeit, kes mu lähedal istus, märkas minu leivanosimist. Ta avas oma korvi ja pakkus mulle peotäie suuri ilusaid karusmarju. Vaatasin küsivalt talle otsa, kas ta marjade eest ka raha nõuab.

«Võta, võta, ega need raha eest ole! Head marjad, siin müüakse neid väga odavasti...»

Võtsin viimaks marjad vastu, sõin vaikides ja mõtlesin endamisi, et kuidas see küll võib olla, et võõras inimene mulle nii ilusaid marju pakub.

Pea tuli rong ja viis mind edasi.

Oli hommik, päike ei olnud veel tõusnud, kui konduktor teatas, et tuleb Jõhvi.

Astusin vagunist välja väikese jaamahoone platvormile.

Oli jahe augustihommik. Ma ei olnud kahel ööl maganud, kuid väsimust ei tundnud sugugi.

Nii siis olen ma viimaks kohal, siin, tõotatud maal, kus minust peab saama kooliõpetaja...

Jaamahoone ümbrust silmitsedes oli mulle peagi selge, kuspool alev asub. Seal too ministeeriumikool pidi olema.

Juba tõusis päike madalate metsakeste ja võsastikkude tagant ning ma hakkasin valget tolmust maanteed mööda sinnapoole sammuma, kust paistis rohkem majasid ja kirikutorn. Tee ääres silmitsesin hoolega iga hoonet, otsides koolimaja.

Pea leidsingi maanteest pahemat kätt poollagedal platsil kahekordse puumaja, mille seinal oli suur venekeelne silt: «Jõhvi kaheklassiline ministeeriumikool». Koolimajja oli veel vara minna ning ma kõndisin edasi keskalevisse, kus valitses hommikune vaikus.

Kui ma maanteed mööda vaksali poole tagasi pöördusin, peatas mind keegi mees, kes teekäänakul istus.

«Poiss, pagana pihta, tahad vist minna vähki püüdma! Lähme seltsis, on paras aeg . . .»

Ma jäin arusaamatuses seisma ja sõnasin vastuseks:

«Ei, mina ei lähe . . .»

«Miks? Pole siit ju kaugel, just metsa taga on oja, on neid sarvikuid seal rohkesti. Arvasin, et oled vähiline . . .»

Mees võttis paberossikarbi taskust ja pakkus mulle suitsu.

«Ei, mina ei suitseta . . .»

«Tohoo hullu, ei lähe vähki püüdma, ei suitseta! Mis mees sa siis õieti oled ja mis sa hulgud hommikul vara siin alevi vahel?!» pahandas mees järsku.

Vastasin siis, et olen võõras ja olen tulnud Jõhvi, et siin kooli astuda.

«Naa, eks ütelnud kohe, et oled tudengihärra, kellele üks ega teine asi ei kõlba! Lähme siis parem vaksali ja teeme üks naps . . .»

Seepeale hakkasin ma kiirel sammul edasi minema ja imelik võõras mees tuli aeglaselt ja pomisedes mulle järele, kuni keeras õnneks ligemat teeharu mööda metsa.

Kui päike juba küllalt kõrgel oli, seadsin sammud koolimaja poole.

Pidi olema eksamipäev, aga koolimajas näis valitsevat täielik vaikus, isegi uks oli kinni.

Arvasin, et on veelgi vara, ja kõndisin tagasi.

Teist korda tulles leidsin ukse lahti olevat ja keegi vanaeit askeldas eeskojas.

Minu küsimusele, kas koolijuhatajaga võib kokku saada, vastas eit imelisel vadiseval keelel ja pool-arusaamatus murrakus, et kooliõpetajad alles magavad.

Jälle kõndisin tagasi, käisin maanteel umbes tunni ning tulin siis uuesti.

Vanaeit askeldas ikka veel sealsamas ukse ees, ja kui oma soovi kordasin, läks ta treppi mööda üles vaatama.

Tagasi tulles teatas ta mulle uskumatut asja: koolijuhatajat pole üldse kodus, olevat sõitnud Peterburi, kust tulevat tagasi alles tuleval nädalal . . .

«Kas siis täna vastuvõtu-eksameid polegi?»

«Ei ole täna mingit vastuvõtmist. Kool algab alles paari nädala pärast ja eks siis võetakse ka vastu.»

«Ehk on siin mõni teine õpetaja?» pärisin ma värisevaal häälel.

«Ei ole kedagi. Maja on päris tühi; ka koolijuhataja proua on ära sõitnud».

See jutt oli nii rabav, et ma enam sõnagi suust ei saanud.

Seisin murtuna ja abituna seal uksepiida najal, kaenlas valge leivakott, ning kurgus hakkas valus.

Olin ma siis ajalehte lugedes kuupäevaga eksinud? Ja mis pidin ma nüüd ette võtma?!

Nähes minu murtud seisangut ja murelikku nägu, sai vanaeit kaastundlikuks ja hakkas pärima, kust ma olen tulnud.

Kui kuulis, et kaugelt Võrumaalt, lõi ta kaks kätt kokku ja kutsus mu tuppa.

Pani istuma väikesesse kitsasse ruumi, mis näis olevat ta korter, tõi köögist suure kruusi täie kohvi ja pakkus võileiba.

«Sõõge, olge lahked! Olete kaugelt, väga kaugelt, ei ole vist mitu päeva enam kruusi kohvigi saanud . . .»

Ma jõin ahnelt väikesest savikruusist kohvi ja hammustasin maitsvat võileiba.

Vanaeit oli jutukas, kõneles vadinal, kuid murrak oli nii imelik võõras, et ma igast sõnast jagu ei saanud. Ka tundsin ma, kuidas mul kõrvades kohises, ikka uhh, uhh! nagu raudteeveduri ähkimine.

Pärast söömist läks tuju natuke paremaks ja ma jutustasin vanaeidele, kes ma olen ja missugune on minu seisukord.

Vanaeit aina ohkas ega jõudnud küllalt imestada minu hulljulgust — tulla nii vähese rahaga nii kaugele ning siit niisama targalt tagasi minna. Sest siin paar nädalat kooli algust oodata, pealegi kui kodus seisukord niivõrd raske, ei — pole muud, kui katsuda tagasi pääseda.

Kohendas vanaeit siis oma magamisaseme ja arvas, et ma võiksin seal magada kuni rongi minekuni.

Jah, magada, magada — see oli ainuke mõte, millest ma veel aru sain, kõik muu oli mõttetus.

Ja ma heitsin surmväsinult voodisse ning silmapilkselt tuli uni, raske uni.

Kui vanaeit mind äratas, paistis päike juba teiselt poolt maja.

Tunni aja pärast pidi minema rong Tapa poole.

Ma ütlesin lahkele vanaeidele head tervist ja kõndisin vaksalisse.

Läksin ja mõtlesin ühtainust mõtet: kuidas rutemini siit ära saaks, tagasi oma kodupaika Peravalda.

Aga Peravald näis mulle olevat nüüd nii päratu kaugel isegi Tartust, ning kuidas Tartussegi tagasi saada, kui puudub neliteistkümmend kopikat piletirahast?

Kui vaksalis piletikassas küsisin, kui palju maksab pilet Tartu, siis vastati, et ikkagi kaks rubla viiskümmend seitse kopikat.

Ütlesin siis piletimüüjale avameelselt, et tahan Tartu sõita ja sõidurahast puudub neliteistkümmend kopikat. Kas ei oleks piletimüüja nii hea ja jätaks piletilt maha . . .?

See äärmiselt naiivne soov pani piletimüüja pisut muigama ja ma sain ka ise silmapilk aru, et ma rumaluse olin öelnud.

«Aga te võite pileti võtta Tartule lähema jaamani, näiteks Tabivereni, ja sealt jala Tartu kõndida,» andis piletimüüja nõu.

«Õigus, nii jah!» vastasin ma juba palju rõõmsamalt.

Sain pileti Tabivereni (Voldini) ja mõni kopikas jäi raha ülegi.

Tapa jaamas tuli Tallinna rongi oodata. Oli aega ja ma lonkisin vaksali-esisel pisut ümber.

Seal tekkis minu juurde paar töömeheriides isikut, keda ma vagunis sõites tähele olin pannud.

«No eks lähme pisut alevi peale kõndima, tulge ka kaasa, aega veel on,» sõnas üks neist mulle üsna lahkelt.

«Võiks kah,» arvasin mina, ja nii läksime kolmekesi vaksalist kaugemale jalutama.

Kõndinud tükk aega ja vaadelnud ümbrust, jõudsime pika madala hoone ette, mis näis olevat kõrts.

«Astume ehk sisse, võtame pisut suupistet,» arvasid mehed jälle.

Oli endalgi juba täiesti nälg, sest vaksalis ei tihanud hulga rahva nähes pureda oma kuivanud leivakannikat, mis pealegi niikuinii oli lõpukorral. Oleks ehk paras aeg ja koht talle lõppu teha.

Astusime kõrtsi, kus mehed kohe paar pudelit õlut, pisut viina ja hapukurki välja küsisid.

Istusime ühise laua äärde. Mehed katsusid õlut ja viina, hammustasid kurki peale ja pakkusid minule kah.

Ütlesin, et õlut ega viina ma ei joo, kuid kurgi juures oli kiusatus nii suur, et ei saanud jätta võtmata.

Sõin tükikese kurki ära, ja kui nägin, et mehedki taskust leivakannikad välja tõmbasid, lõin ka mina oma leivakoti lahti ja ühine söömine läks edasi.

Mehed olid üsna jutukad, seletasid, et tulevad kuskilt töölt ja sõidavad kah Tartu poole.

Lõpuks asusid mehed arvet maksma ja seal selgus, et kolme peale tuleb maksta nelikümmend viis kopikat, nii siis viisteistkümmend kopikat mehelt.

Ma arvasin, et viina ja õlut ma ei joonud, ja ütlesin, et kurkide hinna kaasa maksan. Sest mul oli alles täpselt seitse kopikat, ja kui kord olin meeste kilda sattunud, siis võis ju viis kopikat maksta, sest need paar tükki kurki, mis ma sõin, võisid vaevalt rohkem maksta.

Aga mehed said nüüd üsna pahaseks ja üks sõnas:

«Kuidas? Kes on seda enne näinud, et mees tõrgub maksmast? See ei tähenda midagi, et ainult kurki sõid ja midagi ei joonud. Tellimine oli kolme peale ja parata pole siin midagi.»

Siis seletasin ma juba hirmunult, et mul rohkem raha polegi kui viis kopikat, ning panin oma viimase raha lauale.

Aga mehed pahandasid edasi, võtsid siiski ka minu viis kopikat ja tasusid arve.

Välja tulles ütles üks mees, veelgi pahases tujus:

«Vaata, poiss! Meie ei taha sulle paha teha, aga teisel juhtumisel ja teises kohas oleks sa tingimata tappa saanud! Tuled kui täismees kõrtsi, istud lauda, aga pärast maksta ei taha . . .»

Mul hakkas selle ootamatu vahejuhtumise puhul nii kole hirm, et sõnagi ei julgenud lausuda, vaid pugesin

nii ruttu kui võimalik nende koledate meeste killast eemale rahva sekka.

Oli öö, kui rong hakkas Tartu poole veerema. Teel hoidusin kõigist eemale, kartes, et kes teab, kellega veel kokku võib juhtuda. Aga vagunis, kus istusin, oli palju inimesi ja keegi päris minult, kuhu ma sõidan. Ütlesin, et tahan Tartu sõita, aga et pileti jaoks raha ainult nii palju oli, et Tabiveresse saan, siis pean sealt jala Tartu sammuma. Seda juttu kuulis pealt salkkond mingisuguseid mehi.

«Mis? Teie mõtlete Tabiverest jala Tartu minna, ja ainult sellepärast, et teil pole piletit? Pingi alla, pingi alla! Pugege rahulikult pingi alla, just siia, meie kohale, toimetame teid ausal kombel Tartu, keegi ei leia teid siit, meie jalgade tagant.»

Ma kuulasin nõuannet umbusaldusega, aga mehed käisid kõvasti peale, et ärgu tehku ma rumalust ega hakaku tühja pileti pärast jala minema. Nii tehtavat raudteel ikka, ja ega see konduktor igakord otsigi siis välja.

Kuid — saabunud Tabiverre, vilksatasin ma ruttu vaguniuksest välja — ei olnud enam usku kellessegi.

Oli parajasti kesköö. Vaatasin vaksali kella, see näitas pool üks. Mõtlesin, et istun vaksalis, kuni hakkab valgeks minema, et siis Tartu poole sammuma hakata.

Aga kohe pärast rongi minekut tuli ametnik ja ajas mu ooteruumist välja — ei olevat lubatud seal ööd olla . . .

Läksin välja pimedasse öösse, küsisin vahilt, kuspool on Tartu, ja teekond algas.

Sammusin otse raudteed mööda, sest see tee oli ainuke valida ja vist kõige õigem.

Oli jahe öö, ja nagu ma järele rehkendasin, pidi järgmine päev pühapäev olema.

Sammusin pikal sammul liiprilt liiprile, kiiresti-kiiresti, et ei hakkaks külm.

Rongid tulid ja läksid, sõitsid kõrinal, ähkides.

Ja siis jälle seisis ümberringi vaikne külm öö, särasid kõrgel tähed ning süsimustade joontena jooksid mu ees kaks raudteeroobast.

Juba hakkas koitma ja mulle paistis, et olen kauakaua kõndinud. Hämarusest kerkisid välja metsade ja talude kontuurid. Kuskilt, kus näis küla olevat, kostis kauge katkeline laul. Laulsid vist külapoisid, kes tulid ehalt.

Istusin vahetevahel raudtee ääres ning rüüpasin kraavist külma vett. Ja jälle läks teekond edasi.

Oli juba koguni valge, kui jõudsin välja Emajõe äärde, raudteesilla juurde. Ning nägin lõunakaares paistvat linna.

Pöördusin sillast üle jõudes maanteele, millest arvasin, et see kindlasti linna viib. Raudteel käimine oli hirmsasti väsitanud ja maanteel käia näis nüüd olevat hoopis kergem.

Päike oli juba kõrgel, kui jõudsin Tähtvere maanteed tulles linna, puruväsinud ja üleni tolmunud. Tulin Tähtvere tänavat mööda alla linna. Tänavatel liikus juba inimesi.

Mind vaevas kange janu ja ühtlasi nälg. Aga mul oli ainult veel kaks kopikat raha.

Tänavanurgal ostsin saiamüüjalt ühe kopika eest kringli ning kugistasin selle kohe alla — oma viimase leivakannika olin juba Tapal ära söönud.

Ilma et õieti kordagi oleksin ümber vaadanud, rühkisin peatumata läbi linna, küsides teed Jaama tänava ja Räpina maantee poole.

Oli täitsa väärtuseta ja huvita mulle kõik — kui ainult saaks rutem linnast läbi, kodu poole!

Peagi jäi selja taha linn, kuhu ma vist kordagi tagasi ei vaadanud.

Seisis jälle minu ees lai tolmune maantee ja ülal palav päike. Edasi, ikka edasi rühkisin ma, hoolimata sellest, et ma kolm ööd polnud maganud ega õieti kordagi selle aja kestel kõhtu täis söönud.

Otsisin maanteekraavist vett, kuid sain seda alles Emajõe parve juurde jõudes. Seal andsin viimase kopika parvemehele, kes mu üle viis, — olin raha selleks hoidnud.

Oli vist keskpäev, kui arvasin, et olen linnast juba üsna kaugel. Istusin kraavikaldale, istusin kaua mõttes.

Kõik näis olevat nagu kuri unenägu, ning ma ise ja kogu mu olemasolu imelik viirastus.

Oli põhjalikult nurjunud mu katse pääseda välja tollest viletsast mõttetust elust seal Peravallas. Olin hoopis murtud ja abitu ning pealegi oli raisatud viis kallist rubla, mille eest emaga kahekesi peame orjama seal Koosa peremehe talus. Ning jällegi naeravad mind need ihnus-tigedad Peravalla talumehed: näe, ikkagi ei saa sinust poisinolgist midagi muud kui pops või hobusevaras. Võta parem vikat ja löö kaera ...

Tulid ja läksid piinavalt õõnsad mõtted, kuni väsimus mattis needki.

Automaatselt liikusid jalad, ere päev ümberringi näis olevat tuhm.

Silmades tantsisid mingisugused imelikud rõngad ja kõrvus lõi mingi hääl: uh, uh-uh, uh!

See oli veduri ähkimine, mida ikka selgemini hakkasin kuulma ning mis kostis kõvemini igas tuulepuhangus, igas puu- või metsakohinas. See oli seesama vedur, mis mu Jõhvi viis, tagasi tõi ja maha jättis Tabivere jaama, kakskümmend üks versta sealpool Tartut.

Nüüd olen ma sellest kõigest-kõigest jälle kaugel, aga veduri ähkimine kostab selgesti ja vahetpidamata ...

Oli öö, kui jõudsin viimaks Kauksi-Peravalda. Komberdasin surmani väsinuna ja lõpmata janust vaevatuna tuttavat külateekest mööda ning mulle tundus korraga, et olen pääsenud mingist salapärasest ja hirmsast, mis mind pidi ära neelama.

Koguni armas ja veetlev oli nüüd vaadelda toda kodutalu, kus elasime, nii nagu ta seisis seal madalas soosopis täielikus öises rahus.

Hiilisin tallu kui varas, et koerad ei kuuleks. Lohistasin end redelit mööda talu talli peale, kus teadsin olevat värskeid heinu.

Langesin heintele, raskelt nagu kivi vette. Tükk aega seisid silmad tardunult lahti ning kõrvus lõi vahetpidamata veduri õudne ähkimine: puh, puh-puh, puh!

Kuni vajusid silmad kinni ning tuli raske uni.

— — — — — — — — — — — — — —

Paar päeva hiljem lõin jälle ümbruse talude põldudel valmivat vilja, nii et vikat välkus, ning ma ei lausunud sõnagi, kui mõnikord mulle hüüti:

«Rutemini, rutemini, poiss! Hoia vikati eest! Ära jää oma kaarega jalgu!»

— — — — — — — — — — — — — —

Kolm aastat hiljem sai minust siiski õpetaja. Kuid mälestus sellest pikast ja õnnetust teekonnast Jõhvi on püsinud selgesti meeles tänini.

OLIN LUULETAJA

Talvel 1898—1899 jätkasin õppimist Räpina kihelkonnakoolis.

Olin kooli kursuse lõpetanud juba eelmisel kevadel ja lõputunnistus taskus, kuid — polnud mul vaesel võimalust kuhugi edasi õppima minna ja arvasin sellepärast paremaks ikkagi kihelkonnakoolis edasi käia, sest ei suutnud seda mõtelda, et kooliskäimine ongi otsas ja et mul ei jääks muud üle kui kuskil talus jäädavalt tööpoisiks hakata.

Kuna koolis läbivõetavad õppeained mul eelmistel aastatel juba olid õpitud, siis õppisin üksi ja suuremalt jaolt omal algatusel õpperaamatute najal edasi. Kooliópetaja Vösoberg oli nii lahke, et ta mind vahetevahel küsis ja ülesandeid määras.

Aga vaba aega oli palju ja ma kasutasin seda lugemiseks.

Lugesin kõike, mis kätte juhtus, olgu see eesti, vene või saksa keeles, kas raamat või vana ajaleht. Aga raamatute puudus oli hirmus ja saada ei olnud neid kuskilt. Palusin mõnikord köster Raudsepalt ajalehte «Olevik», mis talle käis, lugesin lehe iga kord viimse täheni läbi ja nii, et kogu sisu pähe jäi. Vahetevahel sattus kätte ka «Postimees», kuid üsna harva.

Kord 1899. aasta algul lugesin «Olevikust», et lehe toimetaja A. Grenzstein hakkab koguma mitmesugust materjali rahva minevikust ja olevikust oma «Kirjakogu» jaoks.

Lugesin lehes antud sellekohased juhtnöörid läbi ja arvasin, et küllap vist minagi oskan midagi selletaolist

kirja panna. Kohe kirjutasin üles mõned teated ja jutustused, mis ma Räpina mineviku kohta teistelt olin kuulnud, ning saatsin «Olevikule». Kui järgmises «Olevikus» «Kirjakogu» saadetiste aruanne ilmus, siis leidsin sealt teiste kaastööliste hulgast ka oma nime.

Et minu saadetis vastu oli võetud, see tiivustas mind väga ja ma hakkasin järjekindlalt «Kirjakogule» materjali saatma. Kirjutasin üles, mis ma olin kuulnud räägitavat mõisnikkudest, kirikuõpetajatest, mõnest iselaadi talumehest ning teateid muinaslooliste kohtade ja kohanimede kohta.

Aga «Olevikus» leidus ka rohkesti jutte ja üsna tihti luuletusi. Lugesin neid suure naudinguga ja ma imestasin, et on maailmas inimesi, kes nii ilusasti oskavad kirjutada. Mitmed luuletused ja mõttesalmid «Olevikust» jäid lugedes otsekohe pähe. Tõsi, olin näinud ja lugenud ka mõnda luuletuskogu, nagu Anna Haava luuletusi. Jäid neistki paljud pähe ja nende mõjutusel hakkasin ka mina luuletusi sepitsema.

Kogu talve jooksul kogunes mul neid luuletusi mitukümmend, aga kui ma neid võrdlesin raamatuis ja «Olevikus» ilmunud luuletustega, siis leidsin ikka, et minu luuletused ei kõlba küll kuhugi. Kõigepealt leidsin, et minu luuletustes pole mingit mõtet ja riimid on naeruväärsed. Sepitsesin neid värsse isamaast, suvest, kevadest, talvest ja armastusest, kuid endal polnud neist asjadest kuigi palju arusaamist. Vahetevahel tõlkisin mõnest venekeelsest koolilugemikust väikesi jutukesi, ilma et isegi oleksin teadnud, milleks. Peavalu tegi kirjutamise juures eesti keele õigekirjutus. Selle õpetamine oli koolis väga nõrk ja mul kulus aega, enne kui omal jõul ja pärast rohket kirjutamist õigekirjutuse kuidagi kätte sain. — — —

Möödus talv. Kevadel 1899 pühitseti üle kogu Vene riigi vene luuletaja Puškini 100 aasta sünnipäeva. Pühitseti seda päeva meie kooliski ja mina kui vanem õpilane pidin mälestuspäeva-kohase kõne pidama.

Kujuneski see päev minu esimeseks esinemispäevaks. Seadsin kokku Puškini eluloo ja andmed tema kirjandusliku tegevuse kohta ning tõlkisin lisaks eesti keelde tema «Talveõhtu». Kogu minu ettekanne oli eestikeelne

ja kooliõpetaja kiitis, et see olnud hästi kokku seatud ning eriti luuletus väga hästi tõlgitud. Mäletan veel täna, et esimese salmi tõlge käis nii:

«Torm ja udu taevast katvad,
lumi keerleb tuisuna —
kord kui väike laps ta nutab,
kord kui metsik möirab ta.»

*

Kevadel koolist lahkudes kõndisin Kauksi-Peravalda, kus mu vanemad olid töölisteks Visaku talus juba teist aastat.

Algas suvi, nagu eelminegi oli olnud: tegin isa seltsis talu nurmedel tööd, kõndisin pühapäeviti, tihti ka äripäevil, ümbruse sookäärudes ja metsasaludes ringi, imetlesin ilusaid suvepäevi, kõrget sügavsinist taevast ja õngitsesin kaugel suures soos väikesel Rihijärvel musti ahvenaid, milline toiming oli mulle armas juba eelmisest suvest saadik.

Aga vahetevahel istusin kuskil põõsavilus ja lugesin mõnd raamatut, mille kas isa käest või mõnest naabertalust olin saanud.

Ja selle kõrval tegin tihti joonistuskatseid: läksin kuhugi kõrgema koha peale ja katsusin pliiatsiga üles joonistada mõne hoone, puu või kogu ümbruse. Neist katsetest aga ei tulnud kunagi midagi välja — ikka tuli pilt teistsugune, kui ümbrus või asi tõepoolest oli.

Paha ilmaga istusin ma oma vankrikuuris, mis oli minu suvekorter, ja kirjutasin. Olin ette võtnud kirjutada koguni suurt romaani, milles tahtsin käsitella põhiainena «Räpina mässu», millist lugu ma olin rahvasuust kuulnud. Tegin päris korraliku kavandigi valmis ja olin sellest ideest kõvasti vaimustatud. Aga kui mõni kaustiku lehekülg oli täis kirjutatud, siis oli minu jõud ja oskus korraga otsas ja romaan jäigi kirjutamata.

Kuid luuletaja olin selle eest kõva. —

Juba oli mul värsse mitu kaustikut täis kogunenud. Kord neid lugedes leidsin, et paljud neist on peaaegu niisama ilusad kui need, mis «Olevikus» ja raamatuis on trükitud. Mis oleks, kui teeksin õige oma luuletustest

valiku ja seaksin terve raamatu kokku? Annaksin käsikirja mõne trükkija kätte Tartus? Võib-olla ostab mõni trükkija minu käsikirja koguni ära ja ma saaksin vahest selle eest kuni kümme rubla? Jaa, jaa! See mõte on ilus: minu raamat ilmub trükist, kõik loevad ja imestavad — vaat, missugused ilusad laulud, panevad kohe südame valutama! Ja mina olen korraga tähtis mees, kohe luuletaja, kellest kõik peavad lugu . . .

See mõte ei andnud mulle enam rahu. Istusin maha, tegin puhtast paberist ilusa kaustiku, kuhu sisse kirjutasin selge ja puhta käekirjaga umbes kolmkümmend oma luuletust. Panin siis värsikogule oma meelest ilusa pealkirja: «Elurada. J. Wahtra luuletused I».

Mäletan, et esimene luuletus oli «Teretuseks» ja see käis umbes nii:

Läheb elurada ilmateid, —
kõnnib kiirelt vaene rändaja.
Ootab teda mõni armas leid?
Või ta eksib ilmas ümber koduta?

Läheb elurada ilmateid, —
elupäike kiirelt alla vaob.
Nopin lille, seon kimbuks neid,
noorus, arm ja õnn ju kiirelt kaob.

Enamik värsse selles kogus olid aga puhtlooduslaulud ja neis leidus mingi nukrus ja raskemeelsus. Olin neid sepitsenud omaenese troostiks neil momentidel, mil elu näis tühine ja lootusetu ning eluraskused surusid nii mind kui ka minu vanemaid. Hea oli nendes välja öelda omaenese mõtteid, mida kellelegi polnud avaldada.

Lugesin valmis käsikirja mitu korda hoolikalt läbi, kaalusin iga salmi põhjalikult. Ja siis ühel päeval seletasin emale, et lähen nüüd Tartu oma käsikirja trükkijaile müütama, seletades ühtlasi, et selle eest võiks saada vahest kümme rubla . . .

Ei ole ema, kes ei usuks, mida poeg räägib! Kui poeg oleks näiteks öelnud, et temast võiks saada minister või riigipea, siis oleks ema tingimata arvanud: miks siis mitte, sinust võiks küll minister saada . . .

Ja vastaski ema mulle nii: «Nojah, poeg, sa vahest saad tõesti oma kirjutuste eest kümme rubla . . .»

Panin kannika kuiva leiba tasku, pistsin luuletuste käsikirja põue ja hakkasin ühel juulikuu hommikul jala Tartu poole kõndima.

Oli ilus suvepäev. Ma sammusin kiiresti Visaku talust välja, taskus ka paar rubla raha, mille olin taludes põllutöödel teeninud. Jõudsin peagi Räpina—Tartu maanteele ja seda mööda jätkus mu kiirkäik Tartu poole. Tee oli mulle endisest aastast saadik tuttav, sellest ajast, kui käisin kaugel Jõhvis, milline käik küll põhjalikult nurjus, nagu varem on jutustatud. Nägin tee ääres põldudel inimesi töötavat, kohtasin hulka mitmesuguseid vastutulijaid ja mõtlesin iseeneses: Ah, need inimesed! Nad näevad ainult, et läheb maanteed mööda üks poiss, kuid ei tea aimatagi, et sel poisil on nii ilmatu tähtis asi taskus — luuletuste käsikiri. Jah, kas teavad nad üldse, mis on luuletused ja et neid kirjutavad ainult targad inimesed . . .

Mõtlesin nii ja see mõte tõstis mind kõrgele, võib-olla kõrgemale kui mitu tuhat teist.

Mitmest uhkest mõisast möödudes haaras mind jälle mõte: näe, seal on tore mõis, mõisahärral võib palju raha olla, aga sääraseid ilusaid laule, nagu mul praegu taskus, ei oska ta vist küll mitte kirjutada.

Ja mõtted sellest, et mul on selline suur varandus — luuletused — taskus, tegi mind uhkeks ja õnnelikuks. Istusin vahetevahel maanteekraavi kaldal, närisin oma leivakannikat ning kobasin põuetaskus, usutades, kas minu kallis käsikiri on alles.

Vahetevahel sähvatas läbi pea üsna ebameeldiv mõtteiil: aga kas leian ma käsikirjale kirjastaja? Võib-olla kauplevad nad käsikirja vahest väga odavasti käest ära, vahest koguni kolme rubla eest? Ei, ei, nii odavasti ma neile küll ei anna, vähemalt viis rubla peavad nad maksma . . .

Ja lõpuks näis mulle täiesti kindel olevat, et viis rubla saan ma käsikirjast ikkagi. Ja mul oli juba teada, mida ma ostan selle viie rubla eest: tellin «Oleviku» poole aasta peale, ülejäänud raha eest aga raamatuid. Ja viimaks, kui vahest raha üle jääb, ostan nokaga mütsi — vana oli juba üsna halliks ja inetuks pleekinud.

Õhtu saabudes jõudsin Tartusse pärale. Leidsin end äkki hulga rahva keskelt, kes kõik näisid ruttavat. Märkasin, et keegi ei pane mind tähelegi, vist arvates, et see pole keegi muu kui harilik maapoiss. Püüdsin kõndida linnarahva moodi, tegin ka ise väga tõsise näo ja lasksin paista, et on minulgi väga rutt ja ma ise — tähtis tegelane.

Üle Kivisilla jõudnud, olin äkki «Oleviku» kontori ees, kust nägin inimesi värskete lehtedega väljuvat. Aga ühest hoonest nägin välja jooksvat ilmatu suurt poisikeste karja, kellel kõigil olid lehepakid kaenlas ja kes metsikult kisasid: «Poos-ti-mees!»

Astusin ilma pikema mõtlemiseta sisse «Oleviku» kontorisse. Seal väikeses kitsas ruumis askeldas lehepakkide taga suur tugev mees ilmatu pikkade vurrudega.

«Hoidku,» jahmatasin iseeneses, «see polegi vist keegi muu kui «Oleviku» toimetaja A. Grenzstein ise!»

Tunnistasin teda ääretu aukartusega, sest olin varem raamatutes näinud Grenzsteini pilti ja seal olid tal just säärased pikad vurrud.

Korraga pöördus «Grenzstein» minu poole ja küsis: «Mis teil oli?»

«Palu-paluksin «Oleviku» uuemat numbrit,» sain ma ärevuses kogelda.

Suurte vurrudega mees ulatas mulle lehe, ma maksin värisevail kätel 3 kopikat. Seejuures sain ma pisut julgust juurde ja mul tuli järsku hea mõte «Grenzsteiniga» juttu algatada.

«Palun, mul oleks teile midagi öelda,» kogelesin ma ärevuses.

«Mis siis?»

«Ma olen too Vahtra, kes «Kirjakogule» teateid saadab . . .»

«Ahah, väga ilus,» ütles «Grenzstein» ruttu vahele, võttis kassast kolm kopikat ja ulatas mulle kätte, sõnades: «Saate oma kolm kopikat tagasi, «Kirjakogu» kaastöölistele on «Olevik» maksuta . . .»

See kõik sündis nii ruttu, et ma ei saanud midagi mõtelda.

Ja siis äkki, automaatselt kahmas mu käsi põuetaskusse, rabas välja luuletuste käsikirja, ning seda värisevail kätel rullides kogelesin ma, ilma et ise oma sõnu oleksin kuulnud:

«Vabandage, härra toimetaja, mul on siin mu luuletuste käsikiri, kas — kas ei võtaks teie seda enda kätte vaatamiseks? Võib-olla võiksite ta trükkida — ma ei tahaks ta eest rohkem kui — kui . . .»

Ma ei saanud oma sõnu lõpetada, sest «Grenzstein» ulatas juba minu poole käe ja sõnas:

«Lubage siia!»

Ulatasin ruttu talle käsikirja. Ta heitis pilgu käsikirjasse, pani ta siis lauale ja ütles:

«Astuge homme sisse, ma lasen selle toimetuses läbi vaadata . . .»

Ma olin äkki üliõnnelik ja oleksin vahest veel midagi öelnud, kuid keegi tuli sisse ja hakkas ruttu «Grenzsteiniga» midagi rääkima.

Ma seisin hetke ja siis tuli äkki meelde, et mul polegi enam toimetajale midagi öelda. Ütlesin jumalaga, pugesin uksest välja ning taipasin mütsi pähe panna alles väljas. Astusin mõned sammud tänaval rahva seas edasi. Kõik näis mu silme ees olevat kirju ja ebaselge — tänav, inimesed, kõrged majad. Minu käsikirja äraandmine oli tulnud nii ruttu, et ma sellest kõigest alles väljas selgema pildi sain. Jah, nüüd on ta antud — taevale tänu, et see läks nii ruttu!

Ja korraga tundus mu süda kerge ning mingi suur rõõm sai minu üle võimust. Ega nüüd enam midagi ole — on ta juba vastu võetud, küllap makstakse homme raha, kahju ainult, et too võõras mees vahele tuli, muidu oleks ka hinna öelnud. Aga võib-olla makstakse mulle käsikirja eest koguni rohkem kui kümme rubla . . .!

Nende õilsate mõtetega astusin turu pealt saiaputka juurde, ostsin kaks kringlit ja pudeli mõdu. Kugistasin sealsamas kringlid alla ja mõdu otsa. Järsku tuli aga meelde, et olen tähtis mees — luuletaja, ja see pole vist viisakas, et ma siin turu peal kõige rahva nähes söön . . .

Lippasin ruttu turult minema, kõndisin tänavatel

sihita ringi, vahtisin hulk aega ühe raamatukaupluse akna all. Kui palju raamatuid! Oot', kui homme raha saan, siis ma tulen ja ostan nii palju, kui raha jätkub, kas kringlite jaoks üle jääb või ei . . .

Juba hämardus ilm ja mul tuli järsku meelde, et pean kuskil öömaja leidma, muidugi kõige odavama. Ei olnud varem selle peale mõtelnud ja ei teadnud esiotsa kuhugi öömaja otsima minna. Polnud mul ka mitte ainustki tuttavat teada. Kõndisin jälle sihitult ja juba hakkas suur hirm — kuhu pean end ööseks poetama?

Äkki leidsin end kuskilt, kus seisis reas hulk voorimehi. Kargas mõttesse, et küllap voorimehed teavad, kus öömajal ollakse, küsin õige voorimehelt.

«Tahate öömaja, minge võõrastemajja,» vastas küsitav.

«On seal kallis?» pärisin mina.

«Nii, kuidas soovite: on kalleid ja odavaid.»

«Kas kahekümne kopika eest saab kuskil öömaja?»

«Saab küll, vaat siinsamas on võõrastemaja, kus õue peal hoones saab kümne kopika eest öö ära magada . . .»

Ja voorimees näitas piitsavarrega alla Emajõe poole, kus seisid laevad ja veeti mingisuguse parvega inimesi üle jõe.

Astusin sisse juhatatud maja hoovi, kus oli mitu maameeste vankrit kuuri all. Nägin üht poissi hoovil askeldavat. Pärisin temalt, et kas siin ongi see võõrastemaja, kus võib kümne kopika eest öö ära magada.

«Jaa, jaa, saab küll, aga siis nimelt siin hoovi peal majas, kus maarahvas magab,» seletas poiss. Kohe viiski ta mu mingisse õuepealsesse majakesse, kus oli mitu väga räpast voodit sees. Ühes pikutas juba üks poiss, oli oma suured säärsaapadki üles voodi tekile tõmmanud.

Paistis see ruum ja olemine mulle küll natuke kahtlane, aga olgu — kõlbab küll kümne kopika eest.

Istusin minule näidatud voodi servale. Kogu ruum oli mulle tundmatut vänget lõhna täis, tundus, nagu oleks seal keegi alles nüüdsama tõkatiga saapaid määrinud.

Juba oli väljas hoopis hämar. Peagi tuli toosama poiss, kes mu sinna tõi, ja süütas seina küljes oleva väikese tattnina-lambi põlema.

Väike lambike valgustas vaevalt-vaevalt räpast ruumi, ma istusin ikka veel voodi serval, kuna teises voodis magas tundmatu poiss ja norskas kõvasti.

Harutasin end viimaks riietest poolenisti lahti ja heitsin vastikult lõhnava räpase teki alla. Korraga tuli meelde, et jään võib-olla magama ja siis võib keegi tulla ja mu riided ära varastada. Jaa, jaa, olin sääraseid sõnumeid «Olevikustki» lugenud. Ehk mine tea, mis mees see on, kes siinsamas kõrval magab? Võib-olla on koguni mõni varas või linna kelm, kuulis, et ma sisse tulin, teeb end magavaks ja siis, kui mina magama jään, lööb mu riided ja raha üle...

See mõte ajas mulle viimaks õudse hirmu peale. Mõtlesin juba end riidesse panna ja sealt ära minna, aga siis tuli meelde, et hoovipoiss oli mu siia toonud ja ilma tema teadmata ei tohi ma vist ära minna. Otsustasin oodata, kuni poiss tuleb, et siis talle öelda, et ma juba lähengi minema.

Läks hulk aega. Mees kõrvalvoodis magas ikka, aga hoovipoissi ei tulnud kuskilt.

Äkki kuulsin väljas kõva kõnekõma ja hüüdeid, kuskil löödi kõvasti kella ning mingi pasun tegi aeg-ajalt: Tu-tuu! Tu-tuu!

Jäin neid arusaamatuid hääli kuulatama. Mis see võis olla, sellest polnud mul aimu.

Siis korraga avanes uks — tuli hoovipoiss ja hüüdis: «Väljas on tulekahju, Raatuse uulitsas põleb kaks maja...» Ütles ja läks. Ma kargasin ruttu jalule.

Samuti kargas voodist maha minu tundmatu naaber. Nüüd nägin ma teda selgesti: see näis olevat eht maapoiss, kirju rätik kaelas.

«Kas väljas on tulekahju?» küsis ta kuube kohendades.

«Jah, olevat Raatuse uulitsas.»

«No lähme vaatama.»

«Lähme,» olin minagi nõus.

Väljas oli suur liikumine ja kogu linnas löödi rängasti kella. Rahvas trügis üle Emajõe Raatuse tänava poole.

Läksime meiegi pooljoostes, oli see minule ootamatu uudis — näha linna tulekahju.

Teel sobis meil võõra poisiga jutt. Oma heameeleks kuulsin, et poiss on koguni Põlva kandist, et tema nimi on Andreimann ja tema teab minu sugulaste talugi Põlva ligidal. Sellest jutust oli mulle küllalt, et poissi täiesti usaldada, oli ta ju minu tuttavast paigast pärit. Umbes Raatuse tänava keskkohas oli tõesti suur tulekahju, aga rahvast ei lastud ligidale ja meie Andreimanniga vahtisime kaugelt hulk aega.

Viimaks läksime võõrastemajja tagasi ja ajasime tükk aega voodis selili olles juttu, ning Andreimann seletas, et ta tulnud Tartu mingit tööd või kohta otsima. Päris ka minult, mis ma Tartu tulnud. Ütlesin, et niisama linna vaatama. Oma kallist käsikirjast ei lausunud ma talle sõnagi. Ja oma riiete ja raha pärast ei tundnud ma ka enam muret.

Peagi surus uni silmad.

Aga kui hommikul valge tulles ärkasin, nägin oma imestuseks, et igas voodis magas inimene, ühes koguni kaks — mees ja naine, kõigi riietega. Tont seda teab, millal nad nii sisse tulid, et ma midagi ei kuulnud! Kobasin ruttu oma riideid ja pea all olevat vesti, kas riided käes ja raha alles. Ei, kõik oli alles.

Kõndisin hommikul varakult välja linna. Igal pool oli väga rohkesti rahvast ja Emajõe ääres turul ilmatu palju maameeste vankreid. Müüdi turul igasuguseid maitsvaid asju, kuid ma ei söandanud midagi osta — las saan pärast käsikirja eest raha kätte, küllap siis ostan. Juhtusin turul kaevu äärde, tegin taskurätiku märjaks ja pühkisin üle näo, sai näo puhtaks ja silmad selgeks. Kaua uitasin ma turul ja tänavatel, juhtusin mitme raamatukaupluse ja trükikoja ette, milliseid asutusi tunnistasin suures aukartuses.

Kuskil rippus kell, ta näitas juba 11...

Mõtlesin, et nüüd on vist paras aeg «Oleviku» kontorisse minna.

Kõndisin ruttu sinna ja kohe uksest sisse, endal süda värises põnevusest.

Jah, «Grenzstein» oligi juba seal.

Ma võtsin mütsi peast ja tervitasin viisakalt.

«Mis teil oli?» küsis «Grenzstein» kohe minu poole pöördudes.

Ma pisut kohkusin ja ütlesin, et tulen nüüd tolle luuletuskogu pärast.

«Ahah, vabandage, ma ei pannud teid tähele, — teie käsikiri on siin. Ma lasksin seda toimetuses vaadata, seal öeldi, et «Olevik» kahjuks ei saa seda kirjastada. Olete veel noor ja tundmatu, pealegi «Olevik» kirjastab raamatuid, eriti luuletusi väga harva, ehk olgu siis juba mõni koguni tarvilik ja hea raamat . . .»

Ütles, võttis minu käsikirja ja ulatas mulle kätte.

Ja siis võttis ta ruttu riiulilt mingi väikese raamatukese, ulatas ka selle mulle ja ütles niisama ruttu:

«Siin on teile üks väike raamat. Toimetaja palus mind seda teile edasi anda — kõik «Kirjakogu» kaastöölised on selle raamatu saanud, on teile kasulik raamat . . .»

Võtsin värisevail kätel oma käsikirja ja ka tolle teise raamatukese, seisin tummalt, ja vist oli mul tol momendil kõige õnnetum nägu, mis inimesel üldse võib olla. Kõrvus kuuldus mingi kõva kohin, higi lõi otsaesisele ja ma kuulsin vaevalt «Grenzsteini» viimaseid sõnu.

Siis korraga tuli mul paar sõna üle huulte:

«Aga kui teie oleksite lahke ja veel kord seda käsikirja vaataksite . . .»

«Ei, ei, armas noormees, ma ei saa siin midagi rohkem — võin ainult seda öelda, mis toimetuses öeldi . . .»

Sel hetkel välgatas mul äkki hirmus kahtlus läbi pea: võib-olla see mees pole mitte Grenzstein ise? On koguni keegi teine? Ja ma kogelesin küsida: «Vabandage, kas teie pole toimetaja Grenzstein?»

Laiaõlaline suurte vurrudega mees naeratas nüüd sõbralikult: «Ei, ei, teie eksite, mina olen siin kontoriametnik ja minu nimi on Mihkel Lembit. Aga teie käsikirja asjus on nii, nagu ma teile ütlesin. Värsid ei ole just pahad. Kirjutage neid edasi, kuni teil lusti on, võib-olla leiate viimaks ka kirjastaja . . .»

Nii, nii! Mul ei jäänud enam midagi muud öelda kui head tervist! ja ma tuikusin uksest välja.

Kogu ilm näis olevat imelikult segi ja majad Raekoja platsil paistsid seisvat kuidagi viltu. Mu peas tundus olevat kõik segamini, ma ei teadnud, kuhu vaadata või minna. Tuikusin jõuetult Emajõe äärt mööda edasi

roheliste puude alla, laskusin abitult pingile ja kuulatasin: kõikjalt kostis palju hääli ja mürinat, midagi kirjut liikus kõnniteel edasi-tagasi ja mul oli vaeva vahet teha, kas need olid mehed, naised või lapsed.

Istusin raskelt pingil. Oli tunne, nagu oleksin kukkunud kuskilt väga kõrgelt ja otsekohe raskelt — pats! siia pingile nagu vastu maad.

Läks tükk aega, enne kui sain oma mõtteid jälle koondada. Nii siis — mulle anti käsikiri tagasi, see ei kõlba kuhugi, mitte kuhugi. Ma pole kellegi luuletaja, minu luuletusi ei taha keegi, taevas teab, kas keegi üldse neid lugeski! Jajah, oled väikese haridusega, ainult kihelkonnakoolis käinud . . . Ei, ei, poiss, see pole sinu amet — luuletaja, ei, ei! Mine oma Peravalda tagasi, niida taludes vilja, ropsi lina või juuri kände — vaat see on sinu amet! Ja ikka enam sai mulle endalegi selgeks, et olin mõelnud hullu mõtet: mina — luuletaja! Tõepoolest, kas võis lollimat tempu veel olla: mina kirjutan kaustiku omaenese troostiks tehtud salmikesi täis ja arvan, et trükkijad on sellest huvitatud, pealegi veel kuulus «Olevik». Ei, ei, Jaan Vahtra, sa oled teinud suurima rumaluse, mis iial võimalik. Jäta oma salmid enese teada ja kõnni rahulikult oma Peravalda . . .

Nii mõtlesin, istudes seal pingil, see neetud käsikiri ja too teine raamat ikka veel kõvasti pihus. Vaatasin nüüd, mis raamatukese too pikkade vurrudega «Grenzstein» mulle siis andis.

See oli A. Grenzsteini «Kauni keele kaitsemiseks».

Hakkasin seda lugema. Ta sisu oli väga õpetlik ja minule vajalik. Selles juhiti tähelepanu keelevigadele ja anti nõu, kuidas tohib kirjutada ja kuidas mitte. Kuramus, oleksin ma selle raamatukese varem kätte saanud, vist oleksid minu lauludki paremad tulnud ja käsikiri oleks vahest vastugi võetud . . . ! Aga — mis mokas, see mokas . . .

Tükk aega hiljem kõndisin ma linnas jälle ringi, mu rahu oli tagasi.

Lugesin oma krossid üle ja ostsin ühest raamatukauplusest Juhan Liivi «Varju». Olin seda raamatut varem küll kellegi koolivenna käest lugeda saanud,

kuid tolles oli hulk lehti vahelt kaduma läinud, ja kuna raamat oli väga huvitav, siis oli suur himu seda eneselegi osta. Oli veelgi raha ja teisest kauplusest ostsin K. E. Söödi luuletuskogu «Aasa õied». Ja kui siis veel paar kringlit tasku pistsin, oli mul isu kogu Tartust täis ja ma kõndisin kiiresti Räpina maanteed mööda linnast välja. Elagu ta hästi — see tark Tartu, — ta oli mulle äkki vastik.

Kui ma maanteed mööda kiiresti kodu poole kõmpisin, ei mõelnud ma üldse enam midagi. Mulle tundus kõik täiesti ükskõik, ma ei püüdnud enam sedagi mõelda, mis teen homme, ülehomme. Ainult mingi ääretu viha ja põlgus, isegi ei teadnud, kelle või mille vastu, pesitses hinges. Isegi see vihastas, kui mõni vastu tuli ja otsa vaatas. Ja et need verstatulbad, saadanad, nii aeglaselt tulid ja läksid!

Hilja öösel olin kange käimise peale jõudnud Kauksi paikadesse.

Öö oli selge, paistis kuu. Istusin Kaarulaane kohal maantee äärde maha ja silmitsesin alla Kaaruküla poole, kus pimeduses tukkusid vaiksed külatalud.

Seal all Kaarukülas Kitse talus oli minu sünnipaik. Siin, Kaarulaane serva all olin ma jooksnud viie-kuueaastase poisikesena. Ja iga samm, iga jalatäis maad oli siin mu vanemate poolt astutud... Mu noorusmaa seal all külas, mu lapsepõlve kodu! Ja seal küla taga üle Kauksi jõe see kõrge süsimust mets, see pidi olema Anooja palu, kuhu isa mind mõnikord marjule oli viinud... Jaa, jaa! Jaa, jaa!

Mu meel sai korraga millegipärast väga härdaks, pisarad kippusid silma, kõik endine viha kellegi vastu oli äkki kadunud. Ma hakkasin oma valusaid tundeid instinktiivseit salmideks seadma. Põimus minu nukratest segastest mõtetest sealsamas terve luuletus, mille hiljem kirjutasin üles:

Magab küla öises vaikuses,
sinivalgust kallab hõbekuu.
Ränd'ja, vaene, mis sul südames?
Millest vaikib mureline suu?

Magab küla öises vaikuses,
seal, kus ükskord mäng'sid lapsena.
Kõrge Anooja palu kohises —
kas veel nüüd küll sulle kohab ta?

Magab küla öises vaikuses,
sinivalgust kallab hõbekuu...
Miski mure on mu südames,
miski kurbus hinges otsatu...

Jõudsin koidu tulles oma kodupaika Peravalda tagasi. Pugesin vankrikuuri ja seal tuli raske uni.

Kui ema mind hommikul kuurist magamast leidis, äratas ta mind tasa ja ütles: «Jaan, tahad sa süüa, ma tõin sulle perenaise köögist sooja suppi?»

«Jah, jah, ema, ma tahaksin küll väga sooja suppi.»

Ma istusin uniselt sängi serval, kontides tundus veelgi ränka väsimust. Sõin vaikides sooja suppi, kauss süles põlvede vahel. Ema istus sealsamas ja ma tundsin, et ta mind vaikselt silmitses.

Siis küsis ema: «Noh, ega sul olnud linnas õnne?»

Jah, ma kuulsin — see oli seesama igavesti andestav hääl, mis mulle oli alati kostnud, kui mul oli kuskil midagi pahasti läinud.

«Jah, ei mul läinud linnas just hästi, tõin oma käsikirja tagasi. Kunagi teen ta ümber, või ei tee üldse...»

Vaene ema, ta ei osanud mulle vastata muud, kui et «nojah, eks sa tee ta ümber, saab vahest parem, siis vast võetakse vastu...»

Ei ole ema, kes ei usuks, mis poeg ütleb!...

— — — — — — — — — — — — — —

II

RÄPINA VALLAMAJAS

Detsembris 1899 sai minust Räpina valla kantseleiametnik, vallakirjutaja abiline. Räpina vallamajas — seal algas minu elus uus ajajärk. Vallakirjutaja Taavet Zirnask, ilmatu pikkade vurrudega mees, väga korraarmastaja ja töökas, õpetas mulle kätte kõik ametlikkude kirjade ja protokollide vormid. Võisin varsti iseseisvalt kantselei jooksvat tööd teha, ametlikku kirjavahetust toimetada, ülekuulamisprotokolle kokku seada, akte koostada. Sai minust vahva kantseleirott, kes võis oma kaksteist kuni kuusteist tundi päevas paberite seas tuhnida.

Elu oli siin huvitav. Iga päev käis valla kantseleis hulk inimesi mitmesuguste toimingute pärast. Tuli nende asju ajada ja nendega kõnelda. Kuulsin seal alati kõige elulähedasemaid jutte, nägin ning sain mõista inimeste igapäevaseid hädasid.

Kaks korda nädalas tuli valla post Võrust ja Tartust. Olid need postipäevad minule suured pidupäevad, sest posti kaudu tuli palju eesti-, saksa- ja venekeelseid ajalehti ja ajakirju. Lugesin neid mõnikord öö läbi. Ja — lühikese aja jooksul oli minust endast saanud mitme eesti ajalehe alaline kaastööline: saatsin sõnumeid ja luuletusi ning väikesi jututõlkeid «Uuele Ajale», «Olevikule», «Sakalale».

Minu luuletusi avaldati 1900—1901 rohkesti «Uues Ajas» ja «Sakalas» ning lühikesi mõttesalme «Olevikus». Vahetevahel ilmusid need varjunime all «Anni Paluoja», mis oli tuletatud minu sünnikohas Moostes olevast kohanimest «Anooja palu».

Aga pühapäeviti kõndisime Zirnaskiga Räpinas ringi, tegime jalutuskäike ümbruskonna metsadesse või tuli mulle külla mõni koolivend. Olin neile nüüd tähtis ja huvitav härra — kantseleiametnik ning luuletaja.

Nõnda möödus aasta ja ma olin vallakirjutaja ameti täiesti kätte õppinud, võisin iseseisvalt töötada, sain viis rubla kuus palka. Peale selle teenisin mõned rublad mitmesuguste palvekirjade kirjutamisega. Tundsin juba maailma ja inimesi, nägin nende häid ning halbu külgi. Olin tutvunud ka kõrtsi ja napsivõtmisega, sest tihti tassisid vallamehed mind kaasa Räpina kõrtsi. Ometi jäid minu paremateks sõpradeks raamatud ja ajalehed ja rida vaimukaid koolivendi Räpina ümbrusest.

Aga korraga oli mul isu vallakirjutaja-ametist täis. See juhtus mulle eneselegi näiliselt ootamatult ja nimelt järgmistel asjaoludel. Kord 1901. aasta kevadsuvel tuli kirjutaja Zirnaskile külla Vana-Koiola valla kirjutaja Veski. Kiitis Zirnask mind Veskile kui tublit ja töökat poissi. Veski kuulas, patsutas mulle õlale ning ütles naeratades vene keeli: «No vaat, teist saab tõesti tubli vallakirjutaja.» See ütlus mõjus minusse iseäralikult masendavalt. Pöörasin Veskile selja, läksin välja ja vandusin iseeneses: «Mitte mingil tingimusel, kurat võtku, mitte mingil tingimusel ei jää ma vallakirjutajaks...»

Sellel otsusel oli tugev psühholoogiline alus. Ma nägin, kuidas isakese tsaari nimel inimestele tihti suurt ülekohut sündis ja otse oma südametunnistuse vastu tuli toimida. See oli paljudel juhtudel minusse väga raskesti mõjunud ja tegi mulle kirjutaja-ameti vastikuks. Ja kui nüüd kirjutaja Veski arvas, et ma vist samasugune tahan olla kui tema ja teised ning selleks koguni eluajaks jääda, siis kargas mul süda otsani täis. —

Sellest päevast peale hakkasin ma mõtlema, kuidas leida mõnda paremat ametit, kui on seda vallakirjutaja-amet.

MEEKSI

Pärast seda, kui olin töötanud Räpina valla kantseleis kirjutaja abilisena aastat poolteist ja vallasekretäri ameti kätte õppinud, tuli ühel heal päeval tahtmine sealt lahkuda, eriti küll sellepärast, et maksti liiga vähe — viis rubla kuus.

Ühel juulipäeval aastal 1901 hüppasin Meeksisse sõitva talumehe vankrisse ja õhtuks olin Meeksi vallamajas. Sinna oli mind kutsunud Meeksi vallakirjutaja Peeter Kangur, lubades palgaks seitse rubla kuus.

Siin aga kahetsesin varsti, et olin tulnud: kogu kantselei kirjatoimetus oli käest ära ja minul tuli see korda seada. Kangur näis olevat mees, kes nigelast, igavast kantseleitööst palju ei hoolinud. Hommikust õhtuni, tihti ööd läbi, tuhnisin paberitevirnas ja arvelaud lõksus öises vaikuses.

Aga vahetevahel lippasin Mehikoorma alevisse, Peipsi randa, kuhu oli vallamajast versta poolteist.

Seal, Mehikoormas, kees alati kirev elu: suur kõrtsituba oli ikka täis igasugust rahvast: venelasi, eestlasi siit- ja sealtpoolt Peipsit, isegi juute ja mustlasi nähti siin. Oli ehtne sadamatrahter, kus tihti võis näha ja kaasa teha kummalisi jante.

Aga väljas, alevi ainsal tänaval, jalutasid õhtuti vene neiud kirevais ürpides ning poisid nende kaasas tõmbasid lõõtspilli, millele lauldi kaasa, nii et alev rõkkas.

Sinna väiksesse kirevasse ellu kippusin ma ikka, ja võib-olla oleksin läinud päris hukka, kui mind ootamatult teisale ei oleks viinud üks hoopis väike käik.

Kord ühel sügisesel õhtupoolikul kutsus mind enda poole lähedase Piiroja kooli õpetaja Jaan Tolmusk. Ajasime juttu ühest ja teisest ning ma kurtsin talle, et mind on kogu see vallasekretäri töö kaelani tüüdanud: alatised, peaaegu sunduslikud joomingud tahavad ära tappa, ei saa naljalt enam valget päeva näha; ja kui hakkad vastu, ütled ära, siis öeldakse sulle, et sa pole kellegi mees, ning sinu ja sinu tööga ei olda lihtsalt rahul...

Siis seletas Tolmusk head nõu: lase end kuhugi õpetajaks valida, küll inspektor ajutiselt ametisse laseb, eksami võib hiljem teha.

Vaatasin Tolmuski juures ringi ja mulle paistis, et õpetaja-amet — see on kõige õigem tee pääseda sellest ebamäärasest vastikust elust, millesse olin sattunud. Ja õpetaja-amet, kas pole ta kõrge ja seejuures vaba, peaasjalikult iseendale! Jätkub vaba aega küllalt, et jätkata iseõppimise teel oma poolikut haridust!...

Tulin koju ja tundsin, et olen korraga jälle parem inimene, tundsin, et mind ootab ees mingi suurem ja kõrgem ülesanne...

VALIMINE, KULDSULG JA MUU

Juhus, kus minust sai õpetaja, ei lasknud end kaua oodata. Just sealsamas Meeksi vallas olid tol sügisel kaks õpetajakohta vakantsed: Parapalus ja Meerapalus.

Kaugel vallamajast, valla teises otsas, asusid mõlemad, esimene ligi viisteistkümmend, teine üle kahekümne versta.

Olin neid kohti näinud, käies seal vallavanema saatel vallamakse kogumas. Olin tutvunud ka nende kolgaste rahvaga ja mulle tundus, et inimesed olid seal lihtsamad ja südamlikumad kui mujal. — —

Vallavalitsus oli õpetajakohad ajalehes välja kuulutanud, kuid valimispäeval ilmus ainult üks kandidaat: keegi Juulius P. Mõnistest, ning teiseks kandidaadiks osutusin mina.

«Mis? Sina tahad sinna põrgusse õpetajaks minna?» imestasid kirjutaja ja vallavanem. «Kärvad sinnapaika nälga või lähed hulluks — pole seal issandast unustatud nurgas veel keegi pikemalt püsinud . . .»

Ometi lasksin end valida, nimelt Parapallu, kuna Mõniste mees sai Meerapallu.

Parapalu volimehed patsutasid mulle õlale ja kõnelesid:

«Ära karda, ega me sind nälga jäta! Kui pead ilusasti palvetunde ja ristid lapsi, pole su elul hoopiski viga . . .»

Kohe pärast valimisi asusid vallavalitsus ja volikogu täies koosseisus nobedasti vankritele, äsja valitud õpetajad vallavanema kõrvale ning kiiresti kihutas kogu seltskond Mehikoorma poole.

«Poisid, nüüd tuleb teha kõvad liigud, muidu ei saa palka kätte,» ütlesid volimehed. «Meil on säärane kord ja sellest pole pääsemist . . .»

Mehikoorma kõrtsis läks lahti ränk jooming. Joodi, söödi, lasti uusi rahvavalgustajaid elada ning lõpuks algas harilik rännak mööda salakõrtse. Igal pool võeti napsi edasi ja kõik arved pidime tasuma meie. «See um jo säärane säädus,» väitis vallavanem.

Hilja öösel komberdasime P-ga vallamajja tagasi. Teisel hommikul ärgates leidsime end valla kantselei paljal põrandal pikutavat.

— — — — — — — — — — — — — —

Veel samal päeval võtsime valimisprotokollist ärakirjad, laenasime vallakirjutajalt paar rubla ja asusime teele Võru poole. Oli vaja minna koolide inspektori jutule, et tema meid ametisse lubaks, polnud ju meil kummalgi õpetaja kutsetunnistust.

Kuuskümmend versta jala, Meeksist Võrru.

Meie tõttasime nagu kaks hirve. Maailm näis olevat hoopis ilusam ja kuldkollane sügisepäike naeratas kenamini kui muidu. Ja hinges oli nii palju lootusi: saame õpetajateks, läheme küladesse õpetama noori ja vanu kõigele heale ja kaunile. Kuid kõige selle kõrval vilksatas alatasa ka hirm: kas lastakse meid õpetajakohuste täitmisele, pole ju toda neetud paberit . . .

Räpinasse jõudnud, pöördusime kirikumõisa. Pastor Schulze, kes mind Räpina-päevilt tundis, andis meile vallavalitsuse ettepanekul (kaasas oleva paberi põhjal) tunnistuse, et tema lubab meil koolis usuõpetust õpetada. Ja jälle jätkus teekond Võru suunas, üks paber taskus rohkem. Ja kui meelde tuli too madal hall koolimaja seal tagamaal Parapalus, mida olin kord mööda minnes juba näinud, siis tundus rinnus nii ülev, et kippus huultele laul.

Ööbisime teel Leevi kõrtsis, ja kui hommik koitis, lippasime uue jõuga edasi. Teel jõudis meile järele üks talumees õlekoormaga. Istus ise kerge koorma otsas ja tekitas meiega juttu. Kui kuulis, et Räpinast tuleme ja Võrru läheme, oli teine nii lahke ja kutsus meidki oma laia pehme koorma otsa.

Nõnda kolmekesi kõhuli õlekoormal sõitsime Võrru sisse. Niipea kui turunurgal end õlgedest olime vähe puhastanud, tõttasime otsemaid koolide inspektori kantseleid otsima.

Kuskil Liiva tänaval leidsime ühe maja küljes sellekohase aukartust äratava sildi. Ma tõmbasin väriseval käel kella.

Teenija avas ukse ja läks meie tulekust teatama. Peagi põrnitses järgmisest toast kuri prillide ja habemega nägu läbi uksevahe tigedalt meie poole. Teretasime sügava kummardusega.

«Mis teil tarvis?»

Kiskusin põuetaskust valimisprotokolli ja kihelkonnakooli lõputunnistuse ning astusin ligemale. Sedasama tegi P.

«Tulge kantseleisse!» käskis kuri härra, lükates ukse meie ees pärani.

Siin kohkusin ma lubivalgeks: me seisime inspektorihärra enese, kurikuulsa Prošljakovi ees, kellest juba paar aastat kogu Võru kreisi õpetajate keskel kõneldi kõige võimatumaid asju ja kes kord Räpinas mind hoolega taga otsis, et, nagu ta ütelnud, mind korralikult läbi sõimata. Hiljem olid käinud jutud, et ta Võrust kuhugi üle viiakse, ja mul ei tulnud meeldegi midagi karta, olin tolle loo hoopis unustanud.

Nüüd aga seisin ma otse tema ees, ja pealegi olenes temast, kas ma õpetajaks hakata saan või mitte! Et aega oleks ootamatuste vastu ette valmistuda, müksasin P-le, et tema esitaks omad paberid esimesena.

Prošljakov uuris valimisprotokolli ja pastori tunnistust, luges protokollist ka minu nime, lõi äkki oma hallid läbitungivad silmad üle prillide minu otsa ning hüüdis:

«Aa, Vahtra! See oletegi teie, too neetud poisijõmpsikas, kes mulle nii palju pahandusi on põhjustanud! . . .

Olge lahke, härra P., teid määran ma ajutiseks õpetajaks Meerapalusse — paberi saate homme, — aga selle härraga me räägime nelja silma all . . .»

Ja ärevalt tõusis inspektorihärra istmelt, avas ukse ning P. puges vaikselt välja.

Ma seisin sõnatult inspektori laua ees. Tundsin ainult üht: minu õpetajakssaamine on lootusetult otsas.

Prošljakov asus laua taha, jõllitas mulle kurja pilguga otsa ja alustas lausa politseilikku ülekuulamist.

«Teie nimi on Jaan Vahtra?»

«Jah.»

«Te olite hiljuti Räpina vallakirjutaja abiline?»

«Olin.»

«Kas teie saadate ajalehtedele riigivastaseid kirjutusi?»

«Ei, riigivastaseid ei saada.»

«Mis? Te veel salgate? Ometi kirjutasite minu vastu «Olevikus» täiesti lubamatu sõnumi!»

Ja krabinal otsis Prošljakov lauasahtlist «Oleviku» numbri, lõi lahti ning osutas punase pliiatsiga allakriipsutatud sõnumit Räpinast, mille all seisis minu märk «V-ra» . . . «Vaadake, olge lahke, siin see on — pidin selle näruse lehe eest Karlsoni kaupluses pealegi kolm kopikat maksma . . .»

Olin tõesti tolle sõnumi «Olevikule» saatnud. Kirjutasin, et Räpinas ei olda rahul koolide-inspektor Prošljakovi tegevusega, kes sealse ministeeriumikooli asutamise põhikirjast mööda minnes määras kooli juhatajaks õigeusu vaimuliku, kuna põhikirja järgi õpetajad pidid olema valla poolt valitavad ja juhataja ei tarvitsenud vaimulik olla. Minu kui kirjutise autori reetis Prošljakovile üks Räpina vallavolikogu liige . . .

Vihane inspektorihärra kägardas lehe kokku, pistis mu nina alla ja karjus: «Katsuge veel salata! Siin te olete kogu oma sopase tööga! Mul on tunnistajaid, et te ajalehtede kaudu ja suusõnaliselt rahva seas riigivastast kihutustööd teete. Aga nüüd te tulete ja tahate, et ma teid pealegi veel õpetajaks kinnitaksin . . . Teid peab sunnitööle saatma, mitte õpetajaks määrama! . . .»

Ma nägin, et kõik on kadunud, ja võtsin südame rindu.

«Lubage, inspektorihärra, — mis on siin selles sõnumis riigivastast? Lugu oli ju nii, nagu ajalehes seisab. Ja teie teguviis riivas rahva õigusi . . .»

«Rahva õigusi . . . Mida teie, poisinolk, üldse mõistate rahva õiguste all? Ma teile alles näitan, mis

need on! Neetud anarhist! Kirjutan veel täna kubermangu sandarmivalitsusele, et säärane riigivastane element ära koristataks. Neli aastat sunnitööd on teile kindlustatud . . .»

Prošljakov oli tulivihane, kõndis toas edasi-tagasi, sülitas, jäi järsku minu ette seisma ja käratas:

«Mis on teil enda kaitseks ütelda?»

Ma olin julgust juurde saanud ja kõnelesin üsna vabalt:

«Härra inspektor, kui ajaleht on midagi riigivastast avaldanud, siis minu teada võetakse tema eelkõige vastutusele. Pealegi on olemas tsensor, kes selle järele valvab, et midagi niisugust ei juhtu. Räpina sõnum on otsast otsani õige ja seda teate ka teie ise väga hästi . . .»

Korraga sündis midagi üsna ootamatut. Inspektori kantseleis seina ääres oli rida sisseraamitud keisripilte, mis olid nähtavasti määratud kroonu koolidesse laialisaatmiseks. Äkitselt haaras Prošljakov ühe neist sülle, kargas minu juurde, ja pilti minu nina ees kõrgel hoides, karjus: «Mässaja, kas tunnete, kes see on? Kas tunnete . . .?»

See toiming oli nii koomiline, et ma ei suutnud naeratust tagasi hoida.

«Inspektorihärra, see peaks olema minu arvates keisri pilt, isiklikult ma Tema Majesteeti küll näinud pole, aga ma arvan . . .»

«Ah te ei taha tunnustada ka Tema Majesteeti . . . Ah te irvitate koguni Tema Majesteedi üle! Vangi lasen ma niisuguse mässaja panna, eluks ajaks Siberisse . . .» Ja kolksti! viskas vihane Prošljakov pildi seina äärde tagasi ning tormas tulises vihas tagatuppa.

Ma seisin vaikides ja ootasin, mis siis lõpuks veel tuleb. Mõtlesin, et kõige kohasem on uksest välja pugeda, kuid jonni pärast tahtsin veel järele pärida, kuidas siis tõepoolest jääb minu ametissemääramisega — oli täitsa selge, et sellest niikuinii enam midagi välja ei tule.

Läks hulk aega, aga vihane inspektor ei tulnud ega tulnud.

Siis — korraga avanes uks.

«Ah teie olete mul ikka veel siin — mõtlesin, et olen teist lahti saanud.»

Märkasin, et inspektorihärral oli vihahoog üle läinud, näos paistis isegi väike kaval naeratus.

«Jah, inspektorihärra, jäin ootama, et teie siiski tagasi tulete ja minu pabereid veel kord vaatate. Ega see ajalehesõnum ju teile, suurele härrale, suuremat paha pole teinud.»

«Jaa, aga mina pidin tolle näruse lehe eest pealegi kolm kopikat maksma, kas see pole midagi . . . Aga olgu, ma pole siiski mingi hirmutis, nagu minust räägitakse. Kui teie võtate samas lehes oma allkirjaga tolle rumala sõnumi tagasi ja jätate vastutöötamise ministeeriumikoolidele, siis jätan ma seekord sandarmivalitsusele teatamata. Ja teie ametissekinnitamisest võiks ehk ka kõnelda. Et te hästi vene keelt kõnelete, see on teie juures ainus, mis mulle meeldib, muidu ei kõlba te küll kuhugi.»

Näis, et ülemuse vihahoog oli üle ja ta katsus asja heaga enda kasuks käänata. Ma jäin esiotsa vait ega osanud selle peale midagi ütelda.

«Noh, mõtelge järele, see on ainus pääsetee. Aga see ei ole siiski veel mitte kõik. Enne kui teie ametisselubamisest juttu võib olla, peate näitama, kas te ka tundi oskate anda. Selles suhtes korraldan teile kohalikus linna algkoolis kaks proovitundi, aritmeetikas ja vene keeles. Kui tunnid lähevad korda, alles siis kõneleme edasi. Nüüd minge ja ilmuge pärast lõunat linna algkooli juhataja härra Songi juurde tundide asjus läbi rääkima. Ma teen selle aja sees korralduse, et moodustataks katsekomisjon. Ometi ärge unustage, et minu otsus on ka komisjonis kõigepealt maksev. Ja lõpuks, kui teil katse peaks õnnestuma, mida ma küll ei usu, tuleb teil kirjutada minu nimele eriline palvekiri, kus palute end selle ja selle kooli õpetajaks määrata. Aga ma ütlen teile, et too palvekiri peab olema kuldsulega kirjutatud, k u l d s u l e g a, saate aru . . .? Nüüd minge ja valmistuge katse vastu.»

Pugesin uksest välja. Värske õhk oli nii paitav ja armas. Sammusin tänaval edasi, aimamata, kuhu. Kõik see, mida olin paar minutit tagasi üle elanud, näis olevat olnud õudne unenägu. Ähvardus sandarmitega, vana

koolimaja Parapalus, proovitunnid, jutt kuldsest sulest — kõik oli peas segamini.

Kõndisin kaua, kuni viimaks läksin ja otsisin üles õpetaja Songi. Tundsin seda meest küll rohkem nime järgi kui isiklikult, aga usaldasin siiski talle kõik jutustada, mis minuga inspektori kantseleis oli juhtunud.

Songi vangutas pead ja seletas, et seda lugu ei maksa väga tõsiselt võtta. Prošljakovi vembud kooliõpetajatega olevat niivõrd igapäevased ja veidrad, et tuleb kahelda ta normaalsuses. Ta olevat kogu õpetajaskonna ära tüüdanud ja inspektori peale olevat kogunenud nii palju kaebusi, et tema peatset teise kohta paigutamist võivat oodata. Proovitundide asjus olevat Prošljakov juba temaga rääkinud. Jutt kuldsulega kirjutatud palvekirjast polevat muud kui otsekohene raha väljapressimine — inspektori tavaline praktika, millest tulevat lihtsalt mööda hiilida. Aga ajalehesõnumit võiks õiendada mõne kaudse märkusega, mis veelgi paljastaks selle tšinovniku plaane. — — —

Järgmisel päeval olin Songi koolis proovitunde andmas. Komisjon koosnes mõnest linnakooli ja algkooli õpetajast, nende hulgas ka Songi. Muidugi oli platsis Prošljakov. Andsin elus esimest korda tundi, vene keeles ja aritmeetikas. Püüdsin toimida nii, nagu Songi varem mulle õpetas. Ladusa vene keele oskuse tõttu tulin kuidagi toime. Aga Prošljakov laotas käsi ja kuulutas: «Pole midagi parata, katse on päris nurjunud, ainuüksi vene keele tunnis kirjutasin ma üles üheksakümmend kaheksa viga.»

Kuid katsekomisjoni liikmed olid teisel arvamisel ja lõpptulemuseks jäi, et minu antud tunnid tunnistati rahuldavateks. Prošljakov vahutas:

«Vitsu on talle tarvis, aga mitte õpetajaks! Niisugune läheb ainult rahvast üles kihutama, muud midagi.»

Paar tundi hiljem läksin inspektori kantseleisse. «Noh, see on päris ime, kuidas need härrad seal teie tunnid rahuldavateks võisid tunnistada! Aga olgu, ma ei taha sellest mingit numbrit teha. Saate paberi ja võite sõita. Aga õiendus ajalehes tuleb teil teha ja see number minule saata, ning mainitud palvekiri tuleb tingimata anda, neis asjus ma ei tagane. Olete noor inimene ja

võite oma elu parandada. Ma ei ole kellegi vaenlane, aga riigivastaste sõber ka mitte. Sõidan mõne aja pärast teie kooli revideerima, ja kui kõik ei ole nii toimetatud, nagu ma teile soovitan, siis võite julge olla, et koha pealt lendate, selle juures ei saa mulle keegi midagi teha . . .»

«Aga inspektorihärra, täna pole mul võimalik palvekirja anda, katsun, ehk saan homseks.»

«Täitsa ükskõik, kas täna või homme. Annate ära, ja kui mind ei ole kodus, siis minu teenija kätte.»

Sain siis Prošljakovilt väikese ametliku paberi, et mind on tingimisi lubatud Parapalu kooliõpetaja kohusetäitjaks kuni inspektori edaspidise korralduseni.

Aga uksest välja tulles tuletas Prošljakov veel kord palvekirja meelde.

Panin kergejalu linnast tulema, nii ruttu, kui sain. Palvekirja asjus tuletasin meelde õpetaja Songi nõuannet, aga «Oleviku» toimetusele otsustasin kirjutada ja õienduse asjus sealt nõu küsida.

Sügispäike veeres alla, kui sammusin linnast välja. Seadsin sammud Põlva poole, kuhu oli kakskümmend viis versta. Vaatlesin inspektorilt saadud paberit ja silmade ette kerkis jälle Parapalu koolimaja seal tagamaal, nüüd palju kaunimalt ja meelitavamalt kui enne . . . Vahest jätab inspektor norimise selle «kuldsulega» kirjutatud palvekirja asjus, vahest pääsen ka sandarmitest. Ning jõuan kord Parapallu ja algan rahvavalgustamistööd, õpin edasi, elan omaette elu ja pääsen vahest kunagi välja sellest madalast ja narrist elust . . .

Meel sai järsku üpris rõõmsaks ja tulevikuplaane tekkis pähe nii palju, üks veetlevam kui teine. Ja omaette lauldes sammusin kiiresti-kiiresti, kuna ümberringi seisid vaiksed põllud ja metsad jahedas sügisõhtu hämaruses ning ülal selgel laotusel lõi kiirgama tähtede hulk.

Jõudsin südaööseł Põlva, kus pöördusin sisse ühe sugulase tallu. Teisel päeval sain sugulase nii kaugele, et ta lubas mu oma hobusega Parapallu viia ning andis mulle pealegi kaasa leivakoti ja puuvoodi.

Läks lahti sõit Põlvast Parapallu, umbes kuuskümmend versta, minu uude õpetajakohta. —

PARAPALU

Mööda Meeksi vallamajast algas see päristee sinna, tagamaale.

Parapalu?

Pika kitsa ribana venis Meeksi vald mööda Peipsi rannikut. Ühel pool suured Kastre mõisa metsad, teisel pool madal järvekallas soiste heinamaadega. Oli kohti, kus valla laiust sai mõõta vaid paari verstaga. Kaugele põhja poole ulatus selle viimane ots, Piirissaare kohale, Pedaspää juurde. Lapid kindlat põllumaad vaheldusid soode ja metsatukkadega. Kindla maa saartel asetsesid üksikud talud, soode äärtel mõisa kandikohad, metsatukkades puulangetajate hütid. Otse järve kaldal elasid kalamehed, tihti mitu elamut kobaras, samuti peaasjalikult seal, kus leidus kõvemat pinda.

Seal soode ja sookeste taga, vallamajast enam kui viisteistkümmend versta eemal, peitus Parapalu külake, mis koosnes viiest-kuuest talust ning mõnest popsisaunast. Külast natuke kaugemal, mõisa metsatukas seisis Parapalu koolimaja.

Aeglaselt ja hüpeldes logises meie vanker põhjatuil külateekestel, ühest sookäärust teise, ühelt «saarekeselt» teisele, ikka edasi tagamaale.

Metsasaludes seisid kuldkollased kased ja sinine Peipsi idakaarel kohises tasa. Naeratas sügispäike, kallates imelist kollast valgust üle kurva maastiku.

Hilja õhtul jõudsime kohale, pärast seda kui minu heatahtlik küüdimees küllalt oli kirunud ja tõendanud, et säärane tee viib ainult tagapõrgusse.

Nukralt lösutas vana sammaldunud õlgkatusega koolitare kullavärvilises metsasalus. Noor kastehein tõstis tema harjalt pea julgelt taeva poole. Lagedat maad oli koolimaja jaoks parajasti nii palju, kui selle nelja seina alla mahtus.

Kogu suve jooksul ei elanud siin ainustki inimest. Uks oli suletud suure tabalukuga, võti hoiul kõige lähema naabri — kohaliku mõisa metsavahi käes. Tõime metsavahilt võtme ja läksime majja. Selle ühes otsas paiknes koolituba viie-kuue pika vanamoelise hirmsasti kääksuva koolilauaga. Toa väikeste akende tillukesed ruudud olid tuhmunud ning mõranenud, paar tükki puudusid hoopis. Valgust kumas ka mustunud palkseinte piludest — nähtavasti olid koolilapsed sealt sambla välja uuristanud. Suur ahi seisis pisut viltu vajununa, oli samuti pragunenud ja tublisti suitsunud. Kõikjal — põrandal, pinkidel ning ahjul paistis rohkesti linnusõnnikut — metsalindudel oli olnud siin suve jooksul kindel varjupaik . . .

Maja teises otsas asetsesid kaks laudseinaga lahutatud kambrikest — koolmeistri «korter». Siin poollagunenud kapis olid ka kõik «õppeabinõud» — kolm igivana võru murdes jutluseraamatut.

Kiiresti levis ümbruskonna taludes sõnum, et uus kooliõpetaja on tulnud. Peagi ilmusid koolitarre mõned peremehed külast, tegid tagasihoidlikult juttu ja silmitsesid mind igast kandist. Kõigepealt huvitas neid see, kas ma ka palvetundi pean . . .

Järgmistel päevadel tulid juba perenaised ja tõid külakosti: kuivatatud latikat, pool pätsi leiba, lähker piima — «elu alostusõs», nagu nad ütlesid.

Varsti saabusid kooli ka lapsed — tervelt seitse, neli poissi ja kolm tütarlast. Nii suureks see arv jäigi kogu talveks. Laupäeviti tulid «puulpä-latsõ» — suured poisid ja tüdrukud, juba koolieast väljas, kuid veel leeris käimata. (Sellest hoolimata olid paar poissi endale kasvatanud toreda mokahabeme.) Esialgu tuupisime nendega ainult katekismust ja piiblisalme, hiljem hakkasime arutama ka ilmaliku elu sündmusi ning lõpuks lugesime ühiselt isegi ajalehti — «Olevikku» ja «Uut Aega».

Ent pühapäeval tuli mul palvetundi pidada . . .

Majanduslikult üsna vaevaliseks kujunes too minu esimene õpetaja-aasta Parapalus. Palgaks oli määratud

sada rubla aastas, prii korter, küte ja valgustusrahaks viis rubla. Aga harva juhtus, et vallamajja palga järele minnes sain korraga kätte viis rubla — ikka tuli leppida vähemaga, sest valla kassas ei olnud kunagi raha.

Sain tunda kõhunäpistust ja külma, kuna vald oli visa puidki tooma.

Lausa näljahädast päästis külarahvas, saates vahetevahel lastega kostiks leivapätsi, piimalähkri või kalaveerandiku. Ja minu hea naaber metsavaht Jakob Truuts ei lasknud mul ka väga külmetada: häda korral sai tema õuest sülega puid tassitud.

Pikkadel talveõhtutel, kui kõrge mets ümber koolimaja kohises oma igavest laulu ja ritsikas viiuldas vana ahju-praos, lugesin ma Turgenevit, Gogolit ja Dostojevskit, Kanti ja Feuerbachi, tuupisin sekka ladina keelt. Raamatuid läkitas mulle aeg-ajalt külameestega üks tuttav üliõpilane Tartust.

— — —

Rannakülakeses Saarkõstel elas huvitav mees, kes oskas toaoreleid ja harmooniume valmistada. Tegi kõik osad ise ja nii, et mänguriistadel polnud vigagi.

Tema valmistatud oreleid leidus kahes-kolmes talus. Et keegi neid õieti mängida ei mõistnud peale meistri enda, olid nad rohkem uhkuseasjad. Kui saadi kuulda, et mina seda kunsti oskan, kutsuti mind vaheldumisi ühte ja teise kohta «musitseerima». Lisaks oli metsavaht Truutsil vana pianiino, sealgi käisin oma lõbuks muusikat tegemas.

Lühikese aja kestel kujunesid suhted rahva ja koolmeistri vahel kõige paremateks. Ma sain Parapalu väikese külaühiskonna täieõiguslikuks liikmeks ja elasin võrdselt kaasa kõigile selle ühiskonna muredele ning rõõmudele. Olin kooliõpetaja, olin pulmades tanutaja, ristsetel ristija, matustel matja, palvetunnipidaja, olin ajalehe ettelugeja, palvekirjade kirjutaja, tõlk, viiulimängija küla simmanitel ning lõpuks poiss, kelle peale küla tüdrukud silma heitsid. Jah, koguni nii, et mõnes talus tekkis arvamine, nagu oleksin ma seal päris ehtne peigmees. Kuid poiss ise oli neis asjus üsna tagasihoidlik ega saanud väikesest sõgesikumängust kaugemale.

SAKSA-KUSTA SAKSALT

Ta elas mõni verst Parapalu koolimajast edasi Saksanimelisel soosaarel, oli minu koolivanem ja Meeksi vallavanema abi. Sõitis kord nädalas vallamajja, tõi mulle vallamajast ajalehti. Oli tore vanamees lumivalgete juustega, laia puhtaks aetud näoga ja suitsetas suurt kõverat piipu. Veeres kui määratu pall koolimaja uksest sisse ning rääkis ikka lahkel, muhedal naerul:

«Oled sina üts imelik poiss! Loed neid lehti nii paljo, et and tõsta. Ütle ummõtõ, miä näih nii paljo um lukõ? Sust saa külh sedäviisi prohvesuur . . .»

Kusta istus maha ja algas ilmatu pikk jutt, kusjuures oli raske vahet teha, mis selles tõsi oli, mis mitte.

— — —

Ükskord oli meil Kustaga säärane jutt:

«Kas tii, kuulmeistreherr, tunnõt ka vanna Varõst Võnnuh?»

«Ei tunne, aga olen kuulnud.»

«Vat tuu om üts kangõ issanda sulanõ. Tal ei olõ mitte määrästki uhkust man, om egäüte vasta, nigu piät olõma. Käü timä-miis vahel Pedäspääh ja Piirisaarõh lavvarahvast loetamah, eläs sääl uma kats-kolm päivä. Süü, juu külamiistegä üteh, lask püssü, kui läävä jahti, makas kas vai lootsiku all, um üte sõnaga säärne miis, et kiäki ei või üteldägi, et um opetaja. Aga ütskõrd oll' mehikene hirmsastõ vihastanu. Selet timä toda peräkõrd, kui ollimõ Piirisaarõh ja ma timä lootskoga viirde tõi. Om säärdäne lugu, et usu vai ärä usku:

Lännü Pedäspää naasekõnõ, Adobärgi Ann vist oll', ütskõrd suvel Võndu lavvakerikohe. Om lännü kõige

inne Varõsõ manu tuud umma patukõst pihtmä. Küsünü sõs Varõs, et kas sa, armas ristiinemine, olõd ka valmistanu seo pühä issändä armulavva vasta? «Jõudupiti iks, opetajaherr, olõ iks valmistanu: põrsa tapi, piirakut küdsi.»»

«Milleks see?» küsisin mina Kustalt imestades vahele.

«Vat, Annõl oll' õigus: kui nimä Pedäspäält lavvakerikohe läävä, sõs paastutas oma päiv vai paar inne toda, ja Võnnuh kävveh kulus esiki uma paar päivä. No võõdas sõs iks kõvaste süvva kah kerigo manu üteh, et peräst paastu võtta. Tetäs tuu jaos iks parembat, nii et kui Ann ütel, et timä põrsa tapp ja piirakut küdsi, sõs oll' tal õkva õigus. Nii jah,» jätkas Kusta, «om sõs vana Varõs veetkese vihastanu ja küsünü Annõ käest: «Piirak um piirak ja põrss um põrss, aga kas sina tiiät kah midägi Jeesusõst Kristusõst, kes meie iist om ärä koolnu?»

Om sõs Annõkõnõ jahmatanu, kaenu Varõsõlõ otsa ja löönu käeki kokku:

«Tohhoh, vai ärki koolnu? Es kuulõki! Tii no, opetajaherr, iks tiijäte, teile käävä kirä ja tseitongi, a mi sinna Pedäspääle tiia' ei midägi . . .»»

Kirjutasin selle Kustalt kuuldud loo üles ja saatsin «Teatajale», kus ta ilmus 1903. a. esimeses numbris ja on sealtkaudu saanud ka laiemalt tuttavaks.

PEIPSI

Tore on Peipsi ilusal juulipäeval, mil päike ripub pilvitus taevas, puhub hingtasa lõunatuul ja põuavina sinendab kauguses. Nagu hiiglapeegel särab siis ta pind ja mõni kauge lodjapuri paistab kui valge monument õrnsinisel pinnal. Sulpsatab kala kõrges pilliroos ja must kalapaat libiseb lausa sulahõbedas.

Tore on Peipsi põuasel juulipäeval, kui veerevad ta lained kerge tuule kihutusel lõunast põhja poole, mõnel turjad üsna valged.

Siis meelitab ta päevases palavuses su oma sülle, kõvale kruusasele põhjale, sooja paitavasse vette, kus kerge laine sind kannab, pehmelt-pehmelt nagu õrn ema oma armast last. Ja eemalt tulev valge lainehari haarab su kaissu, mässib oma pehmesse sinihalli rüppe, kannab edasi, edasi. Tuled kaldale, püherdad puhtas rannaliivas ning jälle ahvatlevad sind karastavad, kosutavad vood.

Aga kuri ja pahur on Peipsi sügistuultes. Siis veerevad ta lained ähvardavalt, pursates kaldale ning rannakividel kõrgele valget jääkülma vahtu, lõhkudes armutult maha, mis nõrgem. Võtavad, hammustavad rannamaid tükk tüki järel, neelavad väsimatult kõva, kindlat maad, tihti koos kaldal asetsevate kalurionnidega.

Häda lotjadele, kui nad on sügistormis lagedal. Häda kalurile, kes söandab siis sõita üle kitsamagi lahe. Ainult need, kes on sündinud, kasvanud ja karastunud ta tujukuses ning tunnevad teda hästi, võivad seda endale lubada.

Õppisin Peipsit tundma juba vara, lapsena, kui käisin Räpina kihelkonnakoolis. Siis nägime ta valendavat

pinda kõrge koolimaja katuseaknast. Ja tormistel sügisöödel kostis ta tume kohin meie magamistuppa, kolme versta taha.

Sain ligemalt maitsta ta armastust, kui suplesime Mehikoorma lahes soojadel juulipäevadel. Kuid Parapalus sai Peipsi üheks osaks minu igapäevasest elust, nagu oli ta ühiseks lahutamatuks osaks kogu sellele rahvale, kelle keskel mul tuli töötada.

Peipsi — see oli Parapalu ja Meerapalu rahvale ainsaks paremaks ühendusteeks nii välise maailmaga kui ka omavahel, olgu suvel või talvel. Eriti suvel pääses rannarahvas liikvele ainult veeteed, sest väikesed sooteed olid põhjatud. Ja talvelgi oli nii mõnus võtta sihti üle Peipsi jää, ükskõik mis suunas. Ainult ettevaatust oli talvelgi tarvis, et mitte sõita «porongasse» — jäälõhesse, mille laiust võis mõnikord mõõta meetritega.

Tuhandeid inimesi toitis Peipsi kalapüük ja seda harrastasid kevadel ka need rannaelanikud, kes n. ö. elukutselt ei olnudki kalurid.

Mõrrad asetas kevadel Peipsi pilliroogu peaaegu iga talumees, kes muidu rannal oma põldu haris. Tuli vahvaid purikaid, toredaid särgi ja maikuus, toominga õitseajal, latikaid, rammusaid ning laiu nagu labidaid. Polnud see õige talunik Peipsi rannamail, kel aasta ringi ei rippunud aidalaes kuivatatud latikad nagu vaesel mehel vihad.

Ja tõesti polnud Peipsi mehel paremat «sakuskat» kui säärane pruunpunane latikas.

Oli minulegi suureks abiks Peipsi, ja nimelt siis, kui kevadel hakkas saama kala vabast veest.

Niipea kui pääsesid jooksma ojad ja vabanesid jääkattest järve suubuvad heinamaakraavid, ujusid ojakestesse kudevad purikad — juba siis, kui Peipsi ise oli veel jääs, ainult kaldaserv natuke lahti.

Tulid salkadena, tungisid isegi väiksemasse veerenni, nii kaugele, kui vähegi võimalik ujuda. — — —

Minu naabri, metsavaht Truutsi poeg Voldemar, kes oli saanud talve jooksul mu heaks sõbraks ja seltsimeheks, teatas ühel kevadpäeval:

«Kalapüük läheb lahti! Purikas on juba kraavis.»

Läks tõesti lahti: kahmasime mõrrad selga, asetasime järve ulatuvasse kraavi ja teisel hommikul tõime seljatäie siplevaid purikaid koju.

Huvitavamaks läks lugu siis, kui Peipsi rohkem avanes ja heinamaale luht tekkis. Siis kudesid purikad parvede kaupa luhal ning vaikse ilmaga võis iga lühema maa taga purikate salku madalas vees sulistamas näha ... Koolitare vanas pragunenud ahjus küpses värske Peipsi kala ja kalamarjakoogid maitsesid imehead. Möödas olid koolmeistri talvised näljapäevad! ...

Niipea kui Mehikoorma köster Punnisson «koolikatsumise» usuõpetuses oli toimetanud, ei ilmunud lapsed enam kooli — niisugune komme oli kujunenud põlvest põlve. Sain sedaviisi koolitööst vabaks juba märtsi teisel poolel ja algas kuldne vabadus, mida võis esiotsa kasutada kasulikuks kalastamiseks.

Hiljem, kui Peipsi heitis jääkatte täielikult, algas särjepüük mõrdadega pilliroost. Vara koidu ajal tuli siis tõusta ja järveranda rutata ning lõunaks tõime Voldemariga ikka hea noosi kalu.

Aga kui naeratas juba maikuu päike, kui olid lehis kõrged kased koolimaja ümber metsas ja kajas hommikuti jõuline lindude laul ning lõi õitsema lõhnav toomingas, siis läksime latikapüügile.

Vaiksetel soojadel öödel tõttasid taludest latikapüügile vanad ja noored, ka naised ja lapsed. Sest siis tuli latikas randa, tuli tihti äkitselt, tuli tihedate parvedena ja valis kudemispaigaks madala lahe, luhaserva, kus vett polnud sageli rohkem kui pool jalga.

Tuli suure laksutamise ja müraga, möllas ja sulistas, pidas pöörast armumängu madalas järvevees vaiksel soojal kevadeööl.

Kähku tõmmati hõredad suuresilmalised võrgud pilliroo taha, seejuures ometi tasa ja targu talitades. Isegi kõvasti kõnelemine oli keelatud, sest iga väiksem kui hääl võis kala minema hirmutada. Ja tõesti, niipea kui kolksatas mõla vastu paadiserva või sündis muidu ettevaatamatu kolin, oli kudev latikas silmapilk kadunud.

Võrgud sisse lastud, asuti kalamajakesse ootama. (Need küünitaolised onnid olid püstitatud parematele

püügikohtadele.) Koidu ajal algas võrkude tühjendamine. Hea saagi puhul need otse kubisesid suurtest toredatest latikatest, kes püsisid hõredas võrgus peaaegu liikumatult paigal.

Kui oli püüdjaid mitmest perest, jaotati kalad suuruse järgi ühesuurusteks hunnikuteks ning igaüks muretses selle eest, kuidas oma osa koju toimetada. Kodus roogiti kalad puhtaks, lahati lapiti pooleks, nii et üks pool teisega ühendusse jäi, soolati kõvasti ja riputati seejärel välja õrrele kuivama. Seal kuivas soolatud kala kõvaks kui luu, ja tuul ning päike mõjusid nii palju, et täiesti kuivanud kala võis keetmata süüa.

Sai minulegi seda toredat kuivatatud latikat nii mõnikümmend paari. — Peipsi kink tundus olevat mitu korda enam väärt kui Parapalu koolmeistri aastapalk, mida pealegi üksnes suure vaevaga läbi häda kätte sai.

«SALAJANE» PABER

Koolide-inspektor Prošljakov aga ei jätnud mind koguni kergesti rahule.

Jõudnud oktoobri keskpaiku 1901. aastal Parapalusse, taskus inspektori poolt antud ajutine lubakiri, millest eespool jutustasin, mõtlesin esiotsa ootama jääda: võibolla unustab tujukas Prošljakov niihästi õienduse «Olevikus» kui ka «kuldsulega» kirjutatud palvekirja.

Minu lootused osutusid siiski varajasteks.

Koolitöö algusest oli möödunud vaevalt kuu, kui kohalik vallakirjutaja Kangur saatis mulle väikese sedeli, milles teatas, et Võrus käies saanud ta kokku rahvakoolide inspektoriga ... Inspektor kirunud ja kahetsenud, et ta laskis Parapalu kooli õpetajaks kellegi Vahtra, häbematu poisikese, nurjatu ajalehe-kirjasaatja, kes ainuüksi ässitus- ning laimusõnumeid sepitsevat. Tema nõudmist valeteadete õiendamise kohta ignoreerivat see tume tüüp kõige jultunumal kombel. Ei siin aita muu, kui sunniabinõude rakendamine ...

Kirjutasin kohe «Oleviku» toimetusele kirja, jutustasin kogu loo ja lisasin ühtlasi mõnerealise, Võru kooliõpetaja Songi hiljutise nõuande kohaselt hästi läbimõeldud õienduse, varustades viimase oma täieliku nime ja aadressiga. Kui õiendus nädal hiljem «Olevikus» kodumaa sõnumite rubriigis ilmus — muide, küll toimetuse poolt pisut «truualamlikumaks» muudetud tekstiga («Olevik» 1901, nr. 48) —, kriipsutasin selle punase pliiatsiga alla ja saatsin lehe Prošljakovi aadressil minema.

Vastust ei tulnud. Mõni aeg hiljem teatati koolidele, et Võrumaa rahvakoolide inspektoriks on nimetatud keegi Tihhomirov ...

Aga ka «kuldsulega» kirjutatud palvekirja tuletati mulle veel meelde.

Ühel sama aasta tuisusel detsembripäeval sain kutse kiires korras vallamajja ilmuda tähtsa asja pärast.

Lasksin kooli järgmiseks päevaks lahti ja tõttasin vallamajja.

Seal sain oma üllatuseks kuulda, et kohalik urjadnik olevat pärinud minu kohta mitmesuguseid teateid ja käskinud mul tema jutule tulla. Vallakirjutaja Kangur arvas, et kindlasti on mängus Prošljakovi kaebus sandarmivalitsusele, sest urjadnikul olnud käes paber sandarmivalitsuse nurgatempliga ja märkusega «väga salajane» ning seal kirjutatud minust. «Niisuguse «dokumendi» tagajärjeks on paremal juhul kohalt vallandamine, halvemal väljasaatmine või isegi vangistamine,» lisas Kangur.

Sattusin suurde ärevusse, ja kui vallakirjutaja mulle nüüd omalt poolt veel mõne uudishimuliku küsimuse esitas, tekkis minus järsku kahtlus, kas temagi kavala nuuskuri osa ei etenda. (Hiljem veendusin, et mu kartus oli koguni põhjendamatu: too kena mees katsus mulle igapidi abiks olla ja minu peale sihitud kahtlustusi kõrvaldada.)

Otsustasin urjadniku otsekohe, enne ametlikku vastuvõtuaega üles otsida ja temaga kõnelda väljaspool vallamaja.

Pea tulvil mitmesuguseid hirmutavaid mõtteid, tulin Meeksi mõisa, mille opmannimajas «seadusesilm» elas. Urjadnik ei olnud kodus, oli läinud Mehikoorma alevisse. Kõmpisin talle järele, südamesopis tärkamas lootus leida ta kuskilt trahterist — kas võis soovida paremat paika eelseisvaks raskeks jutuajamiseks!

Mu lootused ei petnud mind: urjadnik istus tõepoolest trahteris, me saime üsna kenasti jutule, ja kui peremees minu arvel tõi lauale subrovkapudeli, ilmus varsti korravalvuri taskust välja ka «väga salajane» paber.

See polnud midagi rohkem ega vähem kui kubermangu sandarmivalitsuse eeskiri Võru kreisiülemale ja sealt edasi Meeksi valla urjadnikule, koguda Jaan Johani p. Vahtra poliitilise maailmavaate ja tegevuse kohta teateid tema endistest ja praegustest elukohtadest. Eeskirjaga oli kaasas ankeetleht paljude küsimustega, mis pidi täidetama kogutud andmete põhjal. Mäletan, et seal olid muuseas järgmised küsimused: Mis on uuritavast kuulda rahva keskel? Kuidas uuritav suhtub Tema Majesteedisse ja Tema Majesteedi perekonnaliikmetesse? Kas uuritav allub kohalike autoriteetsete isikute mõjutustele jne. jne., ühe sõnaga tolleaegne harilik sandarmivalitsuse nuuskimisleht.

Istusime tükk aega, subrovkapudeli sisu kahanes, ennegi juba pehme urjadnik jäi järjest pehmemaks. Siis lõime «väga salajase» paberi uuesti lauale lahti ning täitsime selle ühisel nõul ja jõul nii, «et hunt oli söönud ja talled terved» . . .

Heatahtlik urjadnik kirus seejuures üsna valjusti:

«Olen teeninud isakest tsaari hulk aega, aga säärast sõnnikut, nagu see «väga salajane», nuusutan esimest korda . . .»

Kuna ankeetleht täideti mulle kõige soodsamalt, arvasin, et uusi üllatusi vahest enam ei tule. Mõni nädal hiljem aga selgus, et olin olnud veel kord liiga suur optimist. Sest ühel päeval pidin jälle vallamajatee jalge alla võtma. Urjadnik teatas, et ma olevat kaheks aastaks politsei valve alla määratud, ning võttis minult allkirja, et ma tolle aja jooksul ei lahku valla piiridest ametivõimudele teatamata.

«Pääsesite siiski terve nahaga,» muheles ta ise seejuures. «Inimest võib politsei valve all pidada nii ja teisiti . . .»

*

Suve tulekul, kui rannas lõppes latikapüük ning kohisev kaasik koolimaja ümber seisis üleni rohelises ehtes, sidusin kokku oma väikese pambu ja rändasin tagasi Meeksi vallamajja. Suvevaheajaks sai minust jälle vallakirjutaja abi — lugu, mille üle olid kadedad mu ametivennad teistes koolides, kel sageli ei jäänud muud nõu, kui minna sulaseks sugulaste juurde või päris võõrasse tallu. Koolmeistri näljapalk ei lasknud töötingimuste suhtes kaubelda . . .

1902. aasta hilissuvel leidsin ma Põlva kihelkonnas Peri vallas Metstes õpetajakoha, kus palgaks oli maa . . .

ELA HÄSTI, PARAPALU!

Jälle olid metsad kuldkollased ja sügispäike naeratas läbi selge tuuletu õhu, kui logises mu väike kraamikoorem auklikku ning looklevat sooteekest mööda välja Parapalu saarelt, välja «suurde maailma». Lahkusin nii, nagu olid lahkunud igal sügisel minu eelkäijad, sest juba ammust ajast ei olnud ükski õpetaja püsinud Parapalus kauem kui aasta.

Sammusin vaikides vankri kõrval läbi tuttavaks saanud metsasalude. Vähekäidaval teel sahises langenud lehti ja oli isegi pisut kurb see minek tollelt kaugelt tagamaalt, kus olin veetnud oma esimese õpetajaaasta, tõsi küll — üsna vaese ning halli. Jäi maha vana sammaldunud õlgkatusega koolitare, jäi järjest kaugemale seda taret ümbritsev mets, mis talve jooksul oli mulle laulnud oma armast, igavest laulu. Mööda sime üksikutest madalatest talukobaratest sookäärudes, hüttidest, kus elasid enamasti sõbralikud, südamlikud inimesed.

Ja peagi kadus silmist ka sinendav, kohisev Peipsi oma maaninade, pilliroosaarte ja lahekaartega, kus oli olnud nii kaunis sõuda ning kalastada.

Ela hästi, ela hästi, Parapalu, osake mu noorusmaast!

Ma ei ole Parapallu enam tagasi saanud. Usun, et ta on aja kestel muutunud hoopis teiseks nii välise kui sisemisegi ilme poolest, aga mina näen ja tunnen teda ka praegu sellisena, nagu ma nägin ja tundsin teda tookord.

Tervitusi sulle, mu noorusmaa Parapalu! Ikka kaunimana paistab aja kaugenedes mälestus kõigest sellest, mida pakkus su väike elu oma helgemail hetkil. Ja — just sinu peale tagasi mõeldes on mulle hiljem saanud mõistetavaks Jean Jacques Rousseau, Walt Whitmani ja Paul Gauguini [1] maailmasuhtumine, sest elades kaasa sinu lihtsat, võltsimatut elu, tundus mulle sageli, nagu kõnniks vanajumal ilmsi su kohiseva metsa all.

— — —

[1] Lugeda: *Žan Žakk Russoo, Uolt Uitmeni ja Pol Gogääni.* — *Toim.*

MAJAKE ORUS

Nagu vana poollagunenud varblasepesa katuseunkas, nii seisis too madal hall majake oru nõlvakul küngaste vahel, ümbritsetud harilikkudest talu kõrvalhoonetest, needki samuti madalad ja hallid. Paar vana, kõdunenud pajupuud küürutas vihmast uhutud õuel, poolviltu, kõverad ja pragunenud. Just otse majakese akende alt mööda komples kitsas nurmetee, kaldudes varsti alla sügavasse orgu, kus vulas kiirestirühkiv oruojake üle kivide, üle mustade emalepa-juurte. Majakese teepoolsel küljel leidus väike lagunenud trepp, mille kohal kitsa katuseserva all seisis viltu pikk sinine silt, kus oli lugeda vene keeles: Metste vallakool.

Aga koolimajast tükk maad kaugemal, orgude ja orukeste taga, asusid väikesed hallid talud ja külakesed mööda mäenõlvakuid nagu pehkinud tikukarbid, mis korratuses laiali visatud. Kaunid kasesalud seisid üle talude mäekuhelikkude tippudel, kuna orud uppusid emalepa- ja sarapuuvõsasse, mille vilus varjus sulisesid ojaveed.

See oli väike Metste ehk Ora kolk Põlva kihelkonnas Peri vallas, umbes kolm versta Põlva kirikust lõuna sihis, vähekäidava külateekese ääres, orgude peidus, — ja sinna tulin ma õpetajaks 1902. aasta sügisel. Peri vallavolikogu oli mind valinud ja inspektor kohale kinnitanud; palgaks oli siin koolimaa, mida nii väga pooldasid mu vanemad, kelle eluaegne igatsus oli olnud maa, mida võiks iseseisvalt harida ...

Ühel päikesepaistelisel oktoobripäeval jõudsin Metstesse pärale, tulles oma väikese kraamikoorma otsas

kaugelt Peipsi kaldalt Parapalust, hinges lahkumislein ja rohkesti uusi lootusi.

Naeratas kahvatukollane sügispäike üle lagedate nurmede, kallates sügisvärve üle madalate talude ja küngaste, mille tippudel hõrendasid värvilised kasesalud. Ja taevas üle selle kõige seisis õrnsinine, muutudes kahvatu-rõõsaks horisondil, kus lõõmas metsade kuld.

Kuidas läheb mul uuel kohal? Kas saab siin parem kui endises? Kuidas suhtub siin elu ja ümbrus minusse? Selliseid mõtteid oli pea täis, kui peatusin tolle halli madala koolimaja lagunenud trepi ees.

Kui vähe oli rõõmu, kui leidsin, et siingi oli koolimaja vana ja kohati lagunenud, peaaegu niisama kui Parapalus: mõni aknaruut katki, ahjud lõhki, koolipingid üsna vanad ja ümber kukkumas. Suurem üllatus aga oli see, et klassitoas oli korteris keegi vanaeit, vallavaene, kes ei mõtelnudki sealt lahkuda. Ta oli ahju taha endale voodi asetanud ja seletas minule, et olevat siin nõnda juba aastaid elutsenud: vallavanem on lubanud ja muid võime tema ei tunnista ... Lugu oli seda hullem, et eit oli raskel kujul tiisikushaige, köhis ja rögises ilmlõpmata ning sülitas põrandale.

Elas koolimajas veel muudki rahvast, nimelt koolimaa rentnik oma perega, ka valla loal ja suure õigusega. Õpetaja jaoks oli jäetud üksainus tuba, ilma ühegi kõrvalruumita. Toal oli koguni kolm akent, ja väljas, otse akende all, kasvas teekese ääres suur põline kibuvitsapõõsas, nähtavasti kogu selle elamise ja olemise õige sümbol.

Uurisin esimesel päeval uut ümbrust ligemalt, kõndisin küngastele, kust võis näha üle terve orgude labürindi. Tundus täiesti võõras, kuid võrratult huvitav see maastik: oli võluv see küngaste mänglev rütm ja metsasalude otsatu rida, mis muutus ühiseks metsaks horisondil.

Aga koolimaja juurde mind vastu võtma ei ilmunud keegi.

— — —

ISIK

Lähenes päev, mil koolitöö pidi algama. Ma ootasin üsna uudishimuga seda päeva, et näha, missugused jõnglased mulle siin kooli tulevad. Aga enne selgus veel üks pahandav tõsiasi: leidsin, et koolimaja juures pole halgugi küttepuid. Ei jäänud muud nõu, kui kõmpida vallamajja vaatama, kuidas on lugu nende saamisega.

Peri vallamaja asus kolm kuni neli versta eemal samanimelise mõisa juures. Käis sinnagi tee üle küngaste ja läbi orgude, läbi Meemasküla, kus tukkusid hallid madalad talud ruttava Orajõe kaldal.

Vallamajas teatas mulle kirjutaja Mita pikema jututa päris iseäraliku uudise: vallavanem Jakob Jaaska tahtvat lasta mulle protokolli teha ning mind kohtu alla anda, kuna ma olevat teda, vallavanemat, teotanud, ja koguni kirjalikult... Kohkusin säärast sõnumit kuuldes nii, et jäin kirjutajat ammuli sui põrnitsema. Kuidas? Mind tahetakse kohtu alla anda? Mis eest? Millal ja kus olen ma vallavanemat teotanud, pealegi kirjalikult?...

Kirjutaja avas puldilaeka ja tõi ootamatult esile tõepoolest minu enese käega kirjutatud kirja. Saatsin selle Mitale kohe pärast minu valimist, paludes teda vallavanemale meelde tuletada, et Metste koolimaja juures tehtaks aegsasti kõik tarvilikud parandused-kohendused, mis laseksid koolitööd sügisel õigel ajal ja takistusteta alustada. Kuna parajasti olin Võru kreisi koolide inspektori kirjatoimetajalt Karl Pehkalt kuulnud paari Peri valla mehe käigust inspektori juurde kurtmi-

sega, nagu olnuks nende valla volikogu poolt minu kasuks langetatud otsus jäme viga — hoopis kõlblikumad koolmeistri-kandidaadid jäetud kõrvale —, teatasin sellest juhtumist oma kirja lõpus ka Mitale. Tähendasin napisõnaliselt, et Perilt on mõned isikud minu valimise pärast nurinat tõstnud...

Nagu Mita nüüd tunnistas, lugenud ta kirja vallavanemale kogu ulatuses ette. Viimast lauset kuuldes muutunud Jaaska nägu vähkpunaseks ja ta öelnud, et kuigi nimelt tema olnud üks kurtjaid, ei andvat see ometi kellelegi õigust teda «isikuks» sõimata! Mita püüdnud küll oma leivaisa rahustada, seletades, et «isik» ei ole ju mingi sõimusõna, vaid tähendab «inimest», aga see valanud ainult õli tulle. Vallavanem arvanud, et kirjutajagi on uue koolmeistri nõus ja tahab nüüd tema süütegu olematuks seletada. Jakob Jaaska otsus olnud kindel: kirjale antakse seaduslik käik. Mita ettepanekul nõustunud ta minu isiklikku ilmumist ootama, et loo suhtes kõigepealt suusõnalist seletust saada.

Kuid hunt polegi kaugel, kui temast kõneldakse. Varsti kõndis kantselei uksest sisse vallavanem Jaaska, teravate silmade, juba valgeks tõmbuvate juuste ja väikese sokuhabemega vanamees, tilluke piibunosu hambus. Istus laua taha, hakkas kohe rääkima kõiksugustest valla-asjadest ega pannud mind esiotsa justkui tähelegi. Läks hulk aega ja ma valvasin parajat silmapilku, et vallavanemale oma tuleku põhjust teatada. Aga paras silmapilk ei paistnudki tulevat. Mulle sai selgeks, et vallavanem mind meelega ei märganud. Viimaks köhatas kirjutaja ja tähendas, et kolmas ruumisviibija on Metste uus koolmeister, kes kaebab, et koolimaja juures polevat halgugi küttepuid ning klassitoa aknad olevat katki.

Alles siis pöördus Jakob Jaaska minu poole, kergitas põlastavalt kulme, koputas piibunosu tühjaks, toppis selle uuesti tubakat täis ja põristas pikkamisi:

«Ah tii olõtki tuu vastne kuulmeistre? Tuusama, kiä umah kiräh kirotas, et ma olõ isik!» Ta muigas kõveralt ning jätkas: «Kui koolitare man ei olõ puid, sõs ne tuvvas sinnä, või kui sääl mõni kruut katski om, sõs ma lase ne ette panna, aga et ma olõssi isik, nigu tii

kirotade, tuu ei olõ õige! Ma olõ püüdnü ilmah õiglaselt ellä, ei olõ kedägi petnü egä varastanu, — ma ei tiiä, misperäst ma isik olõ . . .»

Vallavanem sülitas laias kaares põrandale, torkas piibu põske ja jäi üksisilmi aknast välja vahtima. Pidin juba seletuseks suu avama, kui nägin, et Mita vaevu naeru talitsedes minust ette tahab jõuda.

«Ma ju ütlesin teile — «isik» ei ole üldse mitte halb sõna!» lausus ta.

«Kuis? Ei olõ halv sõna? Ma arva, et enämb halvõmbat ei saaki olla, sest kui kedägi vargass sõimatass, sõs tuu ei olõ ummõhtõ nalla-asi . . .»

«Vargaks? Jumal hoidku — kes teid vargaks on sõimanud?!» küsis kirjutaja teeseldud hämmeldusega.

«Korrat! — Kes?! Kiräh, midä tuu kuulmeistre sullõ kirotas, om selgeste üteldü, et mõnõ isiku omma käünü inspektori man kaibamah, aga tuuperäst ei olõ ma viil varas . . .»

«Armas vallaisa, «isik» tõesti ei tähenda mitte «varast»! . . .»

«Mis ei tähendä?! Är sa nakaku mullõ võlsma — ma esi õkva loi «Olevikust», et «kahtlased i s i k u d murdsid öösel aita sisse». Kas sinä julgud üteldä, et nu isiku olliva muu kui varga? . . .»

«Vahe selles seisabki, et aidalõhkujad ja hobusevargad on k a h t l a s e d isikud, kõik ülejäänud aga k o r r a l i k u d isikud. Näiteks mina olen korralik isik, kasak Hark on korralik isik ja loodetavasti ka koolmeister Vahtra on korralik isik . . .»

Vallavanem tegi piibuga äkilise liigutuse ja käratas:

«Sinä võid isik olla, kasak kah, tuu kuulmeistre kah, — tii kõik võit üte korradi isiku olla, aga minä ei olõ! . . .»

«Noh, kui te mind ei usu, siis võite küsida Põlva pastorilt, tema ometi ei valeta . . .» loobus kirjutaja tülpinult.

«Õkva küsü kah, ja ma tiiä, et timä ei võlsi mulle nigu sinä!»

Sealsamas pöördus vallavanem juba veidi lahkemalt minu poole ja lausus:

«Te tiiäte, et mi olõmõ piirimehe — mino talo om

õkva koolitare vastan, üle oja. Aga ma ei usu, et ti minno isikuss piäte! Minä arva, et ma ei olõ isik egä ti ka mitte, ja vast mi nakkame häste läbigi saama, kui ma olõ parembihe perrä küsünü, mis tuu «isik» õigõhe tähendäs . . .»

Hiljem kuulsin, et ta tõepoolest käiski sel eesmärgil Põlvas pastori juures. Pastor oli vallavanemale, käsi piiblil, kinnitanud, et «isik» varast ega kelmi ei tähenda . . .

JAAN ROOTSLANE

See oli kord jõulu eel, kui koolimajja ilmus üks isevärki võrdlemisi noor mustade vurrudega mees, käes pikk apostlikepp ja õlal raske kandam. Pani kandami maha ning päris, kas siin elab ja töötab kooliõpetaja Jaan Vahtra. Jaatava vastuse saanud, astus ligemale, pakkus kätt ning ütles, et tema nimi on Jaan Rootslane. Ta tundvat mind juba mõnda aastat: olevat lugenud ajalehtedest minu jutukesi ja luuletusi. Ise rändavat ta maad mööda ringi ja toovat kirjandusesõpradele uusi raamatuid, olevat — na otsekohe ütelda — ränd-raamatukaupmees.

Varsti olime elavas jutuhoos. Rootslane näis olevat arukas, paljulugenud mees, kes tegi vahet hea ning halva raamatu vahel. Mõjusid nii huvitavalt ja kaasakiskuvalt tema kõnelused kaasaegsest kirjandusest, eeskätt eesti ja vene omast, et tegin talle ettepaneku jääda Metstesse päevaks-paariks — reisiväsimust puhkama. Kaupmees võttis kutse heameelega vastu. Meie vestlus jätkus. Ma kuulsin temalt, et ta peaaegu kõiki tolleaegseid eesti kirjanikke isiklikult tundis ja koguni sedagi teadis, missugused uued raamatud kellelgi ligemal ajal olid valmimas-ilmumas. Vene kirjanduselu uudistega hoidis ta end kursis Peterburi kirjastuste kataloogide kaudu.

Mäletan, et ostsin Rootslaselt tookord K. A. Hermanni «Kujudega (piltidega) ilustatud Eesti üleüldise teaduse raamatu ehk encyklopädia konversationi-leksikoni» esimese vihu ja Ernst Petersoni «Paisete» kõik kolm raamatut. Edaspidi külastas mind Rootslane oma

raamatukompsuga iga paari kuu tagant. Eranditult kandis ta kaasas ainult paremat kirjandust ja otsis üles lugejad, kes mõistsid teoseid valida. Igas talus ta ei käinud, igas koolimajaski mitte, vaid tal oli koostatud kirjandusesõprade nimekiri, mille järgi ta rändas läbi kas või kogu maakonna, hoolimata sellest, et üksikute punktide vahemaa oli tihtilugu kümme kuni viisteist versta. Nagu ajapikka selgus, oli ta ühtlasi ka ajalehtede kaastööline, kirjutades isegi luuletusi, millest üks, «Talumees ja õpetaja», on ilmunud «Noor-Eesti» II albumis.

Jaan Rootslase tulekut ootasin alati igatsusega. Pärastpoole rändasin kord suvevaheajal temaga koos Rõngu, Võndu ja Tartusse, kus ta mind tutvustas Gustav Suitsu, Gustav Mootse ja mitme teise tolleaegse kirjanduse- ja kunstitegelasega.

Ma ei ole kunagi kohanud teist seesugust rändraamatukaupmeest, kes asetaks pearõhu mitte teenimisvõimalusele, kasule, vaid hea, edumeelse raamatu levitamisele. Jaan Rootslase teekonda ei takistanud ei paduvihm ega lumetuisk, ei lämmatav palavus ega kõrvetav külm. Hoolikalt presenti mähitud raamatupamp turjal, tallas ta aasta läbi Liivimaa kubermangu teid ja radu. Nõnda ta ka suri — 1907. aasta sügisel parajasti Moisekatsi laadal viibides —, pikaldasest raskest suhkruhaigusest murtuna. — — —

Jaan Rootslase põrm puhkab Võnnu surnuaial, hauaküngast aga ei näita mingi märk!...

«KUI MINA VÕRO LAADAL KÄVE...»

Kui mina Võro laadal käve,
kõndse üle mitme läve,
jõije, seije kõllast saia,
lätsi peräst ütte majja ...

(Vana Võrumaa laul.)

Midagi ülemaakonnalist, midagi laiajoonelist olid omal ajal Võru laadad. Iseäranis lai oli niinimetatud jaanilaat, mida peeti igal aastal 20. juunil (vana kalendri järgi). Sinna valgus rahvast üle kogu Võrumaa. Ega kõik vanadki — noortest rääkimata — laadale alati müüma-ostma läinud. Laadaliste hulgas oli palju kehva või hoopis vaest rahvast — popse, moonakaid, sulaspoisse ja teenijatüdrukuid. Sageli tehti laadaretki üksnes sellepärast, et seal sugulasi ja tuttavaid kohata, õllepudeli või viinaklaasi juures istuda ning ainsakski päevaks elumured unustada.

Juba laada eelpäeva õhtupoolikul tekkis Võrumaa teedel elu, mis öösel ja vastu hommikut aina suurenes. Küll hobustega, küll jalgsi vooris rahvast Võru suunas, — kellel uhked kimpsud-kompsud vankris ja rammusad karielajad vankri küljes, kellel armetu märss käes ja lahja lojus ohelikkupidi järel või kes koguni paljaste kätega. Päikesetõusu aegu oli linn juba tulvil inimesi ja loomi. Piki kõiki uulitsaid seisid laadaliste vankrid tihedalt üksteise kõrval. Müügisid lehmad, määgisid lambad, röökisid põrsad. Selle sekka mängis lustliku maapoisi lõõtspill lõbusaid lugusid ning külaplikad istusid vankril või jalutasid trotuaaril, uus

siidrätik peas, justkui laulupeol. Aga vankriridade vahel askeldasid toredate lakksäärikutega «sombrakud» — loomade ülesostjad Peterburist. Nad ostsid sadade viisi kariloomi, kes suure ühiskarjana aeti kõigepealt Mehikoormasse. Sealt paatidega üle Peipsi toimetatud, jätkus loomade teekond maanteed mööda pealinna.

Mõisamehed olid jaanilaadal samuti platsis. Tulid mõisa suured plaanvankrid, kaks ränka hobust ees, moonakas kutsariks, valitseja või mõisakirjutaja passaseeriks ning oma kümmekond karilooma vankri küljes. Veeresid säärased suurvankrid läbi rahvamurru käskivalt, üleolevalt. Kuid härrad ise? Nemad saabusid Võrru kahehobusetõldadega, läksid kohe mõnesse «säksakõrtsi», näiteks «Ressource'i», ja lasksid end seisusekohaselt paista. Olgu tähendatud, et seesugusesse «säksakõrtsi» maameest naljalt sissegi ei lastud ...

Jah, oli tööd ja askeldamist jaanilaada ajal Võru kaupmeestel, kõrtsmikkudel ning võõrastemajapidajatel. Võõrastemajades peatusid enamasti võõrastest linnadest — Tartust, Pihkvast, Riiast ja mujalt saabunud kaubahärrad. Kõneldi siis laadal ka vähemalt nelja keelt: eesti, vene, saksa ja läti. Omaette rahva moodustasid mustlased — nende värvilisi siidsalle kandvad plikad, lakitud vedruvankrid ja hõbetatud plekiga ilustatud hobused olid vaatamisväärt.

PÕLVAS 1905. AASTAL

Sügisel 1905, kui revolutsiooniline töölisliikumine Venemaa suurlinnades kasvas enneolematu hooga ja massilised väljaastumised muutusid järjest võimsamaks, olin parajasti õpetajaks Põlvas Metste koolis. Kuna ma oma iseloomult olin kalduv kõigele uuele ja paremat tõotavale, oli loomulik, et liikumine haaras mind kogu jõuga.

Septembris asutasime meiegi Põlvas oma salajase «Seltskondliku Komitee», kuhu kuulusid Tallinnast tulnud pagaritööline Konrad Veiken (tolleaegse Kähri-Tännasilma kooliõpetaja Daniel Veikeni vend), Mammaste kooliõpetaja Peeter Prants ja mina. Käisime ööpimeduses koos Põlvas, Mammaste koolimajas Prantsu juures ja minu pool Metste koolimajas. Karta ei tarvitsenud niipalju urjadnikut kui näiteks Põlva apteeker Bergmanni, kes meid teravalt silmas pidas. Veel sama aasta kevadel oli apteekergi ülevenemaalisest vabadusliikumisest vaimustatud, suvel see vaimustus aga jahtus ja jõudis sügiseks asenduda sügava põlgusega kõige «mässumeelse» vastu. Tüüpiline «härrasrevolutsionäär», keda hirmutas juba ainuüksi mõte kurnamiskorra tegelikust kukutamisest.

Ühel vihmasel novembriõhtul viibis meie kolmik järjekordselt minu juures Metste koolimajas. Veel oli seal üks popsi poeg, keda me usaldasime ja kes tegi kihutustööd külameeste hulgas. Ootamatult esitas keegi meist ettepaneku korraldada revolutsiooniline rahvakoosolek. Lühikese arupidamise järel jäid kõik sellega nõusse. Otsustasime juba hommepäev kokku kutsuda

suure rahvakoosoleku Vana-Koiola vallamajja, mis asus verst maad Põlva kirikust eemal ja oli ümbruskonna rahvale hästi kättesaadav.

Vallavalitsuselt koosoleku jaoks ruume paluda lugesime mõttetuks — niikuinii ei oleks neid meile antud, pealegi oleksime oma kavatsuse sellega enneaegu paljastanud. Võtsime nõuks toimida resoluutselt: lööme veel samal ööl kuulutused ümbruskonna tähtsamate teede äärde ja kiriku juurde. Pühapäeva hommikul Põlva kirikusse kogunedes saab rahvas koosolekust teada ja murrab sinna.

Seadsime kohe kokku kuulutuse teksti:

«Täna, pühapäeval, kell 2 p. l.
Vana-Koiola vallamajas
suur rahvakoosolek.
Päevakord:
Kõne üldisest poliitilisest seisukorrast.
(Kõneleja Tartust.)
Kõik koosolekule! Maha rahva orjastajad!
Elagu vabadus!
Seltskondlik Komitee.»

Kõneleja Tartust? See oli väike pettemanööver suurema huvi äratamiseks ürituse vastu. Meie tegevuse piiratuse tõttu polnud meil võimalusi ega praegusel korral aegagi Tartust oraatorit otsida. Kõnega pidi esinema hoopis Konrad Veiken kui meie hulgast suhteliselt kõige teadlikum mees. Olime kindlad, et see tal hästi korda läheb.

Kirjutasin viis kuulutust rasvaste tähtedega suurtele lehtedele. Veikeni hooleks jäi teadaande viimine Kioma—Tännasilma teeristile, külapoisi saatsime Peri—Meemasküla ristteele. Prants võttis enda hoolde kuulutused Põlva ja Visse jaoks, kuna mina pidin viima teadaande Rosmale, mitme maantee ristumiskohale.

Asusime kohe ülesande täitmisele. Väljusime keskööl Metste koolimajast. Oli pime kui kotis, tibas lakkamatult peenikest vihma. Ja pori ulatus paiguti lausa poolde säärde. Aga keegi meist ei langetanud ainustki

paha sõna räbala ilma kohta, — leidsime koguni, et säärane öö on nagu tellitud meie toimingute tarvis...

Kui ma pühapäeva hommikul Põlva kiriku juurde sammusin, kihas juba kirikuesine rahvast. Halvast teest hoolimata olid inimesed välja tulnud, et üksteiselt uuemaid teateid saada. Eriti tihe rahvamurd ümbritses iidset paju, mille tüvele oli kinnitatud meie koosoleku kuulutus. Trügisin lähemale, et kuulda, mis selle kohta arvatakse. Küsimust arutati kõige suurema huviga. Murti pead, kes see Tartu kõnemees peaks olema. Nimetati Eduard Vildet, Peeter Speeki ja teisi. Veel enam mõistatati, mida endast kujutab «Seltskondlik Komitee» ja kes sinna võiksid kuuluda. Üldine oletus kaldus sinnapoole, et küllap seegi on Tartu meeste ettevõte...

Mida lähemale jõudis koosoleku aeg, seda suuremaks paisus rahvahulk ja muutus ärevamaks. Juba kuuldus hõikeid: «Mehed, aeg on liikuma hakata! — Ja kotid hoidke valmis — vahest tuleb mõni lurjus kotti toppida!»

Kella ühe paiku hakati kiriku juurest Vana-Koiola vallamaja poole liikuma. Nagu ilmatu pikk hall ahel venis rahvavool Keldrikaela mägisel teerajal. Mõni salk poisse katsus laulda «Marseljeesi», mida aga üldiselt ei osatud.

Hämariku laskudes lausa mustendas vallamaja õu inimestest. Kuigi vallakirjutaja Kirill Veski püüdis seletada, et tema siin mingit koosolekut ei luba korraldada, ei küsitud keelust midagi, vaid tungiti jõuga vallamaja ruumidesse.

Koosoleku avanud, andis Peeter Prants sõna Konrad Veikenile, kuna «kõneleja Tartust nähtavasti halbade teeolude tõttu hiljaks jääb». Veiken oma kõnes valgustas olukorda ja sündmusi riigis peaasjalikult Tartu ajalehes «Uudised» avaldatud materjalide põhjal. Teda kuulati huviga ning talle sai osaks tugev käteplagin.

Kohe kõne järel algasid sõnavõtud, mis kulgesid erakordse kärarikkusega. Kui Veski sõna võttis, kostis üldine hüüe:

«Tooge kott!...»

Tekkinud segaduses õnnestus Veskil enda järel uksi lukutades ometi läbi kõrvalruumide põgeneda...

Õhtupimeduses tulin ühes teistega kodu poole. Hea, et koosolekust asja sai! Tartu kõnemehe puudumine ununes lõpuks hoopis... Aga iseendaga ei olnud ma kuidagi rahul. Etteheide, süüdistus mõlkus meeles: Ennäe, kus vabadusvõitleja — kutsub koosoleku kokku, aga ise ei tee suudki lahti!...

Järgmine suurem koosolek peeti Põlva leerimajas 6. detsembril 1905. aastal. Kui ma õigesti mäletan, olid selle kokkukutsujaiks Karilatsi vallakooli õpetaja Villem Buck ja Põlva kihelkonnakooli õpetaja Toomas Toiger.

Leerimajja kogunes väga palju rahvast. Koosoleku avas T. Toiger, koosoleku juhatajaks valiti rõhuva häälteenamusega V. Buck. Kuna Buck oli juba siis väljakujunenud vaadetega pahempoolne, juhtis ta ka koosoleku järsult pahemale. Pidas väga terava kõne, kus andis valusasti pihta «eduerakondlastele» ja näitas, et eesti rahva vaenlased pole mitte üksnes saksa mõisnikud ja papid ning vene sandarmid, vaid ka oma rahvusest suurnikud, kes töölisi ning talurahvast kurnavad. See oli läbi ja läbi klassiteadlik esinemine.

Läbirääkimised võtsid jälle algusest peale väga ägeda iseloomu. Kohalviibijate suur enamus oli Bucki väidetega päri, vähesed «eduerakondlased» aga karjusid seda raevukamalt: «Maha Buck ja tema õpetus! Mingu Peterburi, Tallinna või Riiga — meile pole niisugust õpetust tarvis!»

Agaramad sõnavõtjad pahempoolses vaimus olid August Vasser Perilt, Johann Kirrepe Varbusest, vennad Raudsepad Eostest ja Juhan Raudsepp Vanakülast. Väga teravaid märkusi tagurlaste arvel hüüdis Himmaste või Eoste kandist pärinev rätsep Jaan Hanson, kes paistis olevat tõeline klassiteadlik proletaarlane.

Koosolekule oli ilmunud ka Põlva pastor Schwartz. Bucki kõnele torkas pastor vahele: «Herra Buck, rahvas ei mõista, mis teie seal seletate!»

«Ega siin ole tegemist teie karjalammastega!» põrutas Hanson vastu.

Kui meeleolu õige ärevaks ja ähvardavaks läks, võttis Schwartz sõna. «Armsad ligimesed,» hüüdis ta, «kuhu on jäänud teie austus oma jumalast seatud ülemate vastu?! . . .»

«Papp taevaisa aujärje ette!» kostis keskmistest ridadest. «Kastke ta tiiki!»

Jooksujalu lahkus pastor leerimajast, koos temaga ka mõned hallparunid. Neid saatsid pilkavad hüüded . . .

Hiljem, kui karistussalgad märatsema hakkasid, päästesid Põlva mehed suhteliselt kergesti. Vangistati Jaan Hanson, Mihkel Plakso ja Juhan Raudsepp Vanakülast. Villem Buck, Peeter Prants ja Konrad Veiken suutsid end tagaotsijate eest varjata. Ka mina viibisin lühemat aega paos, pärast ei tundnud «korraloojad» minu vastu imelikul kombel enam huvi . . .

LAHKUMINE

Lõpeb väikeste piltide rida mu noorusmaalt. Usun, et olen neid edasi andnud nii, nagu ma neid nägin, kaasa elasin ja tundsin.

Lehitsen veel vana kulunud päevaraamatu kõltunud lehti.

12. detsembril 1909. aastal olen kirjutanud: «Istun vagunis, Peterburi—Riia kiirrongis. On õhtu. Lahkusin täna hommikul vara Metste koolimajast. Ilm oli paha — sadas ja tuiskas. Isa sõidutas mind Võru vaksalisse. Vend Eduardi jätsin kooli pidama. Inspektorile ei ütelnud. Teatan oma lahkumisest talle hiljem. Mis ootab mind ees? Ela hästi, Võrumaa, mu noorusmaa! . . .»

Mis ootab mind ees?

Nii küsisin.

Kas võisin ma aimata, et siitpeale algas e l u, põimitud eredast valgusest ja sügavatest varjudest?

E l u nagu tõeline muinasjutt.

III

ÜHEL KULDSEL SÜGISEL

Oli 1909. aasta sügis.

See oli viimane sügis, mil elasin vallakooliõpetajana Võrumaal Peri vallas Metstes.

Püsisid imeilusad ilmad sel sügisel: nädalate kaupa paistis päike, oli soe ja üle valminud viljapõldude ning üle kuldkollaste metsasalkude kummus sinine taevavõlv, kus ajuti sõudsid valged pilverünkad nagu pestud tallekari.

Kõndisin sääraseil sügispäevil väikese Orajõe kaunitel kallastel kuldkollastes kasesaludes, tundsin rõõmu toredatest sügisilmadest ja mõtlesin imelikke mõtteid.

Olin paaril viimasel aastal õige rohkesti kirjutanud mitmes eesti ajalehes ja ajakirjas. «Postimehes» oli mul ilmunud mitu külajuttu, «Sädemetes» samuti. «Päevaleht» oli avaldanud minu lühijutte ja luuletusi.

Kas ei saaks minust ajakirjanik?

Kirjutasin selles mõttes «Postimehe» ja «Päevalehe» toimetajatele A. Jürgensteinile ja G. E. Luigale.

Möödus paar nädalat, kuid ei üks ega teine ei vastanud.

Aga — kui läheks õige kuhugi kaugele Venemaale, mõnda eesti asundusse kooliõpetajaks? Saaks võõrale maale võõra rahva sekka, mis oleks vahest päris huvitav. Näeks pisut laiemalt maailma ja teistsugust elu.

Pidasin selles mõttes silmas ajalehtede kuulutusekülgi, kust varsti leidsingi vastava pakkumise: üks eesti asundus Novgorodi kubermangus otsis endale köster-kooliõpetajat.

Kirjutasin sinna ja sain peagi vastuse, et sõitku aga kohale.

Kuid enne, kui sain oma paberid koolide inspektorilt välja nõuda, saabus kiri «Postimehe» toimetajalt A. Jürgensteinilt. Jürgenstein teatas, et «Postimehe» toimetuses praegu vaba kohta ei ole, kuid et tema soovitanud mind Viljandi meestele, kes lähemal ajal uue ajalehe käima panevat.

Varsti saabus ka sõnum «Viljandi Teataja» toimetusest. Uue lehe juhatus olevat minu kandidatuuriga igapidi nõus, ja kui ma pakkumise vastu võtan, siis sõitku kohe Viljandisse. Minu palgaks olevat määratud kakskümmend rubla kuus. Olin rõõmust rabatud ...

«VILJANDI TEATAJA» TOIMETUSES

Jõudsin Viljandisse ühel sajusel detsembriööl 1909. aastal. Püsisin siin kuni 1911. aasta novembrikuuni. Siis tuli minu elus uus järsk pööre.

Jah, ma olin alguses uskunud, et ajalehe toimetamine on midagi väga huvitavat ja meelepärast. Juba mõnekuise töötamise järel aga leidsin, et toimetusetöö pole palju parem harilikust kantseleiametniku tööst.

Ühest küljest oli ajalehetöö mulle siiski väga õpetlik: ma õppisin oma mõtteid lihtsamalt ja selgemalt paberile panema, õppisin vaatlema ligikorda õigest seisukohast inimesi ja elu ning hindasin ümber nii mõnedki senised tõekspidamised. Minu maailmavaade võttis järk-järgult selgema ning kindlama ilme — klassiteadlikkuse sihis.

Selle kõrval ühtlasi suurenes minu kalduvus kujutavasse kunstisse, armastus eriti maali- ja joonistuskunsti vastu, mis olid mind võlunud juba varajasest noorusest saadik. Ja kui 1910. aasta talvel peatus Viljandis mööda Baltimaad ringreisil olev läti maastikumaalija Vilhelm Purviti maalide näitus, nägin esimest korda tõelisi kunstiküpseid originaalseid maale ning olin maalikunstile lõplikult võidetud. Kõik mu püüded olid nüüd suunatud sellele, kuidas pääseda kuhugi kunstikooli.

Hakkasin toimetusetöö vaheajal järjekindlalt joonistusekatseid tegema. Peatselt järgnes ikka ja ikka uusi asjaolusid, mis nagu kiuste viisid mind mu lemmik-ideaalile järjest lähemale. Esiteks 1911. aasta suvel korraldas pärnakas Rudolf Lepik Viljandis joonistuskursused, kus osavõtjate hulgas olin ka mina. Teiseks oli Viljandi poiss Villem Ormisson juba eelmisel sügisel Riia kunstikooli astunud. Puutusin temaga kokku ja ta tegi mulle lähemalt selgeks, kuidas käib maalikunsti õppimine. Kõige selle tagajärjeks oli, et ma sügisel 1911 «Viljandi Teataja» toimetusest lahkusin ja sõitsin Riiga, laskus ühelt Viljandi sõbralt laenatud kakskümmend viis rubla.

RIIA KUNSTIKOOLIS

Alustasin õppimist Riia kunstikoolis jaanuaris 1912. Tol ajal asus Riia Linna Kunstikool vanalinnas ühe suure maja neljandal korral. Osa kooliklasse töötas linna muuseumi ruumides Esplanaadi ääres.

Joonistusklassis, kus tööle asusin, oli õpetajaks Elsa Borchert-Schweinfurth. Ta oli võrdlemisi noor ja energiline, kunstnikuna küll vähe tuntud, kuid selle eest hea kunstipedagoog. Ta viibis kogu töö kestel õpilaste keskel ja jagas juhatusi, kedagi vahele jätmata. Joonistasime peaasjalikult kipsmudelite järgi. Varsti sain järgmisse joonistusklassi, kus andis õpetust Robert Tillberg, noor ja energiline kunstnik, kes äsja oli lõpetanud Peterburi Kunstide Akadeemia. Ta oli juba tuntud Riia kunstiringkondades kui osav joonistaja ja portreemaalija. Tillberg oskas õpilasi tööle vaimustada, ja kuigi oli nõudmistes tihti koguni karm, pidasid õpilased temast suurt lugu. Tillbergilt vigase joonistuse eest sõimata saada ei pidanud keegi häbiks, sest igaüks oli tema näpunäidete eest tänulik.

Vahetevahel kõneles Tillberg: «Olete nädalate kaupa juba joonistanud, mulle paistab, et töö kipub igavaks minema, tooge homme värvid platsi, ma lasen teil maalida vahelduseks natüürmorti.»

Jah, see oli tõesti suureks vahelduseks igava joonistuse sekka. Maalisime nõnda paar nädalat järjestikku ja siis asusime uuesti joonistamise kallale.

Tegingi esimesed maalimisharjutused Riia kunstikoolis Tillbergi juhatusel ning pean ütlema, et Tillbergi õpetussõnad maalimise suhtes on jäänud mulle meelde tänapäevani.

Kevade tulles, kui ilmad läksid juba soojaks, viis Tillberg õpilased klassiruumidest välja kuhugi vanalinna tänavasoppi või mõne õue peale, kus oli näha rohkesti vanaaegset arhitektuuri, ning laskis seal joonistada. Töötasime nõnda väljas tänaval või kuskil õues kogu kevadise aja, niipalju kui ilmastik vähegi lubas. Oli see üks kummaline rännak, kui terve klass, molbertid seljas, kõndis läbi rahvarikaste tänavate, eesotsas Tillberg, kes meile vastavad kohad kätte näitas. Mõnikord viis Tillberg meid joonistama mõnda kirikusse, kus katsusime oma võimeid sisearhitektuuri ja selle üksikute osade ärajoonistamise kallal. Pean ütlema, et need olid head õppetunnid, mis on meelde jäänud eluajaks. Mäletan, et kord, kui olime väljas Kloostri tänaval, Toomkiriku ligidal joonistamas, tuli korraga piksepilv kange mürinaga ja välgulöömisega. Kui vihma eest kabuhirmus olles kodu poole ruttasime, ütles Tillberg: «Missugune suurepärane ilm! Säärase ilmaga oleks tore maalida vanu kindraleid, kus tagaseinaks praegune taevas.» On jäänudki minule Robert Tillbergist parimad mälestused Riia kunstikooli päevilt kui heast ja energilisest õpetajast, kelle õpetusi olen võinud kasuga tarvitada pärastistel õpingutel.

— — — — — — — — — — — — —

Maalimist õppisin kooli direktori Vilhelm Purviti maaliklassis.

Vilhelm Purvit oli tol ajal kuulsaim balti maastikumaalija. Teda ei pidanud omaks mitte üksnes lätlased, vaid ka sakslased, ja ta nimi ulatus kaugele väljapoole kodumaa piire.

Purvit oli peaasjalikult maastikumaalija impressionistlikus vaimus. Ta maastikud olid väga värsked, värvikad ja õhuküllased. Saanud oma hariduse Peterburi Kunstide Akadeemias, oli Purvit tükk aega pärast akadeemia lõpetamist töötanud joonistusõpetajana Riias ja Tallinnas, kuni ta kutsuti Riia Linna Kunstikooli direktoriks. Oma kaastöölisteks samasse kooli tõi Purvit

teisigi silmapaistvaid kunstnikke. Nii töötas meie koolis samal ajal tuntud läti kunstnik Janis Rozental ja need kolm nime — Purvit, Rozental, Tillberg — moodustasid õpetajate kaadri, millel oli suur tõmbejõud õpilaste suhtes. Oligi koolis rohkesti õpilasi kõigist rahvusist ja kõigist seisusist. Valdav enamus õpilastest oli muidugi lätlased. Nii õppisid tol ajal seal suurem osa neist, kes hiljem kujunesid läti kunsti kandvateks jõududeks. Olgu nimetatud J. Cielav, A. Drevin, Johanson, Lindeberg, R. Suta, V. Tone, K. Uban jt. Õppis meie koolis ka hulk naisi, peaasjalikult sakslasi, kuid nendest on mulle meelde jäänud ainult õed Kuphaldid, kaksikud, kes käisid täpselt ühte moodi riides ja olid nii ühte nägu, et võimata oli vahet teha, kumb neist keegi on. Huvitav oli töötada Purviti klassis. Maalisime seal peaasjalikult natüürmorte. Neid oskas ta toredasti üles seada ja poistel oli lust töötada. Kui kellelgi joonistus oli viltu, siis ei tähendanud see midagi, aga värvi pidi võtma suure julgusega. Panin tähele, et neid õpilasi, kes näitasid suurt julgust värvide käsitlemises, oli vana alati õpetamas, kuna aga teisi, kes töötasid aralt ja nokitsedes, pani ta harva tähele. Kuna minul ei puudunud julgust värvide käsitlemises, siis sain ma vanaga ikka hästi läbi, nii et ta mõnikord ka ise pintsli haaras ja tükk aega minu töö kallal maalimist vehkis, et mulle veel rohkem julgust sisse lüüa. Olidki poisid peaaegu kõik Purviti mõju alla sattunud, millest pärastpoole lahti rabelda oli küllalt raske. Purviti peamiseks ülesandeks oli arendada ja kasvatada õpilastes värvimeelt, mis ongi iga maalija ülim voorus, ja niipalju kui tean, on suur hulk Purviti tolleaegseid õpilasi kujunenud väljapaistvateks maalijateks, muude hulgas ka meil Eestis Villem Ormisson, kes tookord kuulus Purviti paremate õpilaste hulka.

Sügissemestril 1912 kolis meie kool avaramatesse ruumidesse Bastei platsi äärde, ühte vanaaegsesse kasarmusse, kus ruumid olid kooli tegevuseks hästi avarad.

Eestlastest õppisid minuga ühel ajal Riia kunstikoolis Villem Ormisson Viljandist, August Pulst Torist, Konstantin Štšerbakov Karksist ja

Jaan Vanakamar Viljandist. Nähti siin lühikest aega ka Paul Burmanit Tallinnast, kuid ma ei mäleta, kas ta tol korral seal kuskil pikemat aega töötas. Teistest Eestimaalt pärit olevaist õpilastest oleks nimetada prl. Bergmann Tartust, vist sakslane, ja prl. Rubin Tallinnast, juudi rahvusest. Nii Ormisson, Pulst kui ka Štšerbakov on Eestis tuntud nimed, kuid kahest viimatinimetatud preilist pole ma hiljem midagi kuulnud.

Läti seltsimeestest on kõigist jäänud head mälestused ja mõningate nendega kohtusin hiljem ka Peterburis. Olgu nimetatud, et Drevin siirdus Moskvasse ja on praegu Nõukogude Venes silmapaistev kunstnik. Ka Johanson suutis Venemaal võita endale väljapaistva nime, suri aastate eest Moskvas. Teised, nagu Uban, Tone ja Cielav on praegu läti kunsti kandvamaid jõude, nendest Uban ja Tone professoriteks Riia Kunstiakadeemias. Pean tuletama meelde veel üht koolisõpra Riia kunstikooli päevilt: see oli nimelt minu vahva kaasvõitleja Jakob Riets. Töötasime temaga iga päev kõrvuti, ja ühel päeval, kui ta kuulis, et minu rahaasjad on üpris halvad, ütles ta mulle: «Kuule, ma juhatan sulle, kuidas võid teenida vähemalt kolm rubla nädalas. Siin Riias ilmub väike bulvarileht «Gailis». On nädalaleht, kuid tarvitab rohkesti karikatuure. Mina joonistan seal, ja kui sa tahad karikatuure teha, siis soovitan sindki sinna.»

See mõte oli teretulnud. Veel samal päeval sammusime Maria tän. nr. 21, kus asus kellegi J. Kukkuri raamatukauplus ja ka «Gailise» toimetus, sest Kukkur oligi tolle naljalehe toimetaja ja väljaandja. Tegime Kukkuriga kaubad maha ja nii avanes mulle võimalus igal nädalal mõni rubla kõrvalt teenida. Joonistasin «Gailise» jaoks karikatuure aktuaalsete päevaküsimuste kohta, kuna Kukkur ise andis selleks teemad. Kevadtalvel 1913 ilmus minult «Gailises» terve rida joonistusi. Sama Kukkur andis tolsamal kevadel välja mingi Riia albumi pealkirja all «Visa Riga smias», kuhu ta mahutas mitu minu joonistust.

— — —

SETUMAAL 1913

Kevadel 1913, kui lõppes õppetöö Riia kunstikoolis, tegin Eesti Rahva Muuseumile ettepaneku saata mind kuhugi vanavara korjama. Minu soov rahuldati. Mul paluti Setumaale sõita. Kuna mindki just see maanurk huvitas ja ma võrdlemisi hästi setu murret tundsin, siis olin päris rõõmus.

Rännakukaaslaseks valisin oma vana sõbra Paul Saksingi Räpinast. Sealtsamast alustasimegi ühel juunipäeval retke.

Mina pidin muude vanade asjade hulgas korjama ka setude lauakestele maalitud vanu pühapilte ja ikoone, sest tihti oli säärastel esemetel niihästi etnograafiline kui ka kunstiline väärtus. Harilikult tekkis sel puhul järgmine kahekõne:

«Kas teil juhtub olema vanu pühapilte või -kujusid?»

«Olõ ei meil määtsitki vanno koije! . . .»

«Teil omma siin kojo nulgah, ne omma vahtse, a vast om teil ka säätsid koije, mis vanast olliva?»

«Tohooh, noid puuslikõsi om no küllh mõni tarõ pääl . . .»

Puusliku eest küsiti viis kuni viisteist kopikat. Mehed olid nõus puuslikku mõnikord isegi kinkima, aga kus naised! . . . Ühes kohas hüüdis eit vanamehele:

«Tepo, kas sa hull olõd?! Sa küsüd puuslikõsõst viis kopkat! Tedä om jo mino esäesä pallõlnu, ja nüid tahad sa tiä ilma iist är anda. Timä om paljo rohkõmb väärt kui viis kopkat. A olgo no pääle — kui na herrä rohkemb ei massa, siss võid ka viie kopka iist är anda . . .»

Teises kohas usutas meid perenaine jumalat müües: «A kohe ti ta puuslikõsõ panõdõ?»

Vastasin, et Tartu linnas pannakse puuslik ühte suurde ilusasse majja ning kirjutatakse juurde, et ta on pärit Setumaalt, selle ja selle inimese poolt siia antud.

Säärase seletusega näis naine rahul olevat, kuid lisas siiski igaks juhuks: «Olgõ no hüvä herräkese, pangu no ei tedä halva paika, tiä om iks jummal, muudkui ta, prohvus, om tarõ pääl väega är suitsnu ja must. Näed, tunnegi ei inämb är, kas tiä om Jeesus vai Maarja . . .»

Mööda minnes külastasime Petseri kloostrit. Kui munk meile maa-aluste käikude suudmes võõrasteraamatu ulatas ja palus, et me oma nimed jäädvustaksime, nagu seda olid teinud tuhanded ja tuhanded laialt Venemaalt (väga sageli küll ainult kolme ristiga), siis kirjutasime: «Siin käisid kaks väänkaela.» Vaga munk võttis raamatu, luges ja lõi risti ette.

Kohtasime kloostris ühe Moskva kunstikooli õpilast, kes oli kutsutud siia pühapilte restaureerima ja ka mõningaid uusi maalima. Ta seletas, et viibib siin juba kolmandat suve, kuna koht on rasvane: Maali lõuendile kas või tõpra nägu, ikka usutakse, et on tegemist vanajumala enda, Kristuse või neitsi Maarjaga, ning makstakse hästi . . .

KEISERLIKU KUNSTISELTSI KUNSTIKOOLIS

Astusin Keiserliku Kunstiseltsi Kunstikooli septembris 1913.

See kunstikool — laialdasemaid kunstiõppeasutusi Peterburis — hõlmas kõiki kunstiharusid, alates joonistus- ja maalikunstist ja lõpetades iga laadi tarbekunstiga. Kooli peahoone asus Moikal nr. 81 ja ulatus välja Morskajale nr. 38. Mitmesugused osakonnad asusid tal veel Fonarnõi põiktänavas nr. 6. Õpilaste üldarv ulatus 1913.—1914. aastal tuhande kuuesajani ja õpetajaid oli mitukümmend.

Õppetöö korralduse suhtes valitses kõikjal vaba-ateljeede süsteem Lääne-Euroopa kunstilinnade Pariisi, Müncheni jne. eeskujul. Õpetajateks kutsuti silmapaistvamaid kunstnikke ja kunstipedagooge ja nii oli nimetatud kool kujunenud üheks paremaks kunstiõppeasutuseks tervel Venemaal. Koolil olid kasutada suured summad ja õppeasutuse hea käekäigu eest hoolitseti igapidi. Tal oli oma rikkalik muuseum, peaasjalikult küll tarbekunsti, etnograafia ja arheoloogia alalt ja seal leidus palju haruldusi.

Õppemaks oli koolis olemas küll ainult vormiliselt. Iga õpilane, kes vähegi tööd tegi, vabastati sellekohasel palvel õppemaksust, ning harva tuli ette juhtumeid, kus kedagi õppemaksu mittemaksmise pärast koolist lahkuma sunniti. Mäletan, et ma õppemaksu maksin kogu koolisolemise ajal ainult esimesel semestril, 1913.

Õpilaste koosseis selles õppeasutuses oli ülikirju, nii

rahvustelt kui ka vanuselt. Nooremaid kui kuusteistkümmend aastat ei võetud vastu, kuid vanaduseastmel polnud piiri. Nii tuligi, et noorte kõrval õppisid seal kõrget kunsti ka vanad hallpead, kelledest mõne iga ulatus juba üle seitsmekümne.

Õppetöö suhtes valitses ainult üks distsipliin, ja nimelt töödistsipliin: kes tahtis tööd teha, seda õpetati, kes aga logeles ja vahest ainult moepärast klassides viibis, sellest ei tehtud suurt väljagi.

Joonistuse ja maali alal oli kool seitsmeklassiline. Selleks et tervet koolikursust lõpetada, ei tarvitsenud andekamail muidugi mitte seitse aastat koolis käia, vaid nad võisid kiiresti klassist klassi üle minna, nii kuidas olid nende võimed. Nõnda tuligi siis, et paljud lõpetasid seitsmeaastase kursuse vahest kolme-nelja aastaga. Üleviimisi klassist klassi toimetati mitte üksnes õppeaasta lõpul, vaid üksikud võisid järgmisse klassi saada ka õppeaasta keskel. Kuna olin neli semestrit õppinud Riia kunstikoolis, sain ma siin esialgu neljandasse klassi, kust aga paari nädala pärast üle viidi viiendasse. Õppisin peajoonistamist Dmohhovski ja aktijoonistamist Bobrovski juhatusel. Maaliklassides olid mu õpetajateks — selle aja jooksul, mil koolis õppisin — kunstnikud Rõlov, Himona, Naumov, Vahramejev ja Nikolai Roerich. Oli vaba ja mõnus õppida selles koolis. Ma töötasin peaasjalikult joonistus- ja maaliklassides, kuulasin teoreetilisi loenguid anatoomiast, kunstiajaloost ja pedagoogikast. Viimast õpetati eraldi kursusena, mis oli kahe aastane. Õpilased, kes selles aines sooritasid teoreetilised eksamid ja vastavad praktilised proovitunnid, said õiguse olla alg- ja keskkoolides joonistusõpetajateks. Tegin ka ise ülalmainitud kursused läbi, sest mõtlesin, et kuigi pole kavatsust uuesti õpetajaks hakata, võib vastavat kutsetunnistust vahest hiljem kunagi tarvis tulla.

Graafikat õppisin I. Bilibini juhatusel ning oforti prof. Matee juures.

Huvitavamaid õpetajaid olid minule selles koolis Roerich, Rõlov, Bobrovski, Naumov ja Vahramejev, samuti ka Bilibin.

Panen kirja mõningaid karakteerseid jooni ülalmainitud õpetajatest, nii nagu need mulle meelde on jäänud.

NIKOLAI ROERICH

Ta oli kooli direktor, vaikne ja sõnakehv. Õpilased nägid teda väga harva. Ilmus ainult üks kord nädalas kompositsiooniklassi, millist ainet ta isiklikult õpetas. Ta õppeviis oli ilmatu lihtne: määras teema ja kavandi kausta kindlaks, seletas mõne lihtsa sõnaga, mis ja kuidas tuleksid figuurid asetada, lisades juurde, et nii teeks tema isiklikult, kuid igaüks võib teha nii, kuidas talle meeldib. Kavandi valmistamiseks andis aega nädala. Kavandite läbivaatamisel laskis ta kavandid klassiruumis seintele riputada ja hakkas siis iga üksikut kavandit põhjalikult sõeluma. Pole näinud osavõtlikumat ja heatahtlikumat kunstiõpetajat, kui seda oli Nikolai Roerich. Igas töös, ka kõige halvemas, leidis ta ikka midagi positiivset ja virgutas nõnda ka neid tööle, kes vahest olid usku kaotamas oma võimetesse. Talle meeldisid peaasjalikult ajaloolised ja muinasloolised teemad, kuna ta ise oli kuulsamaid ja andekamaid vene muinasloo teemade maalijaid. Oli kõrgesti haritud isik, lõpetanud Peterburi ülikooli õigusteaduse fakulteedi, arheoloogia instituudi ja kunstide akadeemia. Oma käitumiselt ja välimuselt näiski ta olevat enam õpetlane kui kunstnik. Tal oli koolis suur autoriteet ja tema poole pöörduti ainult kõige tähtsamates küsimustes. Aga õpilastel oli raske maalida nii, nagu maalis Roerich, ja meie murdsime pead, milles seisab tema maalide suur jõud, kuid ei saanud ega saanud selle saladuse jälile. Veebruarirevolutsiooni järel 1917 lahkus ta Venemaalt ja ei tulnud sinna enam tagasi.

ARKADI RÕLOV

Ta õpetas meile maalimist, oli välimuselt kuidagi direktor Roerichi laadi, heasüdamlik ja sõnakehv. Harva juhtus, kus ta tarvitas õpilase töö juures kibedaid sõnu, ikka leidis ta iga töö juures rohkem midagi kiita, kui laita. Õpilased armastasid teda, peaasjalikult küll sellepärast, et ta oskas ja suutis alati, ka kõige pisemates asjades, osavõtlik ja kaasaaitaja olla. Kas teose kompositsioon joonistuslikult õige oli, see teda ei huvitanud, vaid toon ja värv, need olid tema lemmiksõnad. Ta oli kuulus maastikumaalijana ja tema pilt «Зеленый шум» (Roheline kohin) oli pildilehtede kaudu tuntud üle terve Venemaa.

HIMONA

Välimuselt lõunamaalane, süsimustade juustega, milles rohkesti juba hõbedast halli. Öeldi, et ta olevat rahvuselt kreeklane. Õpetas meil maaliklássis, kuid tihti ka joonistusklassis. Ta oli peaasjalikult žanrimaalija ja teda tunti kui edumeelset kunstnikku.

DMOHHOVSKI

Üks tore vanamees, juba lumivalgete juuste ja vurrudega. Kõneles alati kuidagi isalikult ja huumoriga. Joonistasin tema juhatusel kooli astudes pead. Kui joonistus kuidagi vigane oli, siis tähendas ta ainult: «Vaadake, vaadake, ta on lopergune, justkui papist, aga ega iga inimese pea ometi papist ole.» Eesti õpilased kutsusid teda lihtsalt Mahviks.

BOBROVSKI

Pikk mees, pügatud vurrudega, ilmatu heatahtlik ja õpilaste sõber. Kandis harilikult hästi-istuvat sabakuube ning nägi välja rohkem lääne-eurooplasena. Ta õpetas meile aktijoonistamist. Istus mõnikord tükk aega pärast tunni lõppu meie keskel ja ajas huvitavat juttu kunstist kui ka muust. Parandas joonistusi peaasjalikult nendel õpilastel, kes töötasid korralikult, kuna ajaviitemehi tema jaoks klassis nagu ei olnud olemaski. Pole näinud sõbralikumat õpetajat, kui oli Bobrovski, sest ta ei olnud ainult õpetaja, vaid ka sõber ja seltsimees. Ta oli tuntud kui peen žanrimaalija ja tema töödest hoovas mingi armas romantiline meeleolu.

ALEKSANDER NAUMOV

See oli noor energiline mees, kes tuli meie kooli õpetajaks 1914. aastal, olles äsja lõpetanud kunstiakadeemia. Õppisin tema juhatusel viiendas maaliklassis peaja aktimaalimist. Tal oli tugev värvimeel ja seda püüdis ta energiliselt ka oma õpilastele edasi anda. Kui mõnel õpilasel töö kuidagi oli õnnestunud, siis ei olnud Naumovi vaimustusel piiri. Aga sealsamas sarjas ta neid, kelle tööd olid monotoonsed või värvivaesed. Sain temaga hästi läbi, sest tihti vaimustasid teda minu värvikatsetused. Aga ükskord, kui modelliks oli pruun neeger ja ma olin ta maalinud peaaegu ühes toonis, lillakaspruunis, siis kukkus Naumov äkki kurjasti kiruma: «Mis pagan! Te olete maalinud mitte neegri, vaid mingi šokolaadist nuku. Vaadake ometi! Seal istub modell, kui ta teile paistab pruun, siis teadke, et seal pole mitte üks pruun, vaid kümme pruuni, maalides tuleb mitte kopeerida, vaid maalida . . .» Kui kuskil väljas, kas tänaval, tramvais või mõnes kohvikus teda kohtasin, siis tuli ta alati sõbralikult juurde, surus kätt ja küsis: «Kuidas läheb? Tahaksin heameelega näha, kuidas te kodus maalite. Teil on maalimiseks närvi, arendage seda ainult välja ja maalige mitte eeskujude järgi, vaid nii, kuidas ise tunnete.»

Naumov, ta on üks minu unustamatuist õpetajaist, kellele olen võlgu palju tänu.

ALEKSANDER VAHRAMEJEV

Ta õpetas maalimist seitsmendas klassis. Oli tulnud Kaasani kunstikooli õpetaja kohalt. Teda peeti üheks paremaks aktimaalimise õpetajaks Peterburis. Ise ta maalis ja joonistas peaasjalikult portreid ning figuraalkompositsioone. Ta tööd olid joonistuslikult väga tugevad ja toonid peened, kuid kuidagi rohkesti akadeemilised. Poisid kutsusid teda «Rõõži», sest ta kandis punakat habet. Oli iseloomult kuidagi kinnine ja salapärane. Harva leidis ta õpilaste töös midagi kiita, ka kõige paremate tööde juures vaatles ta neid vaikides ja sellest

saime aru, et töö on tema arvates hästi tehtud. Küll aga suges ta mehemoodi neid, kelle tööd joonistuslikult ei olnud küllalt kindlad. Mäletan, et sain isegi temalt üsna tihti sugeda ja ükskord, kui olin akti juures alanud otsekohe maalimisega, ilma ette joonistamata, tähendas ta mulle teravalt: «Mis nüüd? Olete joonistamise hoopis unustanud — peaks teid tagasi saatma esimesse klassi.»

Aga siiski — kui tuli kevadel koolitööde näitus, valis ta iga kord minu töödest ka need tööd näituse jaoks, mida ise joonistuslikult varem vigasteks oli pidanud.

IVAN BILIBIN

Ta oli kummaline mees, toreda kunstnikuhabemega ja kõneles kogelevalt, õpetas graafikat. Tema õppemeetod seisis selles, et ta kogus nädalas kord, selleks määratud tunnil, oma klassis õpilased enese ümber ja tegi teatavaks mitu teemat. Peale selle võisid õpilased valida teemasid oma tahtmise järgi. Järgmisel korral sündis esitatud tööde ja katsete kontrollimine sel teel, et ta asus klassis pika laua taha, palus õpilastel tema juurde ümber laua istuda ja oma tööd lauale välja laduda. Siis alustas ta esitatud tööde vaatlemist, seletades iga üksiku töö juures, mis leiab ta seal head ja mis halba, lisades iga kord juurde, et tema teeks selle või teise joonistuse juures nii või teisiti, eriti siis, kui joonistus oli kuidagi ebaõnnestunud. Sattus vaimustusse iga uue katse puhul, mis oli tehniliselt kuidagi algupärane. Mäletan, et kord tunnis küsis üks juudi soost poiss: «Kas võin ma graafiliselt kujutada näiteks paari vanu saapaid?» Kuna küsimus paistis Bilibinile kuidagi tagamõtteline, siis vastas ta küsijale: «Miks mitte! Võite graafiliselt kujutada minupärast kas või tuhvleid.»

Oli sümpaatne õpetaja, kellest on jäänud parim mälestus, eriti veel selle poolest, et ta muretses mulle mitmel korral väiksemaid graafilisi tellimusi väljastpoolt kooli.

SEROV, REPIN, RÕLOV

1

Valentin Serovi mälestusnäitus

Aastal 1911 suri äkitselt vene uuema maalikunsti suurim meister Valentin Serov 46 a. vanuselt. Vaatamata võrdlemisi lühikesele elueale pärandas ta vene kunstile suure kunstilise varanduse oma maalide ja joonistuste näol, millede arv küünib tuhandeni ja kunstiline väärtus on äraarvamatu.

Sõnum suure kunstniku äkilisest lahkumisest tabas kogu vene intelligentsi valusalt, eriti aga kunstnikke ja kunstisõpru, kes Serovis nägid oma õpetajat ja teenäitajat kõrgetasemelise rahvusliku kunsti poole. Kõik tolleaegsed ajalehed ja ajakirjad tõid eranditult kõige soojemaid järelehüüdeid lahkunule, nimetades Serov'i üksmeelselt ädusaks ja suurimaks vene uuema maalikunsti esindajaks sajandi vahetusel. Et ta seda ka tõesti on, tõendas Serovi mälestusnäitus, mis toimus Peterburis 1914. aasta algul.

Ülevaatliku mälestusnäituse korraldamine polnud kerge. Serov oli neid õnnelikke kunstnikke, kelle töödele joosti tormi juba kunstniku eluajal. Enamik ta töid oli läinud otse ateljeest tellijatele või ostetud kunstikollektsionääride poolt, üksikud vaid jõudsid kunstinäitustele ning sealgi ostsid neid otsekohe eraisikud ja kollektsionäärid, muuseumid said omandada Serovi töid üsna vähesel arvul. Erakogudest Serovi tööde kogumine ja otsimine võttis ligi kolm aastat aega, enne kui mälestusnäitus võidi avada. Nagu mäletan, leidus mälestusnäituse kataloogis korraldajate poolt märkus, et kuigi korraldav komitee on teinud kõik Serovi tööde kogumiseks, pole näitus siiski täielik, sest hulk ta töid on ostetud välismaalaste poolt ja on seega vene kunstile jäädavalt kadunud.

Oli 4. jaanuar 1914. Veetsin kooli vaheaega Gatšinas tuttavate juures. Lugesin hommikul lehtedest, et tol päeval toimub Peterburis Serovi mälestusnäituse avamine Kunstide Akadeemias. Hoolimata sellest, et oli kange külm ja minu riietus kehv, ruttasin kohe vaksali, et sõita Peterburi — huvi Serovi tööde näitust näha oli nii suur, et ei raatsinud päevagi oodata. Olin näinud Aleksander III nimelises Vene Kunstimuuseumis Serovi «Vürstinna Orlova» ja «Ida Rubinsteini» portreesid, «Hobuseujutamist», «Lapsi» ja «Aabrami sulast ja Rebekat», mis meid, kunstiõpilasi, nii väga olid vaimustanud, et pea igal puhkepäeval neid muuseumis käisime vaatamas ja uurimas. Nüüd, kus lootsin näha Serovi loomingut laiemas ulatuses, oli huvi näituse vastu võrratu.

Kunstide Akadeemia ruumikad näitusesaalid kihasid kõige mitmekesisemast publikust, olid külalistest otse tulvil. Seal oli koos kunstihuvilisi kõigist seltskonnakihtidest: elegantselt riietatud kõrgema seltskonna daame ja härrasid, auväärt habemega professoreid, õpetlasi, üliõpilasi, kunstnikke, kunstiõpilasi ja — ka lihtsalt riietatud pluusimehi. Kõikjal oli otse surumine, nii et läbipääs oli lausa takistatud, veel enam väljapanekute vaatamine. Paistis, et siin on koos kogu Peterburi kunstihuviline rahvas, kes tulnud austama ja imetlema oma varalahkunud suure kunstniku pärandust, tema omapärast rahvuslikku kunstiloomingut. Ja oli tõesti, mida imestada: siin avanes laiemale hulgale esimest korda Serovi tõeline kunstnikupale, mis oli niivõrd uudne, värske ja isikupärane, et isegi kõige karmimad kunstikriitikud nägid Serovis kunstnikku, kes on ületanud vene uuemas kunstis kõiki oma kaasaegseid.

— — —

Kohtasin näitusel oma klassikaaslasi-kunstiõpilasi. Asusime üheskoos näitust vaatama, niipalju kui see

tiheda rahvahulga tõttu võimalik oli. Ülevaate saamist Serovi arengust kergendas see, et väljapanekud olid korraldatud kronoloogilises järjekorras, alates esimestest joonistuskatsetest kuni viimase aja suurteosteni.

Kõigepealt paistis silma terve rida portreesid, mis olid koloriidilt ja tehniliselt käsitlusviisilt üllatavalt uudsed, selle juures aga reaalsed, väga usutavad. Mõni portree (on meelde jäänud «Mazini») näis, kui oleks tal sugulust kuulsa hispaania suurmeistri Diego Velásquez'i mõne portreega, sealsamas aga rida teisi, mis tuletasid meelde mõnda Andersborni portreed. Mitmel teisel portreel ja kompositsioonil oli kuidagi sugulust Albert Edelfelt'i maalidega. Meile, kunstiõpilastele, oli üllatav tähele panna, et Serov oma portreedes oli kõikjal kasutanud ohtralt musta värvi, millest on aga teada, et ainult kõige geniaalsemad portree suurmeistrid kõigist aegadest, nagu Rembrandt, El Greco, Velásquez, Zuloaga on sellega suurepäraselt toime tulnud. Kahtlemata on Serov nimetatud suurmeistritelt omandanud saladuse, kuidas must värv võib muutuda meistri käes võimsaks põhitooniks, millele tugineb kogu maali esteetiline jõud ja mõju. Teistest värvitoonidest olid Serovi töödes domineerival kohal imepehme rohekashall toon, vesihall, siis vermillon (kollakaspunane). Viimast värvitooni on Serov kasutanud pea igas oma teoses väga efektselt, kuid maaliliselt, ilma karjuvuseta. On selge, et siin Serov on õppinud oma suurelt õpetajalt I. E. Repinilt, kelle maalides samuti leidub kusagil ikka ja ikka kuldpunane värvilaik meeldivaks efektiks. Paistis silma, et Serov kasutab suure meisterlikkusega halli üldtooni ja on selle poolest ainulaadne temaaegsete maalijate keskel. Meie, kunstiõpilased, polnud näinud ei kuskil ega kunagi teist säärast meistrit, kelle teoste üldtoon, koloriit, oleks nii tunnetesse mõjuv olnud, kelle värvid nii kerged, õhulised, loomulikud ja harmoonilised, et vaatled maali kui ennenägematut kaunist iluasja. Nagu näituse ülevaatest selgus, on Serov maalinud portreesid, kompositsioone, teinud teatri dekoratsioonikavandeid, joonistusi, akvarelle. Kõikjal on ta ühteviisi uudne, loomulik ja kaasakiskuv, nii et ikka ja ikka leiad ta täis uusi väärtusi, mis võluvad. Ta on maalinud õlis,

temperas, joonistanud söega, pliiatsiga, punase kriidiga ja guašiga, teinud lugemata hulga sulejoonistusi, kõigis neis on ta suurmeister, mõjub kõigepealt oma suure lihtsusega ja kunstipärase loomulikkusega. Peab märkima, et hulk ta etüüde ja kavandeid on tehtud temperas, milline maalimisviis tol ajal oli maalikunstis laialt kasutatav.

2

Varajases nooruses, kui olin koolipoiss, leidsin venekeelseis lugemikes ja pildiajakirjades, eriti «Nivas», reproduktsioone vene kunstnike maalidest, kus mõne autorina oli märgitud I. J. Repin. Kord oli «Nivas» ka väike artikkel kunstnikust ja tema töödest. Sealt loetud andmed Repinist jäid mulle kauaks ainukesteks teadeteks kuulsast kunstnikust. Olles juba varakult armunud kunstisse, kogusin piltpostkaarte, värvilisi reproduktsioone kunstiteostest. Kord sattus mulle raamatukaupluses kätte kaart Repini maalist, mis kujutas kasakaid kirjutamas kirja Türgi sultanile ning kandis nimetust «Zaporoožlased». See üllatavalt värvikas ja kujudelt tõetruu pilt sai lemmikpildiks minu piltpostkaartide kogus. Mõtlesin, et küll võib see suur kunstnik olla, kes nii tõetruult ja värvikalt maalib, et näod ning kujud pildil justkui elavad. Ei võinud siis aimatagi, et saan kunagi elus suurt kunstnikku ennast näha, olla koguni partneriks ta vestlusel.

Tuli see nii:

Minu esimeseks õpetajaks maali alal Peterburi Kunstide Edendamise Seltsi koolis oli Arkadi Rõlov, juba tol ajal kuulus maastikumaalija. Tema «Roheline kohin» oli reproduktsioonide kaudu üldtuntud ja Rõlovi loeti I. Levitani kõrval paremaks vene maastikumaalijaks. Rõlov oli kõigi poolt armastatud õpetaja. Iseloomult sõbralik ja heatahtlik, suutis ta õpilastes äratada usku oma võimetesse, armastust töö vastu ning suurt tööindu. Juba esimesel töönädalal sigines minul lugupeetud õpetajaga sõbralik ja usalduslik vahekord. Tõsi, ma maalisin pisut teisiti kui muud õpilased, enda meelest isegi modernselt, olles mõjutatud Riia

kunstikoolist ja Vilhelm Purvitist ning tema maalitehnikast. Rõlov suhtus aga minu «modernismi» üpris heatahtlikult, kuigi minu klassikaaslased arvasid, et säärase täppimise eest annab Rõlov tingimata pähe . . . Kuna olin ealt peaaegu vanim õpilane klassis, siis oli meil Rõlovigа jutuajamine sellele vastav. Varsti ta teadis, kes ma olen, mis rahvusest ja milline on minu majanduslik seisukord. Ka selle uuris ta välja, mis ma enne teinud ja millised on minu huvid veel peale kunstiküsimuste. Sageli kohtasin oma õpetajat ka väljaspool kooli, enamasti kunstinäitustel ja muuseumides, kus Rõlov oli sagedane külaline. Juhtus siis ikka nii, et kui ta oli üksi ja mind nägi, astus ta esimesena juurde, ulatas sõbralikult käe ja seltsimehelik vestlus läks lahti. Mulle olid need vestlused suure tähtsusega: koos näitusel või muuseumis kunstiteoseid vaadeldes juhtis ta minu tähelepanu asjaoludele, mida mina kui algaja ei osanud veel näha ega tähele panna. Sagedasti läks väike vaidluski lahti, kus mõnikord jäin jonnakalt oma arvamise juurde, eriti moodsate kunstivoolude suhtes. Kuid ega see heasüdamlikku Rõlovi häirinud. Rahulikult ja sõbralikult tõi ta omapoolseid väiteid, selgitas minu eksiarvamusi ning veel vähearenenud enesekriitikat.

Ühel pühapäeval, see oli vist 1915. aasta algul, läksin juba varakult Ermitaaži, sest tuba oli kodus külm, kuna muuseumis seevastu soe ja mugav. Varajase aja tõttu oli muuseumis külastajaid veel üsna vähe. Kõndisin saalist saali ja kohtasin Hispaania osakonnas korraga Rõlovi, kes parajasti silmitses Velásquezi seina, istudes mugaval tumepunasel plüüšdiivanil. Astusin juurde ja me alustasime arutlusi vana-hispaania suurmeistritest, kelle teosed rippusid ümberringi seintel: Velásquez, Murillo, El Greco, Ribera.

Vaheajal oli kogunenud saali juba rohkesti harilikke pühapäevaseid muuseumikülastajaid. Ruumi täitis tuttav kahin ja vaikne kõnekõmin.

Korraga ilmus meie ette seinal olevaid pilte vaadates väike valgejuukseline kõhetu vanamees pruunis sametülikonnas, lai valge krae üle kinnise kuuekaeluse, jalas säärikud.

«А! Вот Илья Ефимович!» lausus korraga Rõlov.

Jah, oli mullegi juba teada, kes oli see valgejuukseline väike vana oma traditsioonilise valge laia krae ja sametkuuega: R e p i n. Teda võis sageli näha kunstinäitustel ja muuseumides, kus ta liikus harilikult üksinda, seistes mõnikord tükk aega mõne üksiku maali ees, ja vehkis siis kärmesti edasi, jättes tähele panemata teised väljapanekud või heites justkui möödaminnes pilgu kogu seinale.

Hetkel vaatas Ilja Jefimovitš tagasi, silmas Rõlovi, pöördus ja ta väike kogu liikus kohe meie poole. Rõlov tõusis püsti, mina samuti. Ta astus Repinile paar sammu vastu, ulatades käe Repini väljasirutatud käele.

«Rõõm teid näha, mu armas!» hüüdis Repin Rõlovi kätt raputades rõõmsalt. Ta vanale, juba kortsudest vaostatud näole ilmus sõbralik, peaaegu lapselik naeratus. Veel tugevad, kuigi juba täiesti lumivalged juuksesalgud seisid maaliliselt ta kõrgel otsaesisel, kuna samuti lumivalged vurrud ja lühike lõuahabe olid korrapäraselt soetud. Vanadusest väikesed, peaaegu praokil silmad vaatasid sügavaist lohkudest kõrgete kulmude all mingi lapseliku pilguga. Märkasin, et ta parem silm hoidis end millegipärast peaaegu kinni.

Pärast teretamist osutas Rõlov pilguga minu poole ja tutvustas mind Repinile: «Ivan Ivanovitš Vahtra, minu õpilane.» Ulatasin kummardades auväärt vanale käe. Ta ulatas mullegi oma kõhna pahema käe ja ütles mulle otsa vaadates: «Õpite kunsti? See on hea ja õpetaja on teil tubli! Töötate «Poštšrilkas» (nii kutsuti meie kooli omavahelises kõnes), — on tubli kool, õpetajad kõik head kunstnikud, oskavad noori juhtida. Olete vist pärit Karjalast? Seal on säärased perekonnanimed. Või koguni kaugemalt, vahest Soomest?» Ma vastasin häbelikult, et olen pärit Liivi kubermangust ja rahvuselt eestlane.

«Aa! Jaa, jaa! Seal elavad eestlased ja lätlased. Riias olen ma käinud, tore linn, vanaaegne. Ükskord oli mul üks eestlasest õpilane, vist Akadeemias, see oli nii ammu, ei mäleta enam, mis ta nimigi oli.»

Seejärel istusid Repin ja Rõlov pehmele plüüš-istmele, samuti mina Rõlovi kõrvale. Algas vestlus. Täpini mäletan selgesti toda ootamatut tutvust suure kunstnikuga

ja peaaegu täpselt mäletan tema jutuajamist Rõloviga. See iseloomustas nii hästi Repinit kunstnikuna, tema kunstilisi tõekspidamisi ja võitlust vene realistliku rahvusliku kunsti eest.

«Noh, Ilja Jefimovitš, kuidas läheb? Viimasel ajal töötate rohkesti?»

«Nojah, töötan ikka küll. Mõnigi asi on päris valmis, mitmed aga pooleli. Oleks vaja maalida üks suurem pilt sõjaväljalt, seal käib nüüd kohutav taplus. — — — Kõik oleks hea, aga see mu parem käsi! Ta on küll täiesti mokas, ei taha põrmugi sõna kuulda. Olengi juba harjunud maalima pahema käega, läheb niisama hästi, — aga mõnikord oleks mõlemat kätt tarvis,» vastas Repin pisut rõhutud toonil ja tegi parema käega väikese sunnitud liigutuse, mis tõi ta näole valulise ilme. «Eks ta kuiva viimaks koguni, olen juba vana, vaevalt saab veel terveks,» lisas ta juurde. Siis korraga nagu meenus talle midagi. Ta sai elavaks, pöördus otse Rõlovi poole, vaatas viimasele kõrgeletõstetud kulmudega otsa, väikesed pilusilmad läksid korraga suureks, seal näis välgatavat tuli, kui ta Rõlovilt peaaegu järsult küsis:

«Kas olete lugenud «Retšist», mida kirjutab Aleksander Benois[1]? See parandamatu läänlane, peenutsev musjöö Pariisi kohvikuist õpetab seal järjekordselt, kuidas meie — vene kunstnikud — peame maalima! Põikpea niisugune! . . .»

«Mõtlete Benois' artiklit kaasaegsest kunstist, mis ilmus hiljuti «Retši» joone all? Olen lugenud. Kuid ega seal olegi just suuri teravusi. Härrad Makovskid, Roslavlevid, Tugendholdid, Gidonid ja Radlovid «Apollonist» on ju palju teravamalt meie realismi maha teinud,» vastas Rõlov.

«Just-just! Kogu see novaatorite bande, — aga nende peamees ja ideoloog on ikkagi Benois. Juba kümmekond aastat propageerib ta meil Pariisi salongide degenereerunud kunsti, jutlustab «isme», nagu kõik ta sõbrad. Alles hiljuti olid «Apollonis» kogu Štšukini galerii «prantslased» ära toodud ja pealegi värvides. Meie oma vene kunsti ei ole neile härradele nagu olemaski. Ning meie, «peredvižnikud», meid sõimatakse ja irvitatakse, et näe, tudikesed, aeg on teil ära minna, teie ei oska enam maalida . . . Ja kõike seda ütlevad nüüd need «eurooplased», kes meie, «peredvižnikute» traditsioonidel on üles kasvanud, keda oleme õpetanud nägema meie loodust, meie inimesi, meie elu. Meie, kes oleme vedanud tõelist algupärast vene kunsti linnast linna, aastakümnete jooksul tutvustanud rahvast kunstiga, — nüüd me enam ei kõlba, sest me ei oskavat maalida nii nagu prantslased! Saadagu ometi kord aru, et meie, venelased, ei ole prantslased, meie ei taha nii maalida, nagu maalitakse Pariisis, sest meie loodus, meie inimesed, meie elu on teistsugune kui Pariisis, selles peenutsevate üliküllastunud degenerantide paabelis. Nii nagu mul Pariisis olles võimatuks osutus süüa Pariisi menüüd, niisama võimatu on mul nautida Pariisi uusi kunstiõpetusi kümnete «ismide» näol. Meie, venelased, oleme terve rahvas, meile maitseb vaid terve ja loomulik toit, meie loodus ja inimesed on hoopis teised, meie elu täiesti erinev Lääne-Euroopa omast, — ütelge, kuidas võiksime maalida seda, mis on meie elule võõras, ja pealegi vaid sellepärast, et see on pärit Pariisist? . . .»

Repini kurjustamine kestis tükk aega, kusjuures Rõlov katsus ta väidetele vastu vaielda, kuid Repin ei teinud sellest peaaegu väljagi. Paaril korral nimetas ta üsna halvustavalt kunstikoondise «Mir Iskusstva» mehi, kes olevat ka taganenud vene rahvusliku kunsti suurtest traditsioonidest, propageerivat samuti kui «Apollon» aina lääne kunsti ja viivat sellega vene kunstielu rappa.

— — —

On meeles, et lõpetades oma paatoslikku kurjustamist tänapäeva «kunstibarbarite» puhul — nii nimetas Repin uuemate Lääne-Euroopa kunstivoolude esindajaid —, lubas ta «Birževõje Vedomostis» anda Aleksander Benois'le väärika vastuse.

Oli läinud seal istudes enam kui tund aega. Juba kihasid muuseumisaalid külastajaist. Esimesena tõusis istmelt Repin ja ütles, et tal on rutt, ta tulnud vaid möödaminnes jalgu puhkama, nüüd aga nii palju aega

[1] Lugeda: *Benuaa. — Toim.*

läinud... Ta ulatas mulle oma väikese käe, lausus: «Nägemiseni!». Rõlov ütles, et läheb temaga koos, ja nad väljusid kiiresti läbi rahvahulga.

Tükk aega kõndisin ma saalist saali, ilma et oleksin saanud peatuda ühegi maali ees. Mu kõrvus kõlasid Repini tulised sõnad, mida olin äsja kuulnud. Olin Lääne-Euroopa uute kunstivoolude pooldaja, olin lugenud uue kunsti teoreetikute arutlusi, olin vaimustunud van Goghist, Gauguinist, Cézanne'ist, veel enam Pablo Picassost, Fernand Léger'st, Vassili Kandinskyst, Marc Chagallist, sest nad kuulutasid uut, mis pidi olema vastand vanale maailmale, uut, mis tõotas tuua revolutsiooni kunstis. Ent — kas polnud Repinil siiski õigus, kui ta ütles, et milleks peame võtma omaks võõrsilt toodut, kui võime luua oma, mis vastab meie loodusele, hingelaadile ja kogu elule? Ta ütles, et suur kunst ei seisa «ismides», vaid baseerub reaalsetel mõistetel; kunst pole midagi niisugust, mis elab omaette elu, vaid tõeline kunst on ühiskonna lahutamatu osa...

Nägin auväärt suurmeistrit hiljemgi mitu korda muuseumides ja kunstinäitustel, kuid kunagi polnud mul enam juhust temaga lähemalt kokku saada, välja arvatud vahest see kord, kui ta kunagi 1917. a. sügisel tuli Akadeemia üliõpilassööklasse ja seisis seal supisabas, käes valge kausike, sest seal polnud teenijaid, igaüks tõi toidu ise lauale.

— — —

3

Praegu, mil kirjutan neid ridu, on mu ees väike maastikuetüüd õlis, mõõtudelt 21×15 sm, maalitud õhukesele lepavineerile. Etüüd kujutab pikka kitsast järve poolpilvise põhjamaa taeva all. Vaikib sinakashall järvepind, kus peegelduvad valkjashallid pilverünkad. Kummalgi pool järveriba tukuvad vaikselt rohekashallid metsad, muutudes kaugemal tumesiniseks jooneks, mille foonil on siin-seal järvekaldal punasekatuselised majatäpid. Esiplaanil on aga kõrge kallas, kus tumerohelises rohus õitsevad lilled. Sügaval kalda

all seisab vaiksel järvepinnal paat ja paadis kalur. Pildi all paremas nurgas on vene keeles punase värviga märgitud: «A. Rõlov, 1920».

Jah, ma oleksin tundnud selle maali autori ka siis, kui poleks nime juurde märgitud. Rõlov — ta oli mu paremaid õpetajaid maali alal. Mäletan, nagu oleks see täna, kui ta hindas mu töid Petrogradi kunstikoolis aastail 1914—1915, mil töötasin tema klassis. Ent veel enam seisavad meeles sagedased kokkupuuted Rõloviga kunstinäitustel ja muuseumides, kus ta juhtis minu esimesi kunstivaatlusi, korrigeeris ja arvustas õiglaselt, seltsimehelikult, arendades sellega õpilase maitset ning arvustusvõimet. Ta oli tollal juba kuulus kunstnik, kelle nime tundsid kõik, kes tegelesid kunstiga või olid kunstist huvitatud. Nägin ta maale Vene Kunstnike Liidu näitustel. Sellesse liitu oli koondunud rida silmapaistvaid maalijaid ja graafikuid, kes seisid «peredvižnikuist» hulga pahemal pool ja üsna lähedal «Mir Iskusstva» meestele. Rõlov oli peamiselt maastikumaalija, kes otsis üles kauneid jõgesid ja järvi keset suve rohelust ning katsus värvide abil edasi anda põhjamaa suvepäeva meeleolusid. Ta on puhtal kujul metsade ja vaiksete vete laulik, poeet, keda võlub jõgede ning järvede luule. Ta on õppinud oma geniaalselt õpetajalt ja kaasaegselt — Kuindžilt, jah, ta on õppinud ka romantikuilt ja realistidelt, talle on kahtlemata meeldinud Levitani värvide poeesia, mis on omane sellele vene maastikumaali suurmeistrile. Kuid kuna Levitani kuldkollased sügised ja suvepäevad on täis päikeselõõma ja kiirgavust, siis Rõlovi metsaväljakud, jõed ja umbjärved on täis suurt rahu, peaaegu eleegilist meeleolu. Nagu mõtteis seisavad puud ta maalidel halli põhjamaa taeva all, kus vahetevahel pilverünka tagant paistab valgusevihk, või — näed, kuidas painduvad suve keskpäeval peenikesed kase- ja lepaladvad paitavas lõunatuules pildi esiplaanil, kuna kaugemal seisab sinakashall vesi ja selle taga rohelised väljad ning silmapiiril sinised metsad. Kõik see on maalitud nii, et vaataja mitte üksnes ei näe, vaid ka tunnetega tunneb pildi kaunidust ja kujutatava looduse meeleolu. On meeles, et kord kevadel, kui kohtasin Rõlovi Petro-

gradis Jelagini saarel ja temaga vestlesin, siis äkki ei kuulanud ta enam mu juttu, vaid tunnistas mõtteis üle Neeva vastaskaldal olevat kaskederühma, mis oli juba löönud pisut roheliseks. Siis, justkui mõtetest ärgates, sõnas ta: «Jah, varsti tuleb ära minna metsa, järvedele ja jõgedele.» Nii ta ütles, ja selles ainsas lauses väljendus kogu Rõlovi kunstiline kreedo. Sellele tagasi mõeldes meenub suure prantsuse looduspoeedi — maalija Corot' — niisama selge ja tabav ütlus: *Il faut aller aux champs, la Muse est dans les bois.»* (On vaja minna väljadele, Muusa on metsades.)

— — —

EESTI KUNSTIÕPILASI PETERBURIS

1913—1918

Ajal, mil õppisin Peterburi kunstiõppeasutustes, kohtasin seal õppimas rohkel arvul ka eestlasi. Nende üldarv ulatus kahtlemata poolesajani. Mäletan mõndakümmend nime, eriti neid, kellega oli lähemaid kokkupuuteid. Panen siin kirja mõningaid neist, nii kuidas keegi on meelde jäänud.

ALFRED TENSING

Ta oli Narva poiss, elas majanduslikult suures kitsikuses, kuid oli üks andekamaid õpilasi meie koolis. Tõsi, joonistus ei läinud tal hästi ja sellega oli tal maadlemist, kuid maalides ületas ta mõnikord terve klassi. Ta maal oli kuidagi arhailine, joonelt ja vormilt ilmatu lihtne, kuid väga jõuline. Aktimaalide eest sai ta igal koolinäitusel kiitvaid märkusi. Nii maalides kui ka eraelus oli ta täielik erak, kuid mitte selles mõttes, et oleks põlanud seltskonda ja lõbusat olemist. Ei, just vastupidi: seal, kus oli midagi koomilist ja kuidagi naljakat, oskas Tensing alati anda asjale õige jume ja naeris südamest kaasa, kus millegi üle naerda oli. Tihti heitis ta teiste poiste üle säärast nalja, et naerdes tulid pisarad silmi. Tal oli võime näha asja kahte külge: ühte, mis on surmtõsine, ja teist, mis ajab südamest naerma. Ta oli esijoones optimist, ka seal, kus teised ei leidnud mitte midagi optimistlikku. Olime

temaga head sõbrad, jagasime oma kehvade elupäevade väikesi rõõme ja suuri muresid. Ta kaebas, et ta vend, kes elab Narvas, on rikas mees, kuid temast ei hooli midagi: laseb tal tihti ja tihti näljas ja viletsuses elada. Aga mõnikord, kui juhtus tal olema pisut raha, siis löödi lahti sõprade seltsis kange kaardimäng, mis sageli muutus ägedaks hasartmänguks. Ei hoolinud siis Tensing midagi, kas järgmiseks päevaks kopikat jääb või ei. Mäng pidi nii kõrgelt käima, kui vähegi võimalik. Mäletan, et pärast Veebruarirevolutsiooni, kui hasartkaardimäng kõikjal laialt maad võttis, olime Tensingiga sageli mõne koduse kaardipõrgu külastajateks, kus tihti oma viimsed kopikad maha mängisime. Mõnikord kadus Tensing nädalaks, isegi kuuks ajaks Peterburist. Ta sõitis Narva, ja kui tagasi tuli, oli tal vähemalt toiduaineid tublisti käepärast, mida vennalikult jagas. Sain tihti tema juures oma tühja kõhu täis süüa. Tervis oli tal kuidagi vilets. Ikka kaebas ta, et kopsud on nõrgad. Ütles, et kardab sõttaminekut, sest põlgab sõda kõigest hingest, ja olles alalises hirmus mobilisatsiooni eest, oli oma närve palju rikkunud. Arvas, et ega temast niiviisi kauaks elulooma ei saa. Rääkis sellest säärase huumoriga, et ajas mind alati lausa naerma. — — —

Mõni päev enne sakslaste Eestisse tulekut sõitis Tensing Peterburist ära ja ei ilmunud sinna enam tagasi. Tegeles Narvas joonistusõpetajana ja suri kurgutiisikusse 1921. aastal. Rasketes elutingimustes oli ta oma tervise tapnud, kuid minus elab helge mälestus Alfred Tensingist kui heast sõbrast ja andekast kunstnikust.

JÜRI ANVELT

Jüri Anvelt oli pärit Narvast, advokaat Jaan Anveldi vend. Oli keskpäraste võimetega õpilane, kuid iseloomult väga sümpaatne. Kuidagi pisut melanhoolne, armastas ta kunstiküsimusi arutleda suure soojusega. Mulle tundus, et Jüri Anveldis polnud pooltki seda temperamenti mis tema vennas, kes sai kuulsaks pärast

Veebruarirevolutsiooni kui südi töölisklassi eestvõitleja. Ei mäleta enam, millised olid Jüri Anveldi maalid, kuid joonistamises avaldas ta võrdlemisi tugevat annet. Elades rasketes majanduslikes tingimustes, tegi ta sõitusid tihti Narva, et hankida raha kas vennalt või teistelt. Kadus koolist hiljem kuhugi ära ja revolutsioonipäevil ei näinud ma teda enam. Hiljem olen kuulnud, et ta maalikunsti jätnud ja millegi muuga tegelema hakanud. — — —

PEETER PEDAJAS

Ta oli kuskilt Abja kandist pärit, iseloomult natuke sentimentaalne ja unistaja. Olles kuidagi vaikne, peaaegu lüüriline, oli ta kõikidele kaasõpilastele armas seltsimees, kuigi mõnikord sekka ka õige isemeelne. Oli päris hea joonistaja, milleks tal näis olevat annet. Tema maalimiskatseid ei mäleta ma hoopis mitte. On meeles, et sageli Paide poiss Sedur, kellega Pedajas ükskord oli ühes korteris, tikkus Pedajale liiga tegema oma narrimistega, millele Pedajas harilikult ei reageerinud, vaid nöökamistele vastas vaikimisega. Ükskord, kui olime siirdunud ühte Novaja Derevnja kõrtsi pärast seda, kui Sedur kodus korteris Pedajat küllalt oli nöökinud, ei tahtnud Pedajas meiega ühes kõrtsi tulla, vaid jäi kangekaelselt välja kõrtsiukse taha. Arvasime, et ega poiss ära lähe, vaid tuleb kõrtsi järele. Kui tüki aja ootamise järel Pedajas siiski nähtavale ei ilmunud, läksime koos välja vaatama. Nägime: kõrtsi ukse ees seisab telefoniposti najal vaene Pedajas, kaenlas viiul. Kui pärisime, et mis pagan ta seal nõnda seisab, jäi ta meile vastuse võlgu. Ei olnudki meil muud teha, kui katsusime poissi lohutada sellega, et küllap anname Sedurile tappa tema jobajutu eest. Kadus Peeter Pedajas hiljem Peterburist ja nüüd tunneb teda iga eesti kirjandusesõber: ta nimi on Peet Vallak.

ALEKSANDER REKKERTS

Ta ilmus meie kooli vist 1916. aastal. Seletas, et on Tartu poiss ja on tegelnud siin maalriõpilasena. Oli väga iselaadne ja tõsine, harva nägin teda naeratavat. Töötas suure energiaga, kirus sõda ja kapitaliste, kes sõjast suurt kasu saavad. Puutusin temaga kokku hiljem: nimelt talvel 1918. Mäletan, et siis seletas ta mulle ühel heal päeval, et ta on astunud punaväkke ja läheb Karjala frondile Soome valgeid materdama. Kaduski mees mitmeks nädalaks, ja kui tagasi ilmus, oli tal parem käsi sidemes, olevat saanud valgete vastu tapeldes haavata. On meeles, et sageli näitas Rekkerts mulle oma graafilisi töid, mis olid käsitlusviisilt õige algupärased ja huvitavad. Nagu ta seletas, töötas ta tol korral karikatuuri alal ajakirjas «Krasnaja Zvezda». Ta jäi Venemaale, sest temas oli rohkesti klassiteadlikku joont ja tõelise revolutsionääri ägedust.

OSKAR LOOS

See oli Võrumaa poiss, pärit Tsoorust. Ta õppis Tehnoloogia Instituudis, kuid ühtlasi ka meie kunstikoolis ja tal oli rohkesti maalija ja joonistaja annet. Saime temaga headeks sõpradeks esimesest tutvumismomendist ja jäime lahutamatuiks seltsimeesteks kogu ajaks, mil elasin Peterburis. Tal oli poeedi hing ja boheemlase kalduvused. Ta kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi «Põhjala», kus sagedane külaline olin ka mina ja kus oskasime Loosiga olla alati lõbusad kavalerid. Aga kui puutus meile pihku mõnikord pudel viina, mis sõja ajal oli päris haruldus, siis ei näinud rõõmsatel tudengilauludel tulevat lõppu. Peale kunstihuvide olid Loosil veel suured kirjanduslikud huvid ja ta tundis tolleaegset eesti kirjandust väga hästi. Minu ära tulles Peterburist 1918. aastal siirdus Eestisse tagasi ka Loos. Sügisel 1918 kohtasin teda Võrus ja siis pani ta mulle ette, et laseme nüüd siit maalt jalga tagasi Peterburi. Kui tähendasin talle, et seal on ikka veel kange nälg, siis vastas Loos: «Mis tähendab nälg meile kõige selle kõr-

val, milleks me seal võime kasulikud olla? Kuigi ma tunnen, et mina ei ole päris puhastverd proletaarlane, arvan ma siiski, et parem on seal üheskoos teistega võidelda ja nälgida, kui siin mõnuldes kõht täis süüa . . .»

Ta läks Peterburi tagasi, elas kaasa seal kõik võitluse ja viletsuse päevad, kuni teda tappis, vist 1920. aastal, tüüfus. Minus elab helge mälestus Oskar Loosist kui ühest intelligentsemast ja paremast sõbrast. Saades kuulda tema surmast, kirjutasin ma 1920. aastal Oskar Loosile väikese nekroloogi eesti sotsialistide päevalehes.

SUVEL 1914

Kevadsemestri lõpul 1914, kui minu olemine oli läinud üpris kitsaks, võttis Martin Pukits mind tükiks ajaks oma ulu alla. Ta elas Tšornaja Retškal ühes suures majas, kus tal oli ilmatu suur tuba justkui teatrisaal. Olin teda külastanud varem tihti ning alati keerlesid meie vestlused nii üldise kui ka kodumaa kunstielu ümber. Jah, see Martin Pukits: kui mul ei olnud värve või olid pintslid kulunud, siis varustas Pukits mind ikka selle materjaliga, ja värve ning pintsleid, ka muud joonistamis- ja maalimismaterjali oli Pukitsal alati tagavaraks rohkesti. Peale selle oli tal palju kunstikirjandust igas keeles.

Mõtlesin semestri lõpupäevad mööda saata Pukitsa juures, et siis suveks kodumaale sõita ja siin suvekuud elada ükskõik kus, sest mul ei olnud ju enam kuskil mingit kodupaika.

Olin esitanud palve Bergmanni Abiraha Valitsusele Tartus, paludes, et mulle määrataks mõnikümmend rubla toetust. Seekord oli «B. A.» üsna helde ja määras mulle toetuseks sada rubla. Nüüd olin ma mõneks ajaks rahamuredest lahti.

Maikuu esimesil päevil, kui puhkesid bulvaritel juba puudepungad, tundsin korraga võitmatut igatsust kodumaale sõita. Vahepeal oli vend, kes oli Võrumaal Kärgulas kooliõpetaja, mind suveks sinna kutsunud. Sõitsingi Peterburist Sõmerpalu jaama ja sealt Kärgulasse.

Kärgula —see oli võrratult ilus maakoht Võrumaal. Koolimaja asetses Ülem-Võhandu kõrgel kaldal ja metsad ning kasesalud ümberringi küngastel moodustasid toreda maastiku.

Olid imeilusad ilmad sel kevadel ja ma veetsin päevad otsa kiirestiruttava Võhandu kaldal ja kõndisin värskes kevadises roheluses unelevate kaasikute all.

— — —

Maalisin terve rea etüüde Kärgula maastikust ja kujutlesin, et kui viibin siin sügiseni paigal, siis on mul palju materjali Peterburi kaasa viia.

Kuid järsku tuli nii, et pidin peagi kaunist Kärgulast lahkuma.

Sest kui ma ühel päeval Võrru kõndisin ja kohtasin seal oma lapsepõlve koolisõpra Juhan Semmi (nüüd Semmiste), siis seletas ta mulle ootamatult:

«Sul on aega, sa oled olnud ajakirjanik, kas sa ei tahaks suveks Võrru tulla ja hakata toimetama meie ajalehte «Võru Teataja»? Võiksid sügiseks endale natuke raha teenida.»

«Jah, muidugi!» vastasin ma rõõmuga.

Ja nii tuli, et rändasin Kärgulast Võrru, käe otsas reisikohver, milles kogu mu varandus. Hakkasin toimetama väikest «Võru Teatajat», mis ilmus üks kord nädalas. Seda lehekest kokku kirjutada oli minul vaevalt ühe päeva töö ja kuna maksti võrdlemisi hästi — 20 rubla kuus —, siis tundsin, et minu olemine on igapidi hea, veab siin elus hullupööra.

Varsti leidsin Võrus endale toredaid seltsimehi. Huvitavam neist oli kahtlemata Juhan Kreideberg, noor advokaat, kes äsja oli asunud Võrru, peale tema dr. Jaan Uudelt, noor arst, ja veel terve rida teisi.

Olid imetoredad ilmad sel suvel! Päike paistis pilvita taevas nädalate kaupa, palavus kippus liiga tegema ning oli nii mõnus sulistada sõprade seltsis kuskil liivasel Tamula või Vagula rannal. Võru kaunis puiestik all Tamula ääres oli meie alaline kohtamispaik ja kaunitel suveöödel, kui paistis punakaskollane kuu, sõudsime lauldes peegelvaiksel Tamula pinnal.

Elasin üle nii mõnegi kauni armuloo, ja kui siirdusime vahetevahel linnast välja Kasaritsa mägedesse, kus Kirepis asus väike suvekõrts heade napside ja Kasaritsa kuulsate vähkidega, siis kõlas seal meie

rõõmus nooruslaul mõnikord varavalgeni. Tundsin siis, et elu on jälle kuidagi väga ilus ja täis romantikat.

Aga seal tuli korraga plahvatus.

Ühel palaval päeval, kui põuavine kattis maad ja taevast ning tuline päike kõrvetas punase rattana ülevalt laotusest, lõi väikene unelev Võru korraga kihama: sõda! sõda!

Ilmusid tänavapostidele ja seintele värvilised mobilisatsioonikäsud. Telegrammid postkontori uksel teatasid kodanikele põrutavat asja: on alanud Vene-Saksa sõda, kus löövad kaasa Prantsusmaa, Inglismaa, Austria.

Kulutulena lendasid sõjasõnumid üle linna ja maa ja tundus, et imeilusad unelevad suvepäevad on korraga täis häda ja õnnetust. Saabusid linna noormehed, kes pidid jalamaid minema püssi alla. Neid saatsid kojujääjad, tõsi küll, päris julgelt ja mehiselt, kuid enam oli siiski neid saatjaid, kes valasid pisaraid.

Rong rongi järel veeresid raudteel sõjaväeosad põhjast lõunasse ja väike Võru vaksal kubises päev otsa uudishimulikest.

Mäletan, et niipea kui sõja kuulutamise teade Võrru saabus, korraldati linnas jalamaid suur meeleavaldus. Käidi lippudega rongis läbi tänavate raudteevaksali, lauldi patriootlikke laule, muidugi eesti keeles, ning rongi ees kanti tsaar Nikolai II pilti. Mäletan veel, et kõige vahvamad rongi eesotsas riigilippude ja tsaaripildiga olid mõned kohalikud eesti «patrioodid». On selgesti meeles, et vaatasime Kreidebergiga kogu seda patriootilist tsirkust muheldes pealt ning kõndisime rahulikult «Kandle» seltsi aeda, kus rohelise puu all mõnus oli istuda ja potti õlut maitsta. Seal ütles Kreideberg minule:

«Kui naljakas! Muidu meil siin suured eesti isamaalased, aga nüüd korraga kõige alandlikumad tsaarikummardajad. Lähevad lippudega, tsaar seljas, ja laulavad: «Nüüd üles, Vene alamad...» On kenad naljavennad, mitte ei saa aru, kuidas tuleb siin mõista nende eesti isamaalust.»

Oli minulgi lehe toimetamisega nüüd tihti kaunis kiire. Vaja oli tuua kõige värskemaid sõjasõnumeid ja

kõike muud, mis sõjaga ühenduses. Lehe väljaandjad otsustasid lehte viimaks kaks korda nädalas välja anda ja minul tuli tööd rohkem. Läksid nii päevad ja nädalad kiiresti sõjaärevuses ning ei pannud tähelegi, kui juba saabus sügis.

Ühel päeval, see oli vist septembri algul, kui Võru puiestikus nägin langevat esimesi kollaseid lehti, tuksatas nagu piste läbi südame: «Ja-jaa, ja-jaa! Homme-ülehomme lasen ma siit jalga.» Sest rändlinnuna tundsin ma jälle korraga piiritut igatsust tagasi suurlinna kihavasse ellu. Küllalt sellest uneleva väikelinna romantikast! Küllalt siinsetest lihtsameelsetest inimestest, kelle meeled ja mõtted on sõjakärin segi paisanud. Pole minul asja ei selle ega teisega, mind võlus suurlinn ja seal mu jumaldatud siht — õppida kaunist kunsti.

— — —

Järgmisel päeval olin ma juba Peterburi kihavatel tänavatel ja mul oli tunne, et olen tagasi jõudnud kuskilt reisilt, mis oli küllalt huvitav olnud.

TARAKAN

Kunstikoolis, kus õppisin, oli õpilasi igast Venemaa nurgast, igast seisusest ja rahvusest: humoorikaid venelasi, süngeid kaukaaslasi, juute, lätlasi, eestlasi, soomlasi, tatarlasi ja veel taevas teab missugustest rahvustest. Oli sääraseid vendi, kes kuskilt kaugelt Siberi nurgast olid rännanud ainsa kopikata Peterburi, et siin õppida. Oli lausa arusaamatu, millest nad elasid, kuid koolis nad käisid ja tegid tööd hommikust õhtuni. Tõsi, mõnikord polnud mõnda meest nädalapäevad koolis näha ja mõni puudus kuu või kaks. Tagasi ilmudes seletasid nad suure huumoriga, milliseid veidraid ameteid üks või teine pidanud, et mõni rubla raha saada. Nii oli mehi, kes kadusid kuuks ajaks, et voorimehepukis hobust juhtida või sadamas tööliste artellis süsi kanda. Mõned rändasid õuest õue ja lõhkusid perenaistele puid. Mäletan, et üht sünget venda kuskilt Siberi põhjast kohtasin tänaval matuserongis: ta kandis rongi ees tseremoonia kohaselt laternat, olles end palganud matusebüroo teenistusse. Ei olnud ime, et säärane vaene boheemlane läks mõnikord üsna leidlikuks oma elatisehankimises.

Kord kui elasin Kaasani tän. ja Voznessenski prospekti nurgal nr. 45—47, kõndis minu poole sisse üks minu klassivend Gavrilov. Oli andekas poiss, kuid ka ilmatu suur võrukael, kes oskas üsna algupäraseid vempe välja mõtelda.

Istus poiss tükk aega, ajas mõnesugust juttu ja küsis siis korraga:

«Kas teil siin korteris tarakane on?»

«Ei ma tea seda ühti. Võib olla, et on, toas neid küll näha pole, aga köögis vahest leidub. Mis pagan see sind huvitab?» vastasin mina.

«Ah, niisama! Oleks tarvis seda putukat kätte saada, uuriks õige järele, mismoodi ta on, ehk tuleb teda kunagi elus joonistada. Saad säärase tellimise, et peavad tarakanid pildil olema, vaat siis oled kimpus, ega teda igal ajal modelliks võtta ole.»

Pidasin seltsimehe juttu tema järjekordseks naljaks ja ei pannud seda suurt tähele. Kui veel natuke olime vestelnud, kadus poiss toast välja, sõnades, et läheb kööki vaatama, kuidas tarakanidega lugu on. Varsti ilmus ta tagasi ja meie vestlemine jätkus, ilma et tarakanist enam juttu oleks olnud.

Korraga küsis Gavrilov minult:

«Kas sa lõunat oled söönud?»

Vastasin eitavalt.

«No siis nüüd oleks viimane aeg lõunale minna. Kas sa tead siin ligidal mõnd korralikku söögimaja?»

Vastasin, et tean ja käin seal tihti, nimelt Voznessenski prospektil Treigisse söögimajas.

«Aa! Kas seal on hästi puhas?»

«On päris eeskujulik puhtus, seal käib söömas päris intelligents.»

«Noh, siis lähme vaatama, ma pole seal kordagi käinud.»

Peagi väljusime ja kõndisime Treigisse söögimajja, mis ei olnud minu korterist kaugel. Võtsime istet suuremas toas, kus oli pikk laud, mille ümber istusid juba kaks-kolmkümmend lõunastajat, tihedalt üksteise kõrval. Tellisime endile seekord koguni kaks rooga: supi ja prae.

Parajasti oli prae söömine meil lõpukorral, kui Gavrilov ägedalt tiristas noaga vastu taldriku äärt, olles ise ärevil. Kui kelner kohale jooksis, näitas Gavrilov näpuga oma praetaldrikule ja kähistas vihaselt: «Mis kuradi lugu see on? Mis toitu siin antakse? Vaadake, vaadake, mis loom see siin on? Teie tahate mind praetud tarakanidega toita!»

Ma ehmusin omakorda, tunnistasin teraselt omagi taldrikut, seda tegid ehmudes ka kõik teised laua

ümber istujad. Kuid Gavrilov oli vihaselt püsti tõusnud ja kirus edasi, kuna kelner tema praetaldrikut oma nina all hoidis ja seal lebavat tarakani kohkunult silmitses.

«Raha tagasi, ehk muidu ma kutsun kohale politsei! Las teeb teile saadanatele protokolli, siis te saate! Pannakse teie solgipood kinni ja endid lüüakse pokri.»

Kui kelner püüdis midagi vastu seletada, käratas Gavrilov: «Mis? Kus on teil siin telefon, ma tahaks näha, kas on ilmas õigust või ei!» Ja jalamaid hakkas poiss ühes kelneriga kõrvalruumi minema, kus pidi olema telefon.

Kõik lauasistujad rääkisid midagi ärevalt ja kuuldus ütlusi, et küllap neid tarakane siin ennegi on nähtud ja küllap vist nüüd politsei tuleb ja uurib asja järele.

Paar minutit hiljem oli Gavrilov tagasi, istus lauda ja kõikide imestuseks toodi talle uus portsjon praadi, mille poiss muheldes kinni pistis. Siis tõmbas ta mind käisest ja ütles: «Lähme nüüd ära.»

Väljas tänaval kiirustas Gavrilov käiku, ja kui olime juba kaugel rahvamurrus, ütles ta mulle: «Said aru! Ma pean teine kordki sinu juurde tarakanide järele tulema. Aga vähe nad kuradid seekord mulle maksid: pistsid pihku kõigest kolm rubla, et ma peaksin suu.»

«Sina viimane sinder! Kas sa ei kartnud, et oleksid võinud sisse kukkuda?» imestasin mina.

«Eh, vennas! Seda pole karta, olen juba mõne kuu sedaviisi tarakanidega lõunastamas käinud. On alati hästi välja kukkunud. Mõnes soliidsemas asutuses on isegi kümme rubla pihku pistetud. Peab oskama selleski asjas kunstnik olla. Ainult ühte tuleb silmas pidada, ja nimelt seda, et ei satu teist korda sinna, kus säärane etendus juba antud, võib kahtlus tekkida. Peterburis on tuhandeid söögimaju ja restorane, ja isegi kõige puhtam asutus ei või kunagi kindel olla, et mõni tarakan jumal teab mis teel supipatta ei satu. Kui oskad osa hästi, siis ei tule kellelgi pähegi, et tarakan võib ka kunde taskust tulla . . .»

Oligi tihti häda sääraste poistega ühes lõunastama minna, sest nad oskasid mitte üksnes odava raha eest süüa, vaid ka veel odavamini taskuid varustada laual leiduva leiva ja saiaga.

«RONK»

Talvel 1914—1915 tulid meie koolis olevad eesti kunstiõpilased mõttele hakata välja andma omavahelist kunstiajakirja. Kuna olin kirjamees ja ajaleheasjadega vilunud, siis oli enamuse soov see, et mina hakkan uut ajakirja toimetama. Ajakiri pidi ilmuma üks kord kuus ja ainult ühesainsas eksemplaris. Tema sisu pidid moodustama eesti kunstiõpilaste originaalsed maalid, joonistused ja karikatuurid. Ka võis olla ajakirjas ilukirjanduslikke töid, novelle, luuletusi, arvustusi, poleemikat jne. Uue ajakirja nimeks panime «Ronk».

Hakkasin siis toimetustööga peale. Kogusin teiste kaasaaitamisel joonistusi ja muud sobivat materjali ja köitsin need siis ühiseks vihuks kokku. «Ronga» toimetamine kestis paar-kolm õhtut, mil tulid minu ja Roosi juurde Kaasani tän. nr. 45—47 kokku mõned ärksamad eesti kunstiõpilased, poisid ja preilid. Õmmeldi ja kleebiti siis üheskoos nobedasti uut ajakirja. Mäletan, et tiitellehe järel olev esimene leht oli määratud kaastööliste nimestikule, pealkirja all ««Ronga» toimetajad». Arvasime nimelt, et toimetuse töös on kõik üheväärsed, nii peatoimetaja kui ka kaastöölised.

See oli ilmatu huvitav ja vist ainulaadne käsikirjaline eesti kunstiajakiri. Temas leidus töid ja kirjutisi umbes paarikümnelt eesti kunstiõpilaselt Peterburis.

— — —

Kui õieti mäletan, ilmus «Ronka» vist neli numbrit. Kõik nad olid suured kehakad albumid fooliokaustas.

Kui keegi tahaks küsida, et mis mõte olj säärasel käsikirjalisel kunstiajakirjal, siis olgu vastatud, et

kõigepealt oli ta meile omavaheliseks tutvunemiseks üksteise tööga ja teiseks — väikeseks rahakogumise abinõuks. Nimelt sündis ajakirja lugemine võõrastel vabatahtliku maksu eest, mille alammäär oli vist viiskümmend kopikat. Tähendab, et kui keegi soovis «Ronka» lehitseda, siis pidi ta maksma mingi vabatahtliku summa meie omavahelise abiandmiskassa kasuks, mida nimetasime «Ronga» kassaks. Iga kaastööline oli kohustatud vähemalt kümmekond eestlast oma tutvusringkonnas leidma, kes soovisid «Ronka» lugeda. Iga lugeja tohtis oma nime kirjutada ajakirja lõppu selleks määratud vabale lehele, ühtlasi ära märkides ka summa, mis ta lugemisel maksnud. Iga õpilane, kes sel teel «Ronka» levitas, oli ühtlasi «Ronga» kassapidaja, andes kassa üle järgmisele levitajale. Kord kuus tuli toimetus kokku ja siis pidi viimane levitaja esitama aruande kassa seisukorra üle. Sel teel kogutud rahast jagasime puudustkannatavatele seltsimeestele väikesi toetusi. Toetussummad kõikusid 25 kopikast kuni paari rublani. Rändasid siis «Ronga» numbrid Peterburi eestlaste käes ringi ja tõid meile kokku nii mõnegi hädavajaliku rubla.

Kevadel 1915 lõpetas «Ronk» ilmumise kaastööliste laiali minnes suvevaheajaks. Järgmisel sügisel jäi «Ronga» asi jäädavalt soiku, sest mitmed agarad kaastöölised olid pidanud valguma laiali, kes sõtta, kes mujale. Ka näis haihtunud olevat nii minul kui ka teistel vaimustus sellise ajakirja tegemiseks, pealegi kui ta meile tõi sisse vähem, kui olime lootnud. Kuhu jäid need huvitavad «Ronga» numbrid, ei tea ma kindlasti mitte, sest minu kätte tagasi ei tulnud ainustki neist.

— — —

PETERBURI EESTI ÜLIÕPILASTE SELTSIS

1913—1918

Saabudes Peterburi sügisel 1913, otsisin üles Johannes Semperi, keda olin kohanud Viljandis. Ta oli noor üliõpilane ja õppis Peterburi ülikoolis. Oli sümpaatne noormees, kel näis suur huvi olevat moodsa kirjanduse vastu ja kes oli kirjutanud juba siis mingi kirjandusliku artikli «Noor-Eesti» kuukirjas, mida olin lugenud ja millest järeldasin, et tal on arusaamist moodsast kirjandusest ja tahet seda propageerida meil Eestis.

Semper elas tol korral kuskil Vassiili saarel ja tema juures ühises toas asus veel ka teine Viljandimaa poiss Tammist, ka üliõpilane.

Rääkisime ühest ja teisest ja Semper arvas, et olen teinud hästi, et olen tulnud Riia kunstikoolist üle Peterburi õppima, kus kunsti õppimiseks on mitmed paremad tingimused. Varsti tuli juttu Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsist ja Semper soovitas minul astuda selle seltsi liikmeks. Kui ma kahtlesin, et kas mind sinna vastu võetakse, siis arvas Semper, et selleks pole mingeid takistusi: selle seltsi liikmeiks võivad olla peale kõrgemate õppeasutuste üliõpilaste ka konservatooriumi ja kunstikoolide õpilased. Veel arvas Semper, et tema hea meelega paneb mind liikmekandidaadiks ette ja nemad kahekesi Tammistiga võivad mind soovitada.

Nii sündiski: sain Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmeks Johannes Semperi ja Tammisti ettepanekul ja soovitusel.

Asus PEÜS tookord korteris Vassiili saarel 14. liinil, Väikese prospekti nurgal, V eesti algkooli ruumides, kus seltsi jaoks oli reserveeritud paar väikest tuba.

Käidi koos teatavatel õhtutel. Seltsil oli lugemislaud eesti ajalehtedega, samuti väike raamatukogu. Kes soovis, võis käia seltsi ruumides igal ajal lehti lugemas. Vahetevahel korraldas selts teeõhtuid, kus siis juba rohkemal arvul kokku tuldi. Üsna tihti korraldati referaatõhtuid, kus mõnikord vaieldi kõnesolevate probleemide ja küsimuste üle kaua ja ägedalt. Nagu peagi märkasin, oli enamik seltsi liikmeid õige käremeelne ollus, eriti üldpoliitilistes küsimustes. Leidsin ka, et oli seltsi liikmete hulgas üsna rohkesti päris punaseid mehi, kes parajal juhul vemmeldasid kodumaa poliitikategelasi mehemoodi, andes pihta rahvaerakondlastele ja teistele, heites kodumaa tegelastele ette koostööd pastorite ja pappidega ning loidust ja saamatust kodumaa kultuuripoliitikas. Samuti leidis kibedat arvustamist kodumaa tegelaste hoolimatus rahva sotsiaalolukorra suhtes. Säärased õhtud olid minule väga huvitavad, ja niipalju kui mäletan, olid minu sümpaatiad enamail juhtudel ikka pahempoolsetega.

1913.—1914. aastal oli selts üsna perekas: ta liikmete arv ulatus juba üle saja, enamikus mehed, kuid ka suur hulk naisi.

Panen siin kirja mõningaid mälestusi, mis on jäänud meelde üksikutest Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmetest minu seltsis oleku ajal 1913—1918, nii kuidas ma neid näinud ja mõistnud olen.

JOHANNES SEMPER

Ta oli sõnakehv ja tagasihoidlik. Alati nagu iseenesesse süvenenud. Mulle näis, et ta kõiki asju vaatab suure rahu ja üleolekuga, ilma et see üldiselt kellelegi nii väga silma oleks paistnud. Pidas seltsis mõnikord mõne kirjandusliku referaadi, kus tarvitas ettekandes üsna komplitseeritud stiili, mis mulle tundus pisut raske kuulata ja aru saada. Sõnavõttudel oli üsna tagasihoidlik ja piirdus lühemate märkustega. Aga

omavahelistel olengutel oli ta elav ja vaimukas, kes oskas päris lõbusat juttu puhuda. Kogu aja võisin tähele panna, et ta oli palju lugenud ning mitmes keeles. Eriti teadlik oli ta prantsuse uuemast kirjandusest. Ka minulegi soovitas ta lugeda suurt prantsuse kuukirja «Mercure de France», milline ajakiri seltsi poolt oli tellitud. Üldiselt kuulus Semper nooblimate poiste hulka seltsi liikmete peres ja oli omavahelistel olengutel daamide poolt heameelega nähtud kamraad. Sõja esimestel aastatel kadus ta Peterburist. Vist 1917. a. kevadtalvel kohtasin Semperit «Gostinõi dvori» sammastikus, Wolfi raamatukaupluse akna all. Siis oli ta juba ohvitserimundris ja seletas, et õppinud vahepeal Moskvas arhitektuuri või midagi niisugust ja teenib nüüd sõjaväes. Sest saadik ei näinud ma teda Peterburis enam.

VIKTOR KINGISSEPP

Ma nägin teda seltsi ruumides väga harva. Ilmus harilikult mõnel argipäeva õhtul, kus seltsi ruumides oli vähe teisi liikmeid. Ta oli pikk, kõhnavõitu ja kandis hõredat pruunkollakat lõuahabet. Mäletan, et kui istusin ükskord seltsi lugemislauas, tuli Kingissepp sisse, tunnistas esiotsa mind teravalt, sest olin talle tundmatu, ja nähes, et olen vist ikkagi seltsi liige, teretas möödaminnes ja astus tagatuppa, raamatukoguruumi. Tema järel ilmus uksest sisse keegi seltsi naisliige, kelle nime ma praegu enam ei mäleta. Vestsid Kingissepp ja too daam tagatoas sosinal juttu, mille sõnad minuni ei ulatunud, kuigi vaheuks oli lahti. Minul oli kuidagi piinlik olla, sest paistis, et tagatoas olijad räägivad midagi säärast, mida mina kuulda ei tohi. Hiljem, kui teada sain, kes oli too hõreda habemega mees, mõistsin, et tal oli küllalt põhjust minu kui tundmatu vastu umbusklik olla, sest Kingissepp elas tol korral Peterburi lähedal Soomes maapaos ja külastas seltsi salamahti, olles alati valvel. Seltsi poolt toetati teda mõningate vähemate summadega ja seegi sündis nii, et suurem osa seltsi liikmeid sellest ei teadnud. Nägingi Kingisseppa seltsi ruumes ainult paaril korral, kuid

temast räägiti seltsi liikmete keskel ikka ja mulle jäi mulje, et kogu ärksam seltsi liikmeskond pidas Kingissepast suurt lugu. — — —

ARTUR KUTTI

Kevadsemestril 1918 oli ta Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi esimees ja mina sekretär. Õppis elektrotehnika instituudis, oli vaikne, heasüdameline, rääkis üldse vähe, sedagi tasasel häälel, ja kui mõni küsimus läks meil vaidluseks, siis oli tema ikka see, kes järele andis. Aga mõnikord oli ta järeleandmatu, lõi ainult käega, millest pidin mõistma, et see on tema arvamine ja sellest ta ei tagane. Omavahelistel olengutel oli ta armas poiss, kuid mulle paistis, et tal sealgi ei olnud kuigi palju aega, ikka pidi ta kuhugi minema, lahkus teistest varem. On jäänud Artur Kuttist hea mälestus kui heast seltsimehest. Minu Peterburist lahkudes jäi ta sinna, sai töörahva huvide eest võitlejaks. Kui 1918. a. sügisel Eesti töörahva valitsus kodumaal tegutsema hakkas, oli Artur Kutti selles valitsuses vist, kui ma ei eksi, posti ja telegraafi komissariks.

AUGUST JANSEN

Ta õppis Peterburi Kunstide Akadeemias ja esines oma lõputöödega vist 1914. a. kevadel. Mäletan, et suuremaks lõputööks oli tal hiiglasuur pannoo, mis kujutas Hiiu kalureid. Mäletan veel, et samal lõputööde näitusel oli tal välja pandud rida väga ilusaid ja peeni portreejoonistusi, sääraseid ilusaid, milliseid ma temalt hiljem kunagi pole näinud. Oli hea seltsimees, rääkis alati kõiksuguseid anekdoote ja laulis olengutel: «Läksin mina, läksin mina läbi küla tänava . . .» Ükskord oli ta laenanud seltsi kassast viis rubla, et sellest minule laenu anda. Kui ma aga seda ei saanud kohe tagasi maksta, siis kirus ta mind ja ütles, et see on lausa santlaagri temp, aga lisas sealsamas juurde: «Hea küll — mis me sellest räägime, lähme parem minu õe juurde ja vaatame, ehk saab midagi suhu pista.» Viiski Jansen mind tookord Katariina prospektile, kus tema õde oli ühes majas teenijaks. Väikeses köögikõrvalises toas tõi Janseni õde meile köögist taldrikutäie hästi maitsvaid kotlette, mis suure isuga kinni pistsime. Kui kõht täis, ütles Jansen: «Lähme nüüd minema, tänaseks aitab, võime teinekord jälle tulla. Kogu õppimise aeg, kui mul nälg kätte on tulnud, olen kõndinud siia. Härradel süüa küllalt, mis see paar-kolm kotletti neile tähendab . . .»

1917. a. suvel elas Jansen kuskil Katariina prospektil, kus tal oli päris korralik mitmetoaline korter. See oli muidugi selle tõttu võimalik, et Jansen oli tol ajal joonistusõpetajaks Jaani kiriku koolis ja tema proua Helmi Press-Jansen «Pealinna Teataja» vastutav toimetaja. Käis seal Janseni juures koos kogu tookordne Peterburi eesti boheemkond ja olemine oli alati väga lõbus. Kui Janseni 1917. a. sügisel Peterburist lahkusid, siis pärisin mina Janseni koha joonistusõpetajana Jaani kiriku koolis.

— — — — — — — — — — — — — —

Oli palju huvitavaid mehi ja momente tookord Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsis. Kõik poliitika- ja kultuuriküsimused, mis kerkisid üles kodumaal, leidsid kõigepealt arutlust ja ümberhindamist siin. Võeti sääraseid küsimusi palju tõsisemalt ja aktiivsemalt kui kodumaal, ja Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi teened Eesti poliitika- ja kultuurielus pole kuni siia-ajani veel leidnud seda hindamist, mida nad on väärt. Kui kodumaal kõneldi rahvuslusest ja omakultuurist, siis paljudel kodumaa tegelastel näis püsivat arvamine, et sääraste ideedega tegeldakse ainult kodumaal. See arvamine ei pea paika, sest niipalju kui mina võisin tähele panna, oli Peterburi Eesti Üliõpilaste Selts ja tema liikmeskond meelsuselt palju kultuursem ja rahvuslikum, kui seda suutis olla valdav enamik kodumaa kultuuritegelasi, juba selle poolest, et seal Peterburis oli inimeste silmaring palju-palju avaram kui kodumaal ning selle tõttu võisid nad asju ja olusid näha palju laiemas ulatuses. Olgu märgitud, et suur hulk Eesti hilisemaid poliitika- ja kultuuritegelasi on oma kasvatuse saanud Peterburis ning olnud Peterburi Eesti

Üliõpilaste Seltsi liikmed. Olen õnnelik, et kuulusin ka ise tolle seltsi liikmete hulka, mis kahtlemata avaldas otsustavat mõju minu pärastise maailmavaate kujunemisele. Pärast Oktoobrirevolutsiooni ja ka mõni aeg veel hiljem valgus seltsi liikmetest üks osa Eestisse tagasi. — — — Kuid teine osa, vahest niisama suur, jäi neist sinna, sai uue maailmakorra eest võitlejaks.

«PEALINNA TEATAJA» TOIMETUSES

See oli vist detsembris 1915, kui mind kutsuti «Pealinna Teataja» toimetuse liikmeks.

— — —

Minu osaks oli toimetada sõjaülevaateid ja välismaa osa. Toimetuse töö algas iga päev kell 4—5 paiku pärast lõunat ja kestis igaühel nii kaua, kuni oma osa valmis sai. Minul kulus toimetuse töös paari tunni ümber, ja kuna see pärastlõunane vaheaeg minu koolitöödega hästi sobis, siis olin üsna õnnelik, et sain säärase meelepärase teenistuskoha, pealegi kuna ta ei takistanud minu õppimist kunstikoolis.

— — —

Mäletan, et ajavahemikul 1916—1917, mil olin «Pealinna Teataja» toimetuse liikmeks, töötasid lehe juures mitmed üldtuntud isikud. — — —

Panen siin kirja mõningaid jooni «Pealinna Teataja» toimetuse liikmetest 1916—1917, nii kuidas need mulle meelde on jäänud.

HELMI PRESS-JANSEN

Ta oli tükk aega «Pealinna Teataja» nimeline toimetaja. Mis põhjusel ta säärast vastutusrikast ametit kandis, pole mul enam meeles, kuid hästi käre daam ta oli ja kõlbas toimetajaks väga hästi. Niipalju kui minul meeles, pooldas Helmi käremeelsust poliitikas, kuid kui palju ta tõeliselt selles suhtes käremeelne oli, jäi minule selgusetuks. Teised toimetuse liikmed, muidugi

ka mina, saime Helmiga hästi läbi, kuigi minu terav keel mõnikord teda vihastas. Oli kange omavahelisi olenguid organiseerima, mis toimusid harilikult Jansenite korteris Katariina prospektil. Õppis Helmi toimetuse töö kõrval konservatooriumis laulu ja lauliski mõnikord meile midagi ette. Tema lauluvõimetesse ei olnud minul kuigi palju usku, kuid tema kirjutisi hindasin ma tookord väga, sest nendes leidus mõnikord palju rohkem särtsu kui teiste meestoimetajate omades. Revolutsiooni päevil oli Helmi üsna sõjakas. Kirjanduse ja kunsti küsimustes näitas ta alati suurt aktiivsust, samuti ka asjatundmist. Leidsin, et säärane elukaaslane sobib kunstnik August Jansenile tõesti hästi. Kirusidki nad mõlemad koos mõnikord üsna mehemoodi tõusiklikku eesti seltskonda, kel pole mingit huvi ega arusaamist kunstist. 1917. a. sügisel lahkus Helmi Press-Jansen Peterburist ja asus Tallinna elama.

MARTIN PUKITS

Kui ma ei eksi, asus Martin Pukits «Pealinna Teataja» toimetusse tööle 1917. a. suvel. Oma kirjutistes oli Pukits mõõdukas ja tagasihoidlik ega armastanud teha kõrget poliitikat. Talle meeldis kirjutada kirjanduse- ja kunstiküsimustest ja redigeerida kodumaa sõnumeid. Kuna aeg oli väga ärev ja muutlik, siis paljudele ei meeldinud Pukitsa tagasihoidlik toon. Mina isiklikult sain sellest aru nii, et Pukits kui vanem ja elukogenum ei tahtnud tormata, vaid pidas paremaks olla ettevaatlik. ——— Jäigi Pukits «Pealinna Teataja» toimetusse nii kauaks, kui kestis selle lehe eluiga.

— — — — — — — — — — — — — —

Töötasin, nagu varem mainitud, «Pealinna Teataja» toimetuses 1916.—1917. aastal pikemate ja lühemate vaheaegadega. Lahkusin lehe juurest 1917. aasta kevadel, märtsi lõpul, siirdudes tükiks ajaks kodumaale, kuhu jäin esimese juunini. Tagasi tulles töötasin veel tükk aega lehe juures, kirjutades peaasjalikult juhtkirju ja teisi üldpoliitika kokkuvõtteid, samuti ka sõja üle-

vaateid. Minu artiklid olid tol ajal märgitud tähtedega «S. T.» Üldse avaldasin kogu lehe juures olemise ajal oma tähtsamaid kirjutisi varjunime «Adonis» all, peaasjalikult neid, mis puutusid kirjandusse ja kunstisse.

Kuna lehe väljaandjate hulka kuulusid enamikus kodanliku maailmavaatega Peterburi eestlased, siis püsis «Pealinna Teataja» poliitiline meelsus ka ligikorda sellel tasemel ega saanud muutuda liiga käredaks ja revolutsiooniliseks. Üksikud numbrid tulid ju küll vahest üsna punased, kuid siis said ka toimetuse liikmed mõnelt lehe osanikult selle eest kõva peapesu. Pärast Veebruarirevolutsiooni, kui olin ise meelsuselt nihkunud hoopis pahemale poole, vahest tõesti koguni punaseks, oli mulle lehe juures töötamine juba väga vastumeelt, kuigi püsisin veel kohal ja sedagi ainult sellepärast, et ei olnud muid teenistusvõimalusi. Juunikuus, pärast seda, kui kogu võim Venemaal läks jälle täielikult kodanluse kätte ja enamlased ühes Leniniga pidid mõneks ajaks põranda alla minema, lahkusin ma «Pealinna Teataja» juurest lõplikult ja sõitsin kodumaale, Räpinasse, kus veetsin terve suve, elades Räpina kihelkonna koolimajas, mis suvekuudel seisis tühi. ——— Veeres suvi kiiresti, ma tegin rohkesti maalimis- ja joonistuskatseid Räpina ümbrusest ning septembri algul 1917 sõitsin jälle tagasi Peterburi. ———

«SÕJASÕIT»

See oli august 1916.

Sõda kestis ja kestis, tal ei näinud olevat lõppu.

Ma vihkasin sõda, mitte ainult sellepärast, et võib-olla tuleb endalgi minna sinna tapatalgule. Ei, vaid vihkasin sellepärast, et võisin iga päev näha neid tuhandeid ja tuhandeid õnnetuid, kes tulid sõjaväljalt santidena ja vigastena tagasi. Vihkasin sellepärast sõda, et mulle sai esimesest momendist selgeks, kes tahavad sõda ja milleks nad seda tahavad. Vihkasin sellepärast, et nägin ja kuulsin igas ajalehereas, meeleavaldustel, koolides ja kirikutes kõige jultunumat valet ja hulkade petmist. Muidugi, veel enam hakkasin ma vihkama kõike seda, mis sõjaga ühenduses, alles siis, kui nägin, et tahetakse mindki vedada tapaloomana millegi eest sõtta, mida ma vihkasin.

Augustikuu lõpul 1916 ilmusid ühel päeval tänavanurkadele mobilisatsioonikäsud, kus kutsuti sõjaväkke teise järgu ratnikuid neist aastaist, kus hulgas leidus ka minu sünniaasta.

Olin parajasti Kunstide Akadeemias võistluseksamitel ja see mobilisatsioonikäsk pani mind kurjasti vanduma: kurat võtku, just nüüd leidsid nad paraja aja mind töö juurest tapalavale vedama hakata . . .

Et mitte võistluseksameid katkestada, mis kestsid kolm nädalat, andsin kodus kojamehele kolm rubla ja ütlesin, et kui mind tullakse mobilisatsiooni asjus pärima, siis ütelgu kojamees, et säärane isik on siit majast teadmata kuhu ära kolinud. Teadsin nimelt, et viimasel ajal sääraseid võtteid laialt tarvitati, kui

taheti paar nädalat aega võita, — niikuinii ei tehtud viibimise eest midagi, kui aga ise viimaks siiski välja ilmusid.

Jätkasin rahulikult akadeemias eksameid, ja kui need läbi, siis läksin juba ilma kutsumata sõjaväeülema kantseleisse ja teatasin, et olen taas ilmunud, mobilisatsiooni käsu põhjal. Ei küsinudki keegi, kus sa siiaajani olid, vaid pandi nimi kirja ja saadeti arstide komisjoni.

Kaebasin komisjonis, et olen läbi ja läbi südamehaige. Kuna olin ilmatu kõhn ja kidur ning pealegi joonud enne ettemineku mõne kruusi musta kohvi, siis tulidki arstid arvamisele, et ega säärast venda või tõesti otsekohe kasarmusse saata, tarvis enne mõneks ajaks haigemajasse lüüa, kus needsinatsed vead põhjalikult järele katsutakse . . .

Määrati mind Riia sõjaväe-hospidalisse, mis oli Riiast evakueeritud ja asus nüüd Aleksander Nevski kloostris, kloostrigümnaasiumi ruumides.

Lamasin seal kolm nädalat ning arstid uurisid minu tervislikku seisukorda. Oh, see oli üks kummaline olemine tolles haigemajas. Seal viibis «haigetena» Peterburi eliit: oli kunstnikke, näitlejaid, advokaate, lauljaid, kes enamikus lebasid päeval voodis ja olid puruhaiged, aga öösel — siis pandi valvur palatiustele ja haiged olid kõik korraga jalul, nagu poleks kellelgi viga mitte midagi. Löödi mõnes palatis koguni teater lahti, kus ei puudunud võrratud koomikud ja näitlejad, kelledel Peterburi teatriilmas tuntud nimed. Aga vannitoas taoti öö läbi kaarte ja üks rikas sürjan minu palatist kurtis ühel hommikul, et ta olevat öösel kaartidega kaks tuhat põtra maha mänginud . . .

Mäletan, et lebas selles haigemajas ka rohkesti eesti soost sõdureid ja kõigil nendel oli peaaegu üks ja sama haigus: jalg paistetanud nagu puupakk ja arstid ei teadnud selle iselaadi haiguse kohta muud ütelda, kui et see on «проклятая чухонская болезнь».

Kolmenädalase lebamise järel tunnistas komisjon mind mitteterveks ja vabastas haigemajast kolmeks kuuks, mille järel pidin uuesti arstlikule läbivaatamisele ilmuma. Kolme kuu pärast, 9. jaanuaril 1917, kui

ilmusin uuesti sõjaväekomisjoni, ei vaadatud mind enam üldse läbi, vaid öeldi, et olen terve mees, kes väga hästi võib sõtta minna.

Hakkasin valmistuma sõjasõiduks. Elasin tol ajal Gorohhovaja tänaval nr. 52, oma sõprade Alfred Ruuningi ja Aleksander Klimbergi juures. Sõbrad arvasid kõigepealt, et tuleb teha rängad lahkumisliigud, vaja vend sõtta saata nagu kord ja kohus. Olin käinud päeval sõjaväeülema juures, kus sündis minu määramine väeossa. Seal selgus, et mind saadetakse kaugele lõunasse, Samaara kubermangu, 244-ndasse tagavarapolku, mis asub väikeses Buzuluki linnas.

Lahkumisliigud olid rängad, sest sõbrad arvasid, et nüüd on üks vendadest omadega läbi: saadetakse polku, õpetatakse mõni nädal ja lastakse siis rahulikult kuskil Saksa või Rumeenia frondil maha lüüa.

Oli vist ligi kesköö, kui kõndisin kõva auru all sõjaväeülema kantseleisse. Seal tehti mind korraga üsna tähtsaks meheks: öeldi, et olen haritud inimene ja sellega täitsa paras mees selleks, et võtta enesega kaasa veel kolmteistkümmend teist mobiliseeritut, kes ka on määratud samasse polku. Anti mulle vastavad paberid kätte, hüüti hulga seast välja need kolmteistkümmend ja seletati meestele: «Siin on teie saatja. Teie paberid anname tema kätte ja ta viib teid määratud polku.» Loeti sealsamas määruste kohaselt kogu selle meeskonna päevarahad minule peo peale ja tähendati meestele veel, et mina olen nende ülemus, kelle sõna nemad peavad kuulama, kuni ma nad vastavasse polku ära annan.

Kogunesid kõik kolmteistkümmend meest minu ümber, tunnistasid mind aukartuses. Tundsin end ülemusena, kelle käsutada on need mehed. Viisin nad jalamaid kasarmuruumist õue peale ja küsisin, kas on kõigil olemas kõik hädavajalikud asjad, mis võivad tarvis minna pikal teekonnal.

«Lusikad puuduvad! Lubage meid siiasamasse sõdurite poodi.»

Jah, lusikat polnud mul eneselgi. Läksime siis kõik kasarmu õues olevasse väikesse sõdurite poodi, ostsime tuliuued suured punased lusikad. Mõni mees lõi lusika

kuhugi mütsi külge, teised kas nööpauku või kuhugi mujale nähtavasse kohta. Pistsin ka ise punase lusika nööpauku ja tundsin, et olen nüüd tsaari hall tõbras, keda viiakse tappa.

Tegin meestele selgeks, et nüüdsama kõnnime Nikolai vaksali, kust läheb sõit jalamaid lahti Samaara kubermangu, Buzuluki linna, 244-ndasse jalaväe tagavarapolku, kuhu oleme määratud.

Hanereas, suured kompsud seljas, sammusid mehed minu järel Nikolai vaksali poole. Oli niiske külm ja vist üle kesköö.

Nikolai vaksal oli kubinal igasugust rahvast täis: reisijaid, sõdureid ja lihtinimesi, kes olid vaksali ruumidesse sooja tulnud. Oli hirmus edasi-tagasi sagimine ja minul oli vaev leida jaamakomandanti, kes juhataks meile kätte vaguni, mis peab viima meid Moskvasse.

Jah, meile anti vagun, kuid see polnud midagi muud kui harilik kaubavagun, millesse riiulid sisse löödud ja mille keskel kõdes lõhkine malmist ahi. Vagun oli suitsu täis, justkui kodumaa saun. Ülal laes tundus pisut sooja olevat, kuid all põranda ligi oli niisama külm kui väljas. Protesteerisin sellise vaguni vastu komandandi ees, kuid see laotas aina käsi ja ütles, et meie jaoks paremat tal pole anda: rong on viimse võimaluseni täis kiilutud ja kõik paremad vagunid juba ammu võetud, teha pole midagi, asugu me sisse ja sõitku.

Jah, nägime ka ise, et polnud ruumi jalatäitki kuskil mujal kui selles suitsuonnis. Kuna sain kroonu käsust nii aru, et peame kohe välja sõitma, siis ei jäänud muud midagi üle, kui mehed vagunisse käsutada, kuigi igaüks kirus ja vandus.

Helises signaalkell, huikas vedur ja me sõitsime.

Kuigi kiskusime vaguni ukse kõvasti kinni, ei kaitsnud see meid põrmugi külma eest. Muutus olemine koguni hullemaks, sest suits ei pääsenud vabalt välja ja täitis vaguniruumi maani. Konutasime põrandal, kus ei olnud suits nii lõikav, ja ei mõtelnud üldse enam mitte midagi. Vaguni riiulitel põlesid siin-seal paar viletsat petrooleumilampi ja valgustasid ruumi. Paistsid tulukesed nagu läbi paksu udu. Oli vagunis juba enne meid salk

sõdureid, kes tule ümber riiulil kõhuli olles lõid kaarte ja vandusid ropusti.

«Ei, kurat võtku! Kuni jõuame selles vagunis Moskvasse, oleme kõik kärvanud vingu ja külma kätte!» kõneles keegi meist.

Ma kõnetasin oma mehi ja pärisin, kes nad oma elukutselt on olnud. Kuulsin siis, et meeste hulgas oli iga sorti rahvast: kontoriametnikke, rätsepaid, kingseppi ja ka lihttöölisi. Nad istusid vaikselt ja lasksid vahetevahel kuuldavale tulla vängeid vandesõnu.

Konutasin nende keskel oma väikese reisikorvi otsas ja püüdsin kogu selle sõidu ja olemise üle kõnelda naljatoonil, et mehi pisut virgutada. Kuid mehed olid tõsised ja mulle näis, et igasugune nali oli nendest kaugel.

Varsti tundsin, et külm poeb mulle igast küljest kallale, kuna lõikav ving mõjus väga uimastavalt. Jah, kurat võtku! Kui sedaviisi peab konutama oma kümmekaksteistkümmend tundi järgemööda, siis tuleb küll tingimata kärvata, mõtlesin iseeneses, ning mida rohkem külm kallale kippus, seda enam paistis mulle, et niiviisi on küll võimata eluga Moskvani jõuda. Ning valmis minul silmapilk plaan: kolime kogu meeskonnaga lähemas peatuskohas vagunist välja, lähme Peterburi tagasi ja ootame võimalust, kus leidub parem vagun, millega sõita. Ja mis häda sellest, et aeg venib? Kõik paberid on minu taskus ja seal pole kuskil öeldud, mis ajaks peame tingimata kohal olema. Võib venitada kas või paar nädalat, ja kui peakski kuskil keegi küsima, miks oleme sõidul viibinud, küll siis juba võib neile seletada. Ja oled kord sõdur, siis vaevalt võib sulle midagi halvemat juhtuda. Oled kroonu varandus, millest öeldakse, et see ei põle tules ega upu vees.

Tegin sealsamas oma nukrale meeskonnale selle plaani teatavaks, mille peale kõik korraga elavamaks said ja nagu ühest suust hüüdsid: «Õige, õige, seltsimees! Selles seavagunis meie ei sõida. Oleme veel inimesed ja meil on õigus nõuda, et meid vähemalt inimeste vagunis lubataks sõita, ja kui ei lubata, siis deserteerime ja ei ilmu üldse. Tagasi Peterburi! . . .»

Mõne minuti pärast kahandas rong käiku ja peatus.

Jalamaid tõmbasime vaguniukse lahti ja ainsa hüppega oli kogu meeskond raudteeliinil väljas lume sees.

Vaatasime ringi. See oli väike peatuskoht, ja kui me lähedalseisvalt raudteeametnikult küsisime, et kui palju on siit maad Peterburi, siis vastas ta, et saab kaheksa versta.

«Kas tuleb Moskva poolt varsti mõni rong?» küsis keegi meist.

«Ei, — pole rongi oodata enne kui vast hommikul,» vastas ametnik.

«Palju on kell?» päris keegi.

«Saab kaks.»

Rong kadus pimedusse, meie seisime raudteeroobastel külmal kuuvalgel ööl ja ei osanud esimesel momendil midagi ette võtta.

Siis tärkas mul korraga mõte: mis siin ikka oodata, pole vist paremat, kui tuleb kõmpida jala Peterburi tagasi.

Tegin selle plaani meeskonnale teatavaks ning peagi hakkas meeste rida raudteed mööda linna poole tagasi kõmpima, mõnel üsna raske kandam seljas. Mäletan, et keegi poolakas, elukutselt kontoriametnik, kellel oli üsna raske komps seljas, mis mehe päris küüru vajutas, vahetpidamata vandus ja tõendas, et kui ta peaks selle koorma all tõesti linna tagasi jõudma, siis ta deserteerib ja nii, et keegi kurat teda kätte ei saa.

Müttasime raudteed mööda vaikides ja polnud muud kuulda kui vahetevahel ränki vandesõnu. Kes kirus sõda, kes oma naist, et see nii loll olnud ja säärase raske kompsu talle kaasa andnud, tapab lausa ära.

Rohkem kui tunni aja käimise järel jõudsime välja eeslinna, kus kuulsime kuskil lähedal aurutramvai vilet, suundusime sinnapoole, jõudsime välja aurutramvaile, mis meid linna, Znamenskaja platsile tagasi tõi.

Seisime hommikul kella nelja paiku Znamenskaja platsil Aleksander III ausamba juures ja pidasime nõu: kas minna nüüd otsekohe Nikolai vaksalisse ja hakata ootama uut rongi või lasta jalga mõneks tunniks koju tagasi, kuni teise päevani.

«Koju, koju! Lubage meid veel kas või mõneks tunniks koju tagasi,» hüüdis meeskond nagu ühest suust.

«Jah, kurat võtku, laske iga mees jalga kodu poole, aga ilmuge teise päeva õhtul punkt kell seitse Nikolai vaksali ooteruumi. Tunnistage mind siin nüüd hästi, et siis ära tunneksite. Olen määratud ajal täpselt seal ja siis nõuame juba parema vaguni ja sõit läheb uuesti lahti,» hüüdsin nüüd julgelt ka mina, sest mulle oli juba täiesti ükskõik, mis kurat sellest asjast välja tuleb.

Mehed lausa hõiskasid heameele pärast, kogunesid minu ümber ja näis, et igaüks neist püüdis mu nägu lähemalt tunnistada, et seda teisel päeval vaksalis ära tunda. Nad surusid kõvasti mu kätt ja valgusid kiiresti laiali iga nelja kaare poole. Mäletan veel, et paar meest mulle tasakesi kõrva sosistasid: «Sõber, kui meid homme näha pole, siis teadke, et ei maksa oodatagi, oleme kadunud nagu kivi vette . . .» Pöördusin tagasi Gorohhovaja tänavale, kus leidsin sõbrad Alfred Ruuningi ja Aleksander Klimbergi lauas istuvat minu lahkumisnapse lõpetamas. Nende imestusel ei olnud piiri, kui nägid mind oma reisikorviga uksest sisse veerevat. Löödi mind siis uuesti lauda ja napsivõtmine läks hõisates edasi.—

— — — — — — — — — — — — — —

Ilmusin järgmisel päeval määratud ajaks Nikolai vaksalisse. Vaatasin ooteruumis ringi ja leidsin seal oma meeskonnast ainult seitse. Nüüd ootasime tükk aega ühes sagaras paigal olles, kuid kohal olevatele meestele ei tulnud eilsetest vendadest kedagi rohkem lisaks. Juba lähenes aeg, mil pidime vagunis olema, kuid puuduvaid mehi ei tulnud ega tulnud.

«Kadusid! Ei maksa neid oodata. Ütlesid, et lähevad ja ei tule kunagi tagasi,» sõnasid mehed muheldes.

Jah, oli minulegi selge, et mehed on lasknud jalga. Ja mis mure minul neist! Paberid on minu käes, viin need polku ja ütlen, et puuduvad mehed lasksid teel jalga. Ei saa ma ju midagi teha, kui käest ära põgenevad. Las kannavad vastutust ise. Ja kui kroonul neid tarvis on, küllap otsib üles. Jäidki kuus meest kadunuks ja meie hakkasime kaheksakesi teekonda Moskva poole sõitma, seekord juba üsna korralikus vagunis. — — — — —

Jõudsime Moskvasse teise päeva õhtul, sest teel võeti meid ühes jaamas millegipärast maha ja meil tuli oodata hulk aega.

Moskvas öeldi, et peame seal ootama veel ühe päeva, kuna rongid on võimatuseni täis ja väeosad juba mitu päeva järge ootamas.

Pidasin oma meestega nõu, mis siin teha. Üks meestest, kes Moskvas oli elanud ja linna hästi tundis, seletas, et nüüd pole midagi muud, kui lähme kuhugi, kus saab napsi hankida. Tema just teadvat siinsamas vaksali ligidal säärase urka, olevat mingi voorimeeste kõrts, ja küllap need vennad teavad, kust saab napsi.

Tegime nii ja olime varsti mingis väga räpases kõrtsis, kus kundedeks näisid olevat tõesti voorimehed ja peale nende veel igasugused kahtlased tüübid. Hankisime endile söödavat ja tõesti sündis see ime, et toodi limonaadipudelis lauale ka eht vodka. Sõime, jõime ja meeste meeleolu muutus rõõmsaks. «Sõber, mis sa arvad sellest, kui pistame siin kinni oma päevarahad, ega paremat kohta enam tule, mujal võib-olla pole napsi, siin on seda külluses,» kõnelesid mehed.

Mõtlesin pisut seda asja järele ja tulin otsusele, et meeste nõu oli üpris õige: pistame sõidurahad kinni kogu ulatuses, ka nende jao, kes jalga lasknud, ega mul tarvitse seletada, et mehed juba Peterburis käest ära kadusid, ütlen, et läksid kaduma teel.

Olin meeste ettepanekuga nõus ja jäidki meie sõidurahad sinna öisesse Moskva voorimeeste kõrtsi.

Järgmise päeva õhtul õnnestus meil leida ruumi rongis, mis viis ida poole. Algas pikk ja tüütav reis täiskiilutud vagunis Volga kallastele. Siin-seal jaamades saime keeva vett ja ostsime voblakala, mida sõin esimest korda elus.

Sõzranist ära sõites tuli rongile salk imelikke mehi. Need olid saksa sõjavangid, nagu selgus, arvult 19. Olid viletsalt riides: kandsid veel kulunud saksa sõduri peakatet ja sinelit, kuid jalas olid valged viltsaapad, mille säärtel sakilised punast värvi vene mustrid. Nad kõnelesid omavahel elavalt ja näisid olevat ärevil.

Tekitasin sakslastega juttu. Niipea kui kuulsid, et kõnelen saksa keelt, kogunesid nad kõik minu ümber ja hakkasid üht-teist pärima. Kuulsin, et nad olevat olnud kuskil Volga ääres mõisas tööl, aga nüüd saadetavat kaugele Siberisse, Amuuri äärde Habarovskisse. Pärisid

minult, et kas see on tõsi, et Siberis on nii külm, et inimesed surevad külma kätte kui kärbsed. Neid tahetavat vist Siberi külmaga tappa, ja selleks neid sinna saadetavat. Trööstisin mehi ja seletasin, et asi pole vahest sugugi nii hull: seal elavad ju ka inimesed, ja kui seal on vahest kohati külmem kui siin, ega see siis veel ära tapa.

Pöördus jutt ka sõja ja rahu küsimustele. Kui mehed kuulsid, et tulen Peterburist, siis huvitas see neid väga ja nad hakkasid minult pärima, mis kõneldakse Peterburis rahuküsimusest. Seletasin neile, mis olin kuulnud, ja lisasin, et Peterburis tõesti igaüks ootab pikisilmi rahutegemist. Arvatavasti ei ole rahutegemine enam kaugel, kuna rahva meeleolu on kõikjal sõja lõpetamise poolt.

«Ei, ei! See on asjata lootus, rahu ei tule niipea,» arvas keegi sõjavang-kapral. «Sakslane ei jäta enne järele, kui on kõik oma vaenlased läbi peksnud, sõda kestab veel vähemalt kaks aastat . . .»

Vestsin kogu tee sakslastega juttu. Nende hulgas oli paar meest, kes teadsid Baltimaad. Üks ütles, et on enne sõda mingisuguse Saksa firma esindajana Riias elanud. Pärisid minult, mis ametimees mina olen ja kuhu sõidan. Seletasin siis, kuidas minuga on lugu, ja lisasin, et vihkan sõda ja tsaarivalitsust kõigest südamest ega tahaks mingi hinna eest sõtta minna. Selle peale kukkusid sakslased mulle seletama, et lasku ma jalga, nende tähelepaneku järgi olevat Venemaal üsna kerge deserteerida, ja vist olevatki Venemaal praegu väejooksikuid rohkem kui neid, kes püssi all. Vastasin, et olengi mõtelnud sääraseid mõtteid ja võib-olla vahest teengi viimaks selle tembu. Nüüd hakkasid sakslased minule nõu andma, kuidas võiks Venemaalt jalga lasta. Sõitku ma ainult kuhugi piiri ligidale ja pangu putku, sest kuskil mujal pole ju nii vilets elada kui praegu Venemaal, pealegi kui tahetakse sind veel sõtta ajada.

Arutasime seda plaani, kuni korraga ütles üks saksa ohvitser: «Kas teate, kuidas oleks teil kõige kergem deserteerida? Sõitke meiega ühes Siberisse! Kui jõuame Vene-Hiina piiri äärde, kaome kõik koos üle piiri. Meil on just säärane nõu, ja et teid keegi ei teaks meie hulgast otsida, siis paneme teid saksa sõjavangi

mundrisse, meil on kaasas tagavarariideid. Üks osa meist jäi Sõzrani maha ja praegu pole meil saatjaiks kaasas kedagi muud kui üks vene sõdur. Vaevalt tuleb tal pähe, et meid korraga on üks mees rohkem. Et keegi hakkaks Venemaal saksa sõjavangiks, seda taipab vaevalt keegi. Sõidame rahulikult Amuuri äärde ja põgeneme. See on kõige lihtsam tee, kuidas võite venelaste käest jäljetult kaduda . . .»

No kurat võtku, see on alles plaan, mõtlesin iseeneses. Tõesti, kui tõmbaksin saksa sõdurimundri selga, ei tuleks mind keegi venelane sakslaste hulgast otsimagi! Ja põgeneda, see näis mulle olevat tõesti ainus tee, kuidas pääseda sellest vastikust olukorrast ja kõigest muust, mis mind ootas . . .

Jõudsime viimaks Samaara linna. Siin oli raudteevaksal puupüsti iga sorti rahvast täis, nii sõdureid kui ka eraisikuid. Suur Samaara raudteesõlm oli äärmuseni ummistunud. Juba mitu päeva olid sõitjad oodanud rongilepääsu, ning nagu selgus, tuli meilgi siin mõni päev oodata, kuni saime edasi sõita. Vaksalihoones eraldati teistest sõitjaist saksa sõjavangid ja suleti ühte kõrvalruumi. See ei takistanud aga mind sakslastega kõnelemast. Nad tegid mulle ettepaneku, et mingu mina Samaara linna ja hankigu maakaarte, kus peal on Vene-Hiina piir. Seda asja olevat neile hädasti tarvis, nimelt põgenemisplaanide täideviimisel.

Läksingi linna, kõndisin mitu raamatukauplust läbi, leidsin vastavaid kaarte. Kui neid sakslastele edasi andsin, hakkasid sakslased jälle energiliselt seletama, kui kasulik see mulle oleks, kui teeksime nii, nagu nad mulle teel seletasid. Lubasin järgmise päevani järele mõtelda. On meeles, et sealsamas arvas üks sakslane, et kui mina mõtlen Siberi kaudu põgeneda, siis andku mina oma pass temale. Tema vahetavat siinsamas oma univormi minu riietuse vastu, võtvat minu passi ja sõitvat minu nime all Peterburi tagasi, kust olevat kerge üle Soome ja Rootsi Venemaalt põgeneda.

Hulkusin oma meeskonnaga Samaara linna mööda ringi, otsisime napsi taga ja minu peas aelesid kummalised plaanid sellest fantastilisest põgenemisest. Mida enam selle üle mõtlesin, seda kindlamini jõudsin otsu-

sele, et kurat võtku, las läheb lahti! See oleks alles seiklus, mida elus pole näinud, ja igatahes on põgenemise korral rohkem lootust eluga pääseda, kui vahest minnes sõduriks ja lastes end neetud tsaarivalitsuse eest maha tappa.

Jah, vist oleksin tõesti sõitnudki sakslastega ühes Siberisse, nii usutav ja võimalik näis see plaan, kui mitte ei oleks tulnud uus vahejuhtum, mis sellest kriipsu läbi tõmbas.

Parajasti kui olin sakslaste juures vestlemas, ilmusid meie juurde kolm-neli isikut, nende hulgas üks daam, kes saksa keeles pärisid, kas oleme saksa sõjavangid. Jaatavat vastust saades seletasid võõrad, et nemad on siinsed saksa asunikud ja on tulnud üle andma mõningaid kingitusi oma suguvendadele. Andsidki sealsamas mõned väikesed pakid sakslastele edasi, öeldes, et neis on natuke pesu ja väikesi tarbeasju, mis kogutud vabatahtlikkude annetustena. Muidugi rõõmustas sõjavange säärane üllatus. Jutuajamine kestis tüki aega, kuni üks võõrastest viimaks küsis, kas nende hulgas on ohvitsere. Leidus vangide hulgas üks leitnant ja allohvitser. Võõras soovis nendega eraldi paar sõna rääkida. Jutuajamine ei kestnud kuigi kaua ja nad lahkusid. Kui võõrad läinud olid, palusid sakslased ka mind ära minna, sest neil olevat midagi omavahel rääkida. Tükk aega hiljem, kui ma ukse ees edasi-tagasi jalutasin, tehti uks lahti ja sakslane andis ukse ees valvavale vene sõdurile märku, et ta mind sisse laseks. Kuna olin ennegi soldatile mõnikümmend kopikat tuppapääsu eest pihku pistnud, siis ei teinud ta mulle mingeid takistusi sakslastega jutlema pääsemisel. Sisse astudes aga kutsus saksa ohvitser, kellega olime kõige rohkem kogu sealolemise ajal minu põgenemisplaanidest arutanud, mind natuke kõrvale ja seletas: «Asi on kahtlane, praegu sain teada, et meie järele on salajane valve. Siin Samaaras jälgitakse saksa sõjavange, sest on olnud juhtumeid, kus vangid siit on erariietuses põgenenud Kaukaasia sihis, et kuskil üle Vene-Türgi piiri põgeneda. Seda seletasid praegu siinsed sakslased ja meil tuleb ettevaatlik olla. Arvan koguni, et ka siinsete sakslaste hulgas, kes vak-

salis saksa sõjavange külastamas käivad, võib olla tsaari spioone . . .»

See jutt lõi mind hoopis näost ära. Ei saanud enam mingit juttu olla sakslastega kaasaminekust: võetakse kuskil teel või ka siinsamas kinni ja antakse sõjakohtu alla. — — —

Sõitsin öösel oma meeskonnaga Samaarast edasi Buzuluki sihis. Teise päeva hommikuks olime oma paarsada kilomeetrit maha kihutanud ja jõudnud Buzulukki.

Buzuluk on väike provintsilinn Samaara kubermangus. Seal elas umbes kakskümmend tuhat elanikku. Majad kõik madalad, tänavad sillutamata, päris eht hiiglasuur vene küla. Mis mind imestama pani, oli küll see, et enamik majakesi oli ehitatud niinimetatud «jugendstiilis», kõikidel majakestel olid sellestiilsed ukse- ja aknailustised ja lõiked. Mulle jäi arusaamatuks, kuidas võis selline ilmaime — «jugendstiil» — sattuda siia Kaspia steppide keskele.

Oli kange külm, öeldi olevat üle 40 kraadi, kuid mulle tundus, et külm pole siin mitte nii naha vahele kippuv kui Peterburis. Hoolimata sellest, et üleriideks oli mul ainult voodrita palitunäru, ei tundunud sugugi külm olevat, välja arvatud kõrvalehed, mis furaška ääre alt välja ulatusid, — neid pidin küll kahe käega peos hoidma.

Otsisime üles polgu staabi ja läksin meestega kantseleisse, et oma paberid ja mehed seal üle anda.

Parajasti, kui seisin staabikirjutaja laua ees ja kirjutaja minu pabereid uuris, tulid teisest ruumist mitu ohvitseri välja ja hakkasid palituid selga tõmbama. Seal korraga lõi mulle tagant keegi õla pihta ja ütles vene keeles: «Sina, kurat võtku! Kuidas oled sa siia sattunud? Sina, Ivan Ivanõtš!»

Vaatasin kohkudes tagasi ja nägin enese ees seisvat noort ohvitseri, toreda lõuahabemega ja näpitsprillidega. Ei mõistnud äkki midagi öelda, kuid peast vilksatas läbi mõte, et siin on tegemist mingi eksitusega. Minu kohkumist taipas võõras ja ütles nüüd juba naeratades: «Noh, mis sa tunnistad, kas sa ei mäleta

Riiat? Kas sa ei mäleta Peterburit? See olen ju mina, Jevgeni Jevgenõtš!»

Jah, nüüd tundsin ma teda: see oli Jevgeni Jevgenõtš Laikov, keda tundsin Riia päevilt ja kellega aasta nelja eest kohtusin veel ka Peterburis. Riias astus ta kunstikooli õppima, töötas minuga tükk aega kõrvuti ja kadus siis mõne nädala järel koolist jäljetult. Oli väga elav ja sümpaatne poiss, kellel ei puudunud annet joonistamiseks, kuid kellel siiski aega ei näinud olevat sellega tegelemiseks, rääkis rohkem naistest kui kunstist. Seletas tookord, et ta isal olevat kuskil Kurski kubermangus mõis ja isa ise olevat Miitavi ringkonnakohtu liige. Mulle paistis see jutt mõnikord koguni uskumatu, niivõrd palju kõneles Laikov enesest kui ka teistest. Kui tulin Peterburi õppima, siis kohtasin teda jälle ja nimelt vahetundidel meie kooli koridoris, kus ta harilikult vestles meie kenamate preilidega nagu elegantne kavaler kunagi. Kui ma tookord pärisin, et kas ta kuskil meie koolis mõnes osakonnas töötab, siis seletas Laikov, et õpib kuulsa vene kunstniku Kustodijevi eraateljees. Ja nüüd on ta siin, ning pealegi ohvitser!

Sealsamas seletas Laikov mulle kiires korras, et tema on ammu jätnud needsinatsed kunstiasjad, on lõpetanud sõjakooli ning teenib nüüd siin, Buzulukis 244-nda polgu rooduülemana. Ta on siin võtnud naise ja ta naine on siinse garnisoniülema sugulane. Ta istub kindlalt paigal ja tal ei ole sõjaväljale saatmist karta. Naisega saanud ta kaasa suure kivimaja ja nii on elamine igapidi hea. Päris sealsamas minult, kuidas minuga lugu ja kust ma tulnud. Seletasin omalt poolt, et olen kogu aja kunstiõpinguid jätkanud, kuni nüüd mobiliseeriti ja saadeti siia 244-ndasse polku.

«Vaat see on tore! Ajan jalamaid sinu asjad siin korda! Minagi pole kunstihuvisid unustanud, vaid tegelen vabal ajal ikka veel joonistamise ja maalimisega, ja nüüd, kuna saatus ise meid uuesti on kokku juhtinud, siis hakkame kahekesi vabal ajal joonistamise ja maalimisega kõvasti pihta. Mul on kodus terved seinad täis pilte ja joonistusi.»

Kui ma seletasin, et minuga kaasas on veel seitse teist meest, kes samasse polku määratud, siis ei vasta-

nud Laikov selle peale mulle midagi, vaid astus kohe staabikirjutaja juurde ja ütles: «Kirjutage mehed sisse, kuhu tarvis, aga selle mehe võtan mina kaasa, ta on mu vana seltsimees.» Seejuures näitas Laikov näpuga minu peale ja ütles mulle: «Nüüd lähme!»

Kõik see tuli nii ruttu, et mulle paistis, nagu sünniks see unes, aga mitte ilmsi. Mäletan veel, et minu ära minnes jooksis trepil keegi mees minu salgast mulle järele ja sosistas hädaldavalt: «Härra, teil läheb hästi, olen ametilt kingseppmeister, katsuge minu eest mõni sõna kosta, et ma saaksin kuhugi sõjaväe töökotta teenima. Annan siin teile oma nimekaardi.» Sealsamas pistis mees mulle mingi paberilipaka pihku, kuhu oli pliiatsiga kirjutatud ta nimi.

Väljudes staabiruumist, asusime ukse ees ootava vaorimehe saani ja sõit läks tulise hooga läbi linnakese laiade tänavate Laikovi korterisse.

«Siin mu vana sõber ja seltsimees, kellega ühes õppisime kunsti,» tutvustas Laikov mind oma prouale, kes oli noor ja väga armas daam.

Rõõmustas proua Laikov ja oli niisama jutukas ja lõbus nagu Laikov ise. Nähes minu viletsat palitunäru ja vist tähele pannes mu valgeid külmunud kõrvalehti, hädaldas korraga proua Laikov, et olen vist teel ennast hirmsasti külmetanud. Ta tõi mingi suure ja sooja reisikasuka, pani mind pehmele diivanile istuma ja aitas mul kasuka hästi soojalt ümber panna. Mõni hetk hiljem surises laual teemasin, meie istusime kolmekesi kaua palava punšiklaasi juures ja ma pidin jutustama kõik, mis minuga viimaste aastate jooksul oli juhtunud. — — —

Jäin Laikovite juurde reisiväsimust puhkama mõneks päevaks, sest nii oli nende soov. Kui ma rahutust tundes küsisin, et olen ju mobiliseeritud ja pean teenistusse ilmuma, siis vastas Laikov: «Ole mureta, küll ma sinu asjad korda ajan. Homme õhtuks palusin ma garnisoniülema meie poole külla. Ta käib siin tihti, on ju minu naise sugulane, siis räägime talle asjad ära ja küll ta juba nõu leiab, kuidas sul siin hea saab olema!»

Teise päeva õhtul ilmuski garnisoniülem Laikovi-

tele külla. Laikov esitles mind talle, rekomandeerides mind kui kunstnikku ja oma vana sõpra, kes on saabunud Peterburist ja määratud 244-ndasse polku. Garnisoniülem näis olevat üks neist tüüpilistest tsaarikindralitest, kes oskasid ka sõja ajal rahuaegses meeleolus elada. Ta paistis olevat väga heasüdameline ja lihtsameelne. Kuulas minu juttu Peterburi meeleoludest, kunstist ja muust tähelepanelikult ja osavõtlikult. Kui Laikov omalt poolt tähendas, et see on päris õnnelik juhtum, et nende polku on määratud ükskord ka kunstnik, siis nokutas kindral pead ja kõneles: «Jaa-jaa, see on rõõmustav. Määrame ta polgu kunstnikuks; aga kuna seaduse järgi säärast ametit ette nähtud pole, siis võime ta määrata sõjaväeametnikuks, sellena võib ta ju kunstnikuna töötada, määrused takistusi ei tee.» — — —

Ja sündiski see ime, et juba järgmisel päeval kutsuti mind polgu staapi, kuhu läksin Laikovi saatel. Mulle tõmmati selga sõjaväeametniku munder ja teatati, et võin elada erakorteris ja minul on õigus saada endale päevameest (denštšik), palgaks oli määratud 188 rubla kuus . . .

Sõitsime Laikoviga peagi koos staabist tagasi, minul seljas tuliuus sõjaväeametniku munder. Kodus seletas Laikov, et tema annab minu jaoks omas majas toa ja ma võivat sinna elama jääda. Minu päevamees võivat samuti tema päevamehe juurde alla keldrituppa asuda ja elamine saavat olema meil tore. Sealsamas lisas Laikov veel juurde: «Mis peaasi, kahe päevamehe ülalpidamiseks saame toiduaineid sellekohase normi järgi. Meie päevamehed söövad ju meie köögis, aga kroonu poolt antav toidumoon kõlbab väga hästi minu orikatele . . .»

Õpetas Laikov minule kätte, kuidas tuleb alamväelastelt auandmist vastu võtta ja kuidas pean andma au kindralitele ja tervitama väljas tänaval kõrgemaid sõjaväelasi. See oligi kogu sõjakunst, mis mul esialgu tarvis läks teada.

Hakkasin Laikovite juures elama ja leidsin, et paremat elu vist ilmas polegi: söö, joo, maga ja lase end teenida, pealegi makstakse selle eest palka.

Käisime õhtuti Laikovite seltsis linnakese ainsas räpases kinos, viibisime hilja ööni ohvitseride kasiinos, võtsime sageli napsi, mida siin kaugel provintsilinnas üsna ohtrasti oli saada, ka kasiino puhvetis. Aga vahetevahel piilusime kinokoridoris Buzuluki preilisid ja daame, milline asi Laikovit näis kõvasti huvitavat.

Nädalapäevade möödudes, kui mul juba hakkas millegipärast töötaolekust igav ja pisike kahtlus tekkis, et kas minu asjad sõjaväeteenistuse suhtes on igapidi korras, seletasin Laikovile: «Mis sa arvad, kas peaksin juba midagi tegema hakkama, mulle paistab, et sedaviisi ei ole kõik asjad korras. Elan ja saan palka, aga mitte midagi ei tee.»

«Ole mureta, oled kroonu omandus ja sa tead ju, et kroonu vara ei upu vees ega põle tules. Kroonu asjad käivad pikkamööda. Varsti tuleb kindral meile ja siis peame nõu, mis asja sa kõigepealt hakkad tegema. Seni jätkame siin omavahel maalimist ja joonistamist.»

Jah, istusingi tundide kaupa kodus, joonistasin proua Laikovist portree ja tegin kaasasoleva akvarelliga mõned maalimiskatsed. Oli puudus nimelt joonistamis- ja maalimismaterjalest, sest mul olid kaasas ainult mõned pliiatsid ja karp akvarelle.

Mõne päeva pärast, kui garnisoniülem jälle meie juurde külla ilmus, võeti minu tööplaani arutlemine käsile. Laikovi sellekohase seletuse järel arvas kindral:

«Noh, kõigepealt — meil roodudes puuduvad paljudes ruumides pühakujud, — võib esiotsa neid maalida. Teiseks pole roodudes ju Tema Majesteedi tsaari pilte ka mitte, neid läheks vaja vahest pool tosinat. Selle järel võiks hakata ilustama ohvitseride kasiino seinu mõnesuguste lahingupiltidega.»

Kõneles vana kindral pikkamisi ja kaalukalt ja mina sain tema jutust säärase mulje, et mulle jätkub siin tööd vähemalt paariks aastaks.

Seletasin omalt poolt, et tahan kohe nende töödega peale hakata, peaks aga kõigepealt muretsema maalimismaterjale, neid ei ole siin kohapeal vist saada. Selle peale vastas kindral:

«Seadke kokku vastav nimekiri, mis teil tarvis läheb, saadame kedagi Moskvasse ja laseme tuua.»

Järgmisel päeval higistasin nimekirja kallal, milliseid materjale välja tellida. Laikov oli seejuures mulle heaks nõuandjaks ja arvas, et igatahes tuleb tellida suurem partii — jätkub siis jumalate ja keisrite jaoks ning meile enestele ka. — — —

Andsin tellimise polgu staapi ära ja jäin materjale ootama.

Laupäeva õhtul, kui viibisime ohvitseride kasiinos, arvas Laikov ja mõned tema roodu ohvitserid, et oleks õige pühapäeval välja sõita Samarka jõe taha, kus asetseb mäeküljel ainuke ligiolev metsasalk, jahti pidama. Võib-olla leidub metsas mõningaid jahiloomi või linde, jaht kuluks vahelduseks ära.

Nii sündiski: hommikul vara käsutati Laikovi roodust kaksteistkümmend sõdurit jala minema umbes kümme kilomeetrit kaugele Samarka jõe taha, kus mäeseljandikul mingi kloostri ligidal, lumelagendiku keskel paistis tume metsasalk. Mehed pidid minema sinna ja metsa sisse piirama, kuna meie, ohvitserid, kahel voorimehel sõitsime hiljem järele. Mäletan, et kahel ohvitseril olid kaasas lihtsalt vintpüssid, kuna Laikov enese ja minu jaoks oli muretsenud jahipüssid. Mõtlesin sõites, et küll on veider lugu: pole eluilmas jahimees olnud ega püssist ühtegi looma lasknud, ja nüüd mina korraga jahimees!

Klaperdasid sõdurid metsa piirates, läbistasid metsasalu ja meie neljakesi olime metsa ääres laskevalmis. Aga, oh äpardust! Ei ilmunud metsast välja mingit lindu ega looma peale vareste, kelle pihta me mõned paugud kõmmutasime, needki tagajärjeta. Istusime saanidesse ja sõit läks tagasi linna. Kuna mul olid seljas soojad riided, siis hakkas seal sügava lume sees tammudes palav ja ma olin päris higine. Tagasisõidul tundsin külma, ja kui teisel hommikul üles ärkasin, siis oli mul kurk nii valus, et ei lasknud neelata. Kaebasin hommikul kohvilauas oma häda.

Proua Laikov seda kuuldes hakkas mulle kohe hädaldavalt seletama:

«Mu jumal, teie olete külmetanud, Ivan Ivanõtš. Minge kohe polgu ambulantsi ja laske järele vaadata, — või mis parem: kutsume polgu arsti telefoni teel siia.»

Läkski proua kohe telefoni juurde, kuid tuli hädaldades tagasi, et arsti ei olevat praegu kohal ja ma pidavat siiski ise ambulantsi minema.

Sammusin ambulantsi, kus oli terve rida sõdureid järjekorras ootamas. Vana arst askeldas abitarvitajate kallal, ja kui järg minu kätte jõudis, päris ta minult, mis mul viga. Seletasin siis, et kurk on väga valus ja ei saa neelata. Uuris vanamees minu kurku ja tähendas: «See on tühine asi, läheb mööda! Kas teil muud midagi pole kaevata?»

Pistis sel momendil justkui saadan mulle kõrva: ei tee paha, kui kaevata ka muud häda! Ma ütlesin: «Jah, doktorihärra, ka minu süda on haige!»

Käskis arst mul sineli rinna pealt lahti teha, pistis kuulamistoru südame kohale, kuulas siit-sealt ja vastas üpris rahulikult: «Lähete arstide komisjoni, seal uuritakse teid ligemalt, praegu saadan mehi sinna, kirjutan ka teid nimekirja.»

Nägin, et arst kirjutas minu nime enda ees olevale lehele teiste nimede juurde ja märkis nime otsa paragrahvi 8, millest teadsin, et see tähendab parandamatut südamehaigust ja selle põhjal võidakse sõjaväeteenistusest hoopis vabastada.

Mind valdas äkki mingi ärev põnevus: kurat võtku, kui viimati lastakse mind ootamata sellest sõjaväejandist hoopis vabaks ...

Sammusin teiste komisjoni minejatega kuhugi kaugele linna äärde, kus pidi asuma sõjaväearstide komisjon. Kohale jõudes selgus, et komisjoni moodustas ainult üks noor arst. Kui kord minu kätte jõudis, laskis ta mul lahti riietuda ja paar-kolm ringi tuba mööda joosta nii kiiresti, kui jõuan. Siis kuulas ta mu südame tegevust ja ütles: «Pange riidesse! Sõidate koju puhkusele kolmeks kuuks ...»

Ma väljusin komisjonist ja olin säärases meeleolus, mida raske on sõnadega formuleerida: ühelt poolt naeris mus mingi ilmatu suur heameel, kuid teiselt poolt kahetsus, et pean nüüd viimaks siit Buzulukist lah-

kuma, kuna siin elu näis olevat justkui vanajumala selja taga.

Kui ma kodus Laikovitele seletasin, mis minuga sõjaväekomisjonis oli juhtunud, said nad üpris kurvaks ja hakkasid seletama, et minul ei tarvitse siit mitte ära sõita, vaid jäägu ma kohale ja saatku oma puhkeaeg siin mööda: palk läheb ju niikuinii edasi, ma võin siin maalida ja teha, mida tahan.

Elasin paar päeva, sain polgu staabist puhkusepaberid kätte ja mõtlesingi, et jään sinna.

Aga ühel hommikul lõi mus elama võitmatu igatsus Peterburi järele. Ma ei saanud sellest enam lahti, kuni ütlesin ühel heal päeval oma sõbrale Laikovile ja tema kallimeelsele prouale head tervist ja lahkusin, lubades puhkeaja lõpul tingimata tagasi tulla, pealegi kuna kuulun ju siinsesse polku.

Saatsid Laikovid mind Buzuluki vaksali ja meie lahkumine oli südamlik.

Sõitsin Moskvasse, kus peatusin paar päeva, käisin läbi kõik Moskva kunstimuuseumid. Aga Moskva vaksalist andsin telegrammi Võrru Juhan Semmi nimele, teatades, et sõidan Peterburist varsti Võrru ja hakkan toimetama mõni aeg «Võru Teatajat». Sellise ettepaneku oli Semm mulle juba varem Peterburi saatnud, veel enne sõduriksminekut, ja ma arvasin, et kõige paremini võin oma puhkeaja siiski Võrus ajalehte toimetades mööda saata. ———

Aga Võrru ma ei saanud ja tagasi Buzulukki ka mitte, sest paar nädalat pärast minu Peterburi saabumist plahvatas veebruari lõpul revolutsioon.

Hakkasin oma kunstiõpinguid jätkama, kuid töötasin ka iga päev paar tundi pärast lõunat «Pealinna Teataja» toimetuses nagu ennegi.

«TRAMVAI B»

Kevadtalvel 1916 toimus meie kooli näitusesaalis ultramodernne kunstinäitus üsna kummalise nime all «Tramvai B». Sel näitusel esinesid oma töödega tolleaegsed modernsemad vene kunstnikud Moskvast ja Peterburist. Oli osavõtjaid ka Pariisist, muude hulgas Exter, Marc Chagall, Vassili Kandinsky jt.

Oli sel näitusel esitatud sääraseid kunstiteoseid, milliseid meie siiani veel polnud näinud. Valitsesid ekspressionism, kubism ja konstruktivism. Mitmed konstruktivistlikud teosed olid komponeeritud puust, plekist, klaasist ja taevas teab veel mis materjalist.

Näituse üldmõju oli otse rabav. Siin oli kuulutatud sõda kõigele sellele, mis siiani kunstiks peetud, ja esile tõstetud uued ülijulged kunstitõed.

Meid, kunstiõpilasi, huvitas erakorraline näitus ülimal määral. Igal vahetunnil ruttasime suure õhinaga näituseruumi, kus siis nautisime uut laadi kunsti kõige innuga. Oli paratamatu, et siin ei saadud olla üksmeelne: osa õpilasi ei suutnud mõista ei ekspressionismi, kubismi ega konstruktivismi, kuna ju nende sõnade tähenduski oli paljudele hoopis uudne. Paljud nägid neis uutes kunstivooludes lausa kunsti pilkamist.

Peagi olid õpilased jagunenud kahte leeri: ühed uue kunsti poolt, teised ägedalt selle vastu. Vaidlused võtsid päev-päevalt ikka ägedama ilme ja oli karta, et võib tulla kunstitõdede pärast viimaks lööming. See tuligi, ja nimelt järgmisil asjaoludel: ühel vahetunnil vaidles

poistekari näitusel kuulsa konstruktivisti Tatlini konstruktsiooni ümber, mis oli valmistatud puust ja plekist. Ühes kohas leidus tolles kompositsioonis kaks poolpõlenud tikku puuliistu prao vahel. Uue kunsti vastased tähendasid nende peale ja ütlesid, et sedaviisi kunstiteost kokku seada pole kellegi kunst, seda võib igaüks teha ja üsna kerge vaevaga. Järgmisel vahetunnil, kui poisid klassidest koolikoridori väljusid, ootas meid koridoris kooli inspektor, palus rahu ja seletas, et näituse juhatuselt on tulnud õpilaste peale kaebus: keegi õpilastest on tikkunud all näitusesaalis üht Tatlini pilti sellega, et on lisanud kahele tikule kolmanda juurde. Selle peale hüüdsid uue kunsti vastased braavo ja pooldajad tõstsid põrgulärmi, nõudes süüdlase selgitamist. Momentaanselt sündis midagi miitingu taolist. Mäletan, et üks ukraina poiss meie klassist, Sõtšenko, ronis üles koridori küljel olevale barjäärile ja alustas ägedat kõnet uue kunsti kaitseks ja vanameelsete sõimamiseks. Nägin veel samal hetkel, et vastaste poolt tõusid kümned rusikad ja trügisid kõneleja poole. Oli sel hetkel koridoris enam kui paarsada õpilast koos ja kõik tulivihased, kes poolt, kes vastu. Aga Sõtšenko süttis ikka enam ja enam ja vehkis kõneldes rusikaga. Juba kõneles ka vastaspartei poolt keegi, ei mäleta, kes, vehkides samuti rusikatega ja sõimates uut kunsti ja selle pooldajaid. Kära ja sõimu oli korraga koridor täis. Tõugati üksteist, anti mööda kõrvu. Inspektori keelust ei pannud keegi midagi tähele, ta hääl mattus üldisesse kärasse. Kuna uue kunsti vastaseid näis olevat enam, asusid viimased täie jõuga ründama vähemust. Kuid pooldajad ei mõtelnudki taganeda. Samal ajal kui Sõtšenko üleval barjääril vihast kõnet pidas, püüdes kisajatest üle karjuda, kargasid mõned vana kunsti vennad klassiruumidesse, haarasid kätte taburetid, molbertid, isegi värvipaletid ja tormasid koridori. Mis nüüd sündis, seda on raske kirjeldada. Nägin, kui kaugemalt koridori otsast virutas keegi plekist värvipurgiga Sõtšenko suunas, tabas teda pähe. Nägin veel, kuidas Sõtšenko haaras oma suurejuukselise pea käte vahele ja üle ta otsaesise ja näo jooksis veri. Seda nähes kiljatasid naisõpilased ja paar tükki kukkus minestusse, teised trügisid ukse poole

või põgenesid klassiruumidesse, sulgedes enese järel ukse. Koridori otsas, kus oli kõnelnud Sõtšenko, käis aga kõva materdamine rusikate, taburettide ja molbertitega. Mõned said pähe värvise paletiga ja nende pead nägid niisama uhked välja nagu ekspressionistlikud maalid all näitusesaalis. Polnud siin enam üldse nalja. Kargasin ühes paari kaaslasega ja kisava naistekarjaga lähemasse klassiruumi peitu, tugedes mitme mehega ukse kinni. Mõne minuti pärast, kui koridoris jäi vaiksemaks, tulime klassiruumist välja. Nüüd oli lööming nähtavasti lõppenud ja vähemuse lüüasaamisega, olgugi et ühte klassiruumi, mis seisis koridori otsas, püüdsid ründajad sisse tungida, kuna vastased olid end klassis barrikadeerinud. Koridoris nägin veel askeldavat paari halastajaõde, kes olid kiires korras kohale kutsutud minestuses olijaid tohterdama ja haavatuid siduma.

Millest sai suurem lööming alguse? Kas ainult Sõtšenko kõnest? Ei, põhjus oli tõsisem: Kui õpilased vahetunniks klassidest väljusid ja inspektor märkuse tegi Tatlini rikutud teose suhtes, siis ei märganud esiotsa keegi, et kaugel koridori otsas, pimedas nurgas rippus seinal järeletehtud konstruktivistlik «maal». Keegi õpilastest oli tunni ajal klassist välja tulnud ja tolle maali meisterdanud tükist vanast lõuendist, tühjast õlipudelist, šokolaadi tinapaberist ja taevas teab veel mis prahist, kirjutades alla: «Uuem kunst». Seda maali märgati ja kahtlustati selle sepitsejana lätlast Hindris Seberini, kes oli vanem mees ja äge uue kunsti vastane. Teda oli nähtud tunni ajal klassist väljuvat, ja küllap ta juba tolle «teose» meisterdas. Kiputi talle sealsamas kohe naha peale andma ja sellest ning Sõtšenko vägevast kõnest areneski lahing.

Ei mäleta, kas leiti too poiss, kes Sõtšenkole värvipurgiga pähe virutas, kuid seda mäletan küll, et karistuseks keelati nädala jooksul õpilastel minna «Tramvai B» näitusele.

Omavahelised vaidlused aga kestsid poiste seas lakkamatult edasi, kus vahetevahel kinnitati oma tõekspidamisi mõne tüseda rusikahoobiga vastase pihta, kuna suuremaid löömínguid enam ei tulnud. Oli sellel

rahval temperamenti, ja oma tõekspidamisi oldi valmis kaitsma jõuga, kui tarvis!

Näitus «Tramvai B» jättis aga paljudele õpilastele sügavaid muljeid, andes tõuget séniste kunstitõdede ümberhindamiseks. Nii mitmed, kes õppisid tol ajal meie koolis, võtsid omaks uue kunsti printsiibid ja neist tulid pärast nimekad kubismi ja konstruktivismi harrastajad. Sain «Tramvai B» näituselt tõuke ka mina — kubismi ja konstruktivismi suunas.

REVOLUTSIOONI EELÕHTUL

Oli laupäeva õhtupoolik veebruari lõpul 1917.

Istusime koos «Pealinna Teataja» toimetuses ja vahetasime elavalt mõtteid päevasündmuste üle, mis näisid arenevat kiiresti.

Meeleolu oli üldse väga pinev ning peatoimetaja närvitses hirmsasti selle üle, et meie lehe viimased numbrid ilmusid juba suurte valgete laikudega: ei saa kirjutada sellest, mis tõepoolest juba olemas: streigid, streigid Peterburis, Moskvas, meeleavalduskatsed ja nende verised mahasurumised ning alatised vangistamised.

Toimetuse telefon tirises vahetpidamata, meie lugejaspere linnas päris närviliselt teateid.

Siis tuli talituse poiss väljast ja tõi äreva teate: kogu Nevski prospekt on puupüsti inimesi täis, Kaasani kiriku juurest ei pääse enam läbi, suured ratsapolitsei salgad on jalul, kasakad valvavad sildu, kokkupõrked on möödapääsematud . . .

Ajaviitmata tormasime välja. Ei mäleta, kuhupoole läksid teised, kuid mina ja üliõpilane Allisson (ta oli ka toimetuse liige) siirdusime Katariina kanali äärt mööda Kaasani kiriku poole, Nevskile.

Kui jõudsime kiriku sammaskäigu kõrgele trepile, avanes korraga üllatav pilt: kogu kirikuesine suur plats ja Nevski prospekt, niikaugele kui sai vaadata, oli inimmassist must. Ratsapolitsei salgad püüdsid inimesi laiali ajada, kuid nagu veevoogu võimata on tagasi suruda, nii oli hiigelmassi võimata lahutada.

Tükk aega kestis käskiv laialiajamine, see aga ei andnud mingit tagajärge.

Siis lõi üks politseinik paar korda nagaikaga tihedas rahvahulgas ning vastuseks lendas kuskilt paar lumekuuli politseinikkude sihis. Selle peale kihutasid politseisalgad platsil oleva rahvahulga sekka, lüües nagaikadega, kellele juhtus.

Rahvahulk pani jooksma kiriku treppidele ja sammaste varju, muist valgus ligiduses asetsevatesse hoovidesse, peksvad politseinikud kannul.

Vaevalt oli plats saanud lagedamaks, kui inimesi uuesti valgus välja, valgus nagu vesi igast kaarest.

Samasugused stseenid kordusid kiriku ees Nevskil, kus inimmass oli väga tihe.

Korraga ilmus Nevskil nähtavale mitusada üliõpilast. Nende massiline ilmumine tõi uut elevust.

«Vennad! Seltsimehed! Kõik Znamenskaja platsile, Nikolai vaksali juurde, seal peetakse suur miiting!» hüüti korraga igalt poolt rahva hulgast, ja ajaviitmata hakkas rahvamass liikuma ühise laavana Nevskit mööda üles Znamenskaja platsi poole, eesotsas üliõpilased.

Algas katkendlik marseljees, esiotsa hookaupa, aga varsti juba massiliselt.

Sammusime Allissoniga nagu psühhoosist haaratuna inimparves kaasa. Aga iga natukese maa peal seisid Nevskil ratsakasakate salgad, näilikult takistades demonstrantide liikumist. Kuid nagu veevoog valgus inimeste hulk nende vahelt läbi ning lehvitas kasakate poole valgeid ninarätte.

Sadovaja põiktänava kohal oli kasakatest ja politseinikkudest kaitsevall kõvem: tekkis seisak, demonstrante valgus veelgi igast kaarest juurde.

Püüti kaitsevallist läbi tungida, kuid politseinikud hoidsid püssid laskevalmis. Võis igà silmapilk tulla verine kokkupõrge.

«Ärge laske meie peale, vennad! Ärge laske, me oleme relvita, meie läheme rahulikult!» hüüti rahva hulgast vahetpidamata.

Seal rebenes kasakate kohal kaitsevall, rongkäik pääses liikuma.

Allisson, kes kogu aja tõsiselt ja vaikselt mu kõrval oli sammunud, haaras mind äkitselt käisest.

«Tahad sa edasi minna?» küsis ta vähe õõnsalt ja vaatas mulle otsa.

«Miks sa küsid nii? Tahad sa ära minna?»

«Jah,» vastas ta rõhutult ning lisas üsna vaikselt juurde: «Mul on kodus naine ja laps... Mine sina pealegi, vaata, mis sünnib.»

Ta surus mu kätt ja lahkus kiiresti Sadovaja sihis.

Liikusin rahvameres edasi, külg külje vastu.

Anitškovi sillal asus jälle tugeva kaitsevallina tihe ratsakasakate salk.

Näis võimata olevat sealt edasi pääseda.

Jõudnud sillani, tuli rahva liikumises pikem seisak. Tuhandeist suudest hüüti vahetpidamata:

«Ärge laske meie peale! Vennad, ärge laske!» Seal sündis väike «ime»: liikumata seisid kasakad silla peal, hobune hobuse kõrval, külmalt, rahulikult ning — rahvavoog hakkas hobuste vahelt läbi imbuma, nagu vesi tammist, ilma et «kaitsevall» end oleks liigutanud.

Olin jõudnud isegi kaitsevalli juurde ja pugenud teistega koos läbi — hobuste kõhu alt. Paistis selgesti, et kasakad tundsid kaasa rahvale ja demonstreerisid takistust ainult silmakirjaks.

Pääsenud Anitškovi sillast üle, muutus rahva meeleolu korraga ülevaks ja tunduvalt julgemaks. Mürises ühine vägev võitlus- ja vabaduslaul marseljees. Vaimustushoog haaras kõiki, liitis neid ühiseks hulgaks, kes näis olevat valmis minema kas või surma.

Ma ei näinud enese ümber muud kui inimesi, inimesi, kõigil üks ühine mõte: edasi!

Liteinõi nurgal püüdis politseinikkude ja kasakate salk veelgi takistusi teha ning politseinikud peksid esimesed read laiali, kuid kõigest hoolimata liikus rahvalaava raskelt ja ähvardavalt edasi — vägeva marseljeesi helide saatel.

Juba kerkisid üles väikesed punased lipud — punased ninarätikud keppide otsas. Püüdsin neid lugeda: oli 7—8.

Liikusime peatamata edasi, külg külje kõrval. Märkamatult oli keegi tööline mul käe alt kinni võtnud.

Tema oli omakorda lüliks pikas reas. Pahemal pool märkasin noort hõreda lõuahabemega üliõpilast. Ta lonkas pisut, oli väga kehvalt riides, ühes jalas oli tal lagunenud king ning teises sukaräbala otsas vana kaloss. Ta laulis kõigest jõust, pöördus ümberolijate poole küsimusega, kas kellelgi pole punast ninarätikut, punast salli või midagi muud ...

Olime jõudnud Znamenskaja platsile, Aleksander III ausamba juurde. Terve suur ringplats täitus ääreni inimmassist, liitus tihedalt, läbipääsematult. Aga samba ümber ringi ratsutas sammu kasakate salk. Üksteise järel reas, astusid hobused rahva seas ning igalt poolt lehvitati kasakate poole rätikutega ja hüüti:

«Vennad, ärge laske meie peale!»

Ma seisin peaaegu Aleksander III samba ligidal, tramvai liinil, kust püüdsin pääseda üles ausamba võre servale, et paremini näha.

Ja sealsamas ronis samba kaitsevõrele miitingu kõnemees, ta ümber demonstratsiooni juhid.

Juba algas kõneleja samba kõrgelt võrelt, algas süngelt ja vägeval häälel.

Siis juhtus midagi, mis korraga tegi kõiki põnevaks: Nikolai vaksali poolt, kitsast Bontšarnaja tänavast tormas rahva hulka tugev ratsapolitseinikkude salk, eesotsas kehakas pristav.

Ta ajas tulises hoos läbi inimeste samba ümber ratsutava kasakate salga poole.

Jõudnud kohale, jäid linnavahid hetkeks seisma, samuti peatusid kasakad.

Algas vihane kahekõne kasakate ohvitseri ja linnavahtide pristavi vahel. Millest räägiti, oli võimata kuulda, sest rahvahulk lehvitas ja karjus uuesti vahetpidamata:

«Ärge laske meie peale! Ärge laske!»

Korraga kostis pauk. Kust või kes laskis, oli võimata aru saada.

Sellele järgnes teine, kolmas ... Siis nägin ma, kuidas pristav tulises vihas hobuse seljast maha hüppas ja palja mõõgaga rahva hulgas hakkas raiuma.

Plaksatasid kümmekond vintpüssi. Ja enne kui rahvas õieti märkas, mis lahti, oli käimas äge laskmine kasakate ja linnavahtide vahel.

Tõusis kirjeldamatu paanika. Kostsid tuhanded oiged, appihüüded, kisa. Surmahirmus püüdis sõjariistuta rahvas põgeneda lahingukohast eemale majade varju, lüües rüsinal maha, kes nõrgem, joostes kukkunuist üle tuhandeil jalul.

Ma sain rabada kinni ligidal olevast tramvaipostist, hoidsin kahe käega kõigest jõust, sest põgenejate vool tahtis jalgade alla kiskuda, ning kümmekond teist kätt hoidis kinni sellestsamast sambast. Instinktiivselt lasksime pead alla, maale ligemale, püüdes peale kaitset leida kuulide eest.

Laskmise kärin, kisa — ja siis äkki võiduhüüd: hurraa! hurraa! hurraa! Tõstsime pead üles ja nägime:

Uuesti täitus plats tulises hoos rahvast, igaüks karjus mingis võidujoovastuses ja vehkis kätega. Oli kirjeldamatu juubeldamine sajatuhandelises inimmassis.

Ilma et aru oleksin saanud, karjusin isegi kaasa, vehkisin kätega, iga närv põnevil mingist võidujoovastusest.

Ja sealsamas selgus pilt: Nikolai vaksali kõrval, Gontšarnaja tänava suus kees võitluse lõppvaatus: kasakad olid löönud linnavahte, kes võideldes taganesid Gontšarnaja tänavasse.

Korjati platsilt surnuid ja haavatuid. Selgus, et surnute arv ei olnud siiski suur. Küll olid sajad saanud raskeid vigastusi.

Niipea kui rahvas nägi, et kasakad neid toetasid linnavahtide vastu, seega poolehoidu avaldasid demonstrantidele, ei olnud kirjeldamatul juubeldusel enam piiri.

Aga mis seal? Üle rahvahulga oli näha, et Nikolai vaksali trepi kõrval, väravate kohal, tõusevad ja langevad lumelabidad, kepid. Pekstakse kedagi ja inimhulk ümberringi kõmiseb.

Pugesin ligemale, jõudsin viimaks välja Nikolai vaksali seina äärde. Sealsamas tuli seina äärt mööda mulle vastu noor poiss, tööline, endal põial verine ning käes pooleks murdunud mõõk. Kui ma teda küsivalt peatasin, sõnas ta:

«Vaadake, seal ta lamab, raisk, väravate all! Mõõk,

millega ta ennist raius inimesi, murti pooleks... Sain poole endale — mälestuseks...»

Edasi tungides avanes õudne pilt: vaksali sissekäigu värava all lamas elutu tomp, pekstud liikmed, veri ja riided segamini. Sinised pristavipüksid ütlesid, kellega on tegemist. — — —

Vahepeal oli toimunud miiting, kuigi oli juba hämar.

Ilma miitingu lõppu ootamata liikusin Nevskit mööda tagasi. Siin-aga oli kõnelejaid igal pool: treppidel, rõdudel, tänavaraudtee postide otsas. Kajasid marseljees ja tööliste võitluslaulud, üldine ähvardav juubeldus igal pool. Imelikul kombel ei olnud Nevski ülemises otsas enam näha mingit politseisalka.

Miitingult tagasivalguv rahvahulk täitis tungil Nevski.

Kui jõudsin Sadovaja nurgale, ragises linnavalitsuse poolt äkitselt kuuliprits. Ragises ja kajas majadelt vastu: —tra—tra—tra...

Kisa, põgenemine, appihüüded...

Liigsest ärevusest väsinuna pöördusin koju, Gorohhovaja tänavale. Kui hilja õhtul läksime Nevskile vaatama, oli tänav mõlemalt poolt suletud sõdurite ahelaga. Õhtuse laskmise kohta linnavalitsuse kohal selgus, et seal oli üks ohvitser sõdureid käsutanud rahva peale laskma, ja kui sõdurid keeldusid laskmast, oli ohvitser ise asunud kaasas oleva kuulipritsi juurde ja tulistanud kaitsetu rahva sekka.

Oli kümmekond surnut, kellede laibad lamasid alles tänaval.

Öö oli pisut läbilõikav, külm. Sõdurite piketid tegid mõnes kohas soojendamiseks tuld.

Õhus heljus õudne vaikus.

See oli suure võitluse suur algus.

See oli Vene hiiglarevolutsiooni eelõhtu.

VEEBRUARIREVOLUTSIOONI OHVRITE MATUS

Pole näinud ülevamat ega võimsamat rahvahulkade meeleavaldust, kui oli Veebruarirevolutsiooni ohvrite matus 23. märtsil 1917. Vaevalt on näinud suure Neevalinna tänavad nii võimsat liikumist ja säärast meeleolu, mis valdas tookord paarimiljonilist elanikkude hulka Peterburis.

Kesk suurt Marsi väljakut oli kaevatud hiiglaühishaud ja sinna suundusid 23. märtsil sajatuhandelised hulgad asetama maamulda neid oma vendi, kes olid langenud esimeste ohvritena tsaarivalitsuse vastu võideldes.

Seisin Nevski prospektil, Sadovaja nurgal, avaliku raamatukogu hoone juures. Ronisin viimaks ühes teistega maja madalamale karniisile ja võisin sealt näha kogu seda kirjeldamatut suurt liikumist, mis sündis matuseprotsessiooni puhul Nevski ja Sadovaja läbilõikepunktis.

Lippude, muusika ja revolutsiooniliste lauludega tulid saatkonnad kõikidest linnarajoonidest, kandes ees langenud seltsimehi tulipunastes kirstudes. Möödus minust siin sada kaheksakümmend neli punast kirstu, tulles igast kaarest, et suunduda Marsi väljale. Mäletan, et nägin piki Nevskit otsatus rahvamassis tulevat surnukirste pika punase joonena. See pilt oli nii võimas ja meelivaldav, et seda on raske sõnadega edasi anda. Kogu pikk ja lai Nevski prospekt polnud muud kui üksainus otsatu rahvameri, mille keskel liikusid lipud, surnukirstud punase joonena ning kõlasid leinamarss ja töölishulkade revolutsioonilised võitluslaulud. Kestis

see protsessioon keskpäevast hilise õhtuni, ja vist oli juba hoopis pime, kui viimased langenud said oma viimsesse puhkepaika Marsi väljakule maamulda.

Kuni hilise ööni täitsid tänavaid liikuvad rahvamassid muusika ja laulude saatel.

See oli Peterburi proletariaadi unustamatu suurpäev ja minu mällu on ta jäänud mälestusena, mida ei saa unustada.

LENIN

Juunikuu algul 1917. aastal kutsuti Petrogradi kokku esimene tööliste, talupoegade ja soldatite nõukogude kongress.

See oli esimene parlament Venemaal pärast esimest revolutsiooni ja toimus Vassiili saare esimesel liinil kadettide korpuse hoone suures ruumikas saalis.

Enam kui tuhat saadikut tuli sinna kokku kõigist suure Venemaa nurkadest, et otsustada kõigepealt sõja edasipidamise küsimust.

Mul oli kohustus minna sellele kongressile ajakirjanikuna, «Pealinna Teataja» asemikuna.

Ligikorda kolm nädalat kestis too hiiglakongress, rikas suurte, ajalooliste faktide poolest.

Kihas siis see kadetikorpuse vana ruumikas hoone erakordsest elust. Mäletan, et koosolekute saali uksel oli üks kaartide kontrollijaist eestlane, üliõpilane Peets.

Suure saali otsas paiknes kõrge lai poodium. Seal võttis aset kongressi presiidium ja esinesid kõnelejad. Poodiumi ees vasakut kätt olid ajakirjanike lauad, paremal toolid külalistele ja välisesindajaile, keskel stenografistide puldid.

Saali sügavuses vasakut kätt istusid enamlaste saadikud, arvult nii umbes sadakond inimest, nende selja taga esserrid, saali keskjoonel vähemlased ja lõpuks paremal pool tööerakondlased. Kolme viimast parteid kokku esindas ümmarguselt kolmveerand tuhat volimeest. Madal barjäär tagaseinas lahutas delegaate publikust.

Oli kaunis juuniõhtu — soe, lõhnav, puhas. Laisalt

veeretas graniitkaldaisse kätketud Neeva oma terashalle voogusid Soome lahe poole. Pärast aprilli- ja maikuu tuliseid sündmusi valitses linnas juba nädalapäevad ebatavaline vaikus. Kongressisaal moodustas selles vaikuses terava kontrasti. Läbi avatud akende kandus kaugele tuhandest inimhäälest tekitatud ärev mesipuusumin.

Oodati, vaieldi ja arutati, käratseti niisama tühja, — üle kõige hõljumas tihke paberossisuits.

Oodati Ajutise Valitsuse sõja- ja mereministrit Aleksander Kerenskit, kes pidi kongressil avakõnega esinema.

Aeg venis.

Lõpuks ometi... Raiuv samm. Lakksäärikud. Nahktagumikuga kalifeed. Inglise frentš. Inglise kepi. Enesekindel naeratus näol, naeratust kaitsmas terve trobikond samuti ebamäärastes poolsõjaväelistes kostüümides tüüpe, turskeid ja tusaseilmelisi. Kerenski...

«Hurraa! Elagu demokraatia!» kraaksatas keegi paremalt.

«Hurraa...» lookles läbi väheste ridade armetu kaja, kustudes juba hetke pärast.

Sõja- ja mereminister noogutas meelitatult.

Kongress avati.

Jälle demonstratiivselt mürtsuv samm. Laksatades lendas kepi kõnepuldile. «Kodanikud delegaadid! Vaba Venemaa nõukogude esindajad!...»

Kord kriiskavalt karjudes, sealsamas taas kähinal sosistades, lakkamatute teatraalsete žestidega püüdis Kerenski istungil meeleolu luua. Feldmarssal French ja kindral Nivelle, Briti ja Prantsuse sõjajõudude juhatajad, nõudsid parajasti visalt Vene armeede ofensiivile asumist Saksa rindel. Kerenski kaudu otsustas Ajutine Valitsus selleks kongressilt volitused hankida. Näiliselt vaid «suurte relvavendade nimel» pani eks-advokaat viimseni mängu oma oraatorlikud oskused; tema innukus saab aga veelgi mõistetavamaks, kui märkida, et «vabaduspealetungi» kaardile asetas vene kodanlus kõik lootused revolutsiooni likvideerimiseks...

Minu kõrval istuv liberaalse inglise ajalehe «Manchester Guardian» reibas korrespondent härra Philipp Prince vaatas üksisilmi hüplevat, vehklevat, higist ning

sassisjuukselist Kerenskit ja lausus siis minu poole pöördudes: «Härra Kerenski esinemistest tundub mulle ikka, et ta upitab end vähemalt uueks Napoleoniks, ei küüni aga kaugemale Vale-Dimitri vanast väljaandest...»

Aeg-ajalt puhkesid saalis elavad vahelehüüded, vilistati, trambiti. Juhataja helistas kella. Sõja- ja mereminister asetas käe südamele, pööritas silmi ning jätkas otse kuulipritsi väsimatusega. Ainult veidi muudetud seoses kordusid pidevalt üha ähmasemaks muutuvad mõisted «isamaa», «vabaduse aade», «demokraatia vaim», «revolutsiooni idee»...

Hakkasin tähelepanelikumalt saadikuid silmitsema.

Minust neli-viis sammu eemal istus enamlaste pinkidel esimeses reas, otse nurga pealt esimesena Lenin. Ta kandis lihtsat, harilikku töölise ülikonda, kaelas pehmet hallist riidest kraed mustpunase kaelasidemega.

Tal oli kõrge, peaaegu nurgeline laup, veidi pilukil elavad silmad, kulmud meeldivas joones, pehmelt sirged sissepoole, värvilt mustjad, peaaegu mustad. Ta kandis moka- ja lõuahabet, mis ilusa vormina kattis ta suud ja lõuga ning mille tõttu ta sarnanes tüüpilise vene õpetlasega; kasvult oli ta pisut alla keskmise.

Lenin istus rahulikult, vahetevahel blokilehele märkusi tehes. Ainult paaril korral hüüdis ta Kerenski kõnele teravalt vahele. Kui aga viimane sellest lausa marru sattus, enamlasi sõimama ning nende pinkide poole rusikat näitama hakkas, tõusis Lenin, väliselt endiselt rahulik, koos oma partei teiste delegaatidega ja andis talle lausa vasarahoobina mõjuva vastulöögi.

«Sõna on Leninil,» teatas istungi juhataja.

Saal jäi korraga vaikseks. Energiliselt tõusis Vladimir Iljitš kohalt ja sammus ajakirjanike laudade vahelt läbi tribüünile.

Puhkes tugev aplaus, mis, nagu ma tähele panin, ei piirdunud kaugeltki ainult enamlaste esindajatega, plaksutajaid oli ka vähemlaste ja esserride hulgas.

Rahulikult algas Lenin kõnet, mis aeglaselt paisus. Veenvalt paljastas ta sõja imperialistlikku iseloomu, tõestas enamlaste joone õigsust, öeldes, et ainult nõukogude võim suudab anda töölistele leiba, talupoega-

dele maad, saavutada rahu ja päästa riik laostumisest. Oma loogilise põhjendatusega olid tema sõnad lausa rabavad. Süngelt, läbitungivalt kajas võimas hääl üle hiiglasaali, kus seekord polnud kuulda ajastule nii tavalisi vahelehüüdeid.

Siis helistas juhataja:

«Lenini kõne aeg, pool tundi, on läbi! Kas soovitakse talle lisaaega anda?»

«Kindlasti! Muidugi!» hüüti saalist...

Lenin rüüpas klaasist vett ja jätkas — raudse loogikaga enamlaste eesmärke selgitades, hävitava kriitikaga vähemlaste, esserride ja tööerakonna tegevust hukka mõistes. Otsekui öeldu mõju süvendamiseks kõndis ta vahetevahel poodiumil edasi-tagasi...

Kuulsin kõnemeest, kes ületas kõik mu kujutlused kõnemehest kui niisugusest, nägin ja tundsin inimest, kelle suhtes tõepoolest kehtisid suure vene kirjaniku Maksim Gorki sõnad: «Inimene, see kõlab uhkelt!»

Lenini lõpetades oli ka härra Prince mu kõrval ilmselt erutatud. Kahvatu, pliiats tukslevate sõrmede vahel, sosistas ta kuuldavalt: «Fenomenaalne... fenomenaalne!», siis aga kirjutas suurte hoogsate tähtedega põiki üle puhta paberipoogna: «Lenin!»

SKANDAALNE POEETIDE ÕHTU

Kevadtalvel 1917 oli Peterburis tekkinud uus pahempoolne nooremate poeetide omavaheline rühmitis, mis kandis kõlavat nime «Severnaja Studija».

Selle «Studija» omavahelistest istungitest oli kutsutud osa võtma ka rida pahempoolseid nooremaid kunstnikke, ultramodernse kooli pooldajaid. Ühine rühmitis pidi moodustama löögirühma, revolutsioonilise grupi, mille ülesandeks oli astuda võitlusse uue poeesia ja uue kunsti eest.

Olin ka saanud kutse osa võtta «Severnaja Studija» tegevusest. Kuid kahjuks ei kestnud «Studija» iga tookord kaua, vähemalt 1917. a. kevadel ei suutnud ta suuremat ära teha.

Märtsi lõpul 1917 kavatses «Studija» toime panna noorte poeetide esinemisõhtu.

Nõusoleku esinemiseks olid andnud Rjurik Ivnev, Sergei Jessenin, Anatoli Marienhof, Anna Ahmatova ja rida teisi, kellede nimesid enam ei mäleta.

Kuna «Studija» meestel kellelgi ei olnud raha mõne korraliku saali üürimiseks, siis katsuti leida ruumi mõnes koolis.

Leiduski üks kooli saal, nimelt Vassiili saarel, teisel liinil, ühes era-naisgümnaasiumis.

Saal anti päris maksuta, isegi valgustusraha lubati ära jätta. Ainukeseks tingimuseks oli, et kooliõpilased pääseksid poeetide õhtule maksuta.

Läksime õhtule koos ühe eesti naisüliõpilasega.

Mina ja üks vene kamraad olime määratud korrapidajaiks.

Juba tükk aega enne algust oli pikk, koridoritaoline koolisaalike murruna täis kooliõpilasi, peaasjalikult sellesama kooli kasvandikke, kaasas sõjaväelased junkrud, ohvitserid. Muud publikut tuli väga visalt, igatahes mitte üle 20—30 inimese.

Viivitasime algusega, oodates uusi kuulajaid. Selles ootamises said plikad ja nende kavalerid väga kannatamatuks. Müra ja jalgade trampimisega nõuti «õhtu» algamist.

Saali tagaotsas oli väike poodium. Sinna olime asetanud laua ja tooli — poeetidele.

Müra kestis, polnud midagi parata, tuli alata.

«Õhtu» avas Marienhof ja väga ebaharilikult. Ta hüppas poodiumile, istus laua peale ja teatas väga kodusel toonil ning naeratades, et «õhtu» hakkab peale ja esimesena loeb tema oma värsse.

Juba Marienhofi iseäralik poos laua serval, tema kummaline pigimust kristusehabe ja miimika ajasid terve plikakarja lõbusalt naerma. Ja kui poeet hakkas lugema oma kummalisi värsse, selle juures tarvitades jällegi ebaharilikku intonatsiooni, muutus naer ja kilkamine rõkkavaks.

Püüdsime «publikut» vaigistada, kuid see ei aidanud; samuti katsusid kuulajate hulgast mõned tõsisemad poeetide kuulajad plikasid ja nende kavalere rahule manitseda, kuid kõik oli asjata.

Naerulagina saatel lõpetas Marienhof oma numbri, millest küll peaaegu midagi aru ei saanud — plikade itsitamise tõttu.

Ka teisel poeedil ei olnud paremat õnne ning kolmandal ka mitte. Publiku seast kostsid ähvardavad protestisõnad. Protesteerisid peaasjalikult need, kes olid tulnud maksuliste piletitega. Nõuti ägedalt rahu, ja kui seda keegi tähele ei pannud, kostsid hüüded: «See on ju skandaal! «Õhtu» lõpetada! Palume piletiraha tagasi maksta!»

Et kuidagi lahendada võimatut seisukorda, tegime vaheaja, lootes vaheaja kestel nõu pidada asja kohta. Lühikese arupidamise järel jõudsime otsusele, et pole mingit lootust rahu jalale saada, sest plikad ja nende

kavalerid olid nähtavasti just selleks tulnud, et poeete välja naerda ja narrida.

Maksulistele kuulajatele raha tagasi anda? Ka see ei tahtnud hästi meeldida, sest oli olnud mõnesuguseid vähemaid kulusid ja raha ei olnud kellelgi.

Otsustasime siis nii: jätame kogu selle käratseva hulga sinna, kus ta on, — saali, aga need, kes tõsiselt tahavad kuulata poeete, palume tulla ühte klassituppa; kes aga kategooriliselt raha tagasi nõuavad — need rahuldada.

Vaheaja järel teatas Marienhof sellest korraldusest publikule, millele järgnes üldine naer ja huikamine. Plikadel oli nähtavasti hea meel, et kord lahti saavad poeetidest, sest plikad olid kavatsenud peale jandi veel hoopis midagi muud.

Poolhämaras klassitoas, kus poeedid pidid esinema, oli muist pinkisid laotud üksteise otsa, nähtavasti teiste ruumide tühjendamisel, lae all põles üsna väike elektripirn. Üldse valitses ruumis koristamatus ja kaos.

Sinna segipillutud pinkidest täidetud kooliklassi kogunes kümmekond kuulajat, muidugi need, kes olid piletite eest raha maksnud.

«Õhtu» teine osa algas. Luges Ivnev.

Veel enne, kui poeet oma ettekande sai lõpetada, hakkas kõrval saalis klõbisema klaver. Peagi pääses seal lahti mürtsuv tants, sest plikad võisid nähtavasti omas koolis teha, mis tahtsid, ning selleks oligi neil kaasa toodud rohkesti kavalere.

Teisena esines Sergei Jessenin. Ta asus pingivirna otsa, ise tõsine ja kahvatu. Ta noor, peaaegu naiselik nägu paistis poolhämaras ruumis veel noorem, lapselikum. Tasase laulva tooniga luges ta oma luuletusi, sisult samuti õrnu ja südamlikke nagu ta laulev lugemine.

Aga kõrvalruumis taoti kõigest jõust klaverit ning sõjaväelaste rasked saapakontsad müdistasid selle taktis kaasa. — — —

See skandaalne õhtu jäigi «Severnaja Studijale» vist viimaseks, vähemalt ei puutunud ma hiljem kokku «Studija» meestega ega olnud ka enam midagi kuulda «Studija» tegevusest.

LAHKUMINE

On möödunud kaheksateistkümmend aastat sellest, mil lahkusin Neevalinnast — punasest Petrogradist, punasest, tulipunasest.

Oli ilus juunipäev, lokkas rohi skvääridel, haljendasid puud parkides ja bulvaritel ja sumbne siniõhk hõljus üle Neeva, mässides oma pehmesse loori majesteetliku linna hiiglamajade massi. Kõik näis nii, nagu seal on ikka kaunil kevadsuvel, kuid ometi siiski kõik hoopis teisiti: miljonid inimesed mõtlesid hommikust õhtuni ainult ühtainust mõtet, mõtlesid iga oma närviga ühte ning sedasama: tükk leiba! Aga sealsamas kõikjal, kõikjal veripunased lipud ja põiki üle tänavate hiiglaplakatid, milledel tulikirjal lugeda sõnad: Kõigi maade proletaarlased, ühinege! Elagu revolutsioon! Elagu Nõukogude valitsus! — Võitlus leiva pärast tähendas revolutsiooni kaitsmist . . .

Tulin Balti vaksali, käes väike sumadan — kogu varandus —, lahkusin Jamburgi sõitval rongil, meeltes ikka veel üksainus sõna: tükk leiba!

Veeres rong läbi haljendavate väljade, kus talumees kündis ja külvas, läbi valgetüveliste kasesalude, kus lõhnas värskusest.

Jäi selja taha kaunis Neevalinn oma siniloorisse mässunud majademassiga, kiiresti voolava Neevaga, unelevate saartega ja valgete kevadsuve-öödega, millede romantilist kaunidust tuntakse vaevalt kuskil mujal.

Jäi selja taha linn, see «põhjamaa pärl», paarimiljonilise nälgiva inimhulgaga, veripunaste lippudega ja hiiglaplakatitega, milledel tulikirjal lugeda: Elagu revolutsioon!

Jäi selja taha — sinna kaunisse Neevalinna — tükk enesegi minevikku oma väikeste rõõmude ja suurte muredega, oma ülemeelikustega ja raskete kannatustega. On möödunud ajad, on jäänud sellest vaid mälestused, mis aja kaugenedes võtavad järjest kaunimaid, õrnemaid värve, püsides mõttes kui unelmad.

Mälestused!

Ela hästi, Leningrad, sa punane Põhjamaa pärl, kes tõstsid esimesena revolutsiooni võitluslipu!

Kas tegin ma hästi, et lahkusin sinust?!

Ei, ei! Su majesteetlik kaunidus, su vägev elurütm, su võitluslaulud, nad kutsusid mind tagasi.

Kuid siiski — kõik läks hoopis teisiti.

Ela hästi, ela hästi, punane Leningrad!

Veel sageli kannavad mind sinna tagasi unenäod — sinna, mu kaunimale noorusmaale.

2

VESTEID

KUNSTISÕBER

Ants oli harilik kodanik, üks neistsinastest, kes saanud korraliku hariduse, leidnud keskpärase koha keskmise sissetulekuga. Ta oli töökas noormees, püüdlik ja ajaga sammu pidav.

Kui ta oli paar-kolm aastat ametis olnud ning kokkuhoidliku eluga isegi väikese summakese teenitud palgast igaks juhtumiseks üle jätnud, leidis ta ühel päeval, et oleks juba nagu aeg ringi vaadata ka mujal, väljaspool oma erialalist tööd. Ta teadis, et üks haritud ja korralik kodanik peab kaasa elama oma rahva kultuurilistele üritustele ja neid oma osavõtuga toetama.

Kõigepealt leidis Ants, et tuleb hakata lugema kirjandust. Ta ostis järjekindlalt iga kuu kahekümne esimesel päeval teatava summa eest uuemat kirjandust. Luges vabal ajal ja mõtles loetud teoste sisu üle järele. Oh, see oli suurepärane nauding, kui ta mõnest teosest leidis mõne päris ehtsa tüübi, milliseid ta eluski oli tähele pannud.

Varsti oskas ta häid raamatuid eraldada kehvematest, häid kirjanikke keskpärastest, tal tekkisid oma lemmikkirjanikud, kelle uudisteoseid ta alati kõigepealt ostis. Kirjanikud, kelle teosed talle meeldisid, kujunesid ta ettekujutuses mingiteks väga tarkadeks, harituteks ja õilsahingelisteks inimesteks, kes seisavad kõrgemal kui kõik teised surelikud. Ta mõtles mõnikord, et oleks väga huvitav ja austav, kui tal oleks võimalik juttu vesta mõne oma lemmikkirjanikuga. Aga ta ei tundnud ühtki oma lemmikkirjanikku isiklikult ja polnud tal ka kunagi juhust kirjanikkude tutvuskonda sattuda.

Nii elasid Antsu lemmikkirjanikud temast kuskil kaugel ja kõrgel nagu jumalad kunagi, ning ta leidis koguni, et nii peabki see olema. Pealegi oli ta kuskilt lugenud, et pole tähtis kirjaniku eraelu ja maine olemine, vaid tähtis on see, mis suudab ta ilusat ja kõrget luua. Sest — jumal, kui ta kõnnib alla inimeste hulka, saab nende sarnaseks, polegi enam jumal.

Nii arutles ja mõtles Ants.

Pärast tohutu hulga raamatute lugemist leidis ta, et tuleb hakata ka teatris käima, nagu üks korralik ja haritud kodanik kunagi. Mõtles, et tuleb peale hakata tõsise asjaga, ja esimesel juhul, kui teatris tuli ettekandele draama, kõndis ta teatrisse. Tüki autor oli tema lemmikkirjanik ja ta rõõmustas juba ette, et olemine teatris kujuneb mõnusaks naudinguks.

Nii oligi. Tuntud kirjaniku draama vaatamine pakkus Antsule suuri elamusi ja sügavaid tundeid. Kõik oli näitelaval elulähedane ja tõetruu, isegi lavapildid olid säärased, et Ants vahetevahel koguni unustas, et need olid maalitud pildid, kunstliku valgusega elustatud.

Järgmistel päevadel elasid nähtud draama tüübid Antsu mõtetes edasi.

«Peab olema andekas näitleja, kes nii hästi oma osa ette kannab, et see kaua ei unune, võludes su meeli ja mõtteid ikka ja ikka,» filosofeeris Ants.

Järgmisel teatriõhtul oli ta jälle teatris ning nii edasi nädalas oma paar korda. Üsna lühikese aja jooksul oli Antsust saanud suur teatrisõber, kes iga uut tükki kord või paar vaatamas käis. Talle tekkisid näitlejate hulgast oma lemmikud, kellesse ta harjus suure usaldusega suhtuma, kelle mäng ühel või teisel kujul temasse jättis unustamatuid muljeid, olgu draamas, komöödias, ooperis või operetis. Oma heameeleks leidis Ants, et tema lemmikud meeldisid üldiselt teistelegi. Nagu aja jooksul selgus, olidki Antsu poolt jumaldatud näitlejad kõige silmapaistvamad jõud ja paljud neist juba kuulsad nimed.

Peale lemmikkirjanikkude jumaldas nüüd Ants ka näitlejaid. Tõsi, ta ei tundnud ühtki näitlejat isiklikult ega olnud tal juhust nendega tutvuneda. Aga talle oli küllalt sellest, et nägi neid laval. «Pole hea jumalaid

inimeste sekka kiskuda,» arutles Ants siingi. «Polegi mul tarvis teada, kuidas on see või teine näitleja oma eraelus. Eks ole nendelgi, nagu inimestel kunagi, oma inimlised vead ja puudused, mis igapäevane elu neile külge poogib. Mis asja on minul sellega! Mind võlub peamiselt nende kunst laval, kõik muu ei puutu minusse.» . . .

Ants ei armastanud lugeda ajalehti. Kunagi, vist juba koolipoisipõlves, oli tema kui tõsine poiss jõudnud otsusele, et ajalehes valetatakse kohutavalt palju. Seepärast oli ta peaaegu täiesti loobunud lehtede lugemisest või siis luges kiires korras ainult tähtsamaid päevauudiseid.

Nüüd, saanud teatrisõbraks, hakkas ta jälle rohkem jälgima ajalehtede kirjutisi, luges peaasjalikult neid artikleid, mis puutusid kirjandusse ja kunstisse. Pärast üht mõnusat draamanaudingut, kus tema lemmiknäitlejad olid olnud iseäranis hoos, luges ta teisel päeval oma hämmastuseks ajalehe joone alt arvustust, kus keegi, kelle nime ta ennemgi oli ajaleheartiklite all näinud, tolle teatrietenduse tegi põhjani maha. Ettekanne olnud igav ja elutu, need ja need näitlejad polevat kirjanikku osanud tõlgitseda, kujud olnud enamikus eluvõõrad. Ainus väljapaistev anne olnud väike plika, kes mänginud teises ja kolmandas vaatuses.

Ants luges seda arvustust veel ja veel kord ega tahtnud uskuda oma silmi. Peaosade etendajad pole kunagi olnud paremas vormis kui seekord, ja nüüd niisugune jutt! Ja too plika! Pagan võtku, mitte ei mäleta, kas säärast plikat seal üldse oli!

Ühel päeval tegi Antsu kaasametnik büroos juttu eelmisest teatrietendusest. Oli temagi teatris olnud ja pahandas temagi lausa ülekohtuse arvustuse üle.

«Pole siin midagi arusaamatut,» põristas kolmas ametnik, «kõik on arusaadav, kui asja lähemalt vaadata. See isik on samadest näitlejatest varemalt kirjutanud lausa ülistavalt. Nüüd aga on tuuled teisale pöördunud, need näitlejad ei kummarda enam toda arvustajat kui jumalat. Ja oled sa läinud arvustajaga vastamisi, siis mängi nii hästi kui tahes, ikka ei kõlba su mäng kuhugi. Ja tead, too plika, keda härra arvus-

taja tulevaseks teatritäheks reklameerib, pole ju keegi muu kui arvustaja isiklik lemmik.»

«Pagan võtku,» pahandas Ants ega lugenud enam ajalehtede teatriarvustusi. Ja hiljem arutles ta endamisi sageli:

«Pole kellelgi õigust otsustada näitleja võimete üle oma isikliku antipaatia või sümpaatia mõjul. Publikule peab jääma otsene, rippumatu võimalus nautida kunstniku loomingut.»

Et meil aga selle õilsa põhimõtte ellurakendamisest k õ i k j a l väga kaugel seistakse, sai Antsule selgeks, kui ta tagantjärele ajalehtedest kirjandusearvustusi luges.

1937

KAVAL PAPP

(Vana kutsari jutustus)

Kui olin noormees, teenisin kutsarina Võrumaal, Põlva papi ehk pastori juures. Oli kange mees too papp. Palus kirikus jumalat nii, et naised aina nutsid, kuid kodus, eraelus, oli hoopis teistsugune, tülitses teenijatega, sõimas aednikku ja moonamehi, kui mõni ei olnud küllalt hoolas käske täitma. Sain minagi mõnikord päris tühja asja eest säärast noomituskõnet kuulda, et hoia kõrvad kinni.

Elas papp kui härra kunagi. Tal oli papiameti tasuks suur mõis pidada, mis tõi aastas sisse tuhandeid rublasid, peale selle kümmekond kirikuvalla renditalu, mis andsid papile jällegi mitusada rubla renti. Aga kõige tulusamaks rahaallikaks oli papile kirikukõrts, kust kõrtsimees maksis rendina igal aastal üsna suure summa papi taskusse. Tol ajal oli nii, et iga kiriku juures oli ka kõrts ning rahva vanasõnagi ütles: «Kus kirik, seal kõrts!»

Põlva kiriku läheduses oli suuri külasid ning kirikukõrts kubises alati ümbruskonna inimestest, sest kõrtsimees korraldas oma sissetulekute suurendamiseks ja rahva ligimeelitamiseks kõrtsi juures sagedasti tantsuõhtuid, kus mängisid küla pillimehed ja andsid mõnikord etendusi mõned linnastki tulnud tembutegijad. Mõnikord ilmus sinna ka rändav karutantsitaja oma karuga, torupillimees kaasas. Säärastel juhtudel õitses kõrtsimehe äri suurepäraselt. Papp aga tõstis järk-järgult kõrtsi renti. Mõne aastaga oli kirikukõrtsi rent nii

kõrgele kruvitud, et keegi ei tahtnud kõrtsi enam rendile võtta, sest kõrtsimeestel oli raske omaga välja tulla. Kõrge rendi tõttu olid kirikukõrtsipidajad sunnitud õlle- ja napsihinda tõstma, ja selle tagajärjel kahanes kõrtsi külastajate arv.

Samal ajal, kui Põlva kirikukõrts pooltühjana seisis, oli lähem naaberkõrts Visse külas rahvast tulvil. Visse kõrts asus Põlvast poolteist kilomeetrit eemal, seega samuti kiriku külje all ja oli rahvale kättesaadav. Kõrts aga kuulus Vene kroonule ja kõrtsi rent oli seal odavam, mille tõttu kõrtsimees võis ka õlut ja napsi müüa odavamini kui Põlva kõrtsis.

Eriliseks tõmbenumbriks Visse kõrtsis oli alaline kaardimäng, kus ümbruskonna vanad ja noored ööd läbi raha peale kaarte lõid ja sealjuures kõvasti jõid. Lühidalt: Visse kõrtsimehe äri õitses hästi, kuna aga Põlva kõrtsimees kuidagi rendiraha kokku ei saanud.

Kord, kui papp läks kõrtsimehelt võlguolevat rendiraha norima, kurtis kõrtsimees: «Pole mul teile raha kuskilt võtta. Rent on kõrge ja näe, kõrts on rahvast tühi. Kõik käivad Visse kõrtsis. Seal rent odavam ja viin ka. Pealegi lubatakse seal rahval kaarte mängida, kuna teie ütlete aga kirikukantslist, et kaardimäng on kuradist, mispärast ma ei saa lubada siin rahval kaarte mängida . . .»

«Muidugi on kaardimäng kuradist ja küllap kurat Visse kõrtsimehe kord elusalt põrgu veab . . .,» pahandas papp ja kõndis uksest välja.

Mis teha? Kõrtsi renti alandada papp ei raatsinud. Aga kui tark ja kaval mees kunagi, mõtles ta välja viguri, kuidas rahvast kirikukõrtsi tagasi meelitada. Pidin minagi teda sealjuures aitama. Sündis see järgmiselt:

Lähemal pühapäeval noomis papp kirikus oma jutluses kaardimängijaid ja ütles, et see patutöö olevat kõige suurem Visse kõrtsis, kus muud ei tehtavat, kui mängitavat ööd ja päevad raha peale kaarte. Kaardimängijaid ootavat pärast surma põrgutuli. Aga olevat võimalik, et kurat ise ilmub mõnikord kõrtsi kaardimängijate sekka ja viib nad sealt elusalt põrgusse . . .

Ka järgmisel pühapäeval kõneles papp kirikus sama juttu, hirmutades kaardimängijaid kuradi ja põrgulõkega.

Papi kurjustamine ei avaldanud aga Visse kõrtsi külastajatele mingit mõju. Kaardimäng ja joomine kestis seal ikka edasi ja Põlva kõrts seisis endiselt tühi.

Ühel päeval kutsus papp mind enda juurde kabinetti. Sulges uksed ja ütles:

«Armas Kaarel! Sina oled mulle ustav ja truu sulane. Mina tahan sulle kõnelda ühest asjast, kus sa mind võid aidata. Kui see asi meil korda läheb, siis panen sulle palka juurde. See töö, mis sina minu kasuks teha võid, ei ole raske. Enne kui ma sulle sellest kõnelen, pead sa mulle andma pühaliku tõotuse, et sa midagi välja ei lobise, muidu ei ole meie tööst mingit kasu.»

Mind üllatas papi jutt väga ja ma vastasin:

«Jah, pastorihärra! Olen teile igati abiks. Ütelge ainult, mis mul tuleb teha!»

Nüüd sai papp üsna südamlikuks ja sõbralikuks ning kõneles tasasel häälel:

«Tead, Kaarel. Minul on selle kõrtsimehega häda. Rent on tal võlgu, ja kui küsima lähen, siis ütleb, et kust ma maksan, näe, kõrts tühi, kõik rahvas käib Visse kõrtsis! Tal on õigus, armas Kaarel, sest kust sa ikka raha võtad, kui rahvas on läinud teise kõrtsi. Mina olen mõtelnud, et tarvis oleks teha üks nali, mis rahva Visse kõrtsist eemale hirmutab. Sa tead, armas Kaarel, et need Visse kaardimängijad ja joodikud ei karda vist kedagi muud kui elusat kuradit ennast. Sa oled ju kuulnud neid vanu rahvajutte, kuidas kaardimängijad ja prassijad kõrtsis mõnikord öösel kuradit nägevat, kes kui võõras teekäija kõrtsi tulevat ja kaasa mängima hakkavat, kust järsku kaduvat ja mõne mängija kaasa viivat. Mina olen mõtelnud, et tuleb sellele Visse kõrtsirahvale kuradit teha, nii et nad sinna enam jalga ei pista.»

«Aga kuidas?» imestasin põnevuses.

Seepeale tõmbas papp kapi ukse lahti ja tõi kapist välja suure musta habeme ja pikkade vurrudega maski ning sama värvi juukseparuka, kust paistsid välja lühikesed teravad sarvenutid.

Näitas neid asju mulle ja hakkas pikalt ning laialt seletama, kuidas nende abil võib inimesi vanapaganaks muuta. Tõmbaski paruka mulle pähe, seadis habeme ette ja käskis mul pisut kaugemale minna. Vahtis mind eemalt ja kukkus suure häälega naerma:

«Oh, oh, oh! Vanapagan mis vanapagan. Saba ainult veel puudub!»

Siis seletas papp mulle oma plaani üksikasjaliselt: Ühel kesköösl ilmume Visse kõrtsi, mina kui kõrtsi külaline enne ja tema kui vanapagan hiljem. Mina norin teistega tüli ja vannun kurja, tema mängib vanapaganat.

See plaan oli väga naljakas ja mina avaldasin kartust, et viimati tunnevad kõrtsilised pastorihärra ära ja annavad peksa. Papp kinnitas, et seda pole karta, kui me oma osa hästi mängime; kõrtsilised on niikuinii purjus ja lambivalgus hämar. Keegi ei taipa niisuguse nähtuse puhul enam midagi mõtelda ega uurida ...

Mõni päev hiljem levis ümberkaudu kohutav jutt: Visse kõrtsis on nähtud vanapaganat. Neljapäeva kesköösl ilmunud kõrtsi keegi võõras musta habemega mees, toredasti riides, kõrge torukübar peas. Tellinud kõrtsimehelt viina ja õlut, söönud ning joonud. Kõrtsi tagatoas istunud parajasti hulk külamehi koos kaarte löömas. Ka Põlva pastori kutsar olnud seekord seal, võtnud kõvasti viina ja norinud teistega tüli. Äkki ilmunud kaardimängijate juurde ka too tundmatu võõras, kes seni istunud üksinda kõrvaltoas, ja küsinud: «Sõbrad, kas lubate minul ka kaasa mängida?» Istunudki ilma pikema jututa laua äärde. Pannud käputäie raha lauale ja küsinud endale ka kaarte kaasamängimiseks. Purjus mehed aina rõõmustanud, et säärane suur härra oma suurte rahadega kaasa hakkab mängima. Läinud kaardimäng suure hooga lahti. Meeste imestuseks võõras aga aina võitnud. Pastori kutsar, vaene, kaotanud kõige rohkem. Sellest poiss vihastanud ja norinud võõraga tüli. Selle peale tõusnud võõras püsti, võtnud oma imelise torukübara peast ja ütelnud rahulikult: «Vennad, mis me tülitseme. Olete ju kõik minu vanad head sõbrad, kes siin mind iga päev meelde tuletate ...»

Nüüd vaadanud kõik imestades võõra otsa ja näinud koledas kohkumises, et võõral paistavad juustest sarved. Kabuhirmus karanud mehed püsti ja hakanud uksest välja trügima. Kõige suuremat hirmu tundnud pastori kutsar, kes ärevuses laual põleva lambi ümber lükanud. Hädaldamist ja kisa olnud kogu kõrts täis. Igaüks püüdnud kiiresti põgeneda. Mõni mees olevat ilma mütsita kodu poole jooksnud ...

Käis see kohutav sõnum suust suhu, talust tallu, külast külla, ulatudes üle kogu kihelkonna ja veel kaugemalegi. Kuna kõik tookordsed kõrtsisolijad kinnitasid ühte ja sedasama, siis ei kahelnud keegi, et see oli tõsi. Mäletan, et veel kaua pärast seda pidin ikka ja ikka nii tuttavatele kui võõrastele küsijatele seletama, et kogu see lugu oli nii, nagu räägitakse, nägin ise oma silmaga ...

Tollest koledast ööst saadik jäi Visse kõrts tühjaks, keegi ei julgenud enam õhtul hiljaks kõrtsi jääda.

Põlva kirikukõrtsis aga tekkis jälle uus elu. Rahva ja külastajate arv aina kasvas. Ümbruskonna napsivennad ütlesid: «Ei me enam jalga Visse kõrtsi vii. Seal käib kurat joomas. Põlva kõrtsi ta aga ei tule, siin kirik ligidal ja pastor ka püha mees ...»

Maksis Põlva kõrtsimees jälle pastorile ausalt kõrget renti ja minagi sain pastorihärralt tervelt kümme rubla palka juurde.

Jutt Visse kõrtsi vanapaganast elab Põlva ümbruses rahva keskel veel praegu, kus ma olen juba vana mees. Võin sellest jutustada nüüd, kes see vanapagan õieti oli, sest vana praost, kellega me tookord vanapaganat tegime, puhkab juba ammu Põlva surnuaial suure marmorist risti all, ja minulgi on oma seitsekümmend aastat juba turjal.

1941

3

KUNST JA HINNANG

SÜGISESTELT KUNSTI-NÄITUSTELT

I

On käimas Peetrilinna kunstinäituste sügisene hooaeg.

Avatud on praegu neli näitust: «Mir Iskusstva» (Мир Искусства — Kunsti Ilm) Marsi välja ääres, vana kunstiakadeemia õpilaste tööde näitus akadeemia ruumides, poola kunstniku K. Stabrovski tööde näitus Morskaja uulitsal nr. 38 ja «Kümnes sügisene piltide näitus» Voznessenski prospektil nr. 18.

Algas kunstinäituste sügisene hooaeg septembrikuu viimasel poolel, nagu harilikult.

Esimesena tulid ka tänavu Peetrilinna Kunstnikkude Ühisuse (Товарищество петроградских художников) kunstihärrad oma väärtuseta kaubaga.

See näitus oli mineval kuul avatud Morskaja uul. nr. 38. Usun, et vahest nii mõnedki «Pealinna Teataja» lugejad seal käisid, ja sellepärast sellest näitusest paar sõna. Sest ei ole lusti sellest turukaubast pikalt kõnelda, millega nimetatud kunstnikkude ühisuse auväärt liikmed igal sügisel — mõnikord ka veel kevadel — varakult platsi ilmuvad.

Kunstnikkude Ühisuse pea-edustajad on niisugused «kuulsad» isandad, nagu vana Julius Klever oma poegade ja tütardega, Hansenid, Beckerid, Thembergid, Devjatkinid jne., kellede töödes vahest küll kõike muud leidub, aga mitte kunsti. Orjameelne looduse kopeerimine, mille juures mõni, nagu näit. Schulze, odavat efekti tarvitab, on omane sellele kunstnikkude rüh-

male. Need ideed ja mõisted, mis olesklesid kunstis XIX aastasaja keskel, kus kunstitööd loodusele punktipealses järeletegemises nähti, ilma et kunstnik selle töö juures oma tundeid ja mõisteid arvesse tohtis võtta, on tänapäevani omaks jäänud Peetrilinna Kunstnikkude Ühisuse esindajatele. Ka sellel näitusel näitasid nad oma lillekimbukesi, kastruleid, kalavõrkusid ja lõuendile lakutud portreesid, milledega iga uus päevapilt julgesti võib võistelda. Keegi näitusel käija tähendas väga trehvavalt, et need «kunstnikkude» *chef-d'oeuvre*'id [1] kõige paremini oma otstarvet mõne algkooli seintel täidaksid kui pildid... näitlikuks õpetamiseks (картиночки для наглядного обучения)!

Leidsin sellelt näituselt ka ühe eesti nime — G. Hirv. Oh ei, selle härra hoolikalt väljalakutud *nature morte*'e [2] — armsaid lillekesi ilusates vaasikestes — olin ennemgi mitmel vaateaknal turukaubana näinud. Tema tööd siin näitusel olid samasugused ning sellepärast ei tarvitse küll kellelgi karta, et ta eesti nimele kuidagi au teeks.

Aga oma teatav toetajate kogu näib neil hoolikatel käsitöölistel siiski olevat: lugesin ühest lehest, et Kunstnikkude Ühisuse näitusel umbes 12 000 rubla eest töid ära müüdud!

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Teine kunstinäitus mineval kuul oli l ä t i kunstnikkude poolt, Marsi välja ääres, Dobõtšina ruumides.

Mis oleks läti kunstnikkudest ütelda?

Nende ridade kirjutajale ei pakkunud nad palju uut: välja olid pandud tööd, mis juba varemalt mitmel korral esinenud Riia ja Peetrilinna kunstinäitustel. Ühed ja needsamad tuttavad nimed: V. Purvit, R. Tillberg, J. Rozental, R. Zarin, B. Dzenis.

Need ongi läti kunstnikkude pere tähtsamad esindajad. Seekordsel näitusel oli töid veel J. Matvei, J. Grosvaldi ja K. Ubani poolt, — nendest kaks viimast kunstnikku alles noored, kuid anderikkad otsijad.

Läti maalikunst on alles noor, läti maalikunstnikud

[1] Loe: *šedöövrid* — meistriteosed. — *Toim.*
[2] Loe: *natüürmorte*. — *Toim.*

on oma hariduse saanud vene koolis ja sellepärast ei ole seal palju omapärasust veel märgata.

Vilhelm Purvit — tuttav kui anderikas maastikumaalija — esines seekordsel näitusel ainult kahe-kolme väikese etüüdiga. Tema tööd — need on suurepärased värvide sümfooniad, maalimisviis läbi ja läbi impressionistlik. Tõmmates peaaegu puhtaid, segamata toonisid lappidena üksteise kõrvale, mille juures domineerivaks põhitooniks on õrn-hall — see on karakteerne kõigi Purviti tööde kohta. On kahju, et see osav värvide tundja ainult impressionismis oma sihti näeb, kinni pigistades silmi selle tõsiasja ees, et impressionism kui ajutine kunstimõiste, mida lõid 70. aastate ümber kuulsad prantslased Claude Monet ja Ed. Manet, viimaste aastakümnete jooksul oma ea on ära elanud, aset andes uutele, tugevamatele vooludele. —

Anderikas maalija on lätlastel Robert Tillberg. Tulles vene akadeemia kõdunenud koolist, on ta siiski sellest väsinud vaimust pärastpoole üle saanud, mis akadeemia seinte vahel õpilasi raske käega surub. Mingi tagasipööre vanade hollandlaste juurde, mingi tagasihoidlik otsimine tundub Tillbergi töödes. Ta on peaasjalikult portreemaalija ja hea joonistaja. Tahaks öelda, et ta praeguses läti kunstnikkude rühmas on kõige silmapaistvam isik.

Vähe meeldib mulle Janis Rozental, kunstnik, keda seni Purviti järel paremaks läti kunstnikuks peeti. Tuntud mõne aasta eest kui hea kompositsioonide looja, näopiltide maalija ja värviosav mees, on ta töö viimasel ajal mingisugust külm-halli põhitooni võtnud, kuna vorm tuntavat väsimust avaldab.

Noortest tahaks nimetada J. Grosvaldi. Tema portreedes näib olevat algupärast tooni ja vähe ka Pariisi õhku, kus kunstnik viimasel ajal õppis. Sarnasust Grosvaldiga on K. Ubanil. Olles kunagi heledate ja selgete värvide armastaja, on Uban viimasel ajal omaks võtnud sügava tumeda põhitooni, värvisid segades süsimustast tumesiniseni ja karmiinist ookerkollaseni.

Läti kujuraiujatest meeldis mulle B. Dzenis. Tema raudkivistes portreedes on märgata monumentaalsust,

mis oletab kunstniku arusaamist skulptuurist, ning tema tehnika näitab teatavat võitu materjali üle.

Läti kunstnikkude peres leidub kunstnikke, kes on auga tutvustanud Läti nime laiemalt kui omal väikesel kodumaal. Purviti, Rozentali ja Tillbergi tööd on esinenud Vene ja välismaa näitustel. Nad on leidnud lugupidamist haritud kunstisõprade ringkondade poolt ja see on tõenduseks, et lätlased ka kunsti alal teistest, suurematest haritud rahvastest maha ei ole jäänud.

II

Mida pakuvad praegu avatud olevad kunstinäitused — «Mir Iskusstva», akadeemia kunstikooli, K. Stabrovski ja «Kümnes sügisene piltide näitus»?

Mul on põhjust peale hakata akadeemia kunstikooli õpilaste tööde näitusest, seda enam, et ta nii otsekoheselt karakteriseerib kahte viimast näitust.

Igal aastal, novembrikuu esimeste päevade sees näitab vana hallpea kunstiakadeemia oma kunstikooli kasvandikkude töid laiematele ringkondadele. Sel puhul jagab ta oma õpilastele välja kunstnikudiplomeid, auhindasid ja välismaa-sõitusid, kus mõnele paremale koolilõpetajale mõni tuhat rubla määratakse, et värskelt küpsetatud kunstnik kaheks-kolmeks aastaks välismaale võiks sõita end täiendama. Kõigiti mõistlik ja asjalik talitus, mida ainult kiita tuleb.

Sel puhul on akadeemia saalides igasugused õpilaste tööd välja lastud, eesotsas muidugi diplomite ja sõitude konkurendid oma päratute *chef-d'oeuvre*'itega.

Nii ka tänavu. Näitus avati 4. novembril ja kestab kuu aega. Sisseminek on kõigile maksuta.

Kuid midagi absurdset sünnib selles kunstikoolis, mida harilikult kunstide akadeemiaks nimetatakse. See, mida seal õpetatakse, näib olevat järjekindel loobumine tõsisest kunstist, langemine sinna, kus kunst kui niisugune olemast lõpeb ja peale hakkab diletantlik näputöö ning andevaene vaimunärimine.

See langemine näib olevat seal paratamatu, sest ta kordub aasta-aastalt ja ikka kiiremas tempos. Veel

millaski varem, vähemalt viimaste aastate jooksul ei ole akadeemia kunstikooli õpilaste tööde näitus niisugust tühjust ja vaimuvaesust pakkunud kui tänavu. Kümmekond noormeest on saanud kunstniku nime, kolmele nendest on määratud välismaasõidud. Mille eest?! Kas selle eest, et nad on jõudnud määratu suured kangad lõpmatult maitsetu värviga üle lakkuda, maalides igasuguseid vaimuvaeseid stseenisid, mis on saanud mingiks traditsiooniks selles koolis, ja pealegi nii, et iga figuuri pea peal vähem kui juuksekarv loetud on. Või on arvatud neid noormehi sellepärast väärt olevat nimesid ja auhindasid saama, et nad halli peaga vanameestele viis-kuus aastat lapselikult sõnakuulelikud on olnud — neile auväärt professoritele, kes noormehi orjalikult... k o p e e r i m a on õpetanud? Ma oletan viimast võimalust, sest mingi muu asi ei lase seda mõistatust teisiti mõista.

Kõnnid seal akadeemia ilusates saalides, vaatled õpilaste aastast, ka mitmeaastast töövilja, ja — haigutad. See on t e h t u d t ö ö, mitte l o o d u d. Kunstnik aga ei tee oma tööd, vaid loob ta enese vaimuküllusest, tihtipeale kaugelt mööda minnes sellest objektist, mis materjalina ta ees seisab. Vana akadeemia aga õpetab modelli orjamist kuni kõige väiksema juuksekarvani. Ei ole sellepärast tema õpilaste töödes näha mingit elu, mingit värskemat tuulepuhangut. Seisma jäänud sellele alusele, mis oli kunsti kohta maksev minevase aastasaja keskel, kus valeklassitsistlikus naturalismis kõige lunastust nähti, juhivad vanad halli peaga professorid akadeemia kunstikooli elulaevukest veel praegu just nendesamade traditsioonide abil mis poolesaja aasta eest. Suured otsimised ja pöörded kunsti alal Lääne-Euroopas, mis algasid Prantsusmaal 70. aastate ümber ja maha tallasid viimaste aastasadade jooksul tekkinud kunstilised valed — need otsimised ja pöörded on akadeemia hallpeade vanadest kõrvadest seni täitsa kuulmata mööda läinud! Impressionism, mis üle Euroopa suuri laineid lõi ja põhjalikku kunsti ümberhindamist sünnitas, on vaevalt puudutanud Vene akadeemia kunstikooli. Sest ei Ilja Repin ega Kuindži olnud impressionistid selle mõiste tõsises mõttes.

Tõsi, venelastel on kunstnikke, kes on oma esialgse kunstilise hariduse akadeemia koolis saanud ja pärastpoole maailma moodsamate kunstnikkude esimesse ritta tõusnud. Oleks nimetada Nikolai Roerichit, Boriss Kustodijevit, Valentin Serov'i, Mihhail Vrubelit. Kuid need kunstnikud suutsid oma välismaa-teekondadel unustada vana akadeemia orjameelsust. Sest mis on Roerichil või Kustodijevil praegu ühist vana akadeemia põliste traditsioonidega?

Aga ainult vähestel jätkub pärastpoole jõudu oma teed käima hakata. Suurem hulk lepib sellega, et neile kunstniku nimetus ja selle järel joonistuseõpetaja koht ühes kroonumundriga antakse. Kahjuks peab tähendama, et isegi joonistuseõpetajate ettevalmistamine akadeemia koolis puudulikult sünnib. On vaevalt uskuda, et akadeemia hallpead endid eksitada lasevad kõigist neist uutest meetoditest, mida tarvitatakse joonistust õpetades Ameerika, Inglise ja Saksamaa koolides. Joonistuseõpetaja — see peab olema kunstnik, psühholoog ja esteet ühtlasi. Kas õpetab midagi sellesarnast akadeemia kool oma õpilastele?

Ei või nimetamata jätta, et akadeemia kooli näitusel siiski mõned head joonistused leiduvad. Ma mõtlen nimelt aktijoonistusi, kus mõnel iseseisvamal õpilasel korda on läinud vormiotsimises häid tagajärgi kätte saada.

Keda huvitab näha, kuidas vana akadeemia kangekaelselt minevase aastasaja valeklassitsismiga segatud naturalismist kinni peab, eitades kõike elurõõmsat ja algupärast, see mingu akadeemia õpilaste tööde näitusele. Vähegi arenenud kunstisõber ei leia sealt mingit kunstilist üllatust küll mitte.

III

Kui palju teistsugusem ja intiimsem tundub olevat «Mir Iskusstva»! See näitus on avatud Marsi välja ääres nr. 7, Dobõtšina näituseruumides. «Mir Iskusstva» on viimasel ajal esinenud oma näitusega kaks korda aas-

tas: sügisel ja kevadel. Sügisel väiksemate maalide ja peaasjalikult joonistuste näitus, kevadel suuremad, tõsisemad tööd.

Sellesse kunstnikkude rühma kuuluvad paremad ja kuulsamad vene maalikunstnikud: Nikolai Roerich, Martiros Sarjan, Pavel Kuznetsov, Kuzma Petrov-Vodkin, Boriss Kustodijev, K. Somov, M. Dobužinski, E. Lancere, L. Bakst, K. Bogajevski, A. Golovin, I. Bilibin, A. Benois. Viimasel ajal on tulnud juurde uusi, huvitavaid noori, nagu Natan Altmann, Boriss Grigorjev jt.

See oli umbes 15 aasta eest, mil «Mir Iskusstva» esimest korda ühise näitusega välja astus. See oli käre vastand kõigile tolleaegsetele kunstinäitustele, iseäranis aga nn. «ametlikule» akadeemia kunstile. «Mir Iskusstva» mehi välja naerda arvas iga ajalehe kunstiarvustaja oma pühaks kohuseks. «Mir Iskusstvas» nägid akadeemia toed kunsti langemist, mille vastu tarvilikuks arvati võidelda suu ja sulega.

See kõik ei aidanud: värske elujõud hoovas selle kunstnikkude rühma töödest ja võitis enesele kiiresti eluõiguse, ligi tõmmates ikka laiemaid ja laiemaid tõsiste kunstisõprade ringkondasid.

Mis oli «Mir Iskusstva» kunstnikkude töödes uut?

Kõigepealt see, et kunstnik oma töös end lahti ütles orjameelsest looduse kopeerimisest. Ta tarvitas värvi ja vormi oma individuaalse äratundmise järgi, ammutades ikka uut ja uut loomisematerjali loodusest. Jättis selle juures kõrvale kõik ülearused ja asjatud detailid ning võttis modellilt kõige karakteersema joone või värvi, seda lõuendile asetades omaenese tundmuse prisma läbi nähtuna. Tagajärg oli — uus ennenägemata värv ja vorm, omane ühtlasi kaunile loodusele ja kunstniku peenendatud hingele. Mis sest, et ta ei vastanud vast kõigis täpipealsustes objektile, mis sest, et ta ei olnud «loomutruu» igale turuinimesele. Ta oli kaunis vaadata sellele, kes pildis mitte mõnda perekondlikku nägu või tuttavat maastikku kõigi sitikate ja putukatega ei taha näha, vaid kõigepealt iluasja, mis hõõgab enesest igavesti välja seda meeleolu, mida tundis kunstnik teda luues.

Seesugune oli põhiheli, mis karakteriseeris «Mir Iskusstva» kunstnikkude rühma.

See individualismi jaatav põhitoon on «Mir Iskusstvale» omane tänapäev. Ta võrdlemisi veel lühike eluiga on olnud vene kunsti võidukas vabanemise käik vana kõdunenud akadeemia orjalikkudest vaadetest. Veel palju enam. Ta on saanud varjupaigaks nii mõnelegi nn. «mässajale», keda vana akadeemia kui «andevaest» oma seinte vahelt ilma diplomita minema saatis, kes aga pärast kui suureandeline kunstnik «Mir Iskusstva» näitustel lugupidamist leidis. Näiteks olgu Boriss Grigorjev, keda aasta kolme eest akadeemiast minema kihutati — andevaesuse pärast!

Ja edasi — «Mir Iskusstva» on saanud kõigi nende ühiseks koduks, kes ei ole magama heitnud oma loorberite peale, vaid otsivad alalõpmata uusi ilutunde avalduse teesid nii värvis kui vormis. Suured prantslased, impressionismi viimased mohikaanid Vincent van Gogh, Paul Cézanne ning suurem üksiklane Euroopa kunstis — Tahiti «metslane» Paul Gauguin — nende jumalikku kunstimõistet on mõistnud nii mitmed «Mir Iskusstva» eksponendid ja seda tuleb ainult tervitada.

Praegusel «Mir Iskusstva» näitusel on, nagu öeldud, ainult väiksemad tööd. Esinevad Boriss Kustodijev paarikolme joonistusega ja mõne kavandiga, Boriss Grigorjev paljude väikeste aktijoonistustega ning mitme kompositsioonikavandiga, Mstislav Dobužinski jt. etüüdidega ja kavanditega, Kozma Petrov-Vodkin paari portreega, siis esineb veel *nature morte*'e, mis on läbi ja läbi kaunid nii värvi kui vormi poolest.

Seekordsel näitusel esineb uue eksponendina keegi N. Tõrsa kui suurepärane joonistaja. Tema aktid on lihtsajoonelised, vormikindlad ja täis elu, lasevad aga oletada oma käsitlemisviisis Ferdinand Hodleri mõju, mida mitte kahetseda ei tule. — — —

Lühidalt: «Mir Iskusstva» praegune «väikene» näitus on huvitav, nagu ikka. Seal märkad igas väiksemaski töös kunstniku loovat kätt ning silm võib väsimata peatuda kunstitöö kui iluasja peal.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Vähe jääb ütelda poola kunstniku K. Stabrovski tööde näitusest Morskaja uulitsal ja «Kümnendast sügisesest pildinäitusest» Voznessenski prospektil.

K. Stabrovski — see näib olevat osav komersant, kes mingisuguse sümboolismi katte all kõiksuguseid vigureid välja mõtleb ja neid odavamaitseliselt lõuendile pintseldab, et «pilte» siis kergeusklikkudele tõsise kunstitöö nimel kalli raha eest kätte «rääkida». Oma kõmulistel müürilehtedel ütleb härra Stabrovski end käinud olevat igas ilmakaares ja neegrite saartel, kuid sellest näib talle vähe kasu olevat olnud: ta oleks pidanud enne maha istuma ja joonistama õppima, sest halva joonistuse ja vormilohakuse all kannatavad kõik ta mesimagusaks määritud «sümbolid». Ja kompositsioonist ei ole sellel härral arusaamist. Oleks asjata ajaraiskamine säärast näitust vaadata.

Sedasama tuleb ütelda «Kümnendast sügisesest piltide näitusest». Tõepoolest ei olegi see mingi näitus, vaid turupood, kuhu ärimees saalitäie pilte kokku on muretsenud, küll vanadelt, küll noortelt algajatelt kunstnikkudelt, et kaupa hea hinna eest ära müüa. Iseenesest mõista, et siin igasuguste vaimuvaeste ja diletantide tööd ulualust leiavad, mida teistele näitustele vast vaevalt vastu võetakse.

Ligemal ajal on loota uusi kunstinäitusi. Nii avatakse varsti vene akvarellistide näitus Morskaja uulitsai nr. 38 ja kunstiakadeemias *Blanc et noir* [1] (valge-must) näitus.

Nendest pärastpoole.

1915

[1] Loe: *blaan e nuar* (prants. k.). — *Toim.*

OLLA VÕI MITTE?...

I

Sõjatondid suruvad lämmatava lademena terve riigi elu peale, kuid iseäranis ähvardavad on nad piirirahvastele, kelle kultuurielule nad valusaid hoope annavad. Ehkki sõjajumala vankri rattad meie kodumaa pinda küll veel õige vähe on puudutanud, siiski näeme paljusid eneste rahvuslikke lootusi ja kavatsusi kaugele horisondi taha vajuvat.

Ja siiski me elame. Teatrid Tartus ja Tallinnas töötavad, ja vahest veel elavamalt kui enne sõda. Meil enestel ei leidu nii palju näitlejaidki, kui tarvis, ja neile kutsutakse võõrsilt abilisi. Teatri toetajate ringkond pingutab jõudu, linnavalitsus suurendab abiraha ja — asi libiseb edasi.

Ka kirjandus kõpitseb elada, ja muusikat tarvitame meelelahutuseks vahest veel rohkem kui enne.

Nii siis oskame meie ikkagi elada ja oma väärtusi hoida.

Aga kurvalt ja külmalt istub katusekambris meie kõige noorem muusa.

Ta on ära unustatud. Juba kaks aastat ei ole see muusa — meie kujutav kunst — enesest avalikku elumärki andnud. Ta jüngrid leotavad vees kuivi koorikuid, mis endisist «kuldseist aegadest» järele jäänud.

Kellele on teda tarvis? Ta on ju ainult «uhkuse asi» ja niisugusel proosalisel ajal unustame ta ära.

Nii meil...

Mööda Poolamaa laastatud mõisaid käivad aga sahkerdajad ringi ja ostavad rutuga mahajäetud kunstitöid üles, et enestele varandusi kokku ajada.

Nii on võõrsil...

Peaaegu kõik meie enam valminud maalikunstnikud peavad praegu eneste kõige parema loomeaja kõhuorjusele ohverdama, ja kurvem on lugu sellepärast, et seda mitte ainult sõja ajaga ei saa seletada. Rahu ajal oli kunstnikul küll kergem rahulikku nurka leida, kus kergem oli ära elada, aga peapõhjused on meile palju lähemal.

Kord tuli salkkonnal eesti rahva liikmetel pöörane mõte pähe eesti kunstnikkudeks hakata ja nüüd peavad nad valusasti oma naha peal seda tunda saama.

Seltskond on hoolimatuses nende vastu rekordi võtnud.

Meil hakatakse eesti kunstnikust ainult siis kõnelema, kui temast võõrsilt häid sõnumeid tuleb.

Kui keegi võõrsil kiitust leiab, alles siis hõisatakse meil «vasikavaimustusega»: «See on meie, see on meie!»...

Tuleb meelde Hoffmanni surev, tiisikusehaige kuju kusagil pööningul õlgede peal, — Hoffmann, kes sinna õlgedele suri, kuna ta võõrastele rohkem kui keegi teine Eestit on esitanud. Kui palju tuntakse teda praegugi meil?

Siis — Adamson, kes võõraste ees meid salgab.

Mis on meil tehtud, et teda lepitada?

Aga olgu. See kõik oli enne. Siis ei olnud meil veel seltskonda. Aga kas mõeldakse nüüd ehk seda pattu noorte vastu lepitada.

Ei, sellest ei näe praegu mingisugust märki. Kodumaal on küll mitmel moel katsutud kunstnikule leiba ja tööd muretseda, kuid see on alati ajutine ja parteiline ettevõte olnud.

Jääd mõtlema — tervelt miljoniline rahvas, kellel hulk rahaasutusi, sajad seltsid, oma organisatsioonid, kogukondlikud asutused jne. on, ei saa mõnele üksikule kunstnikule tööd anda.

Ei. Siin on midagi hangunut, korraldamatut.

Meie oleme veel orjaaja-jätis. Võbiseme iga kopika juures, mis kooli ehitamiseks või seltsimaja kaunistuseks tuleb välja anda.

Aga kui palju joome raha maha? ... Kui viimaseid eesti rahva jooma-arveid (enne sõda) silmas pidada, siis võiksime selle rahaga kõigisse oma seltsimajadesse kunstnikkude käest midagi osta. Võiksime kümme uut teatrimaja üles ehitada.

Kui tarvidus tuli teatrimajade järele, ehitati peaaegu ühe korraga mitu tükki üles, mis ühtekokku mitu miljonit maksma läksid. Siis oli «armastust, mis imesid tegi».

Mees, kes Tartus «Vanemuise» ehituse hing oli, jõudis oma maitsega arhitektuuris vinklis katusega puumajast üle ega jää muusika tarvitamisel enam iialgi lõõtspilli kuulama, aga seesama mees ostab oma elumaja ehtimiseks vusserdatud koopiaid piltpostkaartide järgi. Tähendab — tunneb maalist ainult alamat sorti lõbu.

Pealinna eesti seltskonnale on meie kunstnikud siiamaani veel üsna tundmata. Siin näitust korraldada on palju kulukam ja raskem kui kusagil mujal. Siin on kunstnik siiamaani ainult lüpsilehmaks olnud. Juhtub basaar või mõni muu pidustus, kus kunstnikku vaja, siis tuntakse teda kohe. Tee head seltskonnale kas või eluaeg, aga millest sa elad, see pole kellegi asi! . .

Selsamal basaariõhtul makstakse eesti muusikakunstnikule-lauljale ta 5-minutilise ülesastumise eest kõik ta auto-, restorani- jne. võlad kinni ja kellelgi ei tule meelde teda süüdistada. Julgeb seda aga vaene Vaaba-Jaan nõuda — siis on ta «karjäär» lõppenud.

Sina oled ju ainult — «seltskonna naisterahvas»! . . .

Pealinn on suur ja rikas. Kergesti kaob andeline inimene võõraste hulka ära, kus teda paremini hinnata osatakse, kus temaga inimese viisil ümber käiakse. Kui võõrast leivast elad, harjud ka võõraste hulgas ära.

Elama peab ja ausalt teenitud võõras leib on ikka parem kui kodus «allkirjadega» saadud.

Need, kes nõuks on võtnud oma olemise Eestile ohverdada, on seda väärt, et neist osa võetakse.

On arusaadav, et meie kui noor rahvas ei jõua mitte ilma asja organiseerimata oma kunstnikke elatada. Seltskondlikud asutused aga võiksid ühiselt tuhat korda rohkem teha, kui nad seda on teinud. Norras, Soomes

annavad ühiskondlikud asutused, kirikud, seltsid, linnad, koolid jne. suure protsendi tellimistest oma kunstnikkudele, kuna meie kirikud siiamaani ainult Saksamaalt on altaripilte saanud. Niisugused asutused võiksid ka meil sedasama teha ja ka veel ühise suurema kunsti auhinnakapitali asutada, mis meil täiesti puudub. Norras annab riigivalitsus kunstnikkudele isegi vähese tööajaga hästi tasuvaid ametikohti, mis neile võimaluse annab loovat tööd teha. Et niisuguseile sihtidele läheneda, et seltskonda kunstile ja kunstnikkudele lähendada, tahavad pealinnas elutsevad eesti kunstnikud siin kunsti edendamise seltsi luua ja loodavad pealinna seltskonnalt selleks tarvilikku vastutulekut.

Esimene suurem ülesanne oleks tähendatud organisatsioonil e e s t i k u n s t i n ä i t u s e k o r r a l d a m i n e p e a l i n n a s.

See tõstaks meid peajagu vene seltskonna silmis. Tuletame ainult meelde lätlasi. Meil oleks veel rohkem lootust näituse hea kordamineku peale kui lätlastel, kelle näitus ainult juhtumisi kokku seatud oli.

Kuid pealinnas näitust korraldada on kulukas, ehk ta küll enese ilusti ära tasuks, ja selles mõttes tulebki meil seltskonna abi peale lootma jääda.

II

Nagu teada, ei ole meie kunstnikkudel võimalik olnud näituse kaudu pealinna eesti seltskonnale endid esitada; sellepärast ei oleks vast ülearune lühikest pilku tagasi meie kunstielu peale heita.

Umbes kümmekonna aasta eest tegi salkkond pealinnas viibivaid kunstnikke otsuseks kodumaal esimest kunstinäitust toime panna, milleks ka tööle asuti. Kuid ootamatult tuli «Noor-Eesti» kirjanikkude rühm samasuguse kavatsusega lagedale, tõmbas ühed nimetatud kunstnikkudest enda poole ja nii sündisid esimesed eesti kunstinäitused Tallinnas, Tartus ja Pärnus «Noor-Eesti» korraldusel.

Ei või ütelda, et «Noor-Eesti» näituse korraldajad küllalt kompetentsed oleksid olnud kunstihariduses, mis-

sugune asi varsti halenaljakas «Brinkmanni loos»[1] ilmsiks tuli.

Kuid asi oli liikuma pandud ja au ning kiitust «Noor-Eestile» vaeva eest.

Kuidas võttis aga seltskond kunstnikke vastu ja missugune tagajärg oli neil näitustel?

Esimene näitus läks, meie olude kohta öeldud — hiilgavalt korda. Näitusel käis rohkem inimesi kui kunagi pärast. — — — Ajalehed kirjeldasid peaaegu iga vasarahoopi, mis näitusel sündis. Aga just see suur vaimustus oligi kahtlane: nagu elukogemustest teame, ei kesta järsku plahvatav tuli kaua.

Vaimustus oli ainult rahvuslik, puudus igasugune ergutav kihutustöö. Seltskond, kellel kunsti põline, järkjärguline arenemine ühe rahva juures tundmata oli, ootas üleöö imesid.

Kunstnikud, iseäranis need, kes Pariisis olid elanud, olid seal «noorte» seas elades niisugused revolutsioonilised maalimistehnika otsimised kaasa toonud, mis meie seltskonna enamusele täiesti arusaamatuks jäid.

Sealtpoolt oodati ikkagi midagi rohkem, rahvuslikku, ja seda ka täie õigusega. Kuid enne peame ikkagi võõra ära seedima, kui selle joone üles leiame, mis eestlase ka kunstis eestlaseks teeb, — sellesama joone, mis prantslase prantslaseks, jaapanlase jaapanlaseks jne. teeb.

Vaimustusetuli põletas kuivanud koore pooltoore puu ümbert ära ja ... kustus.

Kunstnikud oleksid pidanud siin kohe tugevama organisatsiooni looma, mille kaudu oleks võimalik olnud seda tuld edasi õhutada nii eneste kui ka teiste soenduseks. Nüüd aga sündisid lahkvaated mõlemal pool. Ühelt poolt süüdistati külmuses kunsti vastu ja hooletuses; teiselt poolt — andetuses, ja oodati — prohvetit pilvede vahelt tulevat.

[1] Nimelt tõid kunstiseltsi liikmed, kes endid «Noor-Eestiga» opositsioonis pidasid, Otto Brinkmanni nime all kõiksugu «moderni»risu näitusele, mis meelega selleks otstarbeks oli valmis plätserdatud ja mis ka näitusele välja pandi.

Muidugi väike kunstnikkudepere sai jällegi ära killustatud ja laiali pillatud.

Viimasel näitusel, mis kolme aasta eest Tallinnas oli, käis kõigest umbes tuhat inimest, kuna Tallinn selle aja sees küll ligi poole perekamaks oli läinud. Sellestki tuhandest oli kaks kolmandikku muulasi. Ajakirjandus «nimetas» näitust möödaminnes. Tuli kahju kanda.

See oli selgeks tõenduseks, et asja õigest otsast ei olnud kinni hakatud.

Oli au hiljuti ühe läti kunstnikuga kõnelda. Nende pool olla asi vastupidine. Nemad on endale Riias laialise programmiga organisatsiooni loonud. Hakkasid väikselt, kuid kindlalt peale. Kõige nooremast kuni kõige vanemani astusid kõik koos välja. Esimene näitus Riias oli üsna äpardunud, kuna viimaseil 70 tuhat vaatajat olnud, missugune arv mõne pealinna näitusele trumbi teeb.

Kunstnikud ei loodagi suurt võidu vilja, nad teavad, et nemad need on, kes lahingusse minnes odad oma rinda kokku tõmbavad, et teistele, kes järele tulevad, teed tasandada.

Meie teeme majanduslikus elus hiiglahüppeid, teeme sellel alal tuhandeid projektisid, kuid kunstielus oleme ikkagi justkui «Barbarossa unes», ilutunne ei edene.

Tuletame ainult meelde Itaalia renessansiaega, kus majandusliku tõusu kõrval kõige suurema ägedusega kunstile ja kirjandusele elati, ja siis saame alles aru, miks seal Michelangelo, Da Vinci ja Raffael võisid sündida. Mis seal üks suur Medici kunsti heaks tegi, võiks meil palju väikseid Mediceid teha.

Liigutame oimusid! Muidu jääb praegustele ja ehk tulevastelegi kunstnikkudele lahtiseks küsimus:

Kas olla või mitte? ...

1916

«ISESEISVATE» KUNSTINÄITUSELT

Kunstinäituste kevadise hooaja lõpul on oma näitusega tänavu välja astunud ka nn. «iseseisvad kunstnikud. Nende näitus on avatud Marsi välja ääres nr. 7, Dobõtšina kunstibüroo ruumides.

«Iseseisvate» näitus on üks neist juhuslikest ja labastest kunstinäitustest, millest palju kõnelda põhjust ei ole. Umbes paarkümmend vähearenenud kunstnikku üle kolmesaja pildiga, millede kunstiline väärtus tihti enam kui kahtlane — see oleks üleüldine karakteriseeriv joon selle näituse kohta. Kui pilge kõlab isegi nende paljuütlev nimetus — «iseseisvad».

Mingist iseseisvusest ei anna nende tööd tunnistust. Palju enam võiks kõnelda nende orjameelsusest ja piiratud vaadetest. Võib olla, et siin «iseseisvuse» all on mõeldud üht teatavat rühma, kes tahab oma lipu alla koguda kõiki viimase järgu pintslimehi ja -naisi ning armetuid diletantisid, nagu seda käesoleva näituse järgi otsustades arvama peab. Ja vist ongi see viimane arvamine õige, sest ega muidu ei teeks sellel näitusel «karjääri» mõru diletant J. Jassinski või maitseta ja lootuseta akademismi-ori Vahramejev, kellede «*chef-d'oeuvre*'ite» ees peenemaitseline kunstiarmastaja ainult haigutab.

Leidsin oma üllatuseks sellel näitusel esinevat ka tuttavat eesti kunstnikku A. Jansenit. Tema on välja pannud 7 tööd: paar portreed, maastiku, väikese natüürmordi ja kompositsioonide kavandid. Nendest tahaks paar sõna kõnelda.

Pean tähendama, et mingisuguse kunstitöö vaatlemisel on kunstitöö väärtuse kohta otsust andev vaatleja isiklik maitse. Sellest seisukohast välja minnes on kirjutatud ka need read.

Kõigepealt tuleb ütelda, et käesoleval näitusel Janseni poolt väljapandud tööd kuuluvad vist küll tema väiksemate ja nõrgemate tööde hulka. Olen näinud varem ja erateel tema teisi töid, mis on palju tõsisemad ja väärtuslikumad. Otsustada Janseni kui kunstniku võimist seekord väljapandud tööde varal oleks sellepärast pealiskaudne ja õigluseta.

Kuid näitusel esinenud töödes on üksikuid karakteriseerivaid toone ja jooni, mis omased tema töödele üleüldse. Üks neist põhihelidest on Janseni kui kunstniku igatsus päikesepaiste ja valguse järele. Valgusest hõõguvad peaaegu kõik tema tööd. Temal näib tung olevat asetada oma nägemusi kesk päikesepaistet ja õhku. Nii olen näinud tema portreesid maalitud olevat kas mingisuguse lehestiku või maastiku tagaseina peale kõigis neis toonides, mida sünnitab objekti ümbritsev maastik, õhk ja päikesepaiste. Seesama valguseigatsus tundub tema maastikkudes, kompositsioonides, joonistustes. Kuid käsitledes seda elurõõmsalt mänglevat valguse ja varjude efekti, näib kunstnik vaatavat oma töö peale liig kergelt. Kõik need tema tööd, mis sel näitusel välja pandud, kannavad mingit kergelist laadi, kus tundub, et kunstnik ei ole küllalt armastanud ei vormi ega värvi. Need on visatud lõuendile justkui mängides, justkui möödaminnes (nr. 333 — pr. P. portree, nr. 331 — kompositsioonikavand, nr. 334 — tütarlapse portree), või on nende juures pealiskaudselt vaeva nähtud, mõtetega ja tunnetega ise kuskil mujal olles (nr. 336 — väike natüürmort). Selle tagajärg on aga, et töö ei kujune kunstniku hinge täielikuks avaldajaks. Ta võib olla kui mingi protokoll ühest nägemusest, figuurist või näost, mis külma südamega kirja pandud ja mille vaataja rahulikult kohe unustab, niipea kui ta talle selja pööranud. Käsitledes alatist päikesepaistet ja kerget varju, on Janseni värvidegamma omandanud mingisuguse mageduse. Nende ridade kirjutaja isiklikult põlgab kahvatutoonilist helerohelist ja mingit rohekat, helekollakat ning kahvatut

lillat, iseäranis kui need toonid on ligistikku selgete siniste ja punaste toonidega. Edasi võib märgata, et Janseni päikesepaiste on liig jõuvaene, liig kahvatu. See oleneb igatahes sellest, et Jansen võtab oma töödes valguse kõrval varju liig nõrgalt, õhuliselt. Mida sügavam on vari, seda kangem on valgus, ja vastupidi.

Minule meeldib Jansen kui kunstnik, kes värvisid näeb. Ta näeb neid isegi imepeentes nüanssides ning tema nägemises on maitset. Vähe kerglaselt aga tarvitab ta oma maitset ja liig ükskõikne on ta oma nägemusi lõuendile asetades, ning — tahaks öelda — liig vähe otsiv. Omandanud akadeemia koolist teatava kindla joonistuseosavuse ja maalimisviisi, on ta veel nähtavasti liig kinni looduse küljes. Tõsi, mõnes tema viimases töös on märgata juba mingi erinemine, mingi äraminek õpitud käsitluse juurest ja selle läbi on tööd ainult võitnud.

Minule isiklikult meeldib Jansen kui kunstnik ka hea joonistajana. Olen näinud tema visandeid, mis on silmapilkselt paberile tõmmatud, mäletan tema sangviiniga joonistatud portreesid, milles tundub suur osavus elegantse joone ja värvi tabamises. Selle poolest on Jansenil võimist, mida ma ei ole näinud ühegi teise kunstniku töödes.

Tundlikkus värvide vastu ja joonistuse osavus aga on anded, mis on kunstnikule kahtlemata heaks aluseks tema võimise edenemise teel. Janseni võimine on praegu alles arenemise astmel ja rõõmustaval viisil võib oletada, et see arenemine on kõigiti lootustäratav. Mul on põhjust arvata, et kui Jansen enam süveneb värvide otsimisse, enam vaeva ja armastust ohverdab oma kunstilistele nägemustele, neid lõuendile paigutades, siis võib temast kujuneda kunstnik, kellel ei tarvitse sõbrustada mõnesuguste kahtlaste «iseseisvatega». Üleüldse on Jansen minu arvates sellega vea teinud, et ta oma tööd välja pani «iseseisvate» näitusel. Janseni looming on igatahes väärt paremat näitust.

P. S. Kui need read juba kirjutatud olid, leidsin tänasest «Novoje Vremjast» kurioosumi: Seal kirjutab selle lehe kunstiarvustaja G. Magula «iseseisvate» näitust

arvustades, et «näitusel on välja pandud ka kogu maailmas ainukese eesti kunstniku A. Janseni töid, kes aga kahjuks tüüpiline münhenlane on...»

Nii siis — Jansen on kogu maailmas ainuke eesti kunstnik ja töötamisviisi poolest pealegi münhenlane. Tõepoolest — säärast nalja võib heita ainult «Novoje Vremja» ja selle ülitark kunstiarvustaja. Võime härra Magula troostiks öelda, et eesti kunstnikkude arv ulatab kaugelt üle veerandsaja ja et Jansen oma kunstilise hariduse Vene akadeemias on saanud, mitte Münchenis. Palju enam võiks Jansenile ette heita vast siinse akadeemia mõju, kui et talle süüks anda münhenlaste kummardamist.

1916

KAUNIDUSMÕISTED KUJUTAVAS KUNSTIS

Viimaste aastakümnete jooksul on Euroopa maalikunst elanud üle mitu revolutsioonikatset ja püüet uuestisünnile. Viimane ja ühtlasi ka kõige elujõulisem neist püüetest on kahtlemata k u b i s m.

Kubismi kui kunstivoolu poolt esitatavad kaunidusmõisted on olnud laiemale hulgale kuni viimase ajani niivõrd uued — ja sellega arusaamatud —, et on üldiselt kahtlus, kas kubism kui niisugune suudab väljendada n e i d kaunidusmõisteid, mis on olnud kunstilise loomingu aluseks kõigil aegadel inimsoo arenemiskäigus.

Need põhimõttelised kahtlused on toonud esile kunstiküsimusis ägedaid vaidlusi, iseäranis neis maades, kuhu kubism uue ilmutusena vast alles hiljuti teed leidnud. Vaadeldakse kunstinäitustel kubistlikke maale, skulptuure ja joonistusi ja need näivad esimesel vaatlemisel väliselt vast küll kaunid, kuid nii-öelda sisuliselt väga võõrad ja imelikud olevat, otse täielikud vastandid nähtud ja harjutud piltidele. Nagu mingi salapärane mõistatus näib olevat kubistlik maal, ja vaatleja, kes esimest korda säärast «imet» näeb, satub ärevusse. Kas ongi see pilt või on ta reebus — piltmõistatus? Kas võibki säärane pilt olla ehteks või on ta midagi muud? Milleks need imelikud, pildis ennenägematud jooned ja vormid? Milleks ürgvärvid — kõvendatud või kahandatud kontrastides ning lugematuis astmetes? Seda kõike ei näi sisaldavat ükski pilt ega kujutus kunsti ajaloo käigul ja sellepärast seisab hari-

lik vaataja säärase pildi kui keerulise mõistatuse ees.

Kas aga väljendab kubism midagi enneolematut ja uut?

Enne kui selle küsimuse peale vastata, on ehk tarvis vaadelda neid kaunidusprintsiipe, mida on osutanud oma loomingus inimsoo geniaalsemad maalijad, luuletajad, heliloojad, arhitektid, mõtlejad kõigil aegadel. Kui aga keegi arvab, et selle kõige esiletoomine ei puutu maalikunsti, siis on säärane arvamine ekslik. Kõigis kunstiteostes, mis inimese peale kauniduse suhtes kas nägemise, kuulmise või tunnete (mõtete) kaudu mõju avaldavad, on maksvad ühed ja needsamad kaunidustõed. Need tõed on üldinimlikud ja lihtsad ja ei vajagi sügavat juurdlemist, et neid mõista.

On vastuvaidlemata tõde, et inimene kui meeltega opereeriv olevus kannab eneses instinktiivset igatsust kauniduse järele. Alginimene, kes asus kõige madalamal arenemisastmel, ehtis oma töö- ja tarberiistu, mida tegi puust, savist või kivist. Ta ehtis oma primitiivseid riideid ja eluaseme — koopa seinu kõige ehtsamate joonistustega. Mida kõrgemale arenemisastmele ta jõudis, seda enam peenenes ta arusaamine ilusast, s. o. eraldamine harilikust, igapäevasest meeli võluvas mõttes. Tung mingi kaunima järele elas temas ja seda püüdis ta oma võimiste ja mõistete kohaselt väljendada.

Neis ürginimese primitiivseis joonistusis peituvad aga juba kunstilise loomingu vankumata tõed. Vaadake ainult, kuidas on kaunistatud näiteks kiviaja inimese tarbe- ja tööriistad, ehteasjad! Ehtides lihtsat savist kaussi surus ürginimene pehmesse savisse mitmesuguseid jooni: sirgeid, sakilisi, lainelisi. Pealiskaudsel vaatlemisel ei ole neis kaunistusis mitte midagi iseäralikku näha. Kuid analüüsides joonte karakterit ja nende asetust, selgub siit sügav tõde: joonte siht ja ehitus ei ole juhuslik, vaid käib mingi kindla ja üldise seaduse järgi. Seades sirgjoone kõrvale sakilist joont, üllatas inimest nende suhtumine ühiseks, muust ümbrusest erinevaks tervikuks, mis tegi vaatajale salapärast heameelt, oli vastav tema sisemisele tundele, mida ta võis välja öelda endale ja kaasinimesele ülalmähendatud

joonte kombinatsiooni kaudu. Luues sääraste joonte mitmekesidust, väljendas inimene üht salapärast instinkti, nimelt rütmitunnet.

Mis on aga rütm? Et selle üle ligemalt ja lihtsamalt selgusele jõuda, püütagu vastust leida küsimuste peale: mis on huvitavam, kas mäestik või tasandik, kas jooks või seisak, kas sirgjoon või kõverjoon. Kahtlemata mäestik, jooks, kõverjoon. Sellest järeldus: inimest valdab liikuvus ja liikuvust ühes või teises kindlas järjekorras nimetatakse rütmiks. Liikuvuse vastandina esineb seisak ehk statiivsus ja nende kahe mõiste järjeline suhtumine kas optiliselt, kuuldeliselt või tundeliselt (mõtteliselt) vastuvõetuna annab terviku, mis on lahus igapäevasest ja elab — inimesele imponeerivat — omaette elu. Sellest see võluvus, mis meid valdab vaadeldes rütmilist kunsttantsu, kuulates vahelduvat muusikat ja lugedes teatavat rütmi sisaldavat luuletust või novelli. Just rütm on see, mis inimest kosmilise ürgjõuna iga kaunidust sisaldava avalduse poole tõmbab, ilma et inimene ise seda põhjust aimaks.

Joonte kombinatsioone luues märkas inimene teist instinktiivselt tuntavat kosmilist tõde — nimelt tasakaalu ja väljendas sedagi joonte ja pindade jaotamise kaudu. Vaadeldes lille, lehte, oma kaasinimest, nägi inimene, et siin üks pool vastas teisele, et tundus mingi nägematu keskjoon, mis täpselt jagas teatava terviku kaheks või rohkemaks ühesuuruseks osaks. Tasakaalusümmeetria tunne, seegi elab instinktina inimeses ja pealegi nii suurel määral, et inimene nii või teisiti isegi oma igapäevasele elule teatavat tasakaalu püüab anda. Järgmisel arenemisastmel püüdis inimene oma rütmilise ning tasakaalu viidud joonistuse ilu täiendada värvi abil. Igatsus värvi järele on seesama mis igatsus valguse ja päikesepaiste järele. Kui päikeseratas värvis iga päev imeilusalt maailma, kui lill ja lind kiirgasid oma ürgvärves ja tegid inimesele rõõmu oma värvirikkusega, miks ei pidanud inimene rahustama endagi tundeid sellega, et ta värvid oma loomingus appi võttis.

Kuid värvisid joonistustele asetades talitas ta jälle instinktiivse tasakaalu- ja rütmitunde järgi. Nii sündis

algінimese looming juhituna puht-instinktiivsetest seadustest. — — —

Vaadeldes rütmi ja tasakaalu suhtumist ligemalt, selgub, et nad sünnitavad nägematu, kuid täiesti aimatava konstruktsiooni, mis on matemaatiliselt kõikumata kindel oma ühtluses. Väliselt võime meie konstruktsiooni puht-optiliselt meeltesse võtta ja ilmub ta meile harmooniana. Harmooniat võime vastu võtta ka kuulmise abil, näit. muusikas, või tunnete (mõtete) abil, näit. luuletuses või novellis. Harmoonia või disharmoonia on tingitud konstruktsioonist, ja kuna looduses konstruktiivseid vääratusi ei või olla, on kosmoses kõik harmooniline, kooskõlane. Saada osa kosmose igavesest harmooniast, liituda ehk suhtuda sellega — see on olnud inimese kaunidusmõiste suurim igatsus. See püüe ja igatsus elab inimsoo geniaalsemate kunstnikkude, luuletajate ja mõtlejate teostes, otsides teed igavese kosmilise harmoonia — jumaluse poole.

On ajajärke, kus kunstiline looming puhtmaisetest oludest tingituna on võinud edeneda rahulikult ja järjekindlalt. Ja neil ajajärkudel näeme, et inimese looming on saavutanud oma kõrgemaid, meile mõistetavaid avaldusi kosmose igavikuga. Vaadake ainult Vana-India ja Mehhiko rahvaste fantastilist ornamenti, Vana-Egiptuse, Babüloonia, Assüüria ja Kreeka seinamaalisid, skulptuuri ja arhitektuuri! Vaadake islami diferentsiaalset kaunistuskunsti ning renessansi ja gootika jumalikke saavutusi! Neis on rütm ning harmoonia oma haripunktini jõudnud. Sonett, draama ja tants, muusika, maalikunst ja arhitektuur — need kõik valdavad inimest kas puhtsisemise või välise rütmi ja konstruktsiooni, seega harmoonia kaudu. Ja nüüd eriti kujutav kunst? Vaadelge ainult renessansiaja suurmeistrite teoseid ja teid üllatab just nendes leiduv rütm ja tasakaal ning sellest tingitud harmooniа! Vaadelge kõigepealt Michelangelo maale ja skulptuure, süvenege nende konstruktsiooni ja te leiate neis kõik need kosmilised põhiseadused, mida eespool nimetasin. Jääb täiesti kõrvaliseks asjaks see, mida tema teos kujutab, vaid esile kerkib see, kuidas ta kujutab.

Rütm ja tasakaal on siin pildis või skulptuuris saanud ühiseks harmooniliseks ehituseks, on terve teose kandejõuks. See harmooniline pildiarhitektuur iseloomustab kogu renessansiaja maalikunsti, teeb teda igaveseks. Siin võidakse küsida, et renessansiaja kunstiloominq oli ometi seotud realiteediga? Jah, ta oli seotud reaalsete kujudega, kuid ainult nii palju, kui seda kunstnikule oma loomingus tarvis läks. Michelangelo teoste jumalikkus ei ole mitte tema piltide realiteedis, vaid harmoonias. Kosmilised suhtumisprintsiibid on meistriteostes saanud sünteetilise väljenduse, pilt ise on tervikuna omaette maailm, mikrokosmos, ja sellest nende teoste jumalik mõju. Ühed suurmeistrid mõjuvad puhtkonstruktiivselt, nagu Dürer, teised suurendavad pildi optilist mõju värvide kaudu, nagu Tizian, Mantegna, Perugino, Botticelli, Signorelli ja Memling ning vennad van Eyck.

Siin olgu veel ühe võimsa väljendusabinõu peale tähendatud, mida eriti renessansiaja meistrid maalikunstis mõjuvalt ellu viisid.

See on nimelt v o r m. Vormi põlvnemine maalikunstis tuleneb kahtlemata skulptuurist ja arhitektuurist. Juba Vana-Egiptuses ja Babüloonias märkame püüet anda kahedimensioonilisele joonistusele reljeefsemat mõju ja see püüe avaldub koredas seinamaalis — bareljeefis. Vorm kui niisugune toob esile r u u m i m õ i s t e. Ruumimõistet kahedimensioonsesse pildisse tuua näis vana-aja kunstnikule olevat kahtlane, nimelt selle poolest, et siin põrkas kunstnik kokku perspektiivi seadustega. Perspektiivi kui niisuguse käsitlus aga tikkus vähendama pildi rütmilist ja tasakaalulist ühtlust. Nii ei raatsinud egiptuse ega assüüria kunstnik pildi rütmi ja tasakaalu tuua ohvriks perspektiivsele tõele ja nõnda jäi nende pilt ikkagi kahedimensiooniliseks, kuigi joonistus ise pinnast tihti kõrgemale — reljeefne — tehti. Hiljemail ajul tegid kunstnikud uuesti katset luua skulptuurset maali ja nii arenes pildis aeg-ajalt ruumi ja ühes sellega ka vormi käsitlus. Vormi väljendus maalis on eriti tugev Michelangelo juures, kes oli maalija ja skulptor ühtlasi. Kuid ainult kõige suuremad meistrid on sellega toime tulnud, et nad ruumi mõistet

käsitledes tõid pildisse kolmanda dimensiooni, ilma et see pildi rütmi ja tasakaalu rikuks.

Nagu üldiselt tuttav, on renessansi-ajajärk olnud Euroopa kunsti haripunktiks. Kuid niisama tuttav on tõde, et kõik muutub, modelleerub. Tõusu järel algab mõõn ja kuhjunud küllus nivelleerub, ujub laiali. Renessansiajast peale algas kunsti allakäik igas suunas, kuni ta saavutas oma madalama languspunkti naturalismis 19. aastasajal, kus kaunistuskunst lõplikult loobus oma kosmilisist põhiseadusist. — — —

On aga loomulik, et põrmust tõuseb uus elu ja tärkavad uhked lilled. Igatsus jumaliku kauniduse järele ei või surra, nagu ei kao midagi, millel on igavik. Peab luiema kunsti uuestisünd, kuigi teisel kujul ja teistes võtetes. Tõeks jäävad aga seile juures kosmilise harmoonia seadused. Neid muuta või kogunisti ära jätta ei seisa inimese võimuses.

Katseid kunsti uuestisünniks on olnud viimasel aastasajal mitmeid. Nendest katsetest oleks nimetada kõigepealt i m p r e s s i o n i s m i ja k u b i s m i. On veel teatava «revolutsiooni» peale pretendeerinud ka ekspressionism, kuid see kunstivärdjas sündis surnult kui elutu ja konstruktsioonitu nähtus ning temast tuleks ainult nii palju üteida, et ta kunstiliste tõdede mahasurumisele ja labastamisele kaasa on aidanud. Impressionism andis pildile osalt tagasi tema ülesande — ehtida, kaunistada, ja ses suunas tõi see veel pildisse värvikülluse. Ta jagas spektrumi värvid nende kiirgavuses lugematuisse astmetesse, lootes seega tabada välisilu ja realiteeti. Selle puhtvälise tõe saavutusel aga unustas impressionism sisemise tõe — rütmi ja tasakaalu. Pilt sai looduse kapriiside alandlikuks orjaks ilma sisemise jõu ja hingeta. Sellepärast elas ta 30—40 aasta jooksul oma ea läbi ja langes kiiresti ajalukku. Impressionismil on maali suhtes omad teened, nimelt optilised, kuid neist pikalt kõnelda ei ole praegu nende ridade ülesanne.

Impressionismi ajajärgu kunstnikkudest erines üks prantsuse maalija selle poolest, et tema teostes leidus suurel määral püüet rütmi ja tasakaalu poole. See maalija oli Paul Cézanne. Otse renessansiaja meistrite sel-

gusega lõi ta oma teosed, kasutades selle juures impressionismi saavutusi. Jälle sai siin pilt kui jumalik ilmutus tagasi oma mikrokosmilise iseolemise, kuigi uuel, värskel kujul. Jälle oli maalijale väline nähtav ilm ainult inspiratsiooniks, materjaliks, aga mitte eesmärgiks. Eesmärgiks sai jälle rütm, tasakaal, konstruktsioon — jumalik harmoonia.

Nüüd kubism? Kas leiduvad temas kõik need kunstilised tõed, mis on kandnud inimsoo loomingut? Kas peituvad kubistliku pildi ehituses need harmoonia seadused, millest kõnelesime eespool? Ilma et tarvitseks siin palju seletada, pean otsekohe ütlema, et minu arvates veel iial ei ole kujutuskunst nii koondatud, kuid selgel kujul eneses kandnud kauniduse peatingimusi, kui see väljendub kubismis. Siin on kosmiline rütm ja tasakaal saanud oma tõelikuma kehastuse, kuigi väliselt teisel kujul kui renessansiajal. Maalikunst kui niisugune on siin jõudnud kuni absoluutse kaunidustõeni ning kunstnik kui looja on välisilma tarvitanud ainult kõige minimaalsemal määral. Iga kubistlik maal on omaette väike maailm, elab o m a elu lahus maisest realiteedist, rajatuna vankumata sisemisele konstruktsioonile. Ja väliselt? Ma usun, kes mõistab, milleks oli inimesele ornament kõigil aegadel, see mõistab ka, milleks on kubistlik maal! Ehtida, kaunistada pinda kahel dimensioonil, kasutades selle juures kolmandat dimensiooni, teha rõõmsamaks tükk monotoonset seina, rahuldades pildis joonte, vormide ja värvide rütmi ja suhete kaudu inimese instinktiivset kaunidustunnet — see on üldse maali ja eriti kubistliku maali ülesanne. Vaadelge sellepärast kubistlikke maale ja joonistusi ning otsige kaunidust joontest ja rütmist, konstruktiivsest tugevusest, värvide ilust ja pildi üldisest harmooniast. Ärge aga otsige sealt realiteeti, sest seda seal ei ole peale kosmose ürgseaduste. Ja kui maalikunst kunagi on tabanud neid ürgseadusi, siis küll kõige ligemalt kubismis.

On vist üldiselt selge, et absoluutsem kõigist kunstidest on muusika. Kuulates sümfooniat ei küsi vist keegi, kas ta on loomulik, küll küsitakse, kas ta viis on ilus, meeldiv, tunnetesse mõjuv. Maalikunst on muusika kaksikvend: milleks ühel on helid, selleks teisel värvid — rütm ja tasakaal on mõlemas. Ja sellepärast ärge küsige ühelt pildilt iial, kas ta on loomulik, vaid küsige, kas ta on ilus, laske juhtida end puht-instinktiivsetest tunnetest, sest need tunded on kõige õiglasemad otsustajad. — — —

1924

VLADIMIR MAJAKOVSKI SURNUD

Hiljuti lahkus Moskvas vabatahtlikult elust nõukogude vene suurim poeet Vladimir Majakovski. Nagu teatatakse, polnud need poliitilised, vaid isiklikud motiivid, mis põhjustasid selle vaimuka kirjaniku ja kirgliku revolutsionääri varajase surmamineku.

V. Majakovski oli sündinud a. 1893. Liitunud juba varajases nooruses revolutsioonilise liikumisega, oli kogu tema elu üksainus suur võitlushüüe uute kirjanduslikkude vormide ja uue maailmakorra propageerimisel.

Oma kirjanduslikku võitlust alustas Majakovski sõjaeelseil aastail ägeda futuristina. See oli piksekärgatus vene tolleaegses melanhoolses luuletaevas, ning Majakovski, see kurjakuulutav tormilind, ilmus äkki kirjandusareenile, väljakutsuvalt, täis võitlushimu. Tollest ajast on pärit tema kuulus luuletuskogu «Pilv pükstes» ja rida artikleid valitsevate kirjandusvoolude mannetusest.

Suur Oktoobrirevolutsioon avas V. Majakovskile otsatud perspektiivid, ta rakendus kogu oma ohjeldamatu temperamendiga revolutsiooni teenistusse. Ja seda mitte ainult kirjanduses, vaid ka mujal.

Õppinud omal ajal Moskva kunstikoolis joonistamist ja maalimist, valmistas ta kodusõja kestel tuhandeid kihutusplakateid, mis olid tõmbenumbreiks Nõukogude Vene telegraafiagentuuri «Rosta» vitriinides ja Moskva tänavail ning väljakuil.

Kogu oma kirjandusliku tegevuse juhtis Majakovski aga proletariaadi revolutsioonilise võitluse õhutamisele

ja ülistamisele. Nimetagem tema kuulsat poeemi «150 000 000» ja lavateost «Müsteerium Buff».

Majakovski 1920-ndail aastail ilmunud luuletuskogudest on üks vormilt ja sisult huvitavam kui teine. Tema hilisemaist lavateostest pälvivad tähelepanu «Lutikas» — satiir, milles armutult piitsutatakse väikekodanlust, ja bürokratismi naeruvääristav komöödia «Saun».

On võimata mõne reaga hinnata Majakovski kui revolutsiooni- ja proletariaadilauliku poliitilist ning kirjanduslikku väärtust ja mõju laiemas ulatuses. Olgu ainult märgitud, et tema ootamatu lahkumine on suur kaotus mitte üksnes Nõukogude Venemaale, vaid kogu kirjandusmaailmale.

V. Majakovski luule vormiuudusi kajastub ka eesti kirjanduses. Osa J. Barbaruse jt. luuletusi kannab ilmseid Majakovski mõjutusi, kuigi nende ainevalik ei võimalda täielikult majakovskilike väljendusvahendite mõjulepääsu.

Enam kui sada tuhat Moskva kodanikku käis kahe päeva jooksul Vladimir Majakovski sarkofaagi ees ja matuserongis liikus saatjaid mitusada tuhat — parim tunnistus sellest, kuidas hindas nõukogude proletariaat oma suurt varalahkunud poeeti.

1930

SOOME KUNSTINÄITUSE PUHUL

A propos

Praegu külastab Eestit soome kunstinäitus. Enam kui nelikümmend kunstnikku keskmisest ja nooremast generatsioonist on saatnud ligi sadakond teost üle lahe, ja meil siinpool lahte on võimalus tutvuda sellega, milline on kujutav kunst Soomes tänapäeval. Olles näidanud end enne Tallinnas, on see näitus praegu avatud Tartus.

Soome kujutav kunst? Kas on sellest Eestis varem kõneldud? Kas on meil palju neid, kellel oleks selles suhtes väheselgi määral eelteadmisi? Oo jaa! Me teame vahvad sillaehitajad siinpool — ja muidugi ka sealpool lahte — on parajal puhul ikka ütelnud, et vaadake, soomlastel on säärased suured kunstnikud nagu A. Gallén-Kallela ja A. Edelfelt, kes Euroopa silmis kõvasti hinnas. Ja alles üsna hiljuti, kui Eesti kultuurkapitali-kroonu suure kisa ja käraga korraldas eesti kunstirünnaku Soome, ruttasid meie nobedad ajalehereporterid ja «kunstiarvustajad» laial suul selgitama eesti rahvale soome kunsti «üldse» — muidugi jälle sillaehitamise otstarbel, muidugi jälle Gallén-Kallela ja Edelfeldi «põhjal»...

Nüüd, mil meil ollakse soome tänapäeva kunstiga otse silm silma vastu satutud, on see ootamatu kohtumine meie kunstitarku ja taarausulisi verest löönud. Mõtle ometi, missugune skandaal — tullakse meile kunstiga külla ja jäetakse rahulikult koju Gallén-Kallela ning Edelfelt!

Ja läks lahti targutamine igati targas Tallinnas: soome praegune kunst olevat kõike muud, kuid mitte soomelik. See olevat üldse keskpärane, kui mitte halvem, eesti kunst olevat temast kõvasti ees...

Oodati «Kalevala»-müüte Gallén-Kallela tõlgitsuses, oodati kalleid suguvendi-«kangelasi», kellel vähemalt puss põigiti hambus, kuid tulnud on pagan teab kes! «Kalevalast» pole lõhnagi ja pussimehi ka mitte ainustki — kas pole hirmus pettumus sellele konglomeraadile, kes harilikult täidab meie ajalehtede joonealuseid mäletsemisega «omapärasusest» ja «rahvuslikust» kunstist?!

Ei, härrased taarausulised ja nurgameistrid-sektandid: soomlastel üldiselt on kunstist siiski pisut teistsugune arusaamine! Ja kui mullu Soomes ühele meie mehikesele suur aumärk tseremoniaalselt kaela riputati, kas te siis tõesti ei märganud väikest muiet hõimurahva publiku suul? Eks see olnud teiste asjaolude kõrval tingitud ka neist paarisajast kirevaks võõbatud kangast, mis tookord suure praalimise saatel üle lahe sinnapoole tassiti.

Ent — vabandust! Pole nende ridade ülesanne hakata arutama või koguni arvustama vahvate sillaehitajate tööd ja meie taarausuliste tõekspidamisi. Tahaksin lühidalt ja otsekoheselt öelda, et soome tänapäeva kunst on omandanud üldinimliku, internatsionaalse ilme. Mitte alp edvistamine tehtud «omapäraga», vaid arenenud maitsele kõikjal mõistetav kaunidus, mis käsitluselt üsna lähedane euroopa moodsa kunsti suursaavutustele — see on sümpaatne peajoon, milles areneb soome tänapäeva kunst. Ja mis puutub üldisesse kunstilisse tasapinda, siis — olgem siingi otsekohesed — soome kunstnikkude keskmine ja noorem generatsioon, vähemalt suurem osa neist, kes esindatud käesoleval näitusel, on suutnud soome kunsti viia nivoole, mida hinnatakse Pariisis, Berliinis, Viinis ja mujal kunstielu keskkohtades. Seda ei saa kaugeltki veel ütelda eesti kunsti kohta, kuigi meie kunstitargad selleski suunas on püüdnud õõnsaid sõnu teha.

Muide — kohtasin näitusel tuttavaid autoreid: T. Sallinen, A. Cawén, G. Collin, J. Mäkelä jt., kelle teoseid

olen näinud varemgi. See oli 1917. a. varakevadel Petrogradis, kui avara Marsi väljaku ääres asunud Dobõtšina kunstibüroo näitusesaale täitsid soome nooremate kunstnikkude tööd — ning rohkearvuline kunstihuviline publik. Puutusin seal esimest korda kokku ülaltoodud nimedega ja tänini on püsinud selgesti meeles too värskus ning uudus, millega nad üllatasid Petrogradi kunstipublikut. Mitte asjatult ei pühendanud vene tookordne parim kunstiajakiri «Apollon» tervelt tosina lehekülgi soome kunstile — tähelepanu, mille osaliseks oli väga raske saada... Üle Marsi väljaku läksid määratud demonstrantidekolonnid punaste lippude all, nende loosungid kõlasid põhimõttel «vabadus, vendlus, võrdsus!» — iseloomustavad sõnad ka tollele soome noorema põlvkonna kunstnikkude aktsioonile.

Pean väitma: on jäänud rõõmustavalt kindlaks nende kunstnikkude aastate eest võetud suund, on veelgi selginud ja kõvenenud nende loominguline kreedo, jõudes tänapäev tasapinnale, mida hindavad needki, keda on hellitanud kunstigaleriid rue Boetie'l või St. Honere'il Pariisis.

Rõõmu pakub teadmine, et veteranidele on sirgunud väärikas järelkasv: Aalto, Aström, Leinonen, Salminen jt. Nad on meilegi näidanud oma head maitset, kooli ja distsipliini — asjad, millega nii vähe võidakse kiidelda siinpool lahte.

Tahaksin uskuda, et seekordne soome kunstinäitus on heaks õppetunniks meie kodukasvanud «omapära»-ideoloogidele ning neilegi, kes «Soome silda» ehitavad peaasjalikult — piirituse ja puupäiste poliitiliste pidukõnede abil...

1931

KUJUTAVATE KUNSTIDE SIHTKAPITALI VALITSUSE KEVADISE KUNSTINÄITUSE PUHUL

Kujutavate Kunstide Sihtkapitali Valitsusel on viisiks saanud korraldada kaks korda aastas — kevadel ja sügisel — kunstinäitus, mis peab andma ülevaate eesti kujutavate kunstide arengust sügisest kevadeni ja kevadest sügiseni. Ka ostab Sihtkapitali Valitsus neilt näitustelt oma tagasihoidlikkude summade eest kunstitöid.

Praegu on selline kevadnäitus avatud Tallinna Kunstihoones. Tervelt kaks saali on täis graafikat, maali, skulptuuri, kokku ligi 200 nimetust seitsmekümne viielt autorilt. Lisaks sellele on ühes eriruumis välja pandud nn. sõjamaalid või õigemini kavandid sõjamaalide jaoks, mis leidsid auhindamist hiljutipeetud sõjamaalide kavandite võistlusel.

Milline on kevadnäituse üldilme?

Esimene mulje on küll säärane, et see pole mingi valitud teoste näitus, vaid juhuslik piltide ja pildikeste maarjalaat. Palju kirevaks võõbatud lõuendeid, vähe maale, — palju hoolikat käsitööd, vähe kunsti. Suur osa maalijaist pole kuigi suurt rõhku pannud teoste koloriidilistele, kompositsioonilistele ega joonistuslikele väärtustele. Enamik autoreid sellel näitusel näeb kunsti kas looduse või mudeli kopeerimises või — mis veel halvem — mõnes maalitehnilises šabloonis. Nii näiteks üks kunstnik, kes on maalinud Tallinna vaateid, täpib oma tööd millegipärast valge värviga üle; teine tõmbab pehme värvi sisse päris reeglipäraseid jälgi ning kolmas lööb siia-sinna laike ja jooni, milledel tihti puudub

orgaaniline side. Selle asemel et taotleda tundlikkust värvigammas, lihtsust vormis ja joones ning koloriidilist võlu, nähakse kunstiväärtusi milleski muus, millel kunstiga pole peaaegu midagi ühist.

Käid tihedalt riputatud piltide reast ükskõikselt mööda, veendud, et oled enam-vähem kõiki juba ammu ja korduvalt keskpärastel piltpostkaartidel näinud — igavad, hingetud asjakesed, mis peagi manavad esile haigutuse.

Ent siiski! Kuidas on sattunud selle kirju laadarahva sekka A. V a b b e kuus väikest kaunist pastelljoonistust? Need on riputatud küll kuskile kitsasse tallilahtrisse, aga oma maalilise ilu ning lihtsusega kaaluvad nad üles terve seinatäie teisi. Ja R. S e p p oma «Natüürmordiga»? Kahtlemata on eelnimetatud asjad paremad kogu näituse maalide-osas. Nimetades veel mõnd nooremat autorit, nagu J. G r ü n b e r g, A. J o h a n i, K. L i i m a n, G. R a u d, K. T e d e r, olekski peaaegu kõik, kelle töid tillukesegi rahuldustundega võib vaadelda.

G r a a f i k a osas on lugu pisut parem — vähemalt on enamik väljapanijaid oma töis näidanud selget arusaamist graafika tehnilistest oskustest, kuigi ka siin mõni meister kipub juba igavaks minevasse maneeri-sattuma. Head on G. R e i n d o r f i ja H. M u g a s t o tööd, ka A. B a c h i omad on huvitavad.

Mis puutub s k u l p t u u r i s s e, siis siin oleks nende ridade kirjutajal raske midagi ütelda. Näilikult on see samasugune, nagu juba aastaid, ilma rohkemate saavutusteta. Ka parimad meistrid, J. K o o r t ja V. M e l n i k, on esitatud, kuid kumbki kahjuks ainult ühe tööga.

S õ j a m a a l i d e toas ringi vaadates peab küll kahetsema, et auhinnakomisjon säärased odavat sorti piltpostkaartide stiili aimavad kavandid on auhinnaväärilisteks arvanud. Sõda ja lahinguid pole vist juba ammu enam n i i peetud, nagu auhinnatud kavandeil näha. Kui tahetakse, et sõjapildis oleks tubli portsjon literatuuri, siis on vaatajal ometi õigus nõuda, et see literatuur veidigi tõe piirides püsiks.

Lõpuks paar sõna Kunstihoonest enesest.

Seisab Vabadusväljaku ääres suur kasti- või kummutitaoline hoone, ilmatu suur lapiline aken ees. Esiküljel ebasümpaatne sissekäik ning hoone sees rida soppe ja käike, paar väheldast saalikest, neist üks laevalgustusega, teist aga valgustab too ilmatu suur aken, visates ebatasast valgust oma lapilistest aukudest. On kulutatud hulk miljoneid, on saadud hooneke, mis kaugeltki ei rahulda temale pandavaid nõudeid, isegi ülesandeid, maitsest ja ilust rääkimata.

1935

K.-Ü. «PALLASE» XVII NÄITUS

K.-ü. «Pallase» kevadisel kunstinäitusel, mis toimus Tartus 15. märtsist—5. aprillini, esines kakskümmend kunstnikku. Neil oli välja pandud 127 tööd joonistuse, graafika, maali ja skulptuuri alalt. Kunstilisest küljest silmapaistvamaid töid leidus võrdlemisi vähe, valdav enamus küündis vaevalt harilikuni, keskpärasuseni.

Maali alalt tuleks nimetada V. Ormissoni meeldivaid, värvi- ja valguseküllaseid maastikke, E. Haameri rannavaateid, A. Johani paari kompositsiooni, J. Grünbergi, N. Kummitsa, K. Liimani, K. Pärsimäe, G. Raua ja N. Triigi üksikuid töid. Eriti huvitavad olid N. Kummitsa kompositsioonid nii teemalt kui joonelt, vormilt ja toonilt. Oma lihtsuse ja tagasihoidlikkusega mõjuvad Kummitsa tööd vahetult, igatahes palju tugevamini kui mõnede teiste pretensioonikalt kirjuks võõbatud või «pahteldatud» kangad.

Paistis silma, et mõned maalijad olid oma teosed maalinud mingis lilla-šokolaadi toonis. Kas usuvad nad, et nii on ilus ja kunstipärane? Vaataja igatahes on teisel arvamisel, sest meie inimeste ja looduse värvides ei leidu küll kuskil säärast lilla-šokolaadi üldtooni.

Graafika alalt oli rohkesti töid H. Mugastolt ja A. Laigolt, peamiselt puulõikeid raamatute illustratsioonideks. Üldiselt korralikud ja laitmatud tööd, kuid siiski peab märkima, et mõlema puhul tundub rohkem traditsioonilist kuivust kui mõjuvat lopsakust. Viimast tohiks ometi võimaldada moodne puulõige, mis lähtub mitte valgest, vaid mustast pinnast. Tähendatud printsiip ongi see, mis eraldab puulõiget harilikust sule- või pintslijoonistusest valgel pinnal.

Üsna häid joonistusi oli A. Bergmannilt.

Skulptuuri alalt oli töid A. Starkopfilt ja M. Saksalt graniidis ning marmoris. Enamikus oli tegemist figuraalsete kompositsioonidega, neist mõned üsna sümpaatsed ja tehniliselt hästi välja töötatud.

Lõpuks üks vaga soov: Kas ei oleks parem, kui edaspidi näitusel esitataks ainult lõplikult valminud töid, jättes ära mannetud etüüdid ja katsetused. Vaatajat igatahes ei võlu mitte tööde hulk, vaid kvaliteet!

1936

KUNSTIKROONIKA

1

Eesti kujutav kunst elab üle rasket kriisiaega. Juba on aastad möödunud, kui see kriis algas, ja siiaajani on ta üha süvenenud. Iga-aastased kunsti ülevaatenäitused on ikka enam ja enam muutunud turuplatsiks, kus kaubeldakse keskpärase ja allakeskpärase turukaubaga — õilsa kunsti nimel. Kunstiühingutes on juhtiv võim läinud kas joonistamiskooliõpetajate või küünarnukkidega trügijate kätte, kes leiavad mingi diplomi nimel enestel õiguse olevat eesti kunstile suunda ja tuuma anda. Kujutavate Kunstide Sihtkapitali Valitsus on millegipärast juba ammust ajast saadik sääraste tegelaste juhtida olnud ja küllap vist sealt kandist ongi see kurikuulus diplomikultus pärit, mis nüüd on meie kunstielus esikohal: tahad pilti maalida ja kunstniku nime kanda — muretse endale kõigepealt diplom! Jah, diplom! Aga kas on diplomi nõudjad kunagi kuulnud, et kunsti ei tehta ainult diplomi abil, vaid oskuse ja andega? Neid viimaseid võib kunstnik näidata ainult oma töös ja see ongi ta diplom. See on olnud kõikjal nii ja jääb alati püsima kui ainus ja õige kunstniku võimete hindamise moodus. Kui aga meil leitakse, et peanõue on diplom, siis naeravad selle üle mitte üksi tõelised kunstnikud, vaid ka iga mõtlev kodanik. Diplomikultus võib kasulik ja nõutav olla ainult käsitöölistele. Kuid — kunst pole siiski mitte käsitöö ja kunsti hindajateks ja juhtijateks ei või ega saa olla käsitöö-ideoloogid. Kahjuks on viimastel aastatel just

eelnimetatud ideoloogid meie kunstielus mõjule pääsenud ja selle tagajärjena näeme, et terve rida esmajärgulisi kunstnikke on loobunud esitamast oma teoseid kunsti ülevaatenäitustel, mida toimetab K. K. Sihtkapitali Valitsus. Ja sama põhjus on aluseks, miks näeme neil näitustel rohkesti kunstikäsitööd ja üpris vähe kunsti. Teie, propagandajuhid, ja teised, kes olete vastutavad meie kunsti arengu eest — kas leiate, et kõik on meie kunstielus korras? Kui ei, siis on teie kohus selleks kaasa mõjuda, et kõrvaldataks viibimata takistused eesti kunsti arenguteelt. Riik kulutab igal aastal suure summa kujutava kunsti peale ja kodanikul on õigus nõuda, et see summa ei kaoks kunstikäsitöö ideoloogide kantselei keerdkäikudesse ega otstarveteks, mille jaoks ta pole määratud, vaid kulutataks otsekoheselt loova kunsti arendamiseks.

3

Kevadiselt kunsti ülevaatenäituselt osteti töid. Kui ostude nimekirja silmitseda, siis nähtub, et on käidud peaasjalikult küll põhimõtte järgi: jagada summakesi võimalikult paljudele. Üldine ostude summa ulatus pisut üle 3000 krooni, seejuures iga ost läbistikku 150 krooni ümber. Kui oletada, et ostud olid väärtuslikud, siis — kas pole see 150 krooni kunstiteose eest lausa sandikopikas!

Aga paljudel kaubeldud veelgi maha, mõnedel koguni pool küsitud hinnast.

Raha oli sihtkapitali valitsuse käsutuses sedapuhku umbes 14 000 krooni, — millise moraali nimel läks lõviosa loova kunsti jaoks määratud summadest mujale?

4

Iga toimuva kunstinäituse puhul täituvad ajalehtede joonealused kunstiarvustustest. See on rõõmustav ja soovitav, sest siit peaks kuulma lugeja, mis kuskil näitusel näha ja mis väljapanekutest arvata, Aga — kui

keegi tahab neist joonealustest leida midagi põhimõttelist, mis märgiks ära meie kujutava kunsti suunda ja taset, võrreldes kas või meie lähemate naabermaade kunsti suuna ja tasemega, siis otsib ta seda sealt asjata. Ikka üks ja seesama lobisemine, pealegi võimalikult segane, et sealt jumalapärast keegi mitte midagi aru ei saaks. Iseäranis agarad on sellise jorutamise peale need, kes leiavad, et on ükskõik, millest kirjutada, kui aga ridasid saaks. Ainult harva leidub kunstiarvustusi tõsistelt kunstitundjailt, keda nii meil kui mujal on vähe.

Lugupeetud ajalehtede toimetajad! Kas teie ei saaks ridadeõngitsejatele-lobisejatele kuidagi pähe anda? Sellest võidaks niihästi kunst kui ka kunstnikud.

1936

KUNSTIKROONIKA

1

Turism ja kunst? Mis on neil teineteisega ühist? Minule paistab, et nad on lahutamatud.

Meil Eestis on hakatud aru saama, et turism kui niisugune on tähtis ja vajalik ala. Selles suunas on hakatud ka midagi kohendama ja korraldama — vähemalt on aru saadud, et turismi edendamiseks on vaja teha propagandat. Sellel on olnud ka juba tagajärgi, sest nii nagu kuulda ja näha, käib tänavugi Eestis rohkesti huvireisijaid välismailt. Huvireisija on aga uudishimulik olevus, ta tahab kõigepealt näha ja näha, et saada rohkem muljeid. Peale selle tahab ta maalt, kus on käinud, kaasa võtta mõningaid esemeid, mõningaid pisiasju, mis kuidagi on seotud selle maa rahvaga, kus ta käinud, esijoones sääraseid asju, milledes väljendub nähtud maa ja rahva algupära ja kunstimeel. Sellepärast ongi kõigis maades, kus turism hästi arenenud, olemas terved tööstused, mis valmistavad mitmesuguseid ehte- ja iluasju välisturistide jaoks. Kes laialt on reisinud, see teab, millised need asjad on. Märkigem, et kõigepealt on nad kunstipäraselt välja töötatud ja hinnalt võimalikult odavad, sest turist ei taha ju väikeste mälestusesemete peale palju kulutada.

Kuidas on lugu sääraste turismiesemetega Eestis?

Olen vaadelnud vaateaknaid, kus esitatud mitmesuguseid mälestusasju turistide jaoks. Ma ei taha ütelda, et midagi ei ole tehtud, ei, on püütud teha nii mõndagi, kuid k u i d a s? Lihtne käsitööline on võtnud ja teinud

kas puust või muust valmis mõne eesti kapa või kannu, mõne rahvariides nukukese ja ka vahest midagi muud, ja see on peaaegu kõik. Kuigi need esemekesed oma välimuselt ja konstruktsioonilt vastavad meie muuseumides olevatele esemetele, jätavad nad oma formaadi, väljatöötamise ja värvi poolest ilmatu palju soovida. Kui näiteks üks kapp muuseumis on väljatöötamiselt primitiivne, luitunud ja vana, siis ei tarvitse seda olla üks tema koopia, mis on määratud võõrale mälestuseesemeks. Siin on juba tarvis peenemat lihvi ja kaunimat värvingut, sest asi peab olema ilus, siis meelitab ta ostma ja on iluasjaks. Ma ei usu, et ükski välisturist tahaks näiteks minupärast kas või mõnd muuseumist võetud vana eesti kaljakappa panna kodus oma lauale või riiulile. Ja need rahvariides nukud, mida olen näinud mõne turismibüroo vaateaknal? Need on enamikus küll säärased hirmutised, et issand heida armu. Ei ole nende valmistamist valvanud küll mingi kunstniku silm ning neid on nähtavasti kokku soperdanud inimesed, kellel puudub arenenud maitse ja kunstimeel.

Meie kunstnikud kurdavad, et nälg tikub tihti kallale: ei ole tööd, ei ole tööd! Vahest igaükski neist puudustkannatajatest oleks heameelega valmis rakendama oma oskust meie turismibüroode teenistusse mitmesuguste mälestusesemete valmistamise juures. Kuid kas on meie turismibürood ja turismi mälestusesemete valmistajad nimetamisväärselt kasutanud kunstnikkude oskust ja tööjõudu?

Seda pole seni näha ja see on kurb ning andeksandmatu. Kui meie turismihärradel ja -daamidel ei ole endil taipu selles küsimuses ette võtta muudatust, siis on nende kohus, kes vastutavad meie turismi arengu eest, astuda mõjuvaid samme, et need armetud mälestusesemekesed, mida pakutakse praegu Eestis välisturistidele, kaoksid jalamaid vaateakendelt ja asendataks tõeliselt kunstipäraste mälestusasjadega, mis annaksid tunnistust eesti rahva kunstimeelest, sest meie rahva kunstimeel üldiselt ei ole tõesti mitte nii arenematu ja labane, nagu nähtub praegu võõrastele pakutavaist mälestuseesemeist.

Kunst ja kunstkäsitöö? Need kaks ei ole hoopis mitte üks ning sama mõiste, sest kunst on üks ja kunstkäsitöö teine. Meil on tekkinud arvamine, et siin ei ole mingit vahet, ja nii näeme, et on hakatud pakkuma käsitööd kunsti pähe. Vaadake meie ilu-, ehte- ja tarbeasju vaateakendel ja kauplustes, mida pakutakse kunstkäsitöö nime all. Nad on sageli väljatöötamiselt laitmatud, kuid sisuliselt mitte ilusad. Tunnistad neid ja otsid sääraseid, mis oleksid silmale eriliselt armsad, aga ei leia ega leia, jätadki tihti soovitud eseme ostmata.

Mis teevad ühe asja väliselt ilusaks? Kõigepealt nende joonistus, proportsioonid ja värv. Teame, et üht ning sama asja võib valmistada väga erinevais joonistusis, proportsioones ja värves. Joonistuse, proportsioonide ja värvide leidmine on suur kunst ühe eseme valmistamisel ja nõuab peale tehnilise oskuse hästiarenenud kunstimeelt, et saavutada tõesti ilusat ja meeldivat välimust ühele esemele.

Teie, kes te produtseerite ja kauplete nn. kunstkäsitööga, kui palju olete teie vajanud oma tööstusis arenenud kunstimeelega kunstnikke? Paistab, et teie poolt pakutavaid esemeid on valmistanud keskpärased ja alla keskpärast tööjõud, kellel on vahest küll tehnilist oskust, kuid puudub arenenud kunstimeel ja kunstniku silm. Teame, et meil on juba aastaid tegevuses õppeasutusi, kus valmistatakse ette õppinud töölisi ka iga laadi kunstkäsitöö valmistajateks. Kes õpetavad neis kooles ja kui palju on nende koolide õpetajate hulgas väljapaistvaid kunstnikke? Ja riigi kunsttööstuskool Tallinnas, mis, nagu räägitakse, pidavat andma õpetajaid meie kunstitööstuse jaoks? Kas ei valitse selles koolis tema algusest kuni tänapäevani va õndsa Stieglitzi kunstikooli vaim, mis juba omal ajal, aasta kolmekümne eest, oli tuntud oma kivinenud ja iganenud kunstivormide ja maitse harrastajana, mille vastu juba siis protesteeris vene kunstnikkond ning mis põhjusel ta pärast revolutsiooni kaotas jalamaid oma olemasolu? Kas peame leppima sellega, et see kivinenud ja iganenud kopeerimisevaim peab nüüd meil edasi kestma

ja mõjutama meie kunstitööstust? On aeg võtta viibimata revideerimisele meie kunstkäsitöö õpetamise ja valmistamise viis ja vaim, et tuua värskust ja elavust meie kunstkäsitöö-esemete välimusse, mis oleks vastav meie rahva järjest arenevale maitsele ja aja nõuetele. Seda ei saa aga muidu teha, kui tuleb tõmmata kõigi sääraste õppeasutuste ja kursuste õppejõudude hulka meie paremaid kunstnikke, kellest praegu kahjuks nii paljud on lausa tööta, kuna samal ajal hulk Stieglitzi vaimu harrastajaid juhivad meie kunstkäsitöö kunstilise külje õpetamist.

1936

LÄTI KUNSTINÄITUS TALLINNAS

Novembri lõpul külastas Tallinna läti kunstinäitus. Polnud ligi kümme aastat enam näinud, kuidas areneb läti kunst, ja sellepärast läksin näitusele suure huviga, sest niipalju kui oli mul teateid läti kunsti arengust endisest ajast, oli see olnud alati huvitav ja järjest arenev. Võis koguni öelda, et ajavahemikul 1924—1930 saavutas läti maalikunst taseme, mis ei jäänud alla Lääne-Euroopa modernse kunsti kõrgest tasemest. Tolleaegsete läti paremate maalijate hulgas leidus rida silmapaistvaid nimesid, kelle loomingut võis iga moodsa kunsti sõber nautida kui suursaavutust. Kunstnikud Suta, Uban, Tone, Cielav, Šveic, Skulme, Svemp, Strunke ja Vidberg olid nimed, mis tegid läti kunstile au ka väljaspool oma kodumaa piire. Polnud mitte juhuslik, et ülalnimetatud kunstnikkude teoseid reprodutseeriti paljudes Lääne-Euroopa üldtuntud kunstiajakirjades, mis oli läti rahvale heaks propagandaks. Võiks siinkohal mainida veel kaht noorelt lahkunud kunstnikku, nimelt Jazep Grosvaldi (1891—1920) ja Jekab Kazakul (1895—1920), kelle teosed Riia kunstimuuseumis on läti modernkunsti uhkuseks. Kui siia juurde arvata veel läti kunsti vanameistrid Purvit ja Tillberg, siis oleks läti moodsa maalikunsti kandjate nimistu peaaegu täielik. Kõik eespoolnimetatud kunstnikud on oma teostes avaldanud head maitset ja oskust, saavutades aeg-ajalt ikka paremaid ja paremaid tulemusi ja kõrgemat taset.

See oli nii aastate eest. Ja kui nende ridade kirjutajal nüüd võimalus oli uuemat läti kunsti näha, siis hel-

litas ta lootust, et näeb veelgi huvitavamaid teoseid kui aastate eest.

Kuid — pettumus oli suurem, kui seda oleks võinud arvata. Loodetud värskuse ja elurõõmu asemel lõi näituselt vastu säärane kuiv ja tardunud vaim, et peaaegu oleks pettumusest selili kukkunud. Näituse 170 numbri hulgas leidus vaevalt kümmekond teost, mis olid kuidagi huvitavad, suuremast osast võis külma rahuga mööda jalutada, ilma et nad oleksid pakkunud mingit esteetilist naudingut. Tõsi, paljud teosed tõmbasid enestele tähelepanu kui kunstikäsitöö suursaavutused, aga mitte ka rohkem; seejuures mõnegi pildi raam oli tähelepanemisväärsem kui pilt ise. Ühte peab ütlema: käesoleva näituse järgi otsustades harrastavad läti kunstnikud kompositsiooni ja pealegi suurtes formaatides. Puhtmaastikke leidus võrdlemisi vähe, kõik maastikulised motiivid on neil enamikus seotud figuuridega, on ühe sõnaga žanripildid.

Näitusel ringi käies nägin siin-seal maalidel tuttavaid nimesid, kelle teoseid olin suure mõnuga nautinud aastate eest. Käesoleval näitusel ei tunne neid teoste järgi enam ära: endise värskuse, elurõõmu ja uudsuse asemele on tulnud ähmane tardumus, isegi purukuiv akademism. Ainult veel üksikud on kuidagi alles hoidnud nii mõndagi oma endisest maalikultuurist, nii näiteks Tone, Cielav, Uban, Svemp, kuid nad pole kaugeltki enam need mis varem, kümne aasta eest, — on nendegi juures sündinud suur kallak — paremale poole, tardunud akademismi. Ja Sveic ning Skulme — kuhu on jäänud nende huvitav maalikultuur ja revolutsiooniline vaim? Pole nende juures peaaegu jälgegi sellest järele jäänud, mis oli varem. Mingi kaunis odavat sorti oleograafia näib see olevat, mida harrastavad need kunagi nii huvitavad maalijad.

Paistab silma, et see, mis käesoleval läti esindusnäitusel paremat, on kantud kunstnikest, kes kuuluvad ealt neljakümne-aastaste hulka, seega maalijate põlv, kes oma kunstilise hariduse on saanud enne revolutsiooni või revolutsiooniaegadel. Noorem läti kunstnikkude põlv, kes tulnud peamiselt Läti Kunsti Akadeemiast viimase aastakümne jooksul, on peaaegu eranditult

ilmetu ega ole tal käesoleval näitusel esitada peaaegu mitte midagi huvitavat peale kuiva ja tardunud akademismi, milline akademism aga oma kunstiliselt kvaliteedilt kaugeltki ei küüni omaaegse vene akademismi tigi, muidugi selle sõna paremas mõttes. Lehitsedes näituse kataloogi paistis silma, et näitusel esinevate kunstnikkude nimistus puudusid sellised nimed nagu läti parem portreemaalija Tillberg ja maalija ning graafik Suta. Näituse komissarilt nende puudumise põhjust järele pärides selgus, et need kunstnikud on keeldunud esinemast käesoleval esindusnäitusel. Peab uskuma, et neil, silmas pidades käesoleva näituse üldtaset, oli küllalt põhjust keeldumiseks.

Aga siiski — umbes kümmekond maali näitusel olid päris huvitavad. Nii Janis Liepini «Kalurite sadam», Valdis Kalnroze «Hall päev», Ludolf Liberti «Veneetsia motiiv» ja «Vana kalur», Edvard Kalnini «Parvetajad» ja vast ka Otis Skulme «Joosep ja ta vennad» ning Leo Svempi «Natüürmort kaladega» ja samalt kunstnikult mõned teisedki teosed. Imelikul kombel on aga läti kunsti veteran Vilhelm Purvit alal hoidnud oma noorusvärskuse ega ole end mõjutada lasknud ajavaimust, nagu enamik ta järeltulijaid: ta on näitusel välja pannud terve rea impressionistlikke maastiku-etüüde, mis on õhurikkad ja sädelevad.

Graafika ja skulptuuri alal ei pakkunud see läti esindusnäitus nimetamisväärset pilti läti praegusaja graafikast ega skulptuurist. See, mis neilt aladelt esitatud oli, oleks võinud näituselt peaaegu ära jääda, kui mitte nimetada paari-kolme skulptuuriteost Zalkalnilt, Dzeniselt ja Melderilt.

Kuhu läheb läti kunst?

Igatahes rahvuslikku polnud seal nimetamisväärset ja endine huvitav eurooplus on hakanud asenduma mingi ähmase ja tardunud akademismiga, kust näib ikka enam ja enam kaduvat elav kunstihõng, andes ruumi literatuurile, kunstikäsitööle. On põhjust arvata, et see tagasiminek pole tingitud läti kunstnikkude mentaliteedist, vaid üldisest poliitilisest ja majanduslikust olukorrast, millega tahes või tahtmata on pidanud arvestama kunstnikud. Ei usu, et see suund, mille poole

tüürib käesoleval näitusel nähtud läti kunst, tuleks läti rahva kunstilisele kultuurile kasuks. Ükski kunst, ka rahvuslik kunst, pole iial olnud kuiv ja elutu käsitöö. Seal, kus seda püütakse harrastada, tuleb kunstis paratamatu langus.

1936

KUNSTNIKKUDE ATELJEEDEST

Oli juhus külastada kolme kunstniku ühisateljeed Tartus Suurturu ja Rüütli tänava nurgal asuva kõrge maja pööningukorrusel. Selles ruumis töötas omal ajal kümmekond aastat kunstnik Konrad Mägi, luues seal oma paremad teosed. Nüüd asuvad ateljees kolm noort: K. Teder, R. Sepp ja V. Kriisa. Kahe esimese nimed on kunstisõpradele tuttavad nende juba arvukatest esinemistest kunstinäitustel, Kriisa kui kõige noorem on näitustest osa võtnud ainult kahel puhul.

Ateljee on suur ja valguserikas. Külastajat üllatab valminud tööde rohkus: võib näha maastikke, portreid, kompositsioone. Eeskätt paistavad silma Sepa suur «Emajõe motiiv» ja paar huvitavat portreed, Tedre värviküllased «Lilled» ning mitu tänavamotiivi, kuna Kriisal on omapärane naise portree, meremotiiv jm. Veelgi suurem on pooleliolevate tööde ja visandite hulk. Kunstnikud raamivad parajasti teoseid, mida nad tahavad saata Tallinna, lähemal ajal toimuvale EKKKÜ kevadnäitusele.

«Kuidas on lugu tööde müümisega?» pärin.

«Ah, ei maksa rääkidagi,» vastatakse. «Kehvemast kehvem. Pole me tükil ajal mitte midagi müünud. Mõni ostja ju vahest leiduks, kui raatsiks suure maali näiteks kümne krooni eest ära anda. Ainult materjal aga maksab kaks-kolm korda rohkem ja sellepärast jääb kaup ikka katki.

Meilt nõutakse, et andku me elulähedasi ja positiivseid teoseid. Mis siin salata: oleme näljatondi piitsa all tõsise töö vahel patuga pooleks midagi säherdustki

vorpinud. See on aga nagu tilk vett kuumale kerisele. Endale vähegi normaalse elatustaseme kindlustamiseks peaks isamaaline sildimaalimine olema meie ainukeseks tegevuseks iga päev kaheksa kuni kümne tunni jooksul . . .»

Lahkun värviküllaste maalide keskelt ja mõtlen iseeneses: Tehakse ilusaid sõnu Eesti majanduse suurest edust ja rahva kõrgest kultuurist. Kultuuri mõiste alla kuulub ju ka kunst, kuid ometi on kunstielu meil täiesti korraldamata ja kunstnikud ise jäetud lausa saatuse hooleks . . .

1938

KUNST JA HINNANG

Aga võidakse naeratada selle juures ja koguni vastu vaielda, et siin pole midagi imestada, sest kunst ja kunsti mõistmine on ju maitseasi: üks mõistab kaunidust nii ja teine teisiti, küllap on õigus mõlemal ning maitsete üle võib vaielda.

Viibisin kord kunstinäitusel ühe oma tuttavaga, kes mulle varem oli rääkinud, et lugevat rohkesti kirjandust mitmes keeles ja olevat reisinud välismaadel, kus külastanud kuulsaid kunstimuuseume. Seetõttu olin enam kui veendunud, et mu kaaslane oskab tõelisi kunstiteoseid eraldada keskpärastest ja allakeskpärastest maalidest ja joonistustest, milliseid tollel näitusel oli valdav enamus. Pöördusin seepärast tuttava poole sooviga, et ta nimetaks näitusel mõnda kunstiteost, mis tema maitsele vastab ja mille kunstiline külg teda rahuldab.

«Eks vaatame,» ütles mu paljulugenud ja paljukäinud kaaslane iseteadvalt ja laskis pilgul näitusesaalis ringi käia. Osutas siis ühele maastikumaalile, mis kujutas talumaja ja suviseid põlde. Tunnistasin maali lähemalt, kuid minu kurvastuseks oli see hoopis keskpärane töökene, puhtkäsitöölise oskusega tehtud, kuiv ja meeleolutu, tuletades meelde värvilist fotot. Vaatasin tõsiselt kaaslasele otsa ja ütlesin:

«Aga miks arvate, et see on käesoleval näitusel parim maal?»

«Vaadake, siin on ju palju kirevamaid ja värvikamaidki töid, aga kahjuks ma ei suuda nendest midagi aru saada. Ja teiseks, ma ei tahagi hakata oma pead murdma igasuguste kunstiteooriate üle ega juurelda moodsa kunsti probleeme. Minu arvates peab ühel kuns-

titeosel kõigepealt sisu olema ja see on peaasi. Kui ma näen sellel maalil üht talu ja viljaväljasid, siis tuletab see mulle meelde mu lapsepõlve, kus elasin ise ühes säärases talus ja jooksin selliste viljaväljade vahel. Mis lähevad mulle korda kõiksugused värviprobleemid ja muud. Üks kunstiteos peab kõigepealt andma midagi südamele ja minu arvates see maal on siin näitusel ainukene, mis mu südamele midagi kõneleb . . .»

Kas pidin ma sellise paljulugenud ja paljunäinud inimesega astuma vaidlusse selle üle, et iga kunst on kõigepealt tunnete asi, aga mitte mõistuse ja «südame» objekt?! Oli selge, et olin kohanud jälle üht iseteadlikku tarka, kes oma paljulugemise ja paljurändamise tõttu peab end kõikteadjaks haritlaseks, kes usub enese võimelise olevat ütlema oma «autoriteetset» sõna ka seal, kus harilikult kaine mõistusega ei ole midagi peale hakata.

Tõsi, tõsi — maitsete üle võib vaielda, kuid lubage siiski — tõsine, suur kunst ei vaja kommentaare ega tarku kainelt kaalutud seletusi. Seal, kus avaneb võimalus kunstiteosele läheneda kaine mõistuse mõõdupuuga, pole sageli mingit suurt kunsti olemas, vaid midagi muud, mis vaevalt väärib kunstiteose nime, midagi muud, mis võib võluda küll mõnda tarka ja kainet mõtlejat, aga mitte tundeinimest. Et see nii on, selleks teine näide.

Nägin kord ühel kunstinäitusel muu publiku hulgas ringi kõndimas lihtsas riides talumeest, kes huviga vaatles väljapanekuid. Panin tähele, et ta mitmel ja mitmel korral vaatles harduses üht suuremat ja kunstiväärtuslikumat teost ning tuli ta ette ikka ja ikka tagasi. Mind hakkas huvitama küsimus: oleks huvitav kuulda, mis arvab see lihtne näituse külastaja tollest maalist, kuna oli enam kui selge, et mees vist küll esimest korda oma elus näeb sääraseid asju. Astusin ta ligi ja tegin juttu.

«Kuidas teile see pilt meeldib?» küsisin.

«Väga. See on kõige ilusam pilt siin näitusel.»

«Miks te seda arvate?»

«Ma ei tea teile seda kuidagi ütelda, aga mulle ta meeldib väga.»

«Aga mispoolest ta teile meeldib?»

«Lihtsalt ta on ilus, muud ei mõista ma midagi ta kohta ütelda.»

«Aga kas teie ei leia, et näiteks need inimesed seal pildil on nii imeveidrad, milliseid tegelikus elus peaaegu ilmaski ei leia, ja et nad on riietatud nii värviliselt, nagu seda ükski inimene harilikult ei tee?»

«Just sellepärast on nad huvitavad. Harilikke inimesi ja harilikke värve näeme meie iga päev, misjaoks peakski neid veel pildi peale maalima . . .»

Olin pisut hämmastunud selle lihtsameelse talumehe kunstihinnangust. Ta oli võtnud kunstiteost tunnetega, aga mitte mõistusega, ta näis sel momendil isegi vihkavat kainet mõistust.

Kumb oli nüüd suurem kunstisõber ja kunstitundja: kas see tark kõrgema haridusega paljulugenud ja paljurejsinud tegelane või lihtsameelne talumees, kes alateadlikult oli välja öelnud oma kunsti-instinkti ning väljendanud napel sõnul tõelise kunstikriitika põhilauseid.

Sellele kõigele lisaks lubatagu tuua veel näide sellest, kuidas tõelist ja otsekohest kunstimõistmist võib leida sealt, kust harilikult teda kõige vähem võib oodata.

Kui olin kooliõpetaja, siis pakkus mulle suurimat naudingut jälgida laste kunstimeelt, mida ei olnud veel rikkunud kõiksugused kainemeelsed targutused ja tarkade koolipapade surveavaldused kaunidusmõistete suhtes. Käisin igal võimalikul juhtumisel lastega kunstinäitustel ja lasksin neil vabalt otsustada, missugused kunstiteosed on näitusel kõige kaunimad. Võin kinnitada, et ligi 99 protsenti kõigist õpilastest oskasid leida kaunima ja kunstiväärtuslikuma teose. Kui nende käest küsisin, et miks leiavad nemad tähendatud teose ilusa olevat, siis harilikult ei osanud nad seda sõnadega seletada. Enamasti oli vastus, et sel pildil on väga ilusad värvid, see on väga rõõmus pilt jne.

Kas meidki ei peaks panema mõtlema tolle lihtsa talumehe ja laste kunstihinnang!

1938

KUNSTIST, KUNSTIARVUSTAJATEST JA PUBLIKUST

1

On huvitav märkida, et viimasel ajal, kus kõneldakse ohtrasti Eesti majanduslikust ja kultuurilisest tõusust, tehakse eesti kunstist millegipärast üpris vähe juttu. Tõsi, mitmesuguste kunstinäituste puhul — neid näitusi toimetatakse väga sageli — kirjutatakse ajalehtedes ja ajakirjades näituste arvustusi, mis aga oma sisult ja käsitlusviisilt on niivõrd šabloonsed, et arvad neid lugenud olevat juba ammu ja mitu korda. Ikka üks ja sama jutt — meie kunst on tõusuteel, meie kunst on samaväärne teiste rahvaste kunstiga. Selliste seletuste juures loevad kunstiarvustajad vajalikuks nokitseda väikeste pisiasjade juures: et vaadake, see kunstnik on jälle arenenud, too teine teeb sedasama ja kolmas jätab seda või teist soovida. Tehakse veel enamasti mittemidagiütlevaid sõnu värvist, vormist ja joonistusest, harva sekka ka kompositsioonist. Üsna sageli kuuldub arvustajailt ka kurtmist, et vaadake, meie elu on viimasel ajal nii rikas rahvuslikkudest suursündmustest, meie kaugem ja lähem minevik pakub nii palju huvitavat ainet maalijatele, — miks ei maali kunstnikud nendel tänuväärsetel teemadel, — lööksid kaks kärbest korraga: elustaksid eesti rahva kuulsusrikast minevikku ja aitaksid teha rahvuslikku propagandat. Nende seletuste õigustamiseks tuuakse näiteid kunstiajaloost ja ka tänapäeva kunstist teiste rahvaste juures, kus kunst olevat rakendatud propaganda teenistusse ega võivat olla mitte midagi omaette ning absoluutset. Mis suunas läheb meie tänapäeva

kunst või mis suunas ta peaks minema, sellest kõneldakse vähem, kui mitte arvestada seletusi nõndanimetatud rahvuslikust suunast, mida pea üksmeelselt on toonitanud kõik kunstiarvustajad viimasel ajal. Üldine mulje on kõigist neist arvustustest see, et vaadake, armsad inimesed, meie kunst seisab euroopalikul tasemel ja katki pole midagi.

Imelikul kombel on viimasel ajal ometi märgata, et selliste kunstiarvustustega ei taha nõus olla publik ja ka üks osa kunstnikke. Kui küsida kunstinäitustel käivatelt keskmiselt arenenud kodanikkudelt, kuidas näitus on, siis vastab ta sulle otsekoheselt, et tema arvates on näituse tase sama, mis olnud juba mitu aastat: pildid kõik korralikud ja ilusad, aga meelde ei jäänud neist mitte midagi — kõik justkui ammu nähtud... Tõsi, mõned näituse külastajad on pisut teravamad ja ütlevad, et milleks raisata värve ja näha suurt vaeva looduse kopeerimisega. Loodus ei lase end kopeerida, võetagu parem fotoaparaat appi ja värvitagu foto üle, saab pilt palju loomutruum, kui teevad seda käsitsi maalides kunstnikud. Aga leidub ka neid näituse külastajaid, kes ütlevad, et kunstnik peab kõige oma tehnilise oskuse juures olema kõigepealt intelligentne ja haritud inimene ja võimeline mõtlema, mida ta tahab maalida ja kuidas maalida, laskumata hariliku käsitöölise tasemele. See ei ole kellegi kunst õppida tehniliselt kätte oskus jäljendada mudelit tema tõetruuduses, see pole mingi looming, vaid puhtal kujul käsitöö, milleks polegi vaja ei haridust ega intelligentsust, vaid seda õpib kätte iga keskpärane lihttööline, küsimata andekusest või mitteandekusest...

Üks osa kunstnikke — neid on vist küll üsna vähe — kurdab omalt poolt põhimõtete puudumist ja ideede lagedust meie kunstnikkude enamikus. Nad seletavad avameelselt, et meie kunstinäitused on viimaste aastate jooksul kaotanud hoo ja värskuse. Pole kuulda enam vaidlusi kunsti põhiliste probleemide üle ning uued ja puhtkunstilised otsingud ei leia pooldamist ega hindamist mõõduandvates ringkondades. Selle asemel, et püüda edasi paigaltammumisest, laskutakse ikka enam ja enam kuiva ja elutu kopeerimise sõiduvette...

Kellel on siin õigus? Kahtlemata mitte neil, kes leiavad, et meie kujutava kunstiga on kõik korras ja soovida ei jää midagi.

2

Kunstiarvustaja Leo Soonberg võtab ülaltoodud küsimuste kohta sõna «Uues Eestis» nr. 55. Ta väidab muuseas, et publiku kurtmised meie kunsti tardumusest olevat põhjendamatud, just vastupidi — tänapäeva publik olevat meie kunstist maha jäänud vähemalt paarkümmend aastat. Kõik jutud meie kunsti paigalseismisest olevat ainult alahindamine ja mitte midagi muud. Oma väidete õigustamiseks nimetab ta mitmeid välismaa kunstinäitusi, mis külastanud Tallinna viimastel aastatel. Võrreldes eesti kunsti taset eelnimetatud välismaiste kunstinäituste tasemega, järeldab arvustaja, et meie kunstinäituste tase ei jää millegi poolest madalamale, ennem on ta kõrgem. Meie kunst olevat saabumas meheikka ja tema kohta ei tohiks olla nurinat ei publikul ega ühel osal kunstnikel enestel . . .

Ei tahaks uskuda sääraseid väiteid Leo Soonbergilt, kes varem just ise õige mitmel puhul on alla kriipsutanud meie kunstinäituste tardumust ja kunstielu paigaltammumist. Veel imelikum on, et ta oma väidete puhul toob võrdluseks Tallinna külastanud välismaa kunstinäitusi, nimetades muude hulgas itaalia ja belgia kunstinäitusi. Kas hr. Soonberg tõesti ei teadnud, kelle poolt ja millise sihiga olid korraldatud välismaade kunstinäitused Tallinnas? Loetagu ainult nimetatud kunstinäituste kataloogide ecssõnu ja korraldavate isikute ja asutuste nimistut ja tehtagu sellest järeldusi. Pole leida vist terves maailmas ega kogu kunstiajaloos ühtegi säärast juhtu, kus valitsuse poolt korraldatud kunstinäitustele pääseksid ühe maa kunsti radikaalsemad ja julgemad kunstiteosed, vaadatuna puhtkunstilisest seisukohast. Tarvis ainult ringi vaadata, milline on Londoni, Berliini, Rooma või ka Pariisi akadeemiliste kunstinäituste tase, tardumust ja paigaltammumist ei jõua küllalt kiruda nende maade edumeelsemad kunstnikud ja kunstiarvustajad. Kui L. Soonberg väidab, et

meie publik olevat vähemalt paarkümmend aastat meie tänapäeva kunstist maha jäänud, siis ta küll eksib: just publiku hulgast võib kuulda kibedaid arvustusi ja lausa imestust selle üle, millise pagasiga välismaalt tullakse meie juurde oma kultuuripropagandat tegema. Kui meie publik nimetatud välismaade kunstinäitustest oli teistsugusel arvamisel kui vahest meie kunstiarvustajad, siis on see kahtlemata tõenduseks, et pole ajast maha jäänud mitte publik, vaid küll meie kunstiarvustus, kes leiab, et kõik on korras ja katki pole midagi.

— — —

Ükski konservatiivne valitsus pole ei kuskil ega kunagi pooldanud uusi revolutsioonilisi ideid ka kunstis, nagu ta neid ei poolda ühelgi teisel alal.

Et meie tänapäeva kunstis on kadunud jaatav elurõõm ja otsing, seda ei saa keegi salata, ja tuleb ainult rõõmustada, et just meie publik on see, kes meie tänapäeva kunsti taseme kohta oma rahulolematust avaldab.

1938

KUS ON EESTI KUNSTIMUUSEUMID?

Hiljuti kõnetas nende ridade kirjutajat üks välismaalane, turist. Ta jutustas, et olevat Eesti igas sihis läbi reisinud ja näinud üht-teist huvitavat. Kuid asutus, mida ta ei olevat leidnud, on muuseum, kus võiks tutvuda eesti uuema kujutava kunstiga.

«Kas on teil säärane muuseum üldse olemas?» pöördus ta küsimusega minu poole.

«Kas te Tallinnas ja Tartus käisite?» küsisin vastu.

«Käisin, kuid kummaski linnas ma kunstimuuseumi kahjuks ei leidnud.»

«Kas te külastasite Tartus Eesti Rahva Muuseumi — seal leidub ka natuke meie uuemat kujutavat kunsti?»

Võõras naeratas pisut. «Jaa, teie rahvusliku tarbekunsti muuseum Tartus on suurepärane, kuid see, mis seal on esitatud eesti tänapäeva kujutavast kunstist, oli mulle pisut üllatuseks. Ma ei mõista, kuidas see osakond sinna on ära eksinud. Leidsin võrdlemisi väikese ebasobiva valgustusega ruumi, mille seinu läbisegi katavad erinevate kunstnikkude maalid ja graafikateosed, pilt pildis kinni, ja nõnda põrandast laeni. Ruumi põrandapinda täidavad mitut liiki skulptuurteosed, samuti lausa üksteise kukil. Ebasobiva valgustuse ja paigutuse tõttu on lihtsalt võimata seal väljapandud asju lähemalt vaadelda. Millega seda seletada? Või polegi teil uuemast kujutavast kunstist midagi rohkem esitada?»

Mul hakkas võõra ees häbi ja ma püüdsin asja kuidagi õiendada. Ma nimetasin, et me pole seni suutnud oma tänapäeva kunstile vastavaid ruume ehitada ja pidime

talle sellepärast ajutise ulualuse leidma. «Uuemat kujutavat kunsti aga on võimalik näha ka veel Tallinnas, seal on pisku sellest eraldi ruumidesse paigutatud,» lisasin ma lõpuks.

«Ah Tallinnas? ... Kuid ütelge, on's needki mõned muuseumiruumid! Tegemist on ju hariliku vana elumajaga, mille ehituslik põhilahendus samuti ei võimalda kunstiesemeid kuidagi rahuldavalt eksponeerida... Mulle paistab, et kujutav kunst ei ole Eestis tänapäeval kuigi hinnatav ega lugupeetav — muidu ju ei tõrjutaks seda nii tagaplaanile. Tallinna «kunstimuuseum» pealegi asub säärases kohas, et küllap omadelgi annab otsida, enne kui nad selle üles leiavad,» lõpetas võõras varjamata irooniaga.

On kurtnud kunstimuuseumide puudumise pärast juba ammu meie omad ärksamad inimesed, oleme tihti kuulnud etteheiteid võõrastelt selsamal teemal — kõik on jäänud hüüdjaks hääleks kõrbes. On enam kui imekspandav, miks valitseb meil selline tuimus ja ükskõiksus kunstimuuseumide suhtes, millised asutused teiste kultuurrahvaste juures on suure au sees ja esmajärgulise kultuurilise tähtsusega. Jääb küsida ja veel kord küsida: kui kaua praegune olukord peab kestma?

1939

ÜKS VAIKNE KÜLVAJA

Ma mäletan: see oli vist aastal 1903, kui noore külakooliõpetajana lugesin äsja ilmuma hakanud ajakirja «Linda». Leidsin tolles värskevaimulises ajakirjas huvitavaid sulejoonistusi, eriti vinjette, mis kujutasid intiimseid maastikumotiive ning millede nurgas sageli olid autori nimetähed M. P. Need olid värsked, ilusad joonistused, mõned väga peenelt välja töötatud. Ma armastasin neid vaadelda, sest tegin ka ise sulega joonistuskatseid. Sageli tõi «Linda» lehekülje-suurusi pilte, millede klišeed olid valmistatud ksülograafia maneeris kuulsate kunstnikkude maalide järgi. Klišeede lõikajana oli märgitud M. Pukits.

Umbes samal ajal tõi «Linda» läti uuemast kirjandusest tõlkeid. Autoritena on meeles Andriev Needra, Janis Poruk, Aspazija, Karl Skalbe. Tõlkijana esines M. Pukits. Pean tunnistama, et need olid värsked ja elavad jutustused ja novellid, värskemad ja jõulisemad ning kunstipärasemad, kui tolleaegne noor eesti ilukirjandus pakkuda võis. Ma lugesin neid, lugesin mõnda isegi mitu korda, nagu näiteks A. Needra jutustust «Jõuetu hing». Usun, et need M. Pukitsa tõlked tolleaegse läti kirjanduse paremikust on avaldanud kahtlemata mõju ka eesti kirjandusele selle sõna paremas mõttes. Läti tolleaegseil noortel kirjanikkudel oli rohkem intelligentsust ja mõttelendu kui meil, sest Riia kui suurlinn ja läti vaimuelu tsentrum oli kui suur sulatusahi, kus klaarusid ja kristalliseerusid noored talendid, kuna meil, eestlastel, säärast suurt keskust ei olnud.

Aga — see oli aastal 1913, kui asusin kunstiõpilasena elama Peterburi. Ma ei mäleta, kus või kuidas see oli, kui kohtasin seal Mart Pukitsat. Esimesest kokkujuhtumisest peale saime headeks tuttavateks, sest Mart Pukits suhtus suure osavõtu ja huviga kõigesse, mis puutus kultuurisse või kirjandusse. Varsti olin ma sagedane külaline Mart Pukitsa juures. Ta elas tol ajal Tšornaja retškal, Novaja Derevnja nimelises äärelinnas. Tal oli seal tohutu suur tuba, justkui mõni pidusaal, kus aga peaaegu igal pool — riiuleil, aknail, jah, isegi põrandal olid kõrged kihid raamatuid mitmes keeles, eriti rohkesti aga häid kunstiraamatuid. Oli tal ka rohkesti mitmesuguseid valmis ja poolvalmis õlimaalinguid ning suurel molbertil seisis alatasa valmis hiiglasuur lõuend, mille kohta Pukits peaaegu alati lausus: «Näed, lõuend on valmis, pilt kah mõeldud, aga aega ei saa, et võiksin tööle asuda. Peab teenima muu tööga, et ära elada, kuigi nii väga tahaksin siin lõuendi ees istuda.»

Olin tol ajal vaene santlaager, kellel sageli puudus korter ja oli alati puudus joonistamise ja maalimise tarbeist. Mart Pukits suhtus minusse suure osavõtlikkuse ja kaastundmusega. Elasin tema juures mõnikord nädalaid. Ta varustas mind sageli värvidega, pintslitega, jah, isegi oma poolpeetud kasuka surus ta mulle ükskord külmal ajal selga, kui kuulis, et vanakraami-kaupmees tatarlane mind minu räbalase palitu pärast enam rahule ei jäta, nõudes, et ma selle kui võimatu katkise kehakatte jalamaid talle kätte annaksin.

Mart Pukits oli endale Peterburis leidnud väikese kõrvalameti: ta oli ülemtrükivalitsuse juures eesti näitemängude tsensor. Kuulsin temalt, kuidas tal nii sageli olnud raske otsustada, mis teha: kas olla ükskõikne kroonuametnik või oma rahva sõber. Peaaegu alati aga kaldunud vaekauss viimase kasuks ja ta rutanud «Vanemuisest» tsenseerimiseks saadetud näitemängudele luba kätte toimetama sageli isegi telegraafi teel, et kodumaalastel ei oleks asjaga viivitust.

Jah, seal Tšornaja retškal nähti alati mitmesugust eesti kirjanduse- ja kunstirahvast. Kõik tolleaegsed eesti kirjanikud ja kunstnikud, kui nad sattusid Peter-

buri, ei jätnud külastamata Mart Pukitsat, seda õilsat hinge, kes ikka ja ikka tahtis elada kunstile ja kirjandusele, kuid keda maine eluproosa surus alati mingile kõrvaltööle, andmata mahti tegelda kunstiga.

Suvel 1917 töötasime Mart Pukitsaga koos «Pealinna Teataja» toimetuses. Millist osa ta seal toimetas, pole mul enam meeles, aga seda mäletan küll, et ta mind mõnikord minu käremeelsuse pärast heasüdamlikult hurjutas. — — — Kui ma 1918. aasta suvel Peterburist nälja tõttu kodumaale tulin, jäi Pukits sinna. Ta ilmus Eestisse hiljem, leidis Tartus joonistuseõpetaja koha ja töötas sel alal rea aastaid, kuni valiti Tartu Linna Avaliku Raamatukogu juhatajaks, millisel kohal töötab tänaseni.

Pikk on aastate rida, mil Mart Pukits on töötanud eesti kirjanduse, kunsti ja mitmesuguste kultuuriliste asutuste ja ettevõtete kasuks. Ta on olnud kultuuritegelane selle sõna otsemas mõttes, ennastsalgav, ja osavõtlik kõikjal, kus on vajatud tema kaastööd. Ma mõtlen, et küllap on Mart Pukits ka eesti moodsa puugravüüri üks esimesi pioneere ja just värvilise puugravüüri alal. Samuti on ta tegelnud litograafiaga ja nii mitmed meie kultuuritegelased on tema poolt portreteeritud litograafilisel teel. Eesti Rahva Muuseumil leidub juhuslikult veel praegu lauluisa Fr. R. Kreutzwaldi kümmekond müümata portreed. Viimasel ajal on Mart Pukits oma alalise ameti kõrval teinud tõlkeid läti kirjandusest ja kirjutanud rohkesti artikleid kirjanduse kui ka kunsti üle. Tal jätkub energiat ja nooruslikku tahet tegelda oma lemmikaladel, hoolimata sellest, et aastate hulk näitab kõrget arvu.

Meil on sagedasti tehtud ilusaid sõnu kultuurist ja kultuuritegelastest. Jah, viimasel ajal on nimetatud alade tegelasi mõnel määral hinnatudki.

Kas mõtles keegi Mart Pukitsale tema kõrgearvulisel tähtpäeval, kus juubilaril seljataga mitmekümneaastane kultuuritöö?

Jõudu Sulle, armas väsimatu töömees, Sinu 65. sünnipäeval! Helged mälestused Sinu vaiksest, kuid intensiivsest kultuuritööst elustuvad Sinu tähtpäeval nendes, kes armastavad eesti kirjandust, eesti kunsti ja eesti kultuuri.

1939

KUNSTIKÜSIMUSI

I

Viimastel aastatel on eesti raamatugraafikas saanud mingisuguseks lööksõnaks puulõige. Kui jälgida viimase viie-kuue aasta jooksul ilmunud ilukirjanduslikke teoseid, mida on tahetud illustreeritult välja anda, siis leidub nende hulgas rohkesti just puulõigetega ilustatud raamatuid. Seda nähtust on püüdnud peale väljaandjate ergutada ka iga-aastased raamatuillustratsioonide ametlikud hindamised, mida toimetab vastav komisjon Eesti Raamatufondi ülesandel.

Puulõige — see on huvitav graafika-ala, mida on viljeldud juba aastasadu ning eriti siis, kui ei tuntud veel tsinkograafiat. Sellel alal on loodud geniaalseid teoseid sääraste meistrite poolt nagu A. Dürer 16. sajandil või Frans Masereel meie päevil, olgugi et tehnilised võtted kummalgi on diametraalselt lahkuminevad. Eeltingimus, mis nende surematuid teoseid iseloomustab, on aga mõlemal üks ja seesama: nad on suureandelised kunstnikud ja geniaalsed joonistajad. Graafika ja eriti raamatugraafika nõuab joonistuse alal virtuoosi, muidu muutub töö kuivaks käsitööks, millel puudub kunstihõng.

Kuivõrd vastab praeguse aja eesti puulõige nendele vastuvaidlematuile printsiipidele?

Vaadelge ainult meie uuemates «puulõigetega» ilustatud raamatutes neid tuimi ja elutuid laike ning saamatusega joonistatud figuure? Kas teile ei paista, et dilettantlikult joonistatud «puulõige» rohkem riivab kui rõõmustab teie silma? Kas teile ei paista, et sageli säärase

puulõike taha on peidetud vähene joonistusoskus, tihti koguni maitselagedus? On vastuvaidlematult selge, et kunstiväärtuslikku puulõiget võib valmistada suureandeline kunstnik ja virtuooslik joonistaja, mitte aga mõni diletant või algaja kunstiõpilane.

Imelikul kombel leidub meil kunstihindajaid, kelle vaimustusel ei ole piiri, kui tal tuleb hinnata mõnda säärast puulõiget, küsimata sellest, milline on selle kunstiväärtus. Joonistus jääb joonistuseks, olgu ta tsinki põletatud või puusse lõigatud. Suureandelised joonistajad oskavad puulõike puhul joonistusele anda teatavat sarmi vastavalt materjali iseloomule ja see ongi puulõike voorus. Viletsa joonistaja käes aga muutub puulõige saamatuks käsitööks, hariliku sule- või pintslijoonistuse järeleaimamiseks. Puusse lõikamine on iseenesest puhas käsitöö ega saa arvesse tulla joonistuse kunstilise külje hindamisel, sest iga sellekohaselt vilunud oskustööline lõikab kunstniku poolt puuplokile tehtud joonistuse täpselt välja. Kuulsad kunstnikud, kes viljelnud puulõiget, on ise harva lõiganud, selleks olid neil vilunud oskustöölised. Joonistust ainult sellepärast kunstiliselt kõrgeks hinnata, et ta on puusse lõigatud, oleks täiesti väär.

2

Laps ja kunst! Lapse kunstimeele esimeseks arendajaks on kõigepealt lapse mänguasjad. See on vastuvaidlematu tõde ja sellepärast on kõigis maades, kus sellest aru saadud, suurimat tähelepanu pööratud ilusate ja lõpmatult mitmekesiste mänguasjade valmistamisele.

Kuidas on lugu selle poolest meil Eestis?

Käige läbi meie mänguasjade-kauplused ja vaadake, mida te seal näete? Asjakesed, mis määratud lastele, on enamikus säärased, et te peate kaua-kaua otsima, enne kui midagi leiate, mis vahest teie lapsele kõlbaks, eriti siis, kui tahate talle anda ilusat, kunstimeelt arendavat mänguasja. Umbes 90% olemasolevaist mänguasjadest on valmistatud ammu nähtud ja kuni tüütuseni igavates konstruktsioonides, joonistusis ja värvides. Neidki on meisterdanud nähtavasti kõige tavalisemad käsitöölised,

ja mis ime siis, kui laps säärase eseme vahest juba esimesel vaatlemisel kõrvale viskab ja palub endale uut tuua.

On siingi viimane aeg võtta revideerimisele meie mänguasjade valmistamine, et kõrvaldada turult praht ja anda lastele tõeliselt ilusaid, kunstipäraseid ja mitmekesiseid mänguasju. Seda nõuab meie kohus ja vastutus lapse kunstimeele arengu eest.

1939

KUNSTIKÜSIMUSI

Tartu kunstimuuseum

Tartu kunstimuuseumi küsimus, millest varem paarii korral olen kirjutanud, on vahepeal suure sammu edasi nihkunud. Kunstiühing «Pallas» on selles suhtes teinud tubli algatuse: ta on otsustanud deponeerida kavatsetavasse Tartu kunstimuuseumi enam kui sada väärtuslikku kunstiteost, mis ühing on aja jooksul kogunud või saanud deponeerimiseks oma liikmetelt ning millede koguväärtus on umbes kolmkümmend viis tuhat krooni. Tööde autoriteks on meie paremad maalijad, graafikud, skulptorid. Nii et vaja oleks ainult vastavaid ruume, kuhu teosed välja panna — ja Tartu kunstimuuseum võiks uksed avada. Kuid nimelt ruumide küsimus ja tulevased ülalpidamiskulud ongi see tõsisem takistus, mille pärast uue muuseumi asutajad ning sõbrad on mures! Kust võtta ruume ja eeskätt nendega seoses olevate väljaminekute jaoks raha? Ei ole kahtlust, et kui Tartu linnavalitsusel, Tartu seltskonnal ja mitmesugustel kultuuriorganisatsioonidel jätkub vähegi tahet ning huvi kodulinna rikastamiseks tähtsa kultuurilise algatuse — Tartu kunstimuuseumi — näol, siis peaks ka ruumide küsimusest, vajalike toetussummade hankimisest jne. üle saama.

Viimasel ajal ikka sagedamini rõhutatakse pidukõnedes meie rahva suhteliselt kõrget kultuuri. Kas see ei ole enesepete? Kultuuri mõiste ju hõlmab endasse peale muu ka kujutava kunsti. Siin aga on tegemist tõrksalt negatiivsete faktidega. Üksnes kultuuritusega saab sele-

tada seda, et meil pole veel ainustki vähegi nõuetele vastavat kunstimuuseumi. On ehitatud pangamaju ja iga liiki administratiivhooneid, kuid on unustatud ehitada varjupaika eesti kujutavale kunstile. Tänaseni peavad meie paremate kunstnikkude teosed leppima sellega, et nad riiklikkude ostude järel paigutatakse siia-sinna laiali, kusjuures üks osa lükatakse lihtsalt kuhugi kolikambrisse . . .

Ei, tartlased, olge meheks ja lööge lahti oma kunstimuuseum! Kunstiühing «Pallase» poolt on tubli algatus tehtud, sellele tuleb kogu nõu ja jõuga kaasa aidata.

Kunstnikkude organiseerumiskatsed

Kuna eesti kirjanikud juba kaheksateistkümmend aastat tagasi asutasid oma keskorganisatsiooni — Eesti Kirjanikkude Liidu —, mis on olnud kirjanikkudele toeks ja abiks niihästi kutsealaste kui ka majanduslike küsimuste lahendamisel ning korraldamisel, siis eesti kujutavatel kunstnikkudel on siiani puudunud oma keskorganisatsioon, mis aitaks lahendada nende päevamuresid. Tegutsevad üksikud kunstiühingud ja -seltsid on omavahel ainult harukordadel kontakti astunud. Igaüks elab rohkem omaette, ehkki ühelgi neist ei ole enam ammu mingit eriilmelist kunstivaadet, nagu oli vahest siis, kui need ühingud asutati ja kui veel löödi lahinguid kunstiliste tõekspidamiste pärast.

Tõsi, kaheksateistkümne aasta eest asutati küll ka Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühing (lühendatult EKKKÜ), mis nimeliselt püsib tänini ja kus kitsamale organisatsioonilisele kuuluvusele vaatamata pidid arvel olema kõik Eestis kujutava kunsti alal tegutsevad isikud. Viimast nõuet aga täideti vaid väga lühikest aega. «Ühine üldmüts» lagunes, kahtlemata rohkem isiklikku kui põhimõttelist laadi asjaoludel. Hulk aega nokitseti (olgu kunstnik või kääbusorganisatsioon) täiesti eraldi, kuni valitsuse poolt loodi nn. Eesti Kultuurkapital. Kultuurkapitali osaharu — Kujutavate Kunstide Sihtkapitali — valitsema ja juhtima kutsuti ka kujutavate kunstide ühinguid oma esindajate kaudu. See kunstnikkude esindus Sihtkapitali juures kujunes teataval määral «kunstiparlamendiks», mis aga tegelikult ei ole kaugeltki nii «demokraatlik», kui enamik kunstnikke seda lootis. Paljudes kunstiellu puutuvates küsimustes pole see provisoorne kunstnikkude «esindus» suutnud meie kunstielu edasi arendada, vaid on põhjustanud isegi vastupidist. Näiteks ostab Sihtkapitali Valitsus kunstiteoseid ainult neilt kunstinäitustelt, mille korraldajaks on . . . Sihtkapitali Valitsus. Ning viimasel ajal veel see kurikuulus kunstnikudiplom ja registreerimisküsimused . . .

Kunstnikkude üldist organiseerimisvajadust silmas pidades on nüüd Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühingu ringkonnad Tallinnas hakanud üritama mõtet, katsuda uuesti liita kõiki Eestis kujutavate kunstide alal tegutsevaid kunstnikke ühte keskühingusse, mis asuks lahendama meie kunstielu päevamuresid ja aitaks kaasa eesti kunsti tõhusamaks arenguks. Nagu ajalehesõnumitest ja isiklikest kõnelustest näha ning kuulda, ei taha ühinemine ka seekord nii libedasti minna, kui mõtte algatajad vahest julgesid loota.

Nende ridade kirjutaja arvates on kunstnikkude ühise kutsealase keskorganisatsiooni loomine otse hädavajalik. Nii olemasolevatel üksikutel kunstiühingutel ja -seltsidel kui ka organiseerimata kunstnikel tuleb lõpuks aru saada, et ainult tugev keskorganisatsioon suudab kaasa aidata kunstnikkude päevamurede lahendamisele ja eesti kunsti arendamisele. Senine ebamäärane olukord meie kunstielus ei tohi enam kesta. Ja selge on, et keegi muu ei tule meid aitama — meie ise peame ennast aitama. Tänapäeval on igal kutsealal ühinemine paratamatu, miks ei peaks seda tegema ka «tuulte ja tormide» tõugata olevad kunsti kutsetöölised.

1940

VILLEM ORMISSON

In memoriam

Villem Ormisson — teda pole enam elavate hulgas. Lahkumine tuli ootamatult, seda ei võinud aimata lähemad sõbradki.

Villem Ormissoniga on lahkunud eesti maalikunsti üks huvitavamaid esindajaid, andekas kunstnik, armas ja sõbralik inimene, ausameelne kodanik ning elurõõmus seltsimees.

Villem Ormisson sündis 28. juulil 1892. aastal Lõuna-Viljandimaal talupidaja pojana. Maal möödus ka tema lapsepõlv. Hiljem asusid vanemad Viljandisse. Lõpetanud Viljandis algkooli, jätkas Ormisson õppimist Tartus Treffneri gümnaasiumis. Viimasest koolist lahkus ta aga varsti ja sõitis Pärnu — sealse joonistusõpetaja Rudolf Lepiku juurde kunsti õppima. Kuigi ta Pärnus suure õhinaga tööle asus, ei jäänud ta sinnagi kauaks. Lepiku õpetamismeetod ei rahuldanud teda. Kuulnud, et Riias on kunstikool, kus õpetajateks hulk tuntud kunstnikke, sõitis ta 1910. aasta sügisel sinna. Riias õppis ta pidevalt neli aastat — 1910—1914.

Esimestest koolipäevadest peale osutas Ormisson suurt andekust ja tööindu. Tema lemmikõpetajaks sai V. Purvit, kunstikäsituselt impressionist. Purvit maalis kergelt ja sädelevalt. Tema varakevadised maastikud, tema sügismotiivid ja värviküllased tänavanurgad Riia agulitest olid üllatavalt kaunid ning värsked. See kõik võlus noort Ormissoni. Purviti otsest mõju on tunda Ormissoni kõigis varajasemais töödes. Hiljem leidis ta

omaenese tee, oma kunstniku-mina, millel on rohkesti hingesugulust prantsuse kuulsate maalijate Vincent van Gogh'i, Henri Matisse'i ja kõige rohkem vahest Paul Cézanne'iga. Ormisson on õppinud nii Purvitilt kui ka eelnimetatud suurtelt prantslastelt. Kuid see ei tähendanud mingit alateadlikku järeleaimamist, vaid selle omandamist, mis õpetajate töödes leidus väärtuslikku, käies seejuures oma isikupärast loominguteed.

Suvel 1914 puhkenud sõja tõttu katkestas Riia kunstikool tegevuse, õpetajad ja õpilased läksid laiali. Ormisson siirdus Viljandisse, kus temast sai sealsete keskkoolide joonistusõpetaja. Sel alal töötas ta kaksteist aastat. 1926. aasta sügisel kutsuti ta Tartusse kõrgema kunstikooli «Pallas» maaliklassi juhatajaks. Kui möödunud aastal «Pallase» kool nimetati Konrad Mäe nimeliseks Riiklikuks Kõrgemaks Kunstikooliks, jätkas Ormisson seal tööd kui noorte talentide hinnatud ja armastatud õpetaja.

Kolmkümmend aastat on möödunud sellest, kui kohtasin Villem Ormissoni esimest korda — see oli Viljandis 1910. aasta kevadel. Sellest ajast peale käisime temaga ühist rännakut sõpruses ja teineteise mõistmises nii headel kui kurjadel päevadel. Tema oli see, kes mind julgustas astuma Riia kunstikooli, kus töötasime ühes kuni minu Peterburi siirdumiseni 1913. aasta sügisel. Elasime Riias samas toas, jagasime ühiselt elumuresid ja naersime tihti seal, kus harilikult nutetakse. Sõjapäevil ja mõni aasta hiljem käisid meie teed lahus, kuid Ormissoni «Pallasesse» tulles leidsime teineteist jälle. Ühine töö «Pallases», ühised huvid kunstiküsimustes, ühised kalastusretked mööda Lõuna-Eesti järvi ja jõgesid — see köitis meid, noorpõlvesõpru, hiljem veel tugevamini.

Maalima asudes ei joonistanud Ormisson peaaegu kunagi söega ette, vaid alustas otsekohe värviga, märkides sealjuures vaevalt kerge kontuuriga mudeli iseloomustavamad piirjooned. «Detailsest ettejoonistamisest,» väitis Ormisson, «pole maalimise puhul kasu. Kontuur ainult segab maalimist. Looduses valitsevad värvide kontrastid ja üksikute toonide vahekorrad. Tuleb vahet teha joonistuse ja maali vahel. Maal on tunnete asi, joonistus mõistuse produkt. Kui maalis hoida liiga valjult

kinni eseme joonistuslikust küljest, võib saada küll koloreeritud joonistuse, aga mitte maali...»

Ormisson pidas Lääne-Euroopa maalikunstnikest tähtsamaiks van Gogh'i, Matisse'i ja Cézanne'i. Tal oli rohkesti nendesse puutuvat kirjandust, eriti vaimustatud oli ta van Gogh'i «Kirjadest».

Cézanne'i kohta ütles Ormisson: «Temalt võib õppida, kuid teda järele aimata pole seni kellelgi korda läinud. Ta läks, lõi enese järel ukse kinni, ja seni pole leidunud kunstnikku, kes oleks suutnud teda ületada.»

Või van Gogh'i kohta: «See mees jooksis loodusele tormi. Kõik tema teosed näitavad alalist maadlemist loodusega. Ta vallutas selle, kuid millise hinna eest: heideldes päikesega, leidis ta ühel päeval, et päike on siiski tugevam, ja lõpetas sealsamas oma elu — nisupõllul, kõikvõimsa päikese paistel!»

Kas ei olnud Villem Ormissoni endagi töö ja elu üks alaline tormijooks loodusele?...

1941

KUI TAHTSIME AVALDADA ARTIKLIT NÕUKOGUDE GRAAFIKA ÜLE

Tartus hakkas 1930. aastal ilmuma illustreeritud ajakiri «Olion». Ta tõi sisukaid artikleid kirjandusest ja kunstist, häid kunstireproduktsioone, sageli kriitpaberil. Ajakirja toimetajaks oli tolleaegne keeleteaduse üliõpilane David Karopun, väljaandjaks Georg Naelapea. Lühikese aja jooksul suutis toimetus võita lehe kaastöölisteks nimekamaid eesti kirjanikke, kunstnikke, kunstiarvustajaid, keeleteadlasi, teadusemehi.

Uus ajakiri võitis oma aktuaalse sisu ja soliidse välimuse tõttu kiiresti hulga lugejaid ja oli kirjanduse- ja kunstisõpradele kui ka harilikule lugejale alati oodatud külaline. Toimetaja Karopun oskas väärtuslikku kaastööd leida ja valida. Tutvuste tõttu kirjanike kui ka kunstnike hulgas suutis ta aegsasti isiklike läbirääkimiste kaudu kaastööd hankida.

Kuulusin «Olioni» kaastööliste hulka, olin õieti «Olioni» mitteametlik kunstiline konsultant, kes tarbe korral kunstilistes küsimustes ühel või teisel viisil «Olioni» välimuse kohendamisel toimetajale abiks oli. Terve rida «Olioni» kaasi ongi valmistatud nende ridade kirjutaja poolt. Istudes «Verneri» kohvikus toimetaja Karopuniga, arutasime ikka mitmesuguseid küsimusi, kuidas «Olioni» välimust ja sisu tõsta. Ükskord — see oli vist 1931. a. kevadtalvel — arvas toimetaja Karopun, et oleks vaja lähemas «Olioni» numbris tuua kirjutusi ja pildimaterjali Nõukogude Liidu kunstist, sest väga laiu ringkondi huvitab kõik see, mis sünnib traataia taga. Arutlusel otsustasime, et kõigepealt peaks «Olion» tooma artikli

ühes pildimaterjaliga Nõukogude Vene uuema graafika üle. Olin nimelt saanud ühe tolleaegse «Ogonjoki» numbri, kus leidus ülevaade Leningradi graafikute tööde näitusest. Arvasime, et seda laadi artikkel kuluks ära just ka «Olionile», kuid pisut laiemas ulatuses.

Aga kes kirjutab artikli ja kust saada selleks vastavaid materjale? Jõudsime viimaks heale otsusele: pöörduma Tallinnas Nõukogude Liidu saatkonna poole ja palume, et saatkond hangiks Leningradist või Moskvast mõnelt autorilt vastava artikli, ja kui võimalik, siis ehk ka artikli juurde juba olemasolevaid klišeid või ka materiitse. Klišeede küsimus oli eriti selle poolest tähtis, et väljaandja ikka ja jälle nurises: pilte on lehes palju, klišeed on kallid...

Olles leidnud sellise hea idee, tekkis küsimus, kuidas Nõukogude Liidu saatkonna poole pöörduda, kas kirja teel või suusõnal? Kirjalikult Nõukogude saatkonnaga ühendust pidada näis kahtlane, sest meie kirjad võisid sattuda Eesti kaitsepolitsei kätte, teadsime ju, et kaitsepolitsei peab registrit kirjade kohta, mis saadetakse posti teel NSV Liidu saatkonda. Jäi üle teine tee — pöörduda isiklikult saatkonda, mis selle tõttugi otstarbekam oleks, et suusõnal saaks pikemalt selgitada, milleks me artiklit ja klišeid vajame. Samuti näitaksime «Olioni» ilmunud numbreid, mille sisust ja välimusest võidaks veenduda, et see pole mingisugune kodanliku ajakirjanduse äbarik, kuhu kaastööd palutakse, vaid tõsine ajakiri. Jäi nii, et mina sõidan lähemal ajal Tallinna ja lähen Nõukogude saatkonda selles asjas kõnelema.

Nii see toimuski: kõndisin Tallinnas Pikale tänavale Nõukogude saatkonda, kus mind lahkesti vastu võeti, pärides, mis asja. Seletasin valvekorral olevale naisametnikule oma tuleku põhjuse. Ta viis mind siseruumidesse ühte tuppa ja ütles, et kutsub vastava ametniku, kes on kompetentne kunstiküsimustes. Peagi ilmus kutsutav: see oli üks vanem seltsimees, väga vastutulelik ja lahke. Kuuldes minu soovi, palus ta kohe näha «Olioni» numbreid, mis mul kaasas olid, lehitses neid ja ütles:

«Väga kena, see on rõõmustav, et tahate oma lugejaid tutvustada ka nõukogude kunstiga. Ma kirjutan Moskvasse ja muretsen teile artikli nõukogude graafika üle, ehk saan ka olemasolevaid klišeid. Jätke siia oma aadress, ja kui Moskvast artikkel saabub, saadan teile kohe ära. Kui võimalik, siis jätke minule need «Olioni» numbrid, saadan Moskvasse seltsimeestele, et nad näeksid, kuhu kaastööd soovitakse.»

Selle jutu peale olin saanud julgemaks ja ütlesin, et «Olion» vahest saaks avaldada ka mõnda muud Nõukogude Liidu elust, eriti tööst ja tehnikast, mis samuti huvitab Eesti lugejaid väga, toimetusel pole aga käepärast vastavaid materjale, kust saaksime midagi võtta. Seepeale tõusis lahke seltsimees püsti, astus lähema kapi juurde ja tõi sealt lauale terve virna mitmesuguseid pildiajakirju, tabeleid, diagramme, kus leidus ülevaatlikke graafilisi kujutusi Nõukogude Liidu elu mitmesugustelt aladelt, tööstuse ja tehnika edusammudest, öeldes, et kui «Olion» soovib, siis võib ta meile sellist materjali saata edaspidi järjekindlalt.

See oli minule teretulnud materjal. Tänasin vastutulelikku seltsimeest. Mäletan, et ta küsis minult, kas olen Nõukogude Liidus elanud ja nimelt kus. Vastasin, et õppisin Petrogradis, nägin seal nii Veebruari- kui ka Oktoobrirevolutsiooni. Ta küsis siis, kas nägin seal ka Vladimir Iljitši. Vastasin, et nägin, kuulsin ta kõnet ja olen kirjutanud sellest eesti ajakirjas «Looming» 1929. aastal.

«Kuidas? Teie nägite Iljitši ja olete sellest kirjutanud?! Kas tohiksin teid paluda: saatke mulle paar eksemplari tollest ajakirjast, kus see kirjutus on ilmunud, me vajame kõiki materjale, kus kõneldakse Vladimir Iljitšist.»

Lubasin talle vastava «Loomingu» numbri saata. Väljusin saatkonnast, kaenlas terve pakk brošüüre ja tabeleid, mis olin kaasa saanud. Tänavale astudes peatas mind ootamatult keegi tundmatu isik, küsides:

«Vabandage, kas käisite saatkonnas? Ma tahtsin ka sinna minna, ei tea, kas täna on vastuvõtupäev?»

Ma esiotsa kohkusin võõra ootamatust «külgelöömisest», seda enam, et mul oli kaenlas suur «kahtlane» pakk. Tunnistasin võõrast: tundus, nagu oleksin säärast nägu näinud enne saatkonda minekut tänava vastas-

poolel Georg Stude kompvekimagasini akna all. Vilksatas kohutav mõte — see pole keegi muu kui Eesti kaitsepolitsei nuhk, kes tahab mu nägu lähemalt silmitseda ja võib-olla mind kohe kaitsepolitseisse talutada. Vastasin end külmavereliseks sundides, et käisin küll saatkonnas, aga ei saanud kellegi jutule ja et tahtsin saatkonnas rääkida selle üle, kuidas oma asju kätte saada, mis omal ajal Leningradi jäänud.

«Noh, ega siis täna vastuvõttu ole,» vastas tundmatu ja hakkas minu seltsis Raekoja platsi poole sammuma. Mul hakkas hirm, et nüüd see nuhk kurivaim kõnnib minuga kaasa, vaatab, kuhu ma oma pakiga lähen.

Üle tänava jõudnud, keerasin järsku teisale, kergitades võõrale kübarat, kes hetkeks seisma jäi ja siis oma teed läks. Kas oli ta tõesti nuhk, see jäi mulle siiski tumedaks. Aga hirmu tegi see juhtum küllalt, ja selle asemel, et oma pakki võõrastemajja viia, andsin ta hoiule «Feischneri» kohviku kassasse; mine tea, nuhk võis mind tunda, läheb ja teatab ning oledki kaitsepolitseil peos kõigi materjalidega.

Tartu jõudes seletasin Karopunile, mis Nõukogude Liidu saatkonnas kuulsin, ja esitasin talle kaasatoodud materjali. Mees oli üpris rõõmus, kuid avaldas kohe kartust, et me sellest toredast materjalist vist küll kuigi palju kasutada ei saa: väljaandja satub kabuhirmu kartusest, et ajakiri võidakse ära korjata või koguni kinni lüüa.

Jäime ootama lubatud artiklit graafika üle. Möödus nädalat paar või vist rohkemgi, artiklit ega ka mingisugust teadet ei saabunud. Viivituse põhjuseks arvasime seda, et artikli kirjutamine ja klišeede kogumine võtab loomulikult rohkem aega.

Sõitsin kevadise koolivaheaja puhul (olin tol ajal õpetaja «Pallases») Võrumaale, kuhu jäin paariks nädalaks. Tagasi tulles leidsin oma korteri uksel olevast kirjakastist kirja, mille aadress oli osalt eesti, osalt vene keeles. Kiri oli adresseeritud minu nimele «Olioni» toimetusse, seal oli aadress ümber parandatud ja kiri uuesti posti pandud. Ümbrikku silmitsedes leidsin, et kiri oli nähtavasti paaril korral lahti võetud, mida tõendasid mitmekordsed kleepimised ümbriku tagaküljel. Avasin kirja ja leidsin ümbrikust venekeelse neljalehelise masinal kirjutatud käsikirja Nõukogude Vene graafika üle. Kirjale oli juurde lisatud väike käsitsi kirjutatud sedel, kus seltsimees Mošitski teatas, et artikli juurde kuuluvad klišeed ja matriitsid jõuavad loodetavasti pea Tallinna saatkonda, kust neid võib kätte saada.

Olin üpris rõõmus käsikirja saabumise üle ja mõtlesin seda kohe tõlkima hakata. Sama päeva õhtul ruttasin kohvikusse, et käsikirja Karopunile näidata.

Kohtasin Karopuni nagu harilikult mind juba ootamas, endal millegipärast iseäralik muhelev nägu. Otsisin sõna lausumata taskust käsikirja ja panin lauale. Karopun võttis käsikirja, silmitses kord ja lausus siis oma tagasihoidlikul toonil:

«Kõik oleks muidu hästi ja kena, aga ma pole enam «Olioni» toimetaja, paari päeva eest löödi mind välja ilma pikema jututa — välisministeeriumis oldavat juba ammu «Olioni» pärast kabuhirmul. Nüüd on «Olioni» toimetajaks väljaandja Naelapea ise . . .»

See oli minule täielik üllatus. Jalamaid oli ka selge minule adresseeritud kirja avamise lugu. Läksin ruttu tagasi koju, hävitasin jalamaid ümbrikus olnud sedeli, kuid artikli viskasin teiste paberite hulka, sest selles ei leidunud midagi poliitilise propaganda maigulist. Ka hävitasin mõningad erakirjad, muuseas paar Johannes Barbaruse kirja, sest kartsin, et kui minule saadetud kiri on nuhkide poolt avatud, siis pole kogu see lugu kaitsepolitseile teadmata ja ta võib läbiotsimise toime panna. Midagi aga siiski ei tulnud.

Nii lõppes David Karopuni toimetajakarjäär «Olioni» juures ja sellega ka kogu «Olioni» karjäär: lühikese aja jooksul kaotas ajakiri oma paremad kaastöölised ja lõpetas oma elupäevad haleda brošüürina, mis kedagi ei huvitanud.

4

REPORTAAŽE, MATKAMULJEID

I

KODUMAA KIRI

Kui pealinlane, kes kodumaal sündinud ning üles kasvanud ja ainult saatuse sunnil ajutiselt Neeva kallastele elama asunud, endale võimalikuks teeb suvel mõni aeg kodumaal mööda saata, siis tunneb ta selle olevat väga meeldiva vahelduse, mida ta kaua aega võib mäletada.

Kuid kodu varjuküljed kui sõja alalised kaaslased ei ühu vaatleja meelest.

Sõda on kodumaale oma märgi peale vajutanud; sõjamundritest juba rääkimata, mis igal pool silma puutuvad, elab kodumaa sõja tähe all ja tunneb kõiki neid vapustusi ja üleelamisi kaasa, mis ilmasõda enesega kaasa toonud: kõlbluse langemine, iseäranis nooremate naisterahvaste seas, elukallidus, spekuleerimine, ahnitsemine, äritegemine jne. on siin nõndasamuti endale kindla pesa põiminud kui näiteks Peetrilinnas.

Neiud ja noorikud tunnevad suurt huvitust sõjamundrit kandvate meesterahvaste vastu; vast veel enamgi huvitavad neid Austria sõjavangid, kes mitmel pool kodumaal tööl on. Soome lehed kirjutasid mõne aja eest, et nende noored naisterahvad ei häbene isegi kasarmu väravate taga salkade kaupa seistes sõjameeste peale oodata; kodumaal pole küll seda märgata olnud, kuid on abikaasasid ja tütarde vanemaid, kes kaebavad, et nende naised ja tütred sagedasti ööd läbi kodust kadunud on ja igal võimalikul juhtumisel elu pööavad maitsta ja keelatud vilja tarvitada.

Ka mõtteta uhkuseajamine on kodumaa linnades praeguse ajaga sammu pidanud. Kui linna tänavatel lii-

gud, puutuvad väga sagedasti silma niisamasugused naiseksemplarid, nagu neid Nevski prospektil rohkesti hulkumas: nägu maalitud kui pilt, kuub lühikene allapoole põlve, sukad läbipaistvad, mõnel praegusel nahakallil ajal isegi kõrged «säärtega» saapad jalas. Vanemad ja tõsisemad inimesed kaebavad, et paljud naised ja neiud on käest ära, ei tea enam, mis nendega peale hakata ...

Elukallidus, see sõdade alaline seltsiline, annab ennast kibedalt tunda; toiduained, näit. liha, või, jahu, tangud, suhkur, heeringad jne. on oma hinnas 100—400 protsendi võrra tõusnud, kuna tihtilugu suhkrust, jahust, tuletikkudest iseäranis maakauplustes suur puudus on. Tapetud sead maksavad tervelt ostes juba kuni 60 kop. nael, kuna paarikümne-naelaste elusate põrsaste eest 1,5—2 rbl. nael nõutakse.

Põllupidajad kaebavad tööliste ja loomade puuduse üle — mõnes paigas ei suudetavat kõiki põldusid üles teha, kuid sellegipärast on põllumehed oma sissetulekuga rahul, sest põllusaaduste kui ka rekvireeritud loomade hinnad on mitmekordseks tõusnud. — — —

Üleüldisest äriajamise tehingust pole kodumaa puutumata jäänud — paljusid on ta oma keerusse tõmmanud. Kõneldakse, et igasuguse, isegi vana kraamiga praegu head «sehvti» võib teha: mees, kes aga midagi müüa saab. Mitmed külakooliõpetajad ja vallakirjutajad on heinu, kaeru jne. vähehaaval oma ümbruses üles ostma hakanud, seda sõjaväeülemustele edasi müünud ja selle läbi lühikese aja jooksul haljale oksale tõusnud, kuna mehed, kes mõned kroonu «podrjadid» enda peale võtnud, mõne kuu jooksul on jõudnud rikkaks minna.

Olla isegi rahaasutusi, kes tarbeainete tellimisega äriajamise ette võtnud ja sealjuures oma juhatuse liikmeid unustusse pole jätnud: mõistetakse kombinatsioonisid luua, mille läbi niihästi ühele kui ka teisele ühisusele lähedal seisvale mehele midagi soliidset kaukasse veereb ... Kui teenistuse või valmis olemas, mispärast siis seda mitte tarvitada? Pealegi tunnistatakse ju avalikult, et lausa lollus olla, kui ajajärgul, millal võimalus on teenida, seda mitte ei tehta.

Õnneks leidub aga siiski inimesi ning hea hulgake, keda ei elumaitsmise tuhin ega äriajamise vaim vallanud pole; on isikuid, kellel põhimõtted olemas ja kes neid ka usaldavad tunnistada, selle peale vaatamata, et kodumaa «juhtivad poliitikamehed» sellesarnaste naiivsete inimeste peale põlgusega vaatavad ja ainsaks õigeks teeks midagi kätte saada reaal- ehk olupoliitika ajamist peavad. Parem juba all maa peal mõjumeeste uste taga usutlemas käia, kui «lumistel kõrgustel» ümber uidata, kust mingisuguseid käegakatsutavaid tagajärgi võimalik ei ole saavutada.

Tallinnamaa talurahva vabastamise püha pole maaelanikkude seas pea mingisuguseid jäädavaid mälestusi järele jätnud; ainult naeratades kõnelevad mõned sellest, kuidas meie Tallinna paremlased ühes seniste mõju- ja võimumeestega juubelipäeva lõpul õige lõbusa ja «vaimustusse» saatva olemise toime pannud ja sellega näidanud, et nad oma endiste isandatega täitsa ühevääriliseks on tõusnud ning 100-aastane kultuuritöö suurepäralist mõju nende peale on avaldanud. Eksami teinud nad hiilgavalt läbi.

Kodumaal loetakse rohkesti ajalehti. Kadakad, saksad, kelle saksakeelsed lehed sõja ajal seisma pandi, loevad nüüd suure isuga «Päevalehte», kes ka tõesti õiget tooni on mõistnud tabada ja suure hoolega kõikidest poliitilistest Scylladest ja Charybdistest mööda oskab purjetada. Vene lehtedest loevad kodumaa mõisnikud suure hoolega «Den'i», kes kõige ägedamalt Saksa ülevõimu vastu võitlejatega tülitseb.

Huvitav on tähele panna, kuidas paljudes kohtades Tallinna päevalehti nimetatakse: üks olevat «rahvameelne rahumeeste leht», kuna teist kutsutakse «et aga läheks». Tartu «vanema eesti päevalehe» kohta arvatakse, et ta tõesti ikka v a n a k s on jäämas ja sellepärast suure agarusega manitseb praegusel raskel sõjaajal teravaid poliitilisi küsimusi mitte puudutada. Kurjad keeled teavad kõnelda, et siin soov peituda sel viisil vanade pattude andeksandmist saada.

Sõjahirm ei valda praegu kodumaalasi — nad on julged, et sakslastel võimalus puudub Riia väerinda läbi murda ja kodumaale sisse tungida. Suure huvitu-

sega nõutakse pealinlaselt, kes kodumaale sattunud, igasuguseid uudiseid ja kuulujuttude korrutamist «suurest poliitikast», sest ollakse kindlas usus, et Peetri linna elanik tingimata kõikidele allikatele palju lähemal seisab ja sellepärast ka neist rohkem võib teateid ammutada. Tahetakse arvamist kuulda, millal ja millega sõda lõpeb, kas suudab Saksamaa kuni jõuluni veel vastu panna, missugused vaatepiirid avanevad kodumaale peale sõda: kas suured ja kõrged lubadused väikerahvaste elukorra parandamise asjus ka neid puudutavad või on need ainult ilusad sõnad ja liigutused?

Muidugi mõista, et raske on sellesarnaste küsimuste arutamine, kui skeptitsism nii mõneski asjas hinges maad on võtnud ja ilusad lootused, mis sõja algul siia asusid, kõigi nelja tuule poole laiali puhunud. Abinõu, mille läbi mitmel pool valdu koolivõrku astumisele meelitatakse, ilmaaegsed administratiivsed takistused seltsidele oma elu avaldada jne. on nähtused, mis kõiga kodumaa elanikku tõsiselt mõtlema paneb.

Siin oodatakse peale sõda kodumaa õigusliku korra uuendamist, õige omavalitsuse, aga mitte selle surrogaadi sisseseadmist, tahetakse oma rahva kooli näha, keskkoolides õppeainena eesti keele tarvituselevõtmist kuulda; soovitakse, et igasugused mõisnikkude eesõigused jäädavalt ära saaks kaotatud, talupoegadele müümata maa nende õigetele omanikkudele lõplikult kätte läheks ja aadli ning administratiivne hoolekandmine kolikambrisse heidetaks.

— — —

1916

MÖÖDA PETROGRADI

Juba süüdatakse uulitsal laternad — algab sügis.

Alaline vihm ja isegi külm sunnib inimesi unustama suve kuumuse, päikesest põlenud uulitsad ja kõntsaga kaetud vee kanalites.

Elu nihkub endiselt.

Nagu enne veerevad suure kolaga mööda uulitsaid töövoorimeeste rautatud vankrid, kuulduvad inimeste hüiked, autode ja trammi elektrikella karjatused.

Endiselt seisavad inimesed reas ja ootavad esimese tähtsusega tarbeaineid: suhkrut, liha või keelupäevadel kala. Turgudel valitseb elavus, milles iseäranis poisikesed mõõduandvad on. Suured pakid pea peal, tõukavad ja lükkavad nad armuheitmatult. Kuid on kannatust, palju kannatust vaja, et mitte alla jääda praeguse igapäeva muredele.

Suurt enesesalgamist nõuab praegune aeg: peab ometi palju jõudu olema, et näljasena roogade juurest lahkuda, sest teenistuseaja 1—1½-tunnilisest lõunavaheajast ei jätku selleks, et söögimajades kohajärge oodates ka süüa saada. Vahest võiks ka ülistada meie praeguse aja märtreid:

«Õndsad on need, kes ei söö, aga siiski täis saavad.»

Kahju on lastest, kasvavast, tulevast rahvast. Kahvatanud, korratult riides, pärani, kurbade silmadega näeb neid uulitsatel liikumas, tramvais ennast täiskasvanute selja taha peitmas, et kümnekopikalisest maksust kuidagi kõrvale libiseda, näed uulitsal raskeid pakke kandmas. Igal pool on noorukesed ametis, isegi «dvornikud» on nad; vaevalt ulatab käsi värava lingini, aga tähtsalt

toimetab ta kaua luku kallal, et sisseminejal ometi aega jätkuks jootraha taskust kätte saada. Elu sunnib inimesi kõiksugu võimalusi tarvitama, et aga üle elada praegust aega. Vähemad tüdrukukesed sirutavad argli kult käe, paludes vähe «leiva tarvis», vanemad ilmuvad uulitsale alles õhtu tulekuga.— —

Õhtud on juba pimedad ja tulevalgusega algab ka teine elu. Imeliselt on aga muidu nii elavad uulitsad pea tühjad, kuid hommiku poole ööd pole sagedasti ühtegi hinge näha. Ainult varblased siristavad ja lendavad hulguskasside liginemisel kisades laiali.

Ka tuvide peale pannakse tormijookse toime, peale kasside leidsid nad endale poisikestes vaenlased. Praegused lihakeelu päevad sunnivad inimesi leidma teisi teid, et ikkagi mitte ilma lihata olla. Poisike paneb lingu, viskab teri, ja kui tuvikesed ilmuvad, sipleb varsti mõni nendest silmuses. Mõne minuti töö ja juba läheb inimene, kellel õnneks läks tuvi endale saada, rõõmsa näoga eemale, tundes juba suus maitsvat tuvipraadi.

Ainukesed linnud, kes veel vabalt lendavad, on pääsukesed. Kuid kas aimavad nad, et neidki võib hädaohu ähvardada, või on see sügis — aga midagi teeb neid rahutuks, sest nad lendavad salkades. — Vist valmistuvad nad kaduma siit ühe ilusa päeva tulekul, jättes meile pika vihmase põhjasügise, mis uue mure kaasa toob. Nimelt külma. Ja jälle käivad inimesed ringi, seisavad «sabades», oodates puid ja nurisedes jumalate peale, et need mitte põhjamaale ei lase troopikapäikest paista. — Ja kelle muu peale võib siis nuriseda, ilma et tagajärge oodata pole...

1916

JÕULUDE TULEKUL

Pilte pühade-eelsest pealinna meeleolust

Tärinal kihutab tramm, ajavad vandudes voorimehed, rööpatavad korraga kümned autod.

Tüminal ruttab uulitsatel rahvahulk.

Joostakse, tõugeldakse, peatutakse silmapilguks säravalt valgustatud vaateakende ees.

Ja jälle rutatakse edasi määratus inimesteparves, kellel näib olevat ühine eesmärk ei tea kus.

Tundub, nagu oleks suurlinn, see määratu inimestepesa, korraga kihama hakanud, justkui sipelgatemätas päikese paistel.

Ma lähen edasi selles ruttavas hulgas ja mul on tunne, otsekui liiguksin ma iseenesest kaasa rahutu uulitsaga, kus kuuldub närvilise kärana kiirustamishüüdeid ning puhuti käredaid vandesõnu.

Millest on kihama löönud see määratu inimestepesa?

Millest on närviliselt elavaks saanud see otsatu rahvahulk, keda ma näen ruttavat mööda uulitsaid ja turgusid?

Pühad, mis on tulemas, on ju ometi jõulud!...

Trammiteede sõlm. Vahetpidamata puistavad vagunid enestest välja naisi, kellel korvid või kotid käes. Ühetaolise rutaka vooluna kaob naistevägi lähedal oleva turu hiiglarotundi. Seal müüakse seda, mis kõlbab süüa. Seal müüakse ka seda, millega võib end katta.

Juba ustel hargnenud naistevägi jääb korra järele valvajate karedal ja metsikul hüüdel viimaks üsna korrapärastes ridades lettide ette seisma.

Oodatakse kannatlikult, vaikides, tundide kaupa, pool päeva, kogu päev. Kui viimaks käre külm ootajate murelikud näod siniseks on võtnud, kui kannatus viimase piirini on jõudnud, siis hakkavad kaebesõnad kostma, häbitute vandepärlitega segatud kaebesõnad, millede üle keegi ei imesta, sest see on nii harilik.

Tihti aga juhtub, et oodatav aine koguni enne otsa lõpeb kui ootajateparv.

Niisama kannatlikult kui reas seisti, minnakse nüüd laiali, joostakse mujale — ega inimene ole ju jänes, kes haavakoorest elab. (Muuseas — jänestelgi oleks siinsetes tingimustes sant elada, kuna süld haavapuid maksab nelikümmend rubla!)

Kuid igal pool on juba oma ootajateread, ja see on kirjeldamatu õnn, kui keegi saab osta pätsi leiba, tüki liha või paar naela jahu nende väärtust ning hinda küsimata, ilma et tal tarvitseks terve igavik järjekorras seista.

Ma juhtusin peatuma ühe pagariäri ees, kus seisis otsata ootajateparv. Teatava vaheaja järel avati uks ja inimesed tormasid sisse — rüseldes, lükates ning nõrgemaid jalgade alla tallates. Äriruumis sirutusid korraga kümned, ei, sajad käed lahjade leibade ja imetillukeste punakate saiakeste järele. Igaüht kannustas elajalik hirm, et ta suutäiest ilma jääb...

«Vaeseks on jäänud me püha maakene, laostunud me suur Venemaa,» kuulsin ohkavat üht valgehabemelist taati mingist kauplusest välja tulles.

Nähtavasti jäi taat pühadeks tubakapakist ilma, sest ta sülitas nii iseäralikult...

Igal pool maiusasjade kauplustes on tung. Ostetakse ja makstakse, mis kaupmehel pähe tuleb küsida. Kompvekkide hinnad näiteks tõusevad pühade eel tund-tunnilt. Neid, mida sa alles hommikul kahe rubla eest nael võisid osta, müüakse õhtul kolm rubla nael, ja kui keegi selle üle imestust avaldab, lausub marodöör kõige suurema rahuga:

«Tule homme, maksab neli rubla...»

Turgudel ja uulitsatel kaubeldakse jõulukuuskedega.

Valgejuukseline Ingerimaa taat on oma päratus külakonna-laanes koorma kuuski maha raiunud, neile ristjalad alla tagunud ning kaunil talveteel suurde Piiterisse sõitnud, kus nüüd iga asi hingehinda maksvat.

Taat laob kuusekesed uulitsa äärde ritta, ja kui linnarahvas tuleb haljast pühadepuud kaema, küsib ta tillukese kuuse eest, mis enne kakskümmend kuni kolmkümmend kopikat maksis, häbenemata kümme rubla, olles julge, et talle neli kuni kuus «kulli» ikka pihu peale loetakse...

Ohtuks ongi taat kuused müünud. Teda vihastab ainult see, et kaupmees temalt tühise tarbeasja eest kümnekordset hinda nõuab...

Raudteevaksalites valitseb juba mitmendat päeva päratu tunglemine. Siin seistakse samuti lõpututes järjekordades, püütakse pühadeks linnast põgeneda. Neid, kellel läheb õnneks piletit saada, valdab kohe uus mure: ei tea, kas vagunisse trügides nööbid alles püsivad ja küljekondid terveks jäävad!

Lõpuks on see ka ükskõik, — peaasi, kui siit meeletult rõkkavast inimestepesast paariks päevakski eemale pääseks...

Sammun rutusti mööda kihavaid uulitsaid, katsun tungida läbi rahvaparve, hoides, et mind armutult jalge alla ei tallaks metsik voorimees, et minust üle ei kihutaks röökiv auto või tärisev tramm.

Ja kui ma viimaks olen pääsenud sõgedast pühadeeelsest uulitsamöllust oma väikesesse katusealusesse tuppa, siis ootab mind ikkagi üks ehmatus: perenaine ei ole ahju kütnud, sest puude hind olevat jälle tõusnud...

1916

II

I ÜLEVENEMAALINE TÖÖLISTE JA SOLDATITE SAADIKUTE NÕUKOGUDE KONGRESS

Ülevenemaaline tööliste ja soldatite saadikute nõukogude kongress algas laupäeval, 3. juunil, kadetikorpuse ruumides, Vassiili saarel.

Kuna kongressi eeltööd, s. o. mitmesuguste poliitiliste erakondade koosolekud juba mitme päeva eest käimas olid, siis valitses suurtes kadetikorpuse ruumides kogu aeg elav tegevus. Poliitilised parteid pidasid neljapäeval ja reedel koosolekuid, vastu võttes ja üles kirjutades liikmeid, kes kaugelt provintsidest saadikutena kongressile tulnud. Pikkades vanamoelistes koridorides joostakse edasi-tagasi. Provintsist tulnud saadikud otsivad oma erakonna ruumisid. Siin ja seal ustel on plakatid välja pandud: «enamlased», «vähemlased», «sotsiaalrevolutsionäärid» jne.

Räägitakse, et mõned parteid oma asemikud liikmeid «püüdma» saatnud, s. o. maalt tulnud saadikutele püütud selgeks teha, et just see ja see partei on kõige rohkem õigel seisukohal.

Laupäeva hommikul, kui nende ridade kirjutaja kongressi ruumidesse läks, valitses piletite väljaandmise kohas suur tungimine. Saadikud, ajakirjanikud, erainimesed seisid pikas reas ja ootasid piletikorda. Piletite väljaandmine läks kaunis pikkamisi, sest et tarvis oli tunnistusi ja volitusi läbi vaadata.

Üleüldine koosolekusaal on määratu suur. Ta kannab «Menšikovi saali» nime ja on vist kõige suurem koosolekuruum terves Petrogradis. Trepi ülesmineku juures on ajalehtede ja kirjanduse müük sisse seatud.

Veel on all ruumides määratu suur söögisaal, kus pikad, valge linaga kaetud lauad asuvad ja rutuline liikumine valitseb. Kaunis odava maksu eest saavad saadikud siin süüa. Leib, tee ning suhkur on maksuta. Esimesel kongressipäeval oli ka võid ja prii. Siin ja seal söögisaalis kui ka koridorides seisavad saadikud salkadena koos ja vaidlevad päevaküsimuste üle. Üleüldse võis esimesel vaatamisel juba tähele panna, et eelolev kongress kõikepidi suuresti huvitav tõotab olla.

Esialgse teate järgi pidi koosolek algama kell 12 päeval. Mõnesugustel põhjustel aga võis koosolek alles õhtul kell 6 alata. Selleks ajaks on koosolekusaal inimesi tungil täis. Tagapool saali otsas on muist ruumi erainimeste tarvis. Saali eesotsas seisab ruumikas vaatepõrand. See on punase riidega üle tõmmatud. Sissekäigu juures, saali tagaotsas on seintel suured plakatid pealkirjadega: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» «Elagu Internatsionaal!» «Võitluses võidad sa endale õiguse!»

Koosoleku alguseks on kõik saadikud omal kohal. Saali eesotsast vaadates pahemat kätt asuvad enamlased, nende kõrval — paremale poole — vähemlased ja internatsionalistid, siis sotsiaalrevolutsionäärid ning kõige äärmised paremal pool on radikaalsotsialistid ja tööerakond.

Väga rohkesti on ajakirjanduse asemikke. Nende hulgas peale Petrogradi ja Moskva lehtede asemikkude Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Jaapani ajalehtede kirjasaatjaid.

Koosolek algab tegelikult kell pool kaheksa. Presiidiumi valitakse iga erakonna poolt teatav arv esindajaid. Enamlaste poolt valitakse presiidiumi teiste hulgas ka A. Lunatšarski.

Koosolek asub päevakorra juurde, mille esimeseks punktiks on Ajutise Valitsuse küsimus.

Koosolek 4. juunil.

Pühapäeval, 4. juunil algab koosolek päeval kell pool üks.

Saal on saadikuid ja pealtkuulajaid puupüsti täis.

— — — — — — — — — — — — — —

Kõnetooli astub kuulus enamlaste juht L e n i n. Saalis algab uudishimulik liikumine. Paljud saadikud tõusevad püsti, et paremini näha. Enamlaste pinkidel puhkevad elavad kiiduavaldused. Varsti aga jääb kõik rahulikuks, on näha, et igaüks püüab hoolega kuulata.

Lenin kõneleb suure hooga. Ta püstitab küsimuse, kas Euroopas on olemas «sellist kodanlikku, demokraatlikku, vabariiklikku maad», kus oleks midagi Venemaa nõukogude taolist. «Te peate vastama, et ei ole. Kusagil sellist institutsiooni ei ole ega saagi olla, sest emb kumb: k a s kodanlik valitsus nende «reformikavadega», mida meile ette maalitakse ja mida kõigis maades on kümneid kordi pakutud ja mis on jäänud paberile, v õ i see institutsioon, kelle poole praegu apelleeritakse, see uut tüüpi «valitsus», mille on loonud revolutsioon ja millel on eeskujusid üksnes revolutsioonide suurimate tõusuaegade ajaloos, näiteks 1792. aastal Prantsusmaal, 1871. aastal sealsamas ja 1905. aastal Venemaal». Vene revolutsiooni ees «seisab praegu küsimus: olla või mitte olla . . .

Kodanik posti- ja telegraafiminister . . . ütles, et Venemaal ei ole poliitilist parteid, kes avaldaks valmisolekut võtta võim tervenisti enda kätte. Ma vastan: «on! Ükski partei ei või sellest keelduda, ja meie partei ei keeldu sellest: iga silmapilk on ta valmis võtma võimu tervenisti enda kätte.»» Vasakul puhkevad tugevad kiiduavaldused, paremalt kostab naer. «Võite naerda nii palju kui tahate,» jätkab Lenin. «Kui aga kodanik minister seab meid selle küsimuse ette kõrvuti parempoolse parteiga, saab ta väärilise vastuse. Ükski partei ei või sellest keelduda. Ja hetkel, kui vabadus on veel olemas . . ., ütleb iga partei: avaldage meile usaldust, ja me anname teile oma programmi.

. . . Püüan anda . . . meie programmi populaarse seletuse. Meie programm majanduskriisi suhtes seisab selles, et otsekohe — selleks pole vaja mingisuguseid viivitusi — nõuda kõigi nende kuulmatute 500—800 protsendini küündivate kasumite teatavakstegemist, mida võtavad kapitalistid . . . sõjalistelt tellimustelt. Siin on tööliste kontroll tõepoolest tarvilik ja võimalik . . . See ei ole sotsialism. See on rahva silmade avamine, et ta näeks seda tõelist anarhiat ja seda tõelist mängimist imperialismiga, mängimist rahva varaga ja sadade tuhandete eludega . . . Tehke teatavaks härrade kapitalistide kasumid, vangistage 50 või 100 kõige suuremat miljonäri. Piisab sellest, kui neid mõni nädal kinni pidada, kas või samasugustes soodustatud tingimustes, nagu peetakse Nikolai Romanovit, selle lihtsa eesmärgiga, et sundida näitama neid niite, petturlikke mahhinatsioone, musti tegusid, kasuahnust, mis ka uue valitsuse ajal lähevad iga päev maksma meie maale tuhandeid ja miljoneid . . .

Vene vabariik ei taha rõhuda ühtki rahvast ei uut moodi ega vana moodi, ega taha vägivalla alusel elada ühegi rahvaga, ei Soome ega Ukrainaga, kelle kallal sõjaminister nii väga norib ning kellega alustatakse lubamatuid ja sallimatuid konflikte. Meie tahame tugeva võimuga ühtset ja jagamatut Vene vabariiki, kuid tugev võim saavutatakse rahvaste vabatahtliku nõusolekuga.»

Ettenähtud kõneaeg jõuab lõpule, koosoleku juhataja teatab kuivalt: «Teie aeg on läbi.»

«Lõpetan poole minuti pärast,» ütleb Lenin.

Tõuseb uskumatu segadus ja kära. Kohtadelt palutakse jätkata, protestitakse, aplodeeritakse . . .

«Teen kongressile teatavaks,» kuulutab juhataja, «et presiidium teeb ettepaneku pikendada kõneleja kõneaega. Kes on vastu?»

Enamus, valdav enamus on kõneaja pikendamise poolt.

Rahulikult jätkab Lenin, mõjuvad on tema sõnad.

«Ainult üks maa maailmas võib praegu klassi mastaabis samme astuda imperialistliku sõja lõpetamiseks, kapitalistide vastu, ilma verise revolutsioonita, ainult üks maa, ja see maa on Venemaa . . . Võimu üleminek revolutsioonilise proletariaadi kätte, keda toetab kehvtalurahvas, on üleminek revolutsioonilisele võitlusele rahu eest kõige kindlamal ja kõige valutumal kujul,

mida inimkond üldse tunneb, üleminek sellele, et võim ja võit on kindlustatud revolutsioonilistele töölistele nii Venemaal kui ka kogu maailmas.» [1]

Kõne lõpul avaldab pahem pool Leninile elavalt kiitust.

[1] Autor esitab V. I. Lenini kõnest väljavõtteid. Kõne täielikku teksti vt. V. I. Lenini Teoste 25. köites, lk. 3—14. Tallinn 1954. — *Toim.*

III

ÇA C'EST PARIS [1]

Au clair de la lune,
Mon ami Pierrot,
Prête — moi ta plume
Pour écrire un mot.
La chanson populaire. [2]

Pärast seda, kui olin taas istunud kaua «Café du Dôme'i» terrassil kihavas rahvusvahelises inimpilves ja kohanud seal toda elurõõmsat saksa poissi Stuttgardist, kellega olin saanud tuttavaks ühes Montmartre'i öises laulukõrtsis, otsustasime viimaks kahekesi koos minna ringi kolama — vaatama, mis tehakse sel õhtul neis väikseis öölokaales, mida millegipärast nimetatakse apaššide kõrtsideks, vaatamata sellele, et neid romantilisi härrasid, ehtsaid apašše, neis kohtad nii harva.

Teadsime olevat sääraseid lokaale otsekohe lähedal Montparnasse'i ja Raspail' bulvarite risttee ligikonnas.

Liikus inimmeri kahe hiiglabulvari ristteel, röögatasid vahetpidamata lugematud autod, tärises tramvai, hõikasid ajalehtede müüjad, häälitsesid imelikult mitmesuguste veidrate *bibelot*'de [3] müütajad. Aga üleval hiiglamajade frontoonidel särasid punased, sinised, rohelised kõrtside, *café*'de ja mitmesuguste teiste lokaalide valgusreklaamid, sulades piki bulvareid ühiseks, vägevaks valguse ja värvide mänguks.

[1] Loe: *Sa se Parii* — See on Pariis. — *Toim.*

[2] Tõlge: Kuu valgel, mu sõber Pjerroo, laena mulle oma sulge, et kirjutada mõnd sõna. (Rahvalaul.) — *Toim.*

[3] Loe: *bibeloode* — pisiasjakeste. — *Toim.*

Üle selle tõusvalt ja mõõnavalt ruttava elu aga selsis Pariisi sügissuve taevas violetthall ja soe, õine õhk tundus paitavalt pehme.

Joodud prantsuse medokist ja hästimaitsvast münheni õllest olid me pead tublisti köetud — kindel eeldus, et võib julgesti astuda isisse kuhu tahes. — — —

Kui auto peatus, nägime järsku poolhämaras, kuidas kaks ehtsat mooramaameest, fantastilistes rüüdes, ahvikiirusega auto juurde tormasid ja uksed mõlemalt poolt lahti kiskusid.

Tõmmati pärani meie ees lokaali uksedki ja me fantastilised teenrid kummardasid maani.

Aga väikeses kitsas eeskojas rabas me kübarad ja kepid varna juba teine veider must mees, ülemine kehaosa hoopis paljas.

Järgmises ruumis käis põrgulärm: seal kostsid segamini lai lõikav naer, jatsmuusika ja tantsusahin.

Ruumis, mis vast paarkümmend ruutmeetrit suur, asusid seina ääri mööda tihedalt väikesed ümmargused lauakesed, millede ümber kunded hunnikus koos. Tagaseinas kaunis kõrge väike poodium ja seal otsas jatsband 3—4 mängijast, nende hulgas kummalises rüüs poiss hiigla-lõõtspilliga ja tõmmunahkne mulatt havai kitarriga.

Aga kõrvalseinas seisis kitsas kõrge kõrtsilett ja selle taga askeldas kõrtsimees — laia muheleva punase näoga mehemürakas, peas poole meetri kõrgune valge torbikkübar, mütsi nokk tulipunane. Ta lumivalge lai ürp näis olevat päris iselaadne: üks käis süsimust, teine rõkkavpunane.

Üleni olid maalitud tolle pisitillukese kõrtsi seinad täis veidraid, kuid julgeid ja haaravaid joonistusi. Leidlikult asetatud valguse tõttu omas kogu ruum ja ta sisseseade äärmiselt uudset ja rabavat ilmet; ja kui juurde lisada paar ukse juures valvet pidavat ehtsat aafriklast — näis ristiinimesele siin päris põrgu eeskoda valmis olevat.

Otsisime endale vaba lauaserva ja asetasime endid kitsastele toolikestele istuma — ühe lauakese juurde, kus olid juba aset võtnud paar kõhetut inglise daami. Tellisime endile joodavat — peale seda, kui olime

tähele pannud, et ootav *garçon* juba tükk aega meie laua juures oli seisnud, ümisedes korduvalt oma «*monsieurs?*».

Põrises trumm, röögatas hiigla-lõõtspill, viristas saksofon, tuututas õrn flööt fokstroti tavalises taktis ning laulis kaasa vasekarva mulatt.

Läks lahti kummaline «eksootiline» tants — tantsijaiks esimese paarina pooleni alasti kokott ja *à la apache* riietatud poiss suure punaka kaelarätiga ning laiade pükstega, mille voldid vahvasti lõid tantsutaktis.

See oli elukutseline kõrtsi tantsijatepaar, publiku hoogumeelitamiseks.

Hüppas kõrvalruumist välja veel teinegi samasugune paar, hõõrudes fokstrotti *à la danse de ventre*.[1]

Tammusid, looklesid keset kitsast kõrtsipõrandat, kus ruumi ainult paar-kolm sammu, ning tihti lõi tantsijanna tagumik otse sulle sülle.

Aga publik ümberringi, see müras ja käratses — igal kundel kõvasti võetud. Kuuldus kõiki ilmakeeli segamini, näis olevat siin külalisi igast rahvusest, alates laianäolistest jänkidest ja lõpetades pilusilmaliste hiinlaste ja jaapanlastega. Ei puudunud muidugi ka süsimustad neegri-noorhärrad, nooblid, hästiriietatud, nagu ikka.

Oli segamini mehi ja naisi, noori ja vanu; tähelepanu äratasid inglise ja ameerika daamid ning nende kavalerid, elatanud vanahärrad, laianäolised ehtsad jänkid, kes näisid siin end tundvat koguni hästi.

Ja nende daamidel — oo jaa! Sädelesid briljandid, kahises moekleit kaubamaja «Louvre'i» vitriinist, vilksatas auväärt leedi valges kõhetus käekeses alatasa kuldraamis lornjett, eriti silmapilkudel, kui tantsijatepaar viskas mõne rõvedama paa või ilmus kõrtsiuksele uus kokott.

Aeg-ajalt tõusis muusika ja tantsu ning publiku ühine lärm, selle järel kui tantsijad olid kutsutud siia ja sinna lauda ja võetud lugupidamis- ja sõprusnapse.

Kui siis mürtsatas muusika ja tuli uus tantsunumber, lõi kaasa ka juba publik: algas metsik surumine ja keerlemine selles kitsas ruumikeses. Vahest juba üle viie-

[1] Loe: *a la daans dö vaantr* — kõhutantsu-taoliselt. — *Toim.*

kümne olev daam Londonist või New Yorgist katsus ulaka «apašiga» nobedasti jalgu ja mõnele vanahärrale Albionilt tegi päratut heameelt, kui rõve kokott haaras tal tantsides kahe käega ümber jämeda punetava kaela.

Käis tants, metsik tammumine, naiste tagumiku kääneldes, publiku osavõtunaeru, hüüete ja käteplagina saatel — tants, mille juures tuli mulle meelde pilt mu kauge kodumaa metsatalust, kus minu lapsepõlves suruti sedaviisi uhmris teri.

Siis järsku — uus number: fokstrott kolmekesi, kaks daami ja üks poiss.

No oli tõepoolest number: rabeles «apašš» kahe väänleva poolalasti naise käes kui eesel kahe heinasao vahel, aga publik rõkkas heameelest.

Ning siis uuesti — jälle uus number: tants alasti.

Saksofoni, viiuli ja flöödi viristavate helide saatel libises eesriide tagant laudade vahele unelev-õrn neid, ülo õlgade lai tulipunane rüü. Keerutas tibinal õrna soolotantsu ja laia rüü hargnedes võis näha, et ta ainsaks katteks oligi too lai lahtine rüü.

Siis korraga lõi põrinal trumm, hõiskas lärmates lõõtspill, pobistas metsikumalt saksofon. Moment — ja ainsa keerutusega viskas tantsijanna oma punase mantli inglise vanahärra laudkonna sülle, kes talle kõige rohkem oli plaksutanud, ning päris ehtsalt alasti tants algas.

Veel valjemini plaksutas publik, veel heledamalt kostis elatanud leedide ohjeldamatu juubeldus.

Üks number — teine, kolmas, ja kui oli läbi, istus too puudrist ja parfüümidest lõhnav tantsukokott enda jumaldajate jänkide lauda, visates õlgadele oma tulipunase siidise rüü.

Ent siis — veelgi uus number. Tuli alla ülevalt tribüünilt punanahkne, paksuhuuleline mulatt, käes havai kitarr, ja tema seltsis kõrtsi tavaline meeslaulja, välimuselt ja keelelt vist inglane. Asusid külaliste laudade vahele ja algasid kõrtsi eeskava muusikalist osa.

Helises meisterlikus mängus havai kitarr, laulis kõrget tenorit blond laulja. Kostis lihtne, sentimentaalne iiri rahvalaul, õrn ja hingepuudutav. Tulid selle järel lihtsad, kuid meisterlikud rahvalaulud ameeriklastelt,

inglastelt, prantslastelt, sakslastelt, itaallastelt, kantud ette vastavais keelis.

Jäi hetkeks vait kummaline kõrtsimüra, pidas hinge kinni vana daam ja kohendas sädelevat lornjetti. Jaa, jaa — need olid ju laulud tema kodumaalt, südamlikud armulaulud, mida ta vahest kord isegi laulnud oma kauges nooruses õilmitseval maikuul.

Näis, et Pariisi kõrtsimees teab, kuidas rikaste jänkide südameid õrnaks teha ja kõrtsi armsaks.

Plaksutati, plaksutati.

Aga kui tuli uus laul, siis asus kitarrimehe kõrvale klaaspärleis poolalasti naislaulja ja viristas pariisi kõrtsilaule, kergeid ja kahemõttelisi, kus ühest neist jäi meelde lõpp:

Mimi...
Ça c'est Paris!

Kui meie viimaks lahkusime, oli väljas juba valge. Rüübatud kangest joogist käisid jalad päris risti, ja kui must mooramaamees ukse juures meilt kummaltki kümme franki jootrahaks välja mangus, polnud meil midagi selle vastu.

Mõni minut hiljem istusime taas «Café du Dôme'i» terrassil ja rüüpasime juba kuuma kohvi, sest too kõrts oli oma uksed juba avanud.

Sai praalida, räusata ning vahva stuttgartlane sattus hoopis hoosse, visates lõpuks *garçon*'ile jootrahaks suure hõbedase Saksa kolmemargalise. — — —

Vist kella kaheksa paiku hommikul kõndisime «Dôme'ist» minema, sest ümberringi kihas juba uus päev oma igaveses askelduses, ja meil, võõrastel ööränduritel, näis aeg olevat pisut magada...

Sammusin mööda Raspail' bulvarit, keset ruttavat inimhulka. Naeris õrn sinine-hall Pariisi taevas, paitas õhetavat pead pehme, sametpehme hommikune õhk ning kõrvus helises ikka veel öises lokaalis kuuldud laul:

Mimi!
Ça c'est Paris...

1930

VÕÕPSU, RÄPINA, MEHIKOORMA

1

See oli mõni päev enne jaanipäeva, kui ühel ilusal jaaniõhtul omnibuss meid tõi Võõpsu.

Võõpsu? Ma mäletan: see oli vist enam kui kolmekümne aasta eest, kui sai siin ringi kolatud. Siis kutsuti Võõpsut linnaks ja seda nime oligi ta väärt. Sest siis tuksus siin kõva elurütm, mis üha tugevnes. Siin on jõuka Räpina turg ja eestlaste, venelaste ja setude kaubamuretsemiskoht. Võõpsu laadad olid kuulsad nii siin- kui ka sealpool Peipsit ning Võõpsu turupäevadel kihas jõekallas Peipsi-taguste venelaste lootsikutest, kes turu harilikult ikka tühjaks ostsid. See kõik tõi Võõpsusse raha ning Maailmasõja esimesteks aastateks oli Võõpsu oma tõusu haripunkti saavutanud.

Nüüd? Mingi nukker meeleolu hõljub kogu alevikese kohal. Juba ammu pole siin midagi juurde ehitatud. Näed majakesi, mis lagunemas, ja teisi, mille seinad Maailmasõjast saadik pole näinud värvi.

«Oleme määratud hävinemisele,» kõneleb vana võõpslane, kellega teen juttu. «Räpina, Veriora, jah, isegi Värska on meilt meie elutempo üle võtnud. Hingitseme oma väikese kapsaaia juures ja elame mineviku mälestustest. . .»

Astume sisse koolimajja, mis asetseb Võõpsu suurimas hoones, endises «Loogi häärberis». Minu kaaslane on eesti raamatute levitaja ja soovis näha kooliõpetajat. Maja uksed olid lahti ja meie kõndisime mitu ruumi läbi, ilma et oleksime näinud inimesehinge. Kuskil

toas vedeles hulk raamatuid korratuses laual ja pingi peal, tubli tolmukorraga kaetud. «Siin majas ei armastata raamatuid,» tähendas mu kaaslane.

Saime majast siiski viimaks teada, et kooliõpetajat pole kodus. Öeldi, et võiksime rääkida naisõpetajaga, kes elab teises majas.

Otsisime juhatatu üles ning siin oli meil õnne: meid võeti suurepäraselt vastu, nagu vanu tuttavaid, ning varavalgeni lauas istudes pidin ma jutustama sellest, kuidas ma omal ajal Võõpsu nigulalaadal esimest korda torupilli mängijat nägin, kuidas kord suvel üks vigurimees «linna» taga heinamaal linnarahva lõbustamiseks paberist õhupalli lendu laskis ja vaatajailt selle eest kümme kopikat sisse kasseeris, ning viimaks, kuidas ma siin linnarahva nimel kirjutasin palvekirja — Vene keisrile, et keiser laseks kinni panna Võõpsu kroonu-viinapoe. . . Palvekirjale kirjutasid alla enam kui kolmsada kodanikku ja igaüks maksis kirja tegemise kuludeks viis kopikat. Oh, see oli minu esimene suurem sissetulek. Aga keiser kurivaim vist ei lugenud meie palvekirja, sest viinapoodi ei mõeldudki sulgeda.

Jaa, jaa, — siis olid Võõpsus teised ajad ja nüüdsed hoopis-hoopis teised. Sest kõik läheb mööda ja muutub unenäoks.

2

Järgmisel hommikul vara tõi omnibuss meid Räpinasse.

Ah, see armas Räpina, minu noorusmaa! Kuidas muudab ta aeg-ajalt oma palet, isegi nii, et mõnda kohta ei tunne enam äragi! Kadunud on laialdased mõisanurmed ja asemele tekkinud otsatu rida talusid ja talukesi.

Ja Räpina alevik ise? Ta on kord ridadena kasvanud siia- ja sinnapoole, ikka piki maanteid, ja siis äkki valgunud laiali üksikelamuteks, taludeks, asundustaludeks. Kus praegu Räpina «süda» asub, seda on esiotsa raske ütelda, kuid näib, et ta pole kuskil mujal kui endisel «Opõtaija aianukal» postkontori ja vallamaja piirkonnas, kus asub rida kauplusi ja nägusamaid maju.

Aga ilus on Räpina oma jõekeerude ja poolsaartega, oma vana lossihoone ja pargiga. Peab märkima, et lossi ja tema pargi eest on räpinlased hästi hoolitsenud: kõik on seal puhas ja korras, vahest rohkemgi kui vanasti, «Siivesti» ajal.

Kohtame Räpinas rohkesti tuttavaid, kes pajatavad meile Räpina elust-olust.

«Pandagu meie paberivabrik korralikult käima,» kõneleb üks, «ja antagu meile elektrit — seda nõuame kõigepealt!»

Ilusal õhtupoolikul jätkame matka põhja poole, Köstrimäe ja Raadamaa suunas. Mida rohkem edasi, seda laiemaks ja avaramaks muutub silmapiir, seda uhkemad on viljapõllud.

Peatume Raadamaa koolimajas, kus elab Juhan Kõivsar, üks Võrumaa õpetajaskonna vanema põlve viimaseid mohikaanlasi. Ta on suur raamatusõber ning jälle jääb minu kaaslase kohver kergemaks. Ja pealegi: mõnusa jutu juures ilmub lauale tüse kruus vana kuldset veini. Peremees ise ei joo, vein on tal enda valmistatud, juba kümmekond aastat vana ja seda toob ta välja ainult headele sõpradele.

Jätkame lauldes teekonda läbi uhkete viljapõldude põhja poole. Meil on sihiks jõuda teinepoole Linte küla «Maido» tallu. — — —

Enne kohalejõudmist nägime otse tee ääres väikest poollagunenud onni, mille aknakeste all punetasid imelopsakad pujengi õietutid. Otsustasime endile lilled nööpauku lüüa, et rännak oleks pidulikum. Astusime onni ukse juurde ja koputasime. Sel hetkel ilmus aknaaugule mingi ehmunud eidenägu ja kadus, kuid ust lahti ei teinud.

«Tehke lahti, tahame lilli osta.» Selle peale ilmus uksele mingi imelik härra, vurrud ja habe otsekui mõnel vanal Hispaania kuningal, pealegi hästi soetud.

«Soovite lilli?» kõneles ta imeviisakal toonil.

«Küll! Saate 25 senti tutist.»

Selle peale kadus imelik härra välkkiirelt ukselt ja ilmus järgmisel hetkel ilmatu pika seatapmise pussiga.

Võrratu žestiga lõikas ta õied varre otsast ja ulatas põhjatu viisaka kummardusega meile kätte.

«Kes on see kummaline härra, kes siin teie ligidal onnis elab?» pärisime hiljem Maidol.

«Raske ütelda. Kes ta on, seda ei tea keegi. Ilmus mõne aja eest sinna onni kahe vana inimese, naisterahvaste juurde, elab kui härra kunagi. Mis ta teeb, sedagi ei tea keegi. Rahvas kutsub teda «rüütel Sinihabemeks». On nähtavasti tüüp, milliseid leidus ennem linnades, kuid nüüd sigineb neid ka juba küladesse.»

Järgmisel päeval jätkasime matka Naha ja Meeksi suunas.

Õhtu eel jõuame Meeksi mõisa, mida minul raske ära tunda, niivõrd on ta muutunud. Otse seal, kus oli kunagi härrastemaja, ähib varemete keskel mingi aurukatel ja suitseb pikk plekist korsten. Aga just maantee ääres, endise moonakamaja ees, kõlguvad sajad lahatud latikad õrtel kuivamas, justkui ilmatu ladu vihapaare, suured, laiad ja rasvased.

«Hei, eit! Kas latikaid müüte?»

«Müün.»

«Mis maksab üks suur latikas?»

«Võta missugust tahes, 15 senti tükk.»

Valisime paar latikat-hiiglast välja ja toppisime kotti imestades, et on ikka Eestis head, mida võib odavasti osta — olgugi vahest ainult kevadel Peipsi ääres.

Õhtu saabudes olime otsaga juba Mehikoorma alevis. Kolmkümmend aastat tagasi olin ma siin elanud. Siis oli ta kogu Meeksi ja selle ümbruskonna keskkoht ja aken — välja maailma. Siin kaubeldi kõvasti ja Mehikoorma hakkas imekiirelt kasvama. Läksid aastad, muutusid ajad. Praegu pakub Mehikoorma nukrat pilti: majakesed poollagunenud, mõned elanikkude poolt koguni maha jäetud. Igalt poolt vaatab vaesus vastu. Pole teha midagi, see tuleb ikka, kui «õhuaken» on suletud. Kilomeetri kolme kaugusel üle Peipsi kaela valendab aga Venemaa rand, mis aastakümnete eest igale Mehikoorma elanikule oli niisama tuttav kui oma küla tänav, kuid millest nüüd siin keegi ei tea mitte kui midagi.

Astume sisse viletsasse poodi, kus näikse kaubelda-

vat sada sorti asjade ja asjakestega. Joome parajasti pudelit limonaadi, kui sisse astub vana talumees. Ta heidab meie poole umbuskliku pilgu ja kõnetab poenaist. Silmitsen talumeest omakorda ja arvan temas ära tundvat ühe tuttava tollest ajast, kui olin Meeksis kooliõpetaja.

«Kui ma ei eksi, näen ma siin Karli Truutsi,» sõnan talumehe poole pöördudes.

«Võib olla küll,» vastab nüüd taat ja silmitseb mind teravalt.

«Tunned sa mind veel?»

«Ei, kulla noorehärra, mitte ei tunne.»

«Noh! Kas pole sul meeles üht noormeest, kes oli Parapalu kooliõpetaja ja suvel siin vallamajas kirjutaja abiliseks?»

«Mitte ei mäleta.»

«Tohoo, Karli, kas pole sul enam meeles, kui sõitsime sinuga ikka kosja — Räpina neidudele?»

«Jah, jah, nüüd tuleb meelde: siis käisime Lokutal Pupe pool. Oli, kurivaim, ilus tüdruk, too Pupe, oleks mulle peaaegu naiseks tulnud.»

«Said sa pärast säärase naise, missugust tookord otsisid?»

«Eeh! Sain ja ei saanud kah! Kui veel nüüd saaks kosja minna . . .»

Panin tähele, et selle jutu juures olid iseäraliselt särama löönud vana, küüruvajunud Karli tumedad silmad.

Vaheajal aga tõusis Venemaa poolt hiigla-piksepilv õudse mürinaga. Lasksime kiiresti jalga endisse Meeksi vallamajja, kus nüüd on kool ja kus meid lahkesti vastu võttis kooliõpetaja perekond.

Pärast mõningaid seiklusi Ahjal ja Kärsal iõudsime järgmise päeva õhtul Tartu tagasi. Reis oli olnud küllalt õpetlik: nägime jälle maa kultuurilist palet nii ja teisiti.

1935

KUI TUGLAS SUVITAS KASARITSAS

1

Ma mäletan, see oli kevadel 1921, kui Friedebert Tuglas oli saabunud Võrru.

Ta otsis mind üles minu viletsas korteris, Kreutzwaldi tän. 19. See oli tõepoolest onn, mida vaevalt võis nimetada elukorteriks: asus Klausi maja õuel ilmatu pika kuurikatuse serva all üksainus toake, seegi poolpime. Juba onni sissekäik võis olla võõra kahtlust äratav, sest uks oli ühine õuepealse klosetiga . . .

Mind kätte leides seletas Tuglas, et tal on kavatsus sel suvel Võrumaale suvitama tulla ja nimelt Kasaritsa, kui võimalik.

«Miks pole võimalik? Rändame Kasaritsa, katsume kohe järele . . .»

«Tõsi, tõsi!»

Tükk aega hiljem kihutasime voorimehel Kasaritsa suunas. Lugesin end Kasaritsa suhtes asjatundjaks ja pakkusin nii teejuhiks.

Kuskil Kubja järve kandis saatsime voorimehe tagasi ja algasime rännakut jala, läbi Kubja männiku, lähemate külade ja talude suunas.

Oli soe päikesepaisteline maipäev. Männik lõhnas oma kevad-aroome, lindude laul kajas kõikjal ja lehtpuudel sirgusid lehed nii-öelda silmanähtavalt. Tuli pühkida higi mööda mäekülgi üles ronides ja puhata kuskil künkakallakul, et imetleda toredaid vaateid alla Võru suunas, kus linnake paistis unelevat sumedas, virvendavas kevadõhus nagu õrnsinises looris.

Usutlesime läbi kõik onnid ja talud Meegomäe kandis, samuti «Kose pääl», kuid sobivat ualust ei leidnud. Mis kuidagi kõlbas, see oli juba ära antud.

Kõndisime higi pühkides edasi ja jõudsime viimaks Puigale, Erlemannide tallu, kus leidus sobiv onn.

Puiga — see on huvitav romantiline talude rühm — arvult kolm talu, kõik üksteise kõrval, — väikese kiiresti voolava ojakese kaldal, kesk ilmatu laia metsikut viljapuuaeda, mis kaugemal ühineski lähemate metsasaludega, nii et raske oli vahet teha, kus õunaaed lõppes ja mets algas. Oli selles määratu laias aias iga sorti viljapuid ja põõsaid, kõige rohkem küll kirsi- ja ploomi- ning pirnipuid, kõik vanad ja kõrged ning hästi sammaldunud.

Puigal elasid kuulsate Kasaritsa Erlemannide järeltulijad. Talu, milles Tuglas sai korteri, oli suurem ja tähtsam kahest teisest, sest tema peremees oli olnud oma aja kohta haritud mees. Käesoleval korral oli talupidajaks vanaperenaine, veel kõbus ja jutukas. Ta seletas hiljem, et ta olnud dr. Fr. R. Kreutzwaldi viimane patsient Võrus: läinud tema juurde abi saama tol momendil, mil Kreutzwaldi asjad kõik juba kokku pakitud Tartu saatmiseks. Kirjutanudki Kreutzwald temale rohuretsepti õues, kraamikasti kaane peal.

Kuna suur elumaja oli suvitajatele juba välja antud, sobis Tuglase jaoks väike eraldi majake teisel pool oja, talu elumajast mõnikümmend sammu eemal. Majakese ukse ees läikis väike veskijärv ja üle katuse sahisesid kased.

Aga sealsamas lookles ka väike kivine külatee üle kääbusveski paisu, läbi Erlemannide talu õue Haanja poole. Ning kui napsi saanud Haanja mehed Võrust tulles kodu poole sõitsid, siis tolmas tee hirmsasti ja vankrid kolisesid . . .

Olles poolenisti metsasalude ja orunõo peidus, näis koht olevat omaette väike paradiis, vähemalt kaugelt tulnud linnarahvale.

«Päris õnn, et selline leidus! Olin juba lootuse kaotanud, et üldse kuhugi saab,» kõneles Tuglas, kui rõõmsalt kõndisime mänglevaid mäenõlvakuid mööda vaevalt tuntavail teeradadel alla Võru poole.

2

Varsti oli Friedebert Tuglas ühes perekonnaga Kasaritsas kohal.

Algasid minu sagedased rännakud Võrust Kasaritsa Tuglastele külla.

Oh, need olid alles külaskäigud, täis huvitavaid kõnelusi kirjandusest, kunstist, tulevikuplaanidest! Ja kui istusime suvistel õhtupoolikutel kuskil kõrgel künkal kas pehmelt sahiseva kasesalu varjus või lagedal põllupeenral, ning kaugel all, läänekaares sinetasid kauged-kauged metsasalud, siis ei tahtnud ega tahtnud lõppeda meie jutud.

Ilusail suvepäevil kõndisime tihti üles Härrmäele, Puigalt umbes kilomeeter põhja suunas.

See oli siin kandis kõrgeim mäeselg, kust avanes tore vaade läände, üle Tamula ja Vagula järve, üle Võru linna kaugele maa ja taeva piirile, mitmekümne kilomeetri ulatuses. Ja seal kauguses näis maa taevaga ühinevat helesinise viiruna.

Seal Härrmäel istusime Tuglasega sageli palaval keskpäeval suurte kõrgete mändide vilus ja nautisime vaikides imeilusaid siniseid kaugusi. Kasaritsa rahva arvamise järgi pidavat sealt näha olema koguni Tartu linn ja Lätimaa.

3

Ent mõnikord õhtuti rändasime Puigalt ojakese suunas keerulisi mäenõlvakuid mööda allapoole, ilusa Verijärve kaldale Kirepile, kus väikese veskijärvekese kaldal sarapuu-põõsaste peidus asus üpris romantiline kõrts — mingi ajutine suvituslokaal vanas poollagunenud katusealuses või kuuris.

Oli tore istuda seal tolle lokaali ees vee kaldal, maitsta jahedat õlut ja krõbistada vähki peale, nähes omaeneste kuju peegelduvat vees.

4

Mõnikord tulid Võrust minuga kaasa kunstnik Fr. Hist, Karl Kisand — gümnaasiumi kooliõpetaja, kes

oli harilikult ka fotomees, ning Valter Kaaver, tolleaegne Võru gümnaasiumi õpilane, suur kirjanduse armastaja ja algaja luuletaja.

Säärasel korral venisid meie külaskäigud õige pikaks, eriti siis, kui külalistel kaasas olid mõningad head napsipudelid. Hilja öösel lahkusime meie siis Puigalt, Tuglaste külalislahkest kodust. Lustiliselt kõndisime läbi Kubja palu alla Võru poole ning läbi vaikse öö kõlas meie rõõmus laul.

Aga Kaaver kõneles koduteel sageli: «Oli tore olemine! Vaimukad inimesed, kelledelt võib midagi õppida . . .»

Tihti tulid Tuglase omad meid saatma, mõnikord kakskolm kilomeetrit. Aeti võrratuid jutte, tehti võllanalja.

Kord heas tujus Kasaritsast tulles olime jõudnud välja maanteele, kus teelahkme kalda serva all asus ilmatu suur kruusaauk. Vist oli Elo Tuglas see üleannetu, kes mind kruusaaugu kaldalt alla lükkas. Liuglesin tagumikul kruusa mööda alla oru põhja, ja kui jalad alla sain, siis pidin hüüdma: «Kurat, nüüd on minu ausad leeripüksid läbi . . .!»

See tegi rahvale säärast nalja, et mind hiljem ikka ja ikka nöögati: «Vaene inimene! Lõhkus oma kallid leeripüksid Kasaritsa kruusaaugus . . .!»

5

Käisin Võru ja Kasaritsa vahet otseteed läbi metsade ja orukallakuid mööda, kus ei olnud mingit teeradagi. Õpetasin ka Tuglast ja tema rahvast säärast otseteed kasutama. Arvasid esiti, et ega niiviisi õigesse kohta välja jõua. Aga harjusid peagi ära ja kiitsid lõpuks, et palju huvitavam on käia uusi tundmatuid teid.

Kord ilmus Võrru Gustav Suits abikaasaga. Tuglas ja Suitsud tulid ka mind minu inetus onnis külastama. Just minu onni ukse kõrval ilutses kuuriseinal silt, mis keelas teatava toimingu õue peal.

«Mis silt see on?» päris Aino Suits, ilma et pealkirja lähemalt oleks lugenud.

«Minu ärisilt,» vastasin mina.

Selle peale astus Aino Suits lähemale ja luges.

Ta üllatus oli suur säärast silti minu ukse kõrval näha ning ta vastas naeru kihistades:

«Võrus on küll iseäralised kombed . . .»

7

Sügise lähenedes lahkusid Erlemannide suurest elumajast seal asunud suvitajad. Kuna Tuglas oli otsustanud hilissügiseni kohale jääda, siis kolis ta nüüd väikesest onnist suurde elumajja elama.

Juba kolletas suur viljapuuaed ja kasesalud mäenõlvakuil seisid kuldses sügisrüüs, kuid Tuglase omad ei mõtelnudki Kasaritsast lahkuda.

«On parim aeg olemiseks ja töötamiseks,» kõneles Tuglas tihti.

Ja üpris kaua istusime mõnikord siis meiegi, külalised, Kasaritsas lambi või küünla valgel, kuna väljas maja ümber kostsid öised sügishääled.

Tuglas töötas sel sügisel palju: ta tõlkis Aleksis Kivi «Seitset venda»; peale selle oli tal käsil teisigi töid.

8

Ükskord, ühel palaval augustikuu päeval sammusime Fr. Histiga Kasaritsa poole, et teha Puigale järjekordset külaskäiku. Pöörasime teel sisse Meegomäe külla, Raudsepa tallu, kus aed punetas toredatest õuntest. Lõime hea korvitäie punaseid õunu õlale, külakostiks, ning jätkasime teekonda. Aga ilm oli ilmatu palav ja üle orgude ja mägede ronimine raske. Hankisime metsast paraja õrre ja kandsime korvi niiviisi kahe vahel õrrega õlul.

Pärale jõudes polnud Tuglase rahvast kuskil väljas näha. Kloppisime onniukse pihta.

«Kes on?» hõigati onnist.

«Rändurid Esboni viinamäelt,» vastasime meie.

Oli Tuglase omade üllatus suur, kui nägid väljas ukse taga kahte meest, kellel suur õunakorv pika õrrega õlul.

«Pilt nagu piiblist: kaks, kes tulevad rikkalt Kaananimaalt, vist tõesti Esbonist,» sõnas Tuglas oma sassis juukselokke otsaesiselt kõrvale lüües.

Jäi kauaks meile Histiga nimetus: «Rändurid Esboni viinamäelt.»

9

Erlemanni talus elas poolperemehena kummaline mees Kusta, vana kadunud peremehe vend. Oli põline vanapoiss, juhtis, kui tuju oli, talutöid, mängis mõnikord ehi peremeest, oli üldse üks vajalik, kuid tihti ka mittevajalik olevus talus. Tema armsamaks toiminguks näis olevat võtta napsi, kui oli paras juhus, ja — puhuda suurt vaskpilli, tuubat, milline mänguriist oli talu raudvara, vanaperemehe päevilt. Tõsi, Kusta ei olnud mängumees, aga suure pasuna vägev hääl näis talle meeldivat, eriti varahommikul, iseäranis pühapäeviti. Siis rõkkas kogu ümbrus Kusta pasuna röögatustest.

Lõi Kusta oma pasunaga ka Tuglase rahva juba varahommikul jalule — ei aidanud siin kirumine ega kõnelused, Kusta jäi oma pasuna juurde. Ent seesama Kusta oli muidu üsna galantne isand: mõnikord pühapäeval noppis ta metsas maasikaid, kõigi vartega, tegi neist toreda kimbu, lõi vana saksa korporandi mütsi — mis oli perenaise kadunud venna Petersoni ajast — endale kukla tippu, võttis pasuna ja kõndis Tuglase rahva akna alla äratuslaulu tegema. Ja kui rahvas ärkas ning aken avati, ulatas Kusta sügavalt kummardades akna avajale oma toreda maasikakimbu. Kord aga kuuldus, et talus olnud Kusta pärast päris skandaal: Kusta tahtnud lehma seljas ratsa sõita kuhugi kaugemale külla kosja . . .

Oli Tuglase rahval Kustaga tihti tegemist ja ma usun, et Kusta vägevad pasunahelid kõlavad neil kõrvus vast praegugi.

10

Oli Tuglase rahval Erlemanni aias enda jaoks kaks kirsipuud. Minule ja Histile oli Elo Tuglas lubanud sealt

marju võtta, juhul, kui meie tulles neid kedagi kodus pole.

Olime kord jõudnud jälle Puigale, kuid Tuglase omad olid kuhugi välja läinud.

Jäime ootama, sammusime aeda ja otsekohe mõlemad kirsipuu otsa üles.

«Võtame ladvast, ega nad ise ülevalt kätte saa,» arvas Hist.

Olid toredad marjad ja meie lasksime neid endile head maitsta, niipalju kui vähegi läks.

Korraga ilmus puude vahel nähtavale Elo Tuglas ja hüüdis üsna kohkunult:

«Teie, põrgulised, ega need ole meie kirsipuud . . .»

Kohkusime ka ise, et olime puude suhtes eksinud ja Tuglase marjade asemel pererahva kirsid nahka pannud: Ei jäänud muud nõu üle, kui Puiga perenaisele oma pattu pihtida ja marjad välja maksta.

11

Elas Tuglas abikaasaga kaks suve Kasaritsas, jäid ikka hilissügiseni kohale. Külastasid neid tihti ka sõbrad Tartust. Nii kohtasin Puigal Aleksander Tassat, Otto Krustenit ja teisi. A. Tassa oli kord Puigale pikemaks ajaks peatuma jäänud ja saanud endale elamiseks õuepealse eraldi majakese, just oja kaldal pärnade all, kus samas laulsid ööbikud ja õitses ukse ees ilmatu palju lilli — koht temale kui loodud. Kuid Tassa leidis, et seal magamine olnud üksainus jube unenägu: rotid teinud toas kogu öö juudatempe . . .

12

Aeg aga veereb kiiresti. Sellest on läinud ligi viisteist aastat. Kreutzwaldi viimane patsient — Puiga perenaine ja pasunapuhuja Kusta puhkavad juba ammu Rõuge surnuaial.

Tuglaski on saanud juba viiekümne aastaseks, kuid mälestus sellest, kui ta suvitas Puigal, elab Kasaritsas

veel tänapäev ja on saanud omamoodi ajaarvamiseks. Sest kõnetades Puiga ümbruse elanikke, ütlevad nad veel tänapäeval: «Ah jah, see oli siis, kui suvitas Puigal Tuglas . . .»

On jäänud endalegi mällu see aeg kui huvitavam, mis Võrus elasin.

1936

KAUNIL TAEVASKOJA JÕEL

1

Tal on mitu nime, nagu heal lapsel kunagi: Tilleoja, Koorvere jõgi, Kiidjärve jõgi, Ahja jõgi, Taevaskoja jõgi. Ametlik nimetus maakaartidel on tal Ahja jõgi, kuid Taevaskoja jõgi on ta õigem nimi, sest nii on teda nimetatud vist juba vanast hallist ajast saadik, kuna see nimi sobib talle paremini ja on rohkem õigustatud kui ükski teine.

Taevaskojad — ah, need on alles kaldad! Peaaegu püstloodis tõuseb liivakivisein jõest üles, kohati 30—40 meetrit kõrgele, nii et sealt alla vaadates paneb pea pööritama. Pole toredamat vaadet kui sääraselt taevaskojalt alla sügavusse, kus suliseb kiirel jooksul üle kivide jõgi külma klaasselge allikaveega, teeb igal lühemal vahemaal kirjeldamatult kauneid pöördeid ja käänakuid, kadudes vahetevahel puude ja põõsaste rohelusse, ning kohiseb väikeste koskedena, kus keeb ja vahutab vesi kui nõiakatlas. Kaunima osa Taevaskoja jõest moodustab vahemaa Koorvere ja Valgesoo veski vahel, mille pikkus on jõge mööda minnes ligikorda paarkümmend kilomeetrit, kui mitte enam. Laiema kuulsuse on omandanud selle kauni jõe alamjooks natuke maad ülevalpool Valgesoo veskit, kus jõekaldad on eriti kõrged. Üht kõrgemat kohta nimetatakse Suureks Taevaskojaks ning sellest natuke maad ülespoole teist madalamat liivakiviseina Väikeseks Taevaskojaks. Suur ja Väike Taevaskoda on omandanud ülemaalise kuulsuse ja sinna rändab kaunitel suvepäevadel rahvast kõigist kodumaa nurka-

dest, et imetleda võrratut loodusilu, millist leidub Eestis vaevalt kuskil mujal. Ülikaunis ürgorg, tore jõgi, taevasse tõusvad liivakiviseinad ja kõikjal põline männimets moodustavad vaatamisväärsuse, mida ei unusta keegi, kes seda kord on näinud. Kaugemalt tulijatel oleks aga ekslik arvata, et Suur Taevaskoda, kus järsk liivakivisein tõuseb jõest oma 40 meetrit kõrgele, on ainuke sellelaadiline. Ei! Tarvis ainult rännata jõge mööda ülespoole, kuni Kiidjärveni välja, ja siis selgub, et sääraseid taevaskodasid, mis niisama kõrged, leidub ülevalpool metsas veel kümmekond, mõni isegi kõrgem kui Suur Taevaskoda. Ja pealegi — teised taevaskojad, üleval metsas, on oma ilu poolest palju-palju kaunimad, kuna seal loodus on toredam ja neitsilikum, sest nn. «kultuur» pole sinna veel ulatunud. Seal üleval, metsas, tõusevad taevani mitte üksnes toredad jõekaldad, vaid ka puuhiiglased, kuused ja männid, mis omakorda 30—40 meetrit kõrged. Kui Suurel Taevaskojal liigub alati rahvast ja vuristavad kaugelt tulnud autod ja teised sõidukid, siis üleval metsas valitseb sügav rahu ja vaikus, pole päevade kaupa näha ainustki inimhinge. Ainult jõgi suliseb oma kiirel jooksul üle kivise ja paese põhja, kohiseb ja vahutab loendamatuil kärestikel. Pole ilusamat rännakut, kui käia Taevaskoja jõe kaldail Kiidjärvelt alla Suurele Taevaskojale, pole ilusamat äraolekut loodusesõbrale, kui viibida kaunil suvepäeval seal metsas kesk võimsat loodusilu. Kohiseb jõgi, laulavad linnud, krabistab orav mõne hiiglamänni või -kuuse okstes ja mõnikord jalutab kitsekari aeglasel, mõõdukal sammul alla jõekaldale, et maitsta külma klaasselget jõevett.

Aga selges jõevees, seal mängib forell, see meie vete kauneim ja kalleim kala. Olen teda küttimas käinud kõikjal Lõuna-Eestis, kus seda kala leidub, kuid kuskil pole see küttimine nii veetlev kui Taevaskoja jõel. Õngesportlast ei huvita ju mitte ainult saak, vaid ühtlasi, võib-olla enamgi selle jõe looduslik ilu, kus ta püüki teostab. Loendamatuid kordi olen rännanud seal Kiidjärve ja Valgesoo vahelises metsas jõekaldaid mööda, visanud siin-seal kärestikkudes õnge ning nautinud kaunist loodust, mis on mulle pakkunud igatahes enam kui kõik kuurordid mererandades ja mujal. Loen-

damatuid seiklusi on tulnud ette seal forellipüügil, tihti väga koomilisi, mõnikord ka hoopis traagilisi. Kui sul mõni sõber uustulnukana püüab välja esimese forelli oma elus, haarab selle kirjeldamatus ärevuses kõvasti käte vahele ja jookseb jõekaldalt kaugele metsa, kartes, et kallis saak võib jõkke tagasi rabelda, siis naerad sa ennast kas või pikali, ning kui sul endal suur forell õnge otsast lahti rabeleb, siis oled esimesel hetkel nii löödud, et kas või vala pisaraid. Ei, ei! Pole midagi huvitavamat kui forellijaht! See kala pole mitte üksnes kaunis, vaid ka tark ja ettevaatlik! Juba mitmekümne meetri peale näeb ta sind ja kaob peidukohtadesse ja sul olgu vilumust ja oskust, et teda sealt välja meelitada. Vist keegi neist, kes on kõndinud Taevaskoja jõe kaldal, pole seal klaasselges vees mitte kordagi näinud mõnda forelli, küll aga vast turbi ja hauge, milliseid kalu peale forellide seal ka leidub. Forelliküttimist võib võrrelda rebasejahiga, sest nad mõlemad on targad oma nahka püüdjate eest hoidma. Õngemees, kes ei tunne forelli eluviise, ärgu mingu seda kala küttima, ta võib kindel olla, et ei taba ainustki.

2

Ma mäletan, see oli ammu, olin siis Põlva kandis kooliõpetaja. Ma polnud veel kalamees, kuid Taevaskojal käisime igal suvel teisel nelipühal ja jaanipäeval, sest siis kogunes Suurele Taevaskojale ümbruskonnast laialt külanoori ja ka -vanu. Lauldi, tantsiti ilusal jõekaldal ja lahkuti mõnikord hilja öösel. Tuldi jala ja hobustel, tihti oli mäeveerul männikus vankreid nii palju nagu mõnel laadal. Tuju tõstmiseks nähti ka napsivõtmist, kuid tüli ja lööminguid juhtus harva. Ja kui poisid-tüdrukud hilja öösel laulu ja harmoonika saatel läbi metsa kodu poole läksid, siis kajas kõrge männik jõekohinaga võidu.

Tulin Taevaskojale nüüd, aastakümneid hiljem, kui ehitati Tartu—Petseri raudtee, seekord aga juba forellikütina. Raudtee rajamisest saadik olengi olnud alatine külaline Taevaskoja jõel igal suvel. Kuid mitte mina

üksi. Mu kaaslaseks on olnud pea alati Villem Ormisson, kes armastab forellijahti niisama palju kui maalikunsti ega jäta iialgi kasutamata juhust ja võimalust sõita Taevaskojale. Võiks kirjutada terve raamatu sellest, mis meile on juhtunud neil kaunitel forelliretkedel. Mõnikord on rännak kestnud mitu päeva vahetpidamata, eriti siis, kui oleme alanud jahti vast juba Tilleorust, matkates jõge mööda alla läbi Aarnapalu, läbi Koorvere ja Kiidjärve kuni Taevaskojani. Kaunid on olnud need retked ja jätnud meelde unustamatuid momente. Pole hoolinud mõnikord ei pahast ilmast ega väsimusest, sest Taevaskoja jõgi ja metsad ta kallastel on võluvalt kaunid ka siis, kui sajab vihma ja möllab torm. Jah, mõnikord, kui meid äkitselt linnas nakatas kalastuskirg, siis ei hoolitud kuludest ega ametikohustest: löödi taksiautole aur sisse ja kihutati Taevaskoja metsa ning visati vahvasti õnge. Mis sest, et nii mõnigi kord ei nähtud forelli sabagi, selle eest olid ju mets ja jõgi toredad ning tunti end õnnelikuna neid jälle nähes. On sedagi juhtunud, et sõideti Taevaskoja metsa veel hilja sügisel forellijahile, kus siis juhtus, et külm oli juba nii krabe, et külmus õngenöör jäiseks ja spinningukaha sulpsatas vette nagu jääpurikas. Oli tihti pöörast nalja ja heameelt ning üksteise narrimist, nii et mitmeks ajaks sai naerda. Ei, ei — forelliküttimise võlusid ei saa vahetada mitte ühegi teise spordi või harrastusega — niivõrd on see veetlev.

3

Forell Taevaskoja jões on igivana elanik. Teda leidub kogu jõe jooksul alates Erastverest kuni Valgesoo veskini. Elutingimused on talle siin kõigiti soodsad. Külm allikavesi, mis hapnikurikas, kivine ja paene põhi, kärestikud, puud ja põõsad kallastel, rohkesti väikest söödakala — see kõik sobib talle hästi, on tingimata vajalik. Varem kuulusid jõekaldad enamikus mõisate valdusse, ja peab ütlema, et endised mõisnikud oskasid selle kala väärtust hinnata ja andsid kalale vajalikku kaitset. Nad ei lubanud kellelgi teostada min-

git röövpüüki, isegi õngega ei tohtinud ümbruskonna elanikud mõisa piirides forelle püüda. Ja mitte üksnes seda, vaid mitmed mõisnikud, nagu näiteks Kiidjärvel, arendasid forelli paljunemist kunstlikult hautud maimude sisselaskmise teel. Peale selle olid mitmel veskiomanikul forellikasvatamistiigid jõekaldal, nagu näiteks Rotiveskil Põlgastes, kus tiikide arv ulatus paarikümneni. Forellikasvatus oli nii mõisnikkudele kui ka veskiomanikkudele heaks sissetulekuallikaks, sest nad transporteerisid forelle müügiks Peterburi ja mujale. Maailmasõja päevil ja pärast seda kadus Taevaskoja jõel forellikaitse ning laostusid forellikasvatajate tiigid. Algas halastamatu röövpüük igasuguste abinõudega. Kes vähegi sai, see ründas forelli västraga sügisöödel kudemise ajal, müttas võrkudega ja kottidega palavail suvepäevil kaldaaluseid. Võeti välja kõik, mis kottvõrku juhtus, olgu kas või sõrmepikkused maimud. Seal, kus arg kala muidu sügavalt kalda alt või august välja ei tulnud, peletati ta võrku tuliseks aetud kividega. Tartu—Petseri raudtee piirkonnas ründasid raudtee ehitustöölised Taevaskoja jões forelle dünamiidipadrunitega. Oli ime, et pärast seda meeletut ja halastamatut laastamist forell siiski Taevaskoja jõkke püsima on jäänud ega ole hävinud viimaseni. Kuni kõige viimase ajani leidub inimesi, kes ei näi hoolida tahtvat mingist keeluseadusest, vaid kõnnivad öösel hõõglampidega mööda jõge ja sorgivad västraga või veavad kottvõrku, olles valmis oma meeletut hävitustööd jätkama kas või seni, kuni viimane forellimaim jõest hävinud. Õnneks on valitsus käesoleva aasta algul Taevaskoja jõe kohta maksma pannud valjud määrused forelli kaitseks: röövpüüdjaid karistab kohus kõrge rahatrahviga ja süü kordumise korral koguni vangistusega. Teiselt poolt on Tartu Õngesportlaste Selts rentinud riigilt Taevaskoja jõe kalastamiseks ja asunud siin omalt poolt teostama forellikaitset ja -kasvatamist. Selts on paari viimase aasta jooksul Taevaskoja jõkke lasknud ligi 100 000 forellimaimu ja lähemal ajal kavatsetakse neid jälle suuremal arvul kohale toimetada. On lootust, et lähemate aastate jooksul suudab selts vast kuni pool miljonit kalamaimu vette lasta.

Võitlus röövpüüdjatega pole kerge, kuid seltsi juhatus teeb kõik, mis võimalik, et röövpüüki takistada. Võib loota, et tarvitusele võetud abinõud on küllalt tõhusad ja Taevaskoja jõgi kujuneb kohaks, mis meelitab õngesportlasi mitte üksnes kodumaalt, vaid ka võõrsilt. Tänavu juba oligi esimene «pääsuke» võõrsilt: Tšehhoslovakkia kaubanduslik esindaja Eestis hr. Švec, kes neil päevil vahvasti viskas spinningut Taevaskoja jõel ega jõudnud küllalt kiita selle jõe ilu ja sobivust forellide kasvatamiseks.

Muuseas — Tartu Õngesportlaste Selts on asutanud Suurele Taevaskojale oma suvekodu, kus õngemeestel on hea peatuda ja puhata ning looduse ilu nautida.

Jah, kaunis, võrratult ilus on Taevaskoda oma jõe, metsade ja forellidega, ning võib kinnitada, et Eestis leidub vaevalt kuskil mujal veel teist nii kaunist paika, kus oleks nii rikkalikult ürgmetsa luulet, mis võlub loodusesõpra igal aastaajal.

Aga riigimaade valitsusele üks palve: ärgu ta võtku metsa maha Taevaskoja jõe kallastelt! Ja ärgu ta lubagu karjatada loomi Taevaskoja metsas. Ning mingil tingimusel ärgu antagu enam uusi suvituskrunte jõekaldale — see kõik vähendab Taevaskoja looduslikku ilu ja võlu.

1937

JÄRELSÕNA

Kellega on meil tegemist: kunstniku, kirjaniku või võitlejaga? Jaan Vahtra puhul pole sellele küsimusele sugugi kerge vastata. Tema kümmekonnast raamatust koosnev kirjanduslik toodang kõneleb andekast sulemehest, elu teravapilgulisest tähelepanijast. Tema arvukad graafikalehed, hulgaliselt kujundatud raamatud, samuti maalid räägivad omalaadsest otsivast ja isikupärasest kunstnikust. Tema elu sündmused tõendavad, et meil on tegemist kirgliku võitlejaga tõe eest. Jaan Vahtrast kõneldes pole võimalik neist tema eri külgedest ühtegi kahe silma vahele jätta.

Kergem pole tema puhul otsustada, milline eluperiood ta sündmusterohkest elust on tema isiksuse kujunemisel ja loomingulises tegevuses olnud suurema kaaluga. Jaan Vahtra ise on pühendanud oma memuaarides ja artiklites kõige rohkem tähelepanu Peterburis viibimise ajale.

Ent enne seda mõned sõnad tema elukäigust üldse. Laseme jutustada Jaan Vahtral endal. Tema käsikirjade seas leidub dokument, mis kannab pealkirja *«Curriculum vitae»*. Sealt loeme: «... sündinud 24. mail 1882 Võrumaal Moostes ... Elukutse: maalikunstnik ja graafik. Üldhariduse saanud iseõppimise teel endise Vene klassikalise gümnaasiumi kursuse ulatuses. Valdab võõrkeeltest vene, saksa ja prantsuse keelt. Olnud: lihttööline, kantseleiametnik. Siis algkooliõpetaja Võrumaal 1901—1909, ajalehetoimetaja Viljandis 1909—1911. Õppis joonistust ja maalikunsti Riia linna kunstikoolis ja Peterburi kunstikoolis 1913 kuni ...» Ent katkestame siinkohal autori jutustuse ning alustame oma jutustust sellestsamast aastast.

1913. aasta ühel septembriõhtul suundus Jaan Vahtra Tallinna Balti vaksali ning lunastas pileti Peterburi, et asuda õppima sealses kunstikoolis. Vaevalt aimas noor kunstnik, kuivõrd olulist osa etendab see otsus kogu tema hilisemas elus. Jaan Vahtral olid tollal seljataga õpingud Riia kunstikoolis, kooliõpetaja- ning ajakirjanikuamet. Ühe sõnaga: tegemist oli juba teatavaid elukogemusi omandanud inimesega. Ja ometi — nimelt just selle Peterburi-reisi tõttu jõudis Jaan Vahtra tõusta oma aja progressiivsete kultuuritegelaste esimestesse ridadesse. See reis tähendas noorele kujunevale kunstnikule eelkõige väljapääsemist teda Eestis ümbritsenud väikekodanlikust õhkkonnast. Hiljem kirjutas kunstnik oma Peterburi-reisi kohta: «Kui rong üles Lasnamäele ähkis ja ma tagasi

Tallinna tornide peale vaatasin, siis oli mul tunne, et olen pääsenud hirmsast vangimajast, kus pidin hukkuma.»

Jaan Vahtrast sai 1913. aastal tolleaegse Keiserliku Kunstide Edendamise Seltsi Kunstikooli 4. klassi õpilane. Seda kunstikooli peeti parimaks kogu Venemaal nii oma õppetöö korralduse kui ka õppejõudude koosseisu poolest. Kunstiõpilasena elas Vahtra Peterburis ühtekokku viis aastat, mille jooksul ta tähelepanelikult jälgis Venemaa pealinna kultuurielu, ammutas siit palju uusi ideid ja küpses maailmavaateliselt. Kunstnik tervitas Oktoobrirevolutsiooni suure vaimustusega, kuid paljudest asjaoludest tingituna ei suutnud ta jääda järjekindlaks revolutsionääriks. Ausa intelligendina suhtus ta siira poolehoiuga bolševike võitlusesse, ent omaenda elu ei suutnud ta lõpuni nende ideede teenimisele allutada.

Ükskõik, kas me kõneleme Jaan Vahtrast kui kunstnikust, kirjanikust või ühiskonnategelasest — igale tema tegevusalale on jätnud ta õpinguaastad Peterburis kustumatud jäljed. Tema mälestuste ja artiklite parimad ning meeldejäävamad leheküljed on ammutanud oma materjali just nendest aastatest. Tema kunstiküsimustele pühendatud sõnavõttudest on kõige huvipakkuvamad just need, milledes kajastuvad tema kokkupuuted vene kunstiga.

Jaan Vahtra töötas kunstikoolis tõsiselt ja suure hoolega. «Õppetöö suhtes valitses ainult üks distsipliin, ja nimelt töödistsipliin,» märgib kunstnik ise. Vahtra töötas peaasjalikult joonistus- ja maaliklassides. Ent samal ajal kuulas ta ka teoreetilisi loenguid anatoomiast, kunstiajaloost ja pedagoogikast. Tema tolleaegsetest õpetajatest nimetagem eeskätt Roerichi, Rõlovi, Bilibinit. Igaüks neist oli omal alal tunnustatud kunstnik ning oskas kasvatada oma õpilasi vene kunsti parimate traditsioonide vaimus.

Vahtra hoolas töö ei jäänud tulemusteta. Kui 1916. aasta suvel korraldati kunstikooli õpilaste tööde näitus, siis kirjutas Peterburis ilmunud eestikeelne ajaleht «Pealinna Teataja»: «Neil päevil lõppes Keiserliku Kunstiedendamise kooli õpilaste tööde näitus... Eestlastest paistavad silma Vahtra, Tensing, Vaademan... Tugevam teiste seas on Vahtra oma aktimaalidega. Need löövad oma värske tooniga teiste seas tugevasti välja.» Selle hinnangu autoriks on hiljem üldise tunnustuse omandanud kunstnik August Jansen. Jaan Vahtra kunstnikuvõimetest annab tunnistust ka tema käsikirjade seas leiduv pikk nimekiri oma teostest, mis Peterburis tema käest osteti. Neist teostest on suur osa muidugi meile kaduma läinud, ent üsnagi kõrgete hindade põhjal — need ulatusid kuni 250 rublani — võime arvata, et Vahtra oli endale kunstnikuna võitnud üsna kindla seisukoha. Praegu võime tunda ainult kahetsust, et see ülekeeva energia ning temperamendiga kunstnik killustas kogu oma elu mitmete ja mitmete asjade peale. Vastasel korral oleks Vahtra jätnud kahtlemata veelgi püsivama jälje eesti kunstiajalukku.

Peterburi-perioodil püüdis noor kunstiõpilane võimalikult paremini tundma õppida vene kujutavat kunsti. See huvi vene, hiljem nõukogude kunsti vastu on Vahtrat alati iseloomustanud. Juba Räpina kihelkonnakoolis koostatud omapärases käsikirjalises almanahhis «Lõbusad tunnid» võime tema sulest leida koolipoisi kohta küllaltki huvitavaid mõtteid ja tähelepanekuid vene kultuuri kohta.

Ent see kihelkonnakoolis endale argselt suure vene kultuuri poole teed rajanud nooruk sai Peterburis võimaluse astuda selle kultuuriga otsesesse kontakti.

Jaan Vahtra sulest on meile jäänud mitu huvitavat artiklit vene kunsti ja kunstnike kohta. Puutus ta ju oma õpingute ajal kokku nii mõnegi kunstnikuga, keda tänapäeva kunstiajalugu vaatleb kui klassikut; elas ta ju üle nii mõnegi tähtsa sündmuse vene kunsti ajaloos.

Vahtra erksast kultuurihuvist annab ereda näite tema käsikirjade hulgas leiduv kirjutis vene kunsti suurmeistri Serovi mälestusnäituse kohta, mis toimus 1914. aastal. Seekord polnud tegemist näitusega tavalises mõttes. Näitus kujutas endast tähelepanuväärset sündmust vene kunsti ajaloos, sündmust, mida oli ette valmistatud kolm aastat — alates Valentin Serovi surmast 1911. aastal. Nimelt olid Serovi teosed tema elu ajal suuremalt jaolt sattunud erakogudesse üle kogu maa ning alles näitus pidi andma ammendava ülevaate suure kunstimeistri loomingust.

Jaan Vahtra kirjutab näitusest järgmiselt:

«Oli 4. jaanuar 1914. Veetsin koolide vaheaega Gatšinas tuttavate juures. Lugesin hommikul lehtedest, et tol päeval toimub Peterburis Kunstide Akadeemias Serovi mälestusnäituse avamine. Hoolimata sellest, et oli kange külm ja minu riietus kehv, ruttasin kohe vaksali, et sõita Peterburi, — huvi Serovi tööde näitust näha oli nii suur, et ei raatsinud päevagi oodata...»

Väiksemat huvi ei paku Jaan Vahtra isiklikud mälestused Repinist ja Rõlovist.

Vahtra elas Petrogradis perioodil, mil siin toimusid suured ajaloolised sündmused. Võitlus ühiskondlikus elus kajastus ka kunstielus. Realistliku ja rahvalähedase kunsti kõrval tõstis pead dekadents ja formalism. Nii mõnedki noored kunstnikud — aga alati mitte ainult noored — nägid kubismi, konstruktivismi ja muu säärase kunsti kärarikastes väljaastumistes ekslikult midagi revolutsioonilist. Niisugusele eksiteele kunstiküsimustes sattus ajuti ka Jaan Vahtra.

Hoopiski kindlama hoiaku omandas Vahtra ühiskondlikes küsimustes. Seda tõendavad tema kirjutised ja esinemised ajalehes «Pealinna Teataja».

Vahtra kongressikorrespondents «Pealinna Teatajas» sai Lenini ajaloolisest kõnest kindla suuna bolševike platvormi toetuseks. Üsna varsti aga viis see asjaolu tema vastuollu teiste toimetuse liikmetega. Parajasti sel ajal asus reaktsioon pühitsema ajutist edu — kaksikvõimu lõppemist kodanluse kasuks. Lahkumis-«soovitust» ennetades võttis Vahtra toimetusest lõpparve ja sõitis Eestisse, Räpina kanti, vanematekoju.

Suvekuud möödusid siingi pingsas ühiskondlikus tegevuses — esinemised rahvakoosolekuil, artiklid Võru lehes. Tähelepandav on eriti viimaste võitlevalt sõjavastane joon.

Septembris aga näeme Vahtrat uuesti Petrogradis. «Süda ei andnud rahu. Tundsin suurte sündmuste lähenemist ja tahtsin nende vahetuks tunnistajaks olla, neist koguni ise osa võtta,» märkis ta hiljem. See õnnestus tal.

Jaan Vahtra elas Petrogradis 1918-nda aasta kevadsuveni. Sealt lahkudes kirjutas ta oma päevikusse: «Hüvasti, revolutsioonide linn! Ela hästi, sa punane Põhjamaa pärl! Minu süda jääb siia, Neevalinna, maailma vabaduse kantsi . . .»

Edasi loeme jälle *«Curriculum vitae»* lehtedelt suure energilise käekirjaga visandatud nappe lauseid: «Joonistusõpetaja Võru keskkoolides 1918—1924 ja Tartu keskkoolides 1924—1926.

Õpetaja kõrgemas kunstikoolis «Pallas» Tartus 1926—1933 ning 1935-ndal aastal, õpetades seal peajoonistamist, ornamentaalset joonist ja joonistusmetoodikat» . . .

Nende daatumite taga peitub ergas loominguline elu. Peale oma mitmekülgse kunstnikutöö pühendab Jaan Vahtra rohkesti aega kirjanduslikule tegevusele. Nimetagem üldiselt tuttavaks saanud memuaare, jutustusi, vesteid, artikleid, reisikirju.

Jaan Vahtra ei paistnud ühelgi oma tegevusalal silma mingi järjekindlusega. Selle tulemusena pakub tema pärand väliselt küllaltki kirjut pilti. Ent sellest hoolimata ühendavad kõiki tema töid erksad otsingud ja rahulolematus ümbritseva tegelikkusega. Just sellest küljest tõstabki Jaan Vahtrat esile oma monograafias «Jaan Vahtra» (1933) Johannes Barbarus. (Muide — nimetatud teos on tänini ainsaks ülevaatlikumaks käsitluseks Vahtrast kui kunstnikust.)

Nagu paljudel teistelgi progressiivsetel kultuuritegelastel, ei avaldu ka Jaan Vahtra juures protest kodanliku ühiskonna vastu otseses lülitumises töölisklassi võitlusesse (kuigi olemasolevad, veel uurimist ning täpsustamist vajavad andmed kõnelevad tema mõningaist sidemeist revolutsioonilise töölisliikumisega). Selle protesti avalduseks võib aga kindlasti pidada tema äärmuslikke vormiotsinguid kunstiloomingus, kirjanduslikus tegevuses teravat satiiri, millega ta käsitleb teda ümbritsevaid olusid. Följetonis «Sõbrakiri Tallinnast» loeme: ««Isamaa Liidu» liikmepilet on mul taskus — kuramus: ma tahaks näha, kessi jätab minu ukse taha! Maalin praegu pilti, kuidas Lembitu ründab Konstantinoopolit. Kavatsusel on mitmed muud teosed kuulsate Eesti kuningate vägitegudest kaks tuhat aastat tagasi . . .» Samas laadis astub Jaan Vahtra välja ka siis, kui kodanlus tahab oma riigi fassaadi kaunistamiseks hakata püstitama mälestussambaid, kui ametlik kunstikriitika püüab kunsti ja kunstnikke tasalülitada jne. jne.

Kõige selle tõttu läks Jaan Vahtra 1940-nda aasta suvel kõhklematult kaasa töötava rahvaga. Ta asus täie jõuga tööle sotsialistliku kultuuri loomisel. Nii «Loomingus» kui ka «Viisnurgas» avaldas ta artikleid vene ja nõukogude kunsti kohta, paljastas kodanliku Eesti silmakirjalikku kultuuripoliitikat.

Juba aastates mehena ei jäänud Jaan Vahtra ka pärast sõda kõrvale ühiskondlikust elust. Ulatuslikumate ülesannete juurde ta aga ei jõudnud asuda — 27. jaanuaril 1947. aastal katkestas surm Jaan Vahtra loomingulise töö.

KOOSTAJAD.

BIBLIOGRAAFILISI JA SELGITAVAID MÄRKUSI

I. MÄLESTUSI

I — siia kuuluvad mälestused on ilmunud eri raamatuina:

1) Jaan Vahtra, MINU NOORUSMAALT I. Autobiograafilisi jutustusi ja pilte lapsepõlvest. «Noor-Eesti» kirjastus, Tartu 1934.

2) Jaan Vahtra, NOORUSMAA. RK «Ilukirjandus ja Kunst», Tallinn 1947.

Käesolevas valimikus avaldatakse palasid viimase väljaande järgi.

VANAKÜLA VALLAKOOLIS

Lk. 28: *kuidas iisraeli lapsed Egiptusest välja pääsesid.* — *IISRAELI LAPSED* — juutide «esiisa» Jaakobi e. Iisraeli järglaste, iisraeli rahva nimetus piiblis.

KÖSTRIMÄEL

Lk. 31: *«Mu meelen kuldne kodukotus, / ma sageli näe und veel sest. . .»* — Andres Rennit'i (1860—1936) sõnadele loodud rahvaliku laulu algusread.

Lk. 33: *kui piiblilugu või katekismust ei osatud.* — *KATEKISMUS* — «rahvalikul» kujul, peamiselt küsimuste ja kõstuste näol kristliku usuõpetuse olulisemat ainestikku esitav raamat.

Lk. 34: *oskab Balakirevi tempe järele teha.* — Balakirev — Vene tsaarinna Anna Ivanovna (1693—1740, valitses 1730—1740) õuenarr.

Lk. 35: *sai väike Kliimann endale uue nime «Muhamed».* — Muhamed (u. 570—632) — islami e. muhamedi usundi rajaja.

Lk. 36: *hedžra* e. *hidžra* — Muhamedi Mekast Mediinasse siirdumise päev 622. aasta suvel.

ÜKS NURJUNUD MAAILMAREIS

Lk. 41: *Tõin sealt kaasa mõne «Oleviku» numbri.* — *«OLEVIK»* — ajakirjanik Ado Grenzsteini, ps. A. Piirikivi (1849—1916) poolt asutatud, algul mõningaid progressiivseid taotlusi järginud ajaleht, ilmus Tartus aastail 1882—1915.

Lk. 42: *mis pidi saama nagu Juhan Liivi «Vari».* — *«VARI»* — eesti kirjanduse klassiku Juhan Liivi (1864—1913) jutustus, avaldati 1894. aastal.

Lk. 45: *me peatusime kuskil Raatuse tänava piirkonnas.* — *RAATUSE,* õieti *RAEKOJA TÄNAV* (Tartus) — praegu *1. mai tänav.*

Lk. 46: *Sammusin ... Kivisilla poole.* — *KIVISILD* — monumentaalne sild üle Emajõe Tartus Suurturu (praeguse Nõukogude väljaku) kohal. Valmis 1784. aastal, hävis sõjategevuses 1941. aasta suvel.

OLIN LUULETAJA

Lk. 56: *Palusin mõnikord köster Raudsepalt ajalehte «Olevik».* — *«OLEVIK»* — vt. märkust 41. lk. juurde.

Lk. 56: *Vahetevahel sattus kätte ka «Postimees».* — *«POSTIMEES».* — ajaleht, asutatud 1857. aastal Pärnus «Perno Postimehe» nime all, ilmus Tartus «Postimehena» aastail 1886—1940 ja 1941—1944. Muutus reaktsioonilise kodanluse häälekandjaks 1890-ndate aastate lõpul.

Lk. 56: *lugesin «Olevikust», et lehe toimetaja A. Grenzstein hakkab koguma mitmesugust materjali ... oma «Kirjakogu» jaoks.* — Grenzstein, Ado — vt. märkust 41. lk. juurde. *«KIRJAKOGU»* — A. Grenzsteini poolt kavatsetud etnograafia-alane väljaanne.

Lk. 57: *Tõsi, olin näinud ja lugenud ka mõnda luuletuskogu, nagu Anna Haava luuletusi.* — Haava (ps.) e. Haavakivi, Anna (1864—1957) — eesti kirjanduse klassik. Kõne all olevaks ajaks oli tema sulest ilmunud kolm iseseisvat raamatut: «Luuletused I» (1888), «Anna Haava luuletused II» (1890) ja «Anna Haava luuletused III» (1897).

Lk. 57: *Kevadel 1899 pühitseti ... vene luuletaja Puškini 100 aasta sünnipäeva.* — Puškin, Aleksander (1799—1837) — vene ja maailmakirjanduse klassik.

Lk. 57: *tõlkisin lisaks eesti keelde tema «Talveõhtu».* — *«TALVEÕHTU»* — A. Puškini luuletus aastast 1825.

Lk. 58: *romaani, milles tahtsin käsitella põhiainena «Räpina mässu».* — Autor viitab ilmselt talurahvarahutustele Liivimaal 1784. aastal, mille üheks sõlmpunktiks oli ka Räpina.

Lk. 67: *See oli A. Grenzsteini «Kauni keele kaitsemiseks».* — Nimetatud teos ilmus 1899. aastal.

Lk. 67: *ostsin ühest raamatukauplusest Juhan Liivi «Varju».* — Vt. märkust 42. lk. juurde.

Lk. 68: *teisest kauplusest ostsin K. E. Söödi luuletuskogu «Aasa õied».* — Karl Eduard Söödi (1862—1950) nimetatud teos ilmus kahes andes aastail 1890—1891.

II — siia kuuluvad mälestused on ilmunud eri raamatuna:
Jaan Vahtra, MINU NOORUSMAALT II. Autobiograafilisi pilte ja jutustusi aastailt 1899—1909. «Noor-Eesti» kirjastus, Tartu 1935.
Käesolevas valimikus avaldatakse neid autori poolt 1945.—1946. aastal uueks trükiks ettevalmistatud käsikirja järgi.

RÄPINA VALLAMAJAS

Lk. 70: *saatsin sõnumeid ja luuletusi ning väikesi jututõlkeid «Uuele Ajale», «Olevikule», «Sakalale».* — *«UUS AEG»* — ajaleht, ilmus Tartus aastail 1899—1905.
«OLEVIK» — vt. märkust 41. lk. juurde.
«SAKALA» — progressiivse ühiskonnategelase Carl Robert Jakobsoni (ps. Linnutaja) (1841—1882) poolt Viljandis aastal 1878 asutatud ajaleht.

PARAPALU

Lk. 84: *lugesin ma Turgenevit, Gogolit ja Dostojevskit, Kanti ja Feuerbachi.* — Turgenev, Ivan (1818—1883) — vene ja maailmakirjanduse klassik.
Gogol, Nikolai (1809—1852) — vene ja maailmakirjanduse klassik.
Dostojevski, Feodor (1821—1881) — vene kirjanik.
Kant, Immanuel (1724—1804) — saksa filosoof-idealist.
Feuerbach, Ludwig (1804—1872) — saksa filosoof-materialist.

SAKSA-KUSTA SAKSALT

Lk. 86: *Kirjutasin selle ... loo üles ja saatsin «Teatajale».* — *«TEATAJA»* — ajaleht, radikaalse kodanluse häälekandja, ilmus Tallinnas aastail 1901—1905.

ELA HÄSTI, PARAPALU!

Lk. 95: *on mulle hiljem saanud mõistetavaks Jean Jacques Rousseau, Walt Whitmani ja Paul Gauguini maailmasuhtumine.* — Rousseau, Jean Jacques (1712—1778) — prantsuse kirjanik, valgustaja-demokraat.
Whitman, Walt (1819—1892) — ameerika kirjanik.

Gauguin, Paul (1848—1903) — prantsuse maalija ning graafik, ekspressionist.

JAAN ROOTSLANE

Lk. 102: *ostsin Rootslaselt tookord K. A. Hermanni «Kujudega (piltidega) illustatud Eesti üleüldise teaduse raamatu ehk encyklopädia konversationi-leksikoni» esimese vihu ja Ernst Petersoni «Paisete» kõik kolm raamatut.* — Karl August Hermanni (1851—1909) nimetatud teos ilmus 1900. aastal. Ernst Peterson-Särgava (1868—1958) «Paised» avaldati aastail 1899—1901.

Lk. 103: *kus ta mind tutvustas Gustav Suitsu, Gustav Mootse ja mitme teise tolleaegse kirjanduse- ja kunstitegelasega.* — Suits, Gustav (1883—1956) — kirjanik ja kirjandusteadlane.
Mootse, Gustav (1885—1957) — graafik.

PÕLVAS 1905. AASTAL

Lk. 108: *Nimetati Eduard Vildet, Peeter Speeki ja teisi.* — Vilde, Eduard (1865—1933) — eesti kirjanduse klassik.
Speek, Peeter Aleksander (sünd. 1873) — ajakirjanik, toimetas aastail 1903—1906 Tartus ilmunud föderalistliku kallakuga ajalehte «Uudised», mille toimetuses töötas aastail 1904—1905 ka Eduard Vilde.

Lk. 108: *Mõni sälk poisse katsus laulda «Marseljeesi».* — *«MARSELJEES»* — algselt Prantsuse rahvushümn («Marseillaise»), mille sõnad ja viisi lõi Cl. J. Rouget de Lisle (1760—1836) aastal 1792. Hiljem sai «Marseljeesi» nime all kogu Euroopas tuntuks revolutsiooniline töölislaul, mille eestikeelne tekst algab sõnadega: «Kauem raudu me kanda ei taha...» (tõlge Hans Pöögelmannilt (1875—1938) aastast 1905).

Lk. 109: *Karilätsi vallakooli õpetaja Villem Buck.* — Buck (Buk), Villem (1879—1941) — proletaarne ajakirjanik ja kirjanik.

Lk. 109: *andis valusasti pihta «eduerakondlastele».* — *EDUERAKOND*, õieti *EESTI RAHVAMEELNE EDUERAKOND (ERE)* — reaktsiooniline kadetlik partei, asutatud Tartus 1905. aastal, eksisteeris selle nimetuse all kuni 1917. aastani.

III — siia kuuluvad mälestused on ilmunud eri raamatuna:
Jaan Vahtra, MINU NOORUSMAALT III. Autobiograafilisi pilte ja jutustusi aastailt 1909—1918. «Noor-Eesti» kirjastus, Tartu 1936.

Käesolevasse valimikku võetud palad või nende osad pärinevad nimetatud väljaandest. Erandiks on «Serov, Repin, Rõlov» ja «Lenin», mis avaldatakse autori poolt vastavalt 1941. ja 1945. aastal redigeeritud käsikirja järgi.

ÜHEL KULDSEL SÜGISEL

Lk. 112: *«Postimehes» oli mul ilmunud mitu külajuttu, «Sädemetes» samuti. «Päevaleht» oli avaldanud minu lühijutte ja luuletusi.* — *«POSTIMEES»* — vt. 2. märkust 56. lk. juurde.
«SÄDEMED» — pilkeleht, «Postimehe» kaasanne, ilmus Tartus aastail 1905—1915 ja 1923—1940.
«PÄEVALEHT» — kodanlik ajaleht, ilmus Tallinnas aastail 1905—1940.

Lk. 112: *Kirjutasin... A. Jürgensteinile ja G. E. Luigale.* — Jürgenstein, Anton Tõnis (1861—1933) — ajakirjanik, kirjandusearvustaja, kodanlik seltskonnategelane.
Luiga, Georg Eduard (1866—1936) — ajakirjanik, kodanlik seltskonna- ja poliitikategelane.

Lk. 113: *Varsti saabus ka sõnum «Viljandi Teataja» toimetusest.* — *«VILJANDI TEATAJA»* — ajaleht, ilmus aastail 1910—1914.

«VILJANDI TEATAJA» TOIMETUSES

Lk. 114: *mööda Baltimaad ringreisil olev läti maastikumaalija Vilhelm Purviti maalide näitus.* — Purvit, Vilhelm (Vilis) (1872—1945) — läti maalija, nimetati aastal 1913 Vene Kunstide Akadeemia akadeemikuks.

Lk. 115: *oli Viljandi poiss Villem Ormisson juba eelmisel sügisel Riia kunstikooli astunud.* — Ormisson, Villem (1892—1941) — maalija. Vt. ka Jaan Vahtra artiklit «Villem Ormisson. In memoriam», käesolevas valimikus lk. 286.

RIIA KUNSTIKOOLIS

Lk. 116: *kus andis õpetust Robert Tillberg,... kes äsja oli lõpetanud Peterburi Kunstide Akadeemia.* — Tillberg, Janis Robert (sünd. 1880) — läti nõuk. maalija. *PETERBURI KUNSTIDE AKADEEMIA*, õieti *VENE KUNSTIDE AKADEEMIA* — kõrgem kunstiõppeasutus, töötas aastail 1764—1918.

Lk. 117: *Maalimist õppisin kooli direktori Vilhelm Purviti maaliklassis.* — Purvit, Vilhelm — vt. märkust 114. lk. juurde.

Lk. 118: *Nii töötas meie koolis ... Janis Rozental.* — Rozental, Janis (1866—1916) — läti maalija.

Lk. 118: *Olgu nimetatud J. Cielav, A. Drevin, Johanson, Lindeberg, R. Suta, V. Tone, K. Uban jt.* — Cielav, Janis (sünd. 1890) — läti maalija.
Drevin, Aleksander (sünd. 1889) — läti nõukogude maalija.
Suta, Roman (sünd. 1896) — läti maalija.
Tone, Valdemar (sünd. 1892) — läti maalija.
Uban, Konrad (sünd. 1893) — läti nõuk. maalija.

Lk. 118: *Eestlastest õppisid ... Riia kunstikoolis Villem Ormisson ..., August Pulst ..., Konstantin Štšerbakov ... ja Jaan Vanakamar ...* — Ormisson, Villem — vt. märkust 115. lk. juurde.
Pulst, August (sünd. 1889) — maalija ning muuseumitegelane.
Štšerbakov, ka Štšerbakoff, hiljem Süvalo, Konstantin (sünd. 1884) — maalija.

Lk. 119: *Nähti siin ... ka Paul Burmanit.* — Burman, Paul Wilhelm (1888—1934) — maalija, graafik, õppis Riia kunstikoolis aastal 1911.

SETUMAAL 1913

Lk. 120: *tegin Eesti Rahva Muuseumile ettepaneku saata mind kuhugi vanavara korjama. — EESTI RAHVA MUUSEUM* — Tartus aastal 1909 asutatud etnograafiamuuseum, praegu Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafiamuuseum.

KEISERLIKU KUNSTISELTSI KUNSTIKOOLIS

Lk. 122: *Astusin Keiserliku Kunstiseltsi Kunstikooli septembris 1913. — KEISERLIKU KUNSTISELTSI KUNSTIKOOL,* õieti *KEISERLIKU KUNSTIDE EDENDAMISE SELTSI KUNSTIKOOL* (edaspidi siin lühendatult *KKES-i Kunstikool)* — tegutses Peterburis (Petrogradis) aastail 1857—1920.

Lk. 124: Nikolai Roerich (1874—1947) — vene maalija, KKES-i Kunstikooli direktor aastail 1909—1916. Nimetati 1909. aastal Vene Kunstide Akadeemia akadeemikuks.

Lk. 124: Arkadi Rõlov (1870—1939) — vene nõukogude maalija. Nimetati 1915. aastal Vene Kunstide Akadeemia akadeemikuks. Aastal 1935 omistati talle Vene NFSV teenelise kunstitegelase aunimetus.

Lk. 127: Ivan Bilibin (1876—1942) — vene nõukogude graafik.

SEROV, REPIN, RÕLOV

Lk. 128: Serov, Valentin (1865—1911) — vene maalikunstnik-peredvižnik. Nimetati aastal 1898 Vene Kunstide Akadeemia akadeemikuks, aastal 1903 valiti akadeemia tegevliikmeks.

Lk: 128: Repin, Ilja (1844—1930) — vene maalikunstnik-peredvižnik. Nimetati aastal 1876 Vene Kunstide Akadeemia akadeemikuks, aastal 1893 valiti akadeemia tegevliikmeks.

Lk. 128: Rõlov, Arkadi — vt. 2. märkust 124. lk. juurde.

Lk. 129: *Olin näinud Aleksander III nimelises Vene Kunstimuuseumis ...* — praegune Vene Muuseum Leningradis.

Lk. 130: *kui oleks tal sugulust kuulsa hispaania suurmeistri Diego Velásquez'i mõne portreega.* — Velásquez, Diego Rodriguez de Silva y (1599—1660) — hispaania maalikunstnik.

Lk. 130: *rida teisi, mis tuletasid meelde mõnda Anders Zorni portreed.* — Zorn, Anders (1860—1920) — rootsi maalija, graafik ja skulptor.

Lk. 130: *oli kuidagi sugulust Albert Edelfelt'i maalidega* — Edelfelt, Albert Gustaf Aristides (1854—1905) — soome maalija.

Lk. 130: *ainult kõige geniaalsemad portree suurmeistrid kõigist aegadest, nagu Rembrandt, El Greco, Velásquez, Zuloaga.* — Rembrandt Harmensz van Rijn (1606—1669) — hollandi maalikunstnik ja graafik.
El Greco, õieti Domenico Theotocopuli (u. 1548—1614) — kreeka päritoluga hispaania maalikunstnik, skulptor, arhitekt.
Zuloaga, Ignacio (sünd. 1870) — hispaania maalikunstnik.

Lk. 131: *leidsin ..., eriti «Nivas», reproduktsioone.* — *«NIVA»* (vene k. «НИВА») — illustreeritud nädalaleht, ilmus Peterburis (Petrogradis) aastail 1870—1918.

Lk. 131: *Rõlovi loeti I. Levitani kõrval paremaks vene maastikumaalijaks.* — Levitan, Isaak (1861—1900) — vene maalikunstnik-peredvižnik. Nimetati aastal 1898 Vene Kunstide Akadeemia akadeemikuks.

Lk. 132: *alustasime arutlusi vana-hispaania suurmeistritest ...: Murillo, ... Ribera.* — Murillo, Bartolomé Esteban (1617—1682) — hispaania maalikunstnik.
Ribera, Jusepe de, hüüdnimega Io Spagnoletto (u. 1590—1652) — hispaania maalikunstnik ja graafik.

Lk. 134: *Kas olete lugenud «Retšist», mida kirjutab Aleksander Benois? — «RETS»* (vene k. «РЕЧЬ») — ajaleht, reaktsioonilise kadettide partei peahäälekandja, ilmus Peterburis (Petrogradis) aastail 1906—1917.

Benois, Aleksander (sünd. 1870) — vene maalija ning kunstiajaloolane.

Lk. 134: *Härrad Makovskid ... «Apollonist». — «APOLLON»* — dekadentliku põhisuunaga kunsti ja kirjanduse ajakiri, ilmus Peterburis (Petrogradis) aastail 1909—1917 S. Makovski toimetusel.

Lk. 134: *Alles hiljuti olid «Apollonis» kogu Štšukini galerii «prantslased» ära toodud.* — Štšukin, Dimitri (1855—1932), Štšukin, Pjotr (1853—1912), Štšukin, Sergei (sünd. 1854) — Moskva kaupmehed-kunstikollektsionäärid, panid suurt rõhku ekspressionistlike teoste kogumisele.
«PRANTSLASED» — vene ekspressionistide pilkenimi.

Lk. 135: *meie, peredvižnikud. — PEREDVIŽNIKUD* — realistliku suunaga maalijad ja skulptorid, kes kuulusid suurimasse vene progressiivsesse demokraatlikku kunstiorganisatsiooni — Kunsti Rändnäituste Ühingusse (vene k. Товарищество передвижных художественных выставок) (1870—1923).

Lk. 135: *nimetas ta üsna halvustavalt ... «Mir Iskusstva» mehi. — «MIR ISKUSSTVA»* (vene k. «МИР ИСКУССТВА») — dekadentliku põhisuunaga kunstikoondis, tegutses Peterburis (Petrogradis) aastail 1898—1924, algul S. Djagilevi ja A. Benois' juhtimisel. Kuid «Mir Iskusstva» näitustest võtsid pidevalt osa ka mõned kunstnikud-realistid (V. Serov, I. Levitan, D. Kardovski jt.). Teisest küljest kujunesid üksikud «Mir Iskusstva» liikmed hiljem realistideks, nõukogude kunstnikeks (E. Lancere, A. Ostroumova-Lebedeva jt.).

Lk. 135: *lubas ta «Birževõje Vedomostis» anda ... väärika vastuse. — «BIRŽEVÕJE VEDOMOSTI»* (vene k. «БИРЖЕВЫЕ ВЕДОМОСТИ») — ajaleht, ilmus Peterburis (Petrogradis) aastail 1861—1917.

Lk. 136: *olin vaimustunud van Goghist, Gauguinist, Cézanne'ist, veel enam Pablo Picassost, Fernand Léger'st, Vassili Kandinskyst, Marc Chagallist.* — Gogh, Vincent van (1853—1890) — hollandi maalija-ekspressionist.
Gauguin, Paul — vt. märkust 95. lk. juurde.
Cézanne, Paul (1839—1906) — prantsuse maalija-ekspressionist.
Picasso, Pablo (sünd. 1881) — hispaania maalija ning graafik, modernist.
Léger, Fernand (1881—1955) — prantsuse maalija-ekspressionist.
Kandinsky, Vassili (1866—1944) — vene maalija-abstraktsionist.
Chagall, Marc (sünd. 1889) — vene maalija-abstraktsionist.

Lk. 137: *Ta on õppinud ... Kuindžilt.* — Kuindži, Arhip (1842—1910) — vene maalikunstnik-peredvižnik.

Lk. 138: *maalija Corot' niisama selge ja tabav ütlus.* — Corot, Jean Baptiste Camille (1796—1875) — prantsuse maalija-impressionist.

EESTI KUNSTIÕPILASI PETERBURIS 1913—1918

Lk. 141: Peeter Pedajas, ps. Peet Vallak (1893—1959) — kirjanik. Õppis KKES-i Kunstikoolis aastail 1913—1914.

Lk. 142: *töötas ta tol korral karikatuuri alal ajakirjas «Krasnaja Zvezda».* Ilmselt on tegemist hoopis ajalehega *«KRASNAJA GAZETA»* (vene k. «КРАСНАЯ ГАЗЕТА») — NLKP Leningradi Linnakomitee ja Leningradi Linna Töörahva Saadikute Nõukogu häälekandjaga. Ilmus aastail 1918—1939.

SUVEL 1914

Lk. 144: *võttis Martin Pukits mind tükiks ajaks oma ulu alla.* — Pukits, Martin, ka Märt (sünd. 1874) — maalija, graafik; literaat. Aastast 1954 Läti NSV teeneline kunstitegelane.

Lk. 144: *Olin esitanud palve Bergmanni Abiraha Valitsusele. — — BERGMANNI ABIRAHA* — Taavet (David) Bergmanni (1826—1907) poolt aastal 1903 «eesti kirjanduse edendamiseks ja eesti soost õppiva noorsoo toetamiseks» 500 rublaga asutatud kapital.

Lk. 145: *kas sa ei tahaks ... hakata toimetama ... ajalehte «Võru Teataja»? — «VÕRU TEATAJA»* — ajaleht, ilmus aastail 1913—1935.

PETERBURI EESTI ÜLIÕPILASTE SELTSIS 1913—1918

Lk. 153: *PETERBURI EESTI ÜLIÕPILASTE SELTS* — tegutses aastail 1884—1918.

Lk. 154: Johannes Semper (sünd. 1892) — kirjanik, nõukogude ühiskonnategelane, aastast 1946 Eesti NSV teeneline kirjanik.

Lk. 155: Viktor Kingissepp (1888—1922) — revolutsioonilise töölisliikumise väljapaistvaid tegelasi, Eestimaa Kommunistliku Partei rajajaid ja juhte. Mõrvati kodanliku kaitsepolitsei poolt.

Lk. 156: Artur Kutti — töötas aastail 1918—1919 Eesti Töörahva Kommuuni aparaadis. Hiljem oli õppejõuks Petrogradi (Leningradi) kõrgemates tehnilistes õppeasutustes.

Lk. 156: August Jansen (1881—1957) — maalija. Aastal 1956 omistati talle Eesti NSV rahvakunstniku aunimetus.

«PEALINNA TEATAJA» TOIMETUSES

Lk. 159: *«Pealinna Teataja»* — ajaleht, Peterburi (Petrogradi) eesti kodanlike ringkondade häälekandja, ilmus aastail 1908—1917, seejuures 1908—1909 «Peterburi Teataja» nime all, 1914. a. sügisel aga lühemat aega «Petrogradi Teatajana».

Lk. 159: Helmi Press-Jansen, sünd. Tamman (1889—1959) — ajakirjanik.

Lk. 160: Martin Pukits — vt. 1. märkust 144. lk. juurde.

SÕJASÕIT

Lk. 180: *hakkan toimetama mõni aeg «Võru Teatajat».* — *«VÕRU TEATAJA»* — vt. märkust 145. lk. juurde.

«TRAMVAI B»

Lk. 181: *muude hulgas Exter, Marc Chagall, Vassili Kandinsky jt.* — Exter, Aleksandra (sünd. 1894) — vene maalija-ekspressionist.
Chagall, Marc — vt. märkust 136. lk. juurde.
Kandinsky, Vassili — vt. märkust sealsamas.

Lk. 181—182: *vaidles... kuulsa konstruktivisti Tatlini konstruktsiooni ümber.* — Tatlin, Vladimir (sünd. 1885) — vene nõukogude maalija.

REVOLUTSIOONI EELÕHTUL

Lk. 186: *Kõik Znamenskaja platsile, Nikolai vaksali juurde.* — *ZNAMENSKAJA PLATS* (Leningradis) — praegu *Ülestõusu väljak* (vene k. Площадь восстания). *NIKOLAI VAKSAL* (Leningradis) — praegu *Moskva vaksal* (vene k. Московский вокзал).

LENIN

Vt. selgitavat märkust Jaan Vahtra reportaaži juurde «I ülevenemaaline tööliste ja soldatite saadikute nõukogude kongress» — käesolevas teoses lk. 361.

SKANDAALNE POEETIDE ÕHTU

Lk. 197: *Nõusoleku esinemiseks olid andnud Rjurik Ivnev, Sergei Jessenin, Anatoli Marienhof, Anna Ahmatova.* — Ivnev, Rjurik (ps.) e. Kovaljov, Mihhail (sünd. 1893) — vene luuletaja-imažinist.
Jessenin, Sergei (1895—1925) — vene nõukogude luuletaja, kuulus 20. saj. teisel kümnendil imažinistide rühmitusse.
Marienhof, Anatoli (sünd. 1897) — vene luuletaja-imažinist.

Ahmatova (ps.) e. Gorenko, Anna (sünd. 1888) — vene nõukogude luuletaja, kuulus 20. saj. teisel kümnendil akmeistide rühmitusse.

2. *VESTEID*

KUNSTISÕBER

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1937, nr. 7, lk. 203.
Käesolevas valimikus avaldatakse see autori poolt 1941. aastal redigeeritud käsikirja järgi.

KAVAL PAPP (Vana kutsari jutustus)

Ilmunud ajakirjas «Ateist» 1941, nr. 6, lk. 280.

3. *KUNST JA HINNANG*

SÜGISESTELT KUNSTINÄITUSTELT

Ilmunud ajalehes «Pealinna Teataja» 1915, nr. 267, 268 ja 269.
Selle, samuti artikli «Kaunidusmõisted kujutavas kunstis» sisuliseks selgitamiseks on kasutatud Vene NFSV teenelise kunstitegelase J. Kibriku kirjutist «Mis on abstraktne kunst» («Sirp ja Vasar» 1960, nr. 52).
Abstraktse kunsti mõte seisab selles, et abstraktne kunstnik pöörab elule selja, lakates selles nägemast huvide ja rõõmude allikat, pöörab selja mõistusele ja loogikale kartuses, et need viivad ta tagasi tegelikkuse juurde, ja püüab põgeneda alateadvuse maailma ning sealt esile manada kummalisi, oma juhuslikkuse poolest huvitavaid vorme ja värve, mis millegagi ei meenuta meid igast küljest ümbritsevaid esemeid ning loodust.
Säärane on ka Jaan Vahtrat omal ajal iseloomustanud seisukoht, mis väljendab inimese ääretut üksindustunnet kodanlikus ühiskonnas.
Seejuures meenutagem, et Jaan Vahtra kujunes kunstnikuks aastail 1912—1917, kus õhkkonna Venemaal muutis järjest pingelisemaks uus lähenev revolutsioonilaine. Venemaa haritlaskonna suur osa tundis vastikust tsaristliku korra ja selle kultuuri vastu. Noorte kunstnike hulgas kasvas protest tegelikkuse vastu ja mõnedel nendest tekkis stiihiliselt revolutsiooniline meeleolu, mis viis nad «pahempoolsetesse» vooludesse. Kunstis oli see palavikuline «leiutamiste», kõikvõimalike uute «teooriate» tekkimise ja peamiselt ennastunustava «revolutsioonilise» fraseoloogia aeg. Tänu nendele meeleoludele tervitas rida «pahempoolseid» kunstnikke

soojalt Suurt Sotsialistliikku Oktoobrirevolutsiooni, arvates, et nüüd on saabunud aeg, millal nad võivad kunsti oma soovide järgi suunata. Nõukogude võimu esimestel aastatel see nii oligi — nende kunstnike revolutsiooniline vaimustus viis nad ajutiselt kunstielu tippudesse.
Ent peagi selgus, et ainuüksi revolutsioonilistele fraasidele ei saa ehitada rahvalikku sotsialistlikku kultuuri. Analüüsinud neid küsimusi, pööras Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei nõukogude kunsti kindlalt sotsialistliku realismi teele. Palavad pead olid kainenenud, kunstnikud olid omandanud marksismi-leninismi maailmavaate, taastati vene realistliku kunstikooli traditsioonid.
Nii oli olukord Nõukogude Liidus. Jaan Vahtra aga sattus teatavasti varsti pärast Oktoobrirevolutsiooni kodanlikku Eestisse ja jäi seega veel mõneks ajaks umbse reaalsuse õhkkonda. Tema artikkel «Kaunidusmõisted kujutavas kunstis» on kahtlemata mõnes mõttes sõjajärgse revolutsioonilise kriisi meeleolude peegelduseks kodanliku eesti kunstis.

Lk. 217: *Avatud on praegu neli näitust: «Mir Iskusstva»... — «MIR ISKUSSTVA»* — vt. 2. märkust 135. lk. juurde.

Lk. 218: *Leidsin sellelt näituselt ka ühe eesti nime. — A. Hirv.* — Hirv, Alfred Aleksander (1880—1918) — maalija.

Lk. 218: *Ühed ja needsamad tuttavad nimed: V. Purvit, R. Tillberg, J. Rozental, R. Zarin, B. Dzenis.* — Purvit, Vilhelm — vt. märkust 114. lk. juurde.
Tillberg, Janis Robert — vt. märkust 116. lk. juurde.
Rozental, Janis — vt. 1. märkust 118. lk. juurde.
Zarin, Richard (sünd. 1869) — läti graafik.
Dzenis, Burkard (sünd. 1879) — läti skulptor ja tarbekunstnik.

Lk. 218: *Seekordsel näitusel oli töid veel J. Matvei, J. Grosvaldi ja K. Ubani poolt.* — Matvei, ka Markov, V. (1879—1914) — läti maalija.
Grosvald, Jazep (1891—1920) — läti maalija.
Uban, K. — vt. 2. märkust 118. lk. juurde.

Lk. 219: *mida lõid 70. aastate ümber kuulsad prantslased Claude Monet ja Ed. Manet.* — Monet, Claude (1840—1926) — prantsuse maalija-impressionist.
Manet, Édouard (1832—1883) — prantsuse maalija-impressionist.

Lk. 221: *Sest ei Ilja Repin ega Kuindži olnud impressionistid.* — Repin, Ilja — vt. 2. märkust 128. lk. juurde.
Kuindži, Arhip — vt. märkust 137. lk. juurde.

Lk. 222: *Oleks nimetada Nikolai Roerichit, Boriss Kustodijevit, Valentin Serov'i, Mihhail Vrubelit.* — Roerich, Nikolai — vt. 1. märkust 124. lk. juurde.
Kustodijev, Boriss (1878—1927) — vene nõukogude maalija.
Serov, Valentin — vt. 1. märkust 128. lk. juurde.
Vrubel, Mihhail (1856—1910) — vene maalija.

Lk. 223: *Sellesse kunstnikkude rühma kuuluvad...: ...Martiros Sarjan, Pavel Kuznetsov, Kuzma Petrov-Vodkin..., K. Somov, M. Dobužinski, E. Lancere, L. Bakst, K. Bogajevski, A. Golovin, I. Bilibin, A. Benois. Viimasel ajal on tulnud juurde... Natan Altmann, Boriss Grigorjev jt.* — Sarjan, Martiros (sünd. 1880) — armeenia nõukogude maalija, aastast 1926 Armeenia NSV rahvakunstnik, aastast 1947 NSV Liidu Kunstide Akadeemia tegevliige.
Kuznetsov, Pavel (sünd. 1878) — vene nõukogude maalija.
J. Vahtra eksis, paigutades M. Sarjani ja P. Kuznetsovi «Mir Iskusstva» koondisse. Tegelikult kuulusid mõlemad sümbolistide rühmitusse «Sinine Roos» (vene k. «Голубая роза») (1907—1925) ja esinesid «Mir Iskusstva» näitusel üksnes külalistena.
Petrov-Vodkin, Kuzma (1878—1939) — vene nõukogude maalija.
Somov, Konstantin (1869—1939) — vene maalija ja graafik.
Dobužinski, Mstislav (sünd. 1875) — vene maalija.
Lancere, Eugen (1875—1946) — vene nõukogude maalija.
Bakst, Leo (1866—1924) — vene nõukogude maalija.
Bogajevski, Konstantin (1872—1943) — vene nõukogude maalija.
Golovin, Aleksander (1863—1930) — vene nõukogude maalija.
Bilibin, Ivan — vt. märkust 127. lk. juurde.
Benois, Aleksander — vt. 1. märkust 134. lk. juurde.
Altmann, Natan (sünd. 1889) — vene nõukogude maalija, graafik ja skulptor.
Grigorjev, Boriss (1886—1939) — vene nõukogude maalija.

Lk. 224: *Suured prantslased... Vincent van Gogh, Paul Cézanne ning... Paul Gauguin.* — Gogh, Vincent van — vt. märkust 136. lk. juurde.
Cézanne, Paul — vt. märkust sealsamas.
Gauguin, Paul — vt. märkust 95. lk. juurde.

Lk. 224: *Seekordsel näitusel esineb... N. Tõrsa.* — Tõrsa, Nikolai (1887—1942) — vene nõukogude graafik ja maalija.

Lk. 224: *Tema aktid... lasevad aga oletada... Ferdinand Hodleri mõju.* — Hodler, Ferdinand (1853—1918) — šveitsi maalija-ekspressionist.

OLLA VÕI MITTE?...

Ilmunud ajalehes «Pealinna Teataja» 1916, nr. 22 ja 25.

Lk. 227: *Tuleb meelde Hoffmanni... kuju.* — Hoffmann, Oskar (1851—1912) — Tartust pärit realistlik maalija.

Lk. 227: *Adamson, kes võõraste ees meid salgab.* — Adamson, Amandus Heinrich (1855—1929) — eesti skulptor. Nimetati aastal 1907 Vene Kunstide Akadeemia akadeemikuks.

Lk. 229: *tuli «Noor-Eesti» kirjanikkude rühm samasuguse kavatsusega lagedale.* — *«NOOR-EESTI»* — 20. sajandi algul kujunenud kirjanduslik rühmitus, mis oma algaastail osaliselt läks kaasa revolutsioonimeeleoludega, hiljem aga asus propageerima «kunst kunsti pärast» loosungit, kaldudes üha enam dekadentismi.

Lk. 231: *kunstielus oleme ikkagi justkui «Barbarossa unes».* — Friedrich I Barbarossa (u. 1123—1190) — Saksa keiser aastail 1152—1190, saksa rahvatraditsiooni armastatumaid kujusid. Hukkus ristisõjas Palestiinas, kuid rahvajutu järgi ei surnud, vaid magab Kyffhauseni mäe all ning ootab ärkamisetundi.

Lk. 231: *miks seal Michelangelo, da Vinci ja Raffael võisid sündida.* — Michelangelo, õieti Michelagnolio Buonarroti (1475—1564) — itaalia skulptor, maalikunstnik ja arhitekt.
Vinci, Leonardo (Lionardo) da (1452—1519) — itaalia maalikunstnik, arhitekt, skulptor, loodusteadlane.
Raffael, õieti Raffaello Santi (1483—1520) — itaalia maalikunstnik ja arhitekt. Niihästi Michelangelo, da Vinci kui ka Raffael on maailma suurimaid kunstniku-isiksusi.

Lk. 231: *Mis seal üks suur Medici kunsti heaks tegi...* — Medici, Cosimo dei (1389—1464) — Firenze patriits, kunsti ja teaduse metseen.

«ISESEISVATE» KUNSTINÄITUSELT

Ilmunud ajalehes «Pealinna Teataja» 1916, nr. 111.

Lk. 232: *Leidsin... sellel näitusel esinevat ka tuttavat eesti kunstnikku A. Jansenit.* — Jansen, August — vt. 2. märkust 156. lk. juurde.

Lk. 234: *leidsin tänasest «Novoje Vremjast» kurioosumi.* — *«NOVOJE VREMJA»* (vene k. «НОВОЕ ВРЕМЯ») — reaktsiooniline ajaleht, ilmus Peterburis (Petrogradis) aastail 1868—1917.

KAUNIDUSMÕISTED KUJUTAVAS KUNSTIS

Ilmunud ajakirjas «Lilulii» 1924, nr. 2, lk. 44.

Vt. selgitavat märkust Jaan Vahtra artikli juurde «Sügisestelt kunstinäitustelt» — käesolevas teoses lk. 349—350.

Lk. 239: *Vaadelge kõigepealt Michelangelo maale ja skulptuure.* — Michelangelo — vt. 1. märkust 231. lk. juurde.

Lk. 240: *Ühed suurmeistrid mõjuvad puhtkonstruktiivselt, nagu Dürer, teised suurendavad pildi optilist mõju värvide kaudu, nagu Tizian, Mantegna, Perugino, Botticelli, Signorelli ja Memling ning vennad van Eyck.* — Dürer, Albrecht (1471—1528) — saksa maalikunstnik ja graafik.
Tizian, õieti Tiziano Vecelli(o) (u. 1476—1576) — itaalia maalikunstnik.
Mantegna, Andrea (1431—1506) — itaalia maalikunstnik ja graafik.
Perugino, õieti Pietro Vannucci (u. 1450—1523) — itaalia maalikunstnik.
Botticelli, Sandro (u. 1444—1510) — itaalia maalikunstnik.
Signorelli, Luca (1441—1523) — itaalia maalikunstnik.
Memling, Hans (u. 1430—1494) — madalmaade maalikunstnik.
Eyck, Hubert van (u. 1370—1426) — madalmaade maalikunstnik.
Eyck, Jan van (u. 1390—1441) — eelmise vend, madalmaade maalikunstnik.

Lk. 242: *See maalija oli Paul Cézanne.* — Cézanne, Paul — vt. märkust 136. lk. juurde.

VLADIMIR MAJAKOVSKI SURNUD

Ilmunud ajakirjas «Olion» 1930, nr. 5, lk. 21.

SOOME KUNSTINÄITUSE PUHUL

À propos.

Ilmunud ajakirjas «Olion» 1931, nr. 1, lk. 2.

Lk. 246: *soomlastel on säärased suured kunstnikud nagu A. Gallén-Kallela ja A. Edelfelt.* — Gallén-Kallela, Akseli Waldemar (1865—1931) — soome maalija ning graafik.
Edelfelt, Albert Gustaf Aristides — vt. 3. märkust 130. lk. juurde.

Lk. 247: *kohtasin näitusel tuttavaid autoreid: T. Sallinen, A. Cawén, G. Collin, J. Mäkelä jt.* — Sallinen, Tyko Konstantin (sünd. 1879) — soome maalija.

Cawén, Alvar Frans Alfred (1886—1935) — soome maalija.
Collin, Gustaf Marcus (sünd. 1882) — soome maalija.
Mäkelä, J. (sünd. 1885) — soome maalija.

Lk. 248: *Mitte asjatult ei pühendanud ... kunstiajakiri «Apollon» tervelt tosina lehekülgi soome kunstile. — «APOLLON»* — vt. 2. märkust 134. lk. juurde.

KUJUTAVATE KUNSTIDE SIHTKAPITALI VALITSUSE KEVADISE KUNSTINÄITUSE PUHUL

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1935, nr. 2, lk. 57.

Lk. 249: *Kujutavate Kunstide Sihtkapitali Valitsusel on viisiks saanud ... — KUJUTAVATE KUNSTIDE SIHTKAPITALI VALITSUS* — kodanlikus Eestis kunstiloomingu, teadusliku ja haridustöö finantseerimisega tegelnud riikliku Eesti Kultuurkapitali (1925—1940) haruasutus.

Lk. 250: *Kuidas on sattunud selle ... sekka A. Vabbe kuus ... pastelljoonistust?* — Vabbe, Ado (sünd. 1892) — maalija ning graafik. Looming, eriti kodanlikus Eestis, vastuoluline.

Lk. 250: *Ja R. Sepp oma «Natüürmordiga»?* — Sepp, Rudolf (sünd. 1902) — maalija. Looming kodanlikus Eestis vastuoluline.

Lk. 250: *Nimetades veel mõnd nooremat autorit, nagu J. Grünberg, A. Johani, K. Liiman, G. Raud, K. Teder. —* Grünberg, Jaan (sünd. 1889) — maalija.
Johani, Andrus (1906—1941) — maalija ning joonistaja. Progressiivse kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis. Nõukogude Eestis (aastail 1940—1941) sotsialistliku realismi meetodi esimesi rakendajaid kujutavas kunstis. Mõrvati fašistlikus vanglas.
Liiman, Karl (hiljem Liimand, Kaarel) (1906—1941) — maalija ning graafik. Progressiivse kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis. Langes võitluses saksa fašistlike röövvallutajate vastu.
Raud, Gustav (sünd. 1902) — maalija. Realistliku kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis.
Teder, Kristjan (1901—1960) — maalija. Looming, eriti kodanlikus Eestis, vastuoluline.

Lk. 250: *Head on G. Reindorfi ja H. Mugasto tööd, ka A. Bachi omad on huvitavad.* — Reindorff, Günther Friedrich (sünd. 1889) — graafik. Realistliku kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis. Aastast 1957 Eesti NSV rahvakunstnik, aastast 1958 NSV Liidu Kunstide Akadeemia korrespondeeriv liige.
Mugasto, Hando (1907—1937) — graafik. Progressiivse kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis.
Bach, Aino (sünd. 1901) — graafik. Realistliku kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis. Aastast 1951 Eesti NSV teeneline kunstitegelane.

Lk. 250: *Ka parimad meistrid, J. Koort ja V. Melnik, on esitatud.* — Koort, Jaan (1883—1935) — skulptor. Progressiivse kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis.
Melnik (hiljem Mellik), Voldemar (1887—1949) — skulptor. Realistliku kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis.

Lk. 250: *Seisab Vabadusväljaku ääres. — VABADUSVÄLJAK* (Tallinnas) — praegu *Võidu väljak.*

K.-Ü. «PALLASE» XVII NÄITUS

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1936, nr. 4, lk. 108.

Lk. 252: *«Pallas»* — kunstiühing Tartus, tegutses aastail 1918—1940.

Lk. 252: *Maali alalt tuleks nimetada V. Ormissoni ... maastikke, E. Haameri rannavaateid, A. Johani paari kompositsiooni, J. Grünbergi, N. Kummitsa, K. Liimani, K. Pärsimäe, G. Raua ja N. Triigi üksikuid töid. —* Ormisson, Villem — vt. märkust 115. lk. juurde.
Haamer, Eerik (sünd. 1908) — maalija.
Johani, Andrus — vt. 3. märkust 250. lk. juurde.
Grünberg, Jaan — vt. märkust sealsamas.
Kummits, Nikolai (1897—1944) — maalija ning joonistaja. Progressiivse kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis. Hukkus fašistlikus vanglas.
Liiman, Karl (hiljem Liimand, Kaarel) — vt. 3. märkust 250. lk. juurde.
Pärsimägi, Karl (1902—1941?) — maalija. Looming vastuoluline. Hukkus fašistlikus koonduslaagris.
Raud, Gustav — vt. 3. märkust 250. lk. juurde.
Triik, Nikolai (1884—1940) — maalija ning graafik. Realistliku kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis.

Lk. 252: *Graafika alalt oli rohkesti töid H. Mugastolt ja A. Laigolt.* — Mugasto, Hando — vt. 4. märkust 250. lk. juurde.
Laigo, Arkadio (1901—1944) — graafik. Progressiivse kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis. Mõrvati fašistlikus vanglas.

Lk. 253: *Üsna häid joonistusi oli A. Bergmannilt.* — Bergmann (ka Bergman, hiljem Vardi), Aleksander (sünd. 1901) — maalija. Looming, eriti kodanlikus Eestis, vastuoluline.

Lk. 253: *Skulptuuri alalt oli töid A. Starkopfilt ja M. Saksalt.* — Starkopf, ps. Starkopf-Rea, Anton (sünd. 1889) — skulptor. Looming, eriti kodanlikus Eestis, vastuoluline. Aastast 1945 Eesti NSV teeneline kunstitegelane.

Saks, Martin (sünd. 1902) — skulptor. Realistliku kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis.

KUNSTIKROONIKA

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1936, nr. 7, lk. 223.

Lk. 254: *Kujutavate Kunstide Sihtkapitali Valitsus* — vt. märkust 249. lk. juurde.

KUNSTIKROONIKA

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1936, nr. 8, lk. 257.

Lk. 260: *hulk Stieglitzi vaimu harrastajaid juhivad meie kunstkäsitöö kunstilise külje õpetamist.* — *STIEGLITZ* — Aleksander Stieglitz'i (1814—1884) poolt asutatud kõrgem kunstkäsitöökool, tegutses Peterburis (Petrogradis) aastail 1879—1924.

LÄTI KUNSTINÄITUS TALLINNAS

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1936, nr. 11/12, lk. 381.

Lk. 261: *Kunstnikud Suta, Uban, Tone, Cielav, Sveic, Skulme, Svemp, Strunke, Vidberg.* — Suta, R. — vt. 2. märkust 118. lk. juurde.
Uban, K. — vt. märkust sealsamas.
Tone, V. — vt. märkust sealsamas.
Cielav, J. — vt. märkust sealsamas.
Skulme, Uga (sünd. 1896) — läti maalija.
Svemp, Leo (sünd. 1897) — läti nõukogude maalija, Läti NSV rahvakunstnik.
Strunke, Niklav (sünd. 1894) — läti maalija.
Vidberg, Sigismund (sünd. 1890) — läti graafik.

Lk. 261: *läti kunsti vanameistrid Purvit ja Tillberg.* — Purvit, Vilhelm — vt. märkust 114. lk. juurde.
Tillberg, Janis Robert — vt. märkust 116. lk. juurde.

Lk. 263: *umbes kümmekond maali... olid päris huvitavad. Nii Janis Liepini «Kalurite sadam», Valdis Kalnroze «Hall päev», Ludolf Liberti «Veneetsia motiiv» ja «Vana kalur», Edvard Kalnini «Parvetajad» ja vast ka Otis Skulme «Joosep ja ta vennad».* — Liepin, Janis — läti nõukogude maalija.
Kalnroze, Valdis — läti nõukogude maalija.
Libert, Ludolf (sünd. 1895) — läti maalija, teatridekoraator.
Kalnin, Edvard — läti nõukogude maalija.
Skulme, Otis (sünd. 1889) — läti nõukogude maalija.

Lk. 263: *kui mitte nimetada paari-kolme skulptuuriteost Zalkalnilt, Dzeniselt ja Melderilt.* — Zalkaln, T. (sünd. 1876) — läti nõukogude skulptor. Aastast 1956 Läti NSV rahvakunstnik, aastast 1957 NSV Liidu rahvakunstnik.
Dzenis, B. — vt. 2. märkust 218. lk. juurde.
Melder, E. (sünd. 1889) — läti skulptor.

KUNSTNIKKUDE ATELJEEDEST

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1938, nr. 3, lk. 92.

Käesolevas valimikus avaldatakse see autori poolt 1941. aastal redigeeritud käsikirja järgi.

Lk. 265: *Tartus Suurturu ja Rüütli tänava nurgal.* — *SUURTURG* — praegu *Nõukogude väljak. RÜÜTLI TÄNAV* — praegu *21. juuni tänav.*

Lk. 265: *Selles ruumis töötas... kunstnik Konrad Mägi.* — Mägi, Konrad Vilhelm (1878—1925) — maalija.

Lk. 265: *Nüüd asuvad ateljees... K. Teder, R. Sepp ja R. Kriisa.* — Teder, Kristjan — vt. 3. märkust 250. lk. juurde.
Sepp, Rudolf — vt. 2. märkust 250. lk. juurde.
Kriisa, Rudolf (sünd. 1906) — maalija.

Lk. 265: *teoseid, mida nad tahavad saata... EKKKÜ kevadnäitusele.* — *EKKKÜ* — Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühing — kesksena kavatsetud, kuid rühmitusena (aastail 1922—1940) tegutsenud kodanlik kunstnikeorganisatsioon.

Lk. 265: *Meilt nõutakse, et andku me elulähedasi ja positiivseid teoseid.* — *«ELULÄHEDUS»* ja *«POSITIIVSUS»* — profašistliku diktatuurivõimu põhinõudmised kunstile, eesmärgiga rakendada see oma klassihuvide teenistusse.

KUNST JA HINNANG

Ilmunud ajakirjas «Jüripäev» («Tänapäev» nr. 4/5) 1938, lk. 25.

KUNSTIST, KUNSTIARVUSTAJATEST JA PUBLIKUST

Ilmunud ajakirjas «Jaanipäev» («Tänapäev» nr. 6/7) 1938, lk. 23.

Lk. 272: *Kunstiarvustaja Leo Soonberg võtab ülaltoodud küsimuste kohta sõna «Uues Eestis».* — Soonberg, hiljem Soonpää, Leo (sünd. 1903) — kunstiteadlane, kunstiarvustaja.
«UUS EESTI» — ajaleht, profašistliku Isamaaliidu peahäälekandja, ilmus Tallinnas aastail 1935—1940.

KUS ON EESTI KUNSTIMUUSEUMID?

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1939, nr. 1, lk. 22.

Lk. 274: *«Kas te külastasite Tartus Eesti Rahva Muuseumi?» — EESTI RAHVA MUUSEUM* — vt. märkust 120. lk. juurde.

ÜKS VAIKNE KÜLVAJA

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1939, nr. 4, lk. 118.

Lk. 276: *lugesin ... ajakirja «Linda». — «LINDA»* — kirjanik Lilli Suburgi (1841—1923) poolt asutatud kirjanduslik ja perekondlik ajakiri, ilmus Viljandis, Pärnus ja Tartus aastail 1887—1891 ja 1894—1905.

Lk. 276: *Klišeede lõikajana oli märgitud M. Pukits.* — Pukits, Märt — vt. 1. märkust 144. lk. juurde.

Lk. 276: *Autoritena on meeles Andriev Needra, Janis Poruk, Aspazija, Karl Skalbe.* — Needra, ka Niedra, Andriev (sünd. 1871) — läti proosakirjanik, hiljem reaktsiooniline poliitikategelane.
Poruk, Janis (1871—1911) — läti proosakirjanik ja luuletaja.
Aspazija (sünd. 1868) — läti luuletaja ning proosakirjanik.
Skalbe, Karl (sünd. 1879) — läti proosakirjanik ja luuletaja.

Lk. 276: *lugesin ... A. Needra jutustust «Jõuetu hing». — «JÕUETU HING»* — ilmus 1899, eesti keeles 1903.

KUNSTIKÜSIMUSI

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1939, nr. 5, lk. 151.

Lk. 280: *mida toimetab vastav komisjon Eesti Raamatufondi ülesandel. — EESTI RAAMATUFOND* — sihtasutus, mille põhieesmärgiks oli kirjanduse rakendamine profašistliku diktatuurivõimu klassihuvide teenistusse, kuid mis objektiivselt siiski mõnevõrra soodustas näiteks eesti raamatukujunduse arengut. Tegutses Tallinnas aastail 1936—1940.

Lk. 280: *Sellel alal on loodud geniaalseid teoseid sääraste meistrite poolt nagu A. Dürer ... või Frans Masereel.* — Dürer, Albrecht — vt. märkust 240. lk. juurde.
Masereel, Frans (sünd. 1889) — belgia graafik ja maalikunstnik.

KUNSTIKÜSIMUSI

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1940, nr. 3, lk. 66.

Lk. 283: *Kunstiühing «Pallas» on ... teinud tubli algatuse. — «PALLAS»* — vt. 1. märkust 252. lk. juurde.

Lk. 284: *Kuna eesti kirjanikud juba kaheksateistkümmend aastat tagasi asutasid oma keskorganisatsiooni — Eesti Kirjanikkude Liidu ... — EESTI KIRJANIKKUDE LIIT* — kirjanikkude ja kirjandusearvustajate kutseorganisatsioon, tegutses Tartus aastail 1922—1940.

Lk. 284: *kaheksateistkümne aasta eest asutati küll ka Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskühing. — EESTI KUJUTAVATE KUNSTNIKKUDE KESKÜHING»* — vt. 4. märkust 265. lk. juurde.

Lk. 284: *kuni valitsuse poolt loodi nn. Eesti Kultuurkapital. — EESTI KULTUURKAPITAL* — vt. märkust 249. lk. juurde.

Lk. 284: *Kujutavate Kunstide Sihtkapitali ... juhtima kutsuti ka kujutavate kunstide ühinguid. — KUJUTAVATE KUNSTIDE SIHTKAPITAL* — vt. märkust sealsamas.

VILLEM ORMISSON. *In memoriam*

Ilmunud ajakirjas «Looming» 1941, nr. 4, lk. 485.

Siin avaldatakse lühendatult.

Lk. 286: *jätkas Ormisson õppimist Tartus Treffneri gümnaasiumis.* — Hugo Treffneri (1845—1912) eragümnaasium tegutses Tartus aastail 1884—1940.

Lk. 286: *Tema lemmikõpetajaks sai V. Purvit.* — Purvit, Vilhelm — vt. märkust 114. lk. juurde.

Lk. 287: *millel on rohkesti hingesugulust ... Vincent van Gogh'i, Henri Matisse'i ja ... Paul Cézanne'iga. — Gogh, Vincent van* — vt. märkust 136. lk. juurde.
Matisse, Henri (sünd. 1869) — prantsuse maalija ning graafik, fauvist.
Cézanne, Paul — vt. märkust 136. lk. juurde.

Lk. 287: *kutsuti ta Tartusse kõrgema kunstikooli «Pallas» maaliklassi juhatajaks. — «PALLAS»* — samanimelise kunstiühingu poolt rajatud kõrgem kunstikool, tegutses Tartus aastail 1919—1940.

Lk. 287: *Kui ... «Pallase» kool nimetati Konrad Mäe nimeliseks Riiklikuks Kõrgemaks Kunstikooliks ...* — See nimetamine toimus pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis 1940. aasta sügisel.

KUI TAHTSIME AVALDADA ARTIKLIT NÕUKOGUDE GRAAFIKA ÜLE

Ilmunud ajakirjas «Viisnurk» 1941, nr. 5/6, lk. 456.

Lk. 289: *Tartus hakkas 1930. aastal ilmuma illustreeritud ajakiri «Olion». — «OLION»* — ilmus aastail 1930—1933 kuukirjana Tartus, aastail 1935—1937 kaks korda kuus Tallinnas. Kui Tartu-perioodil iseloomustas «Olioni» teatav progressiivne suund, siis Tallinna asudes mandus ajakiri tavaliseks kodanlikuks bulvariväljaandeks.

Lk. 289: *Ajakirja toimetajaks oli ... David Karopun, väljaandjaks Georg Naelapea.* — Karopun, David — ajakirjanik.
Naelapea, Georg, ps. Olaf Rood (1896—1956) — ajakirjanik.

Lk. 289: *Istudes «Verneri» kohvikus ..* — *«VERNER»* — kohvik Tartus Ülikooli tänavas, praegu kohvik «Tartu».

Lk. 290: *Olin nimelt saanud ... «Ogonjoki» numbri.* — *«OGONJOK»* (vene k. «ОГОНЕК») — ühiskondlik-poliitiline ja kirjanduslik-kunstiline ajakiri, ilmub Moskvas 1923. aastast alates.

Lk. 290: *kõndisin Tallinnas Pikale tänavale Nõukogude saatkonda.* — Vene NFSV resp. NSV Liidu saatkond Tallinnas asus aastail 1920—1940 Pikas tänavas nr. 19.

Lk. 291: *olen kirjutanud sellest ... ajakirjas «Looming» 1929. aastal.* — Jaan Vahtra, Memuaare Neeva rannikult. Autobiograafilisi eskiise aastailt 1913—1918. «Looming» 1929, nr. 2, lk. 153.

Lk. 292: *andsin ta hoiule «Feischneri» kohviku kassasse.* — *«FEISCHNER»* — kohvik Harju tänavas, praegu kohvik «Tallinn».

Lk. 292: *olin tol ajal õpetaja «Pallases».* — *«PALLAS»* — vt. märkust 287. lk. juurde.

Lk. 293: *muuseas paar Johannes Barbaruse kirja.* — Barbarus (ps.) e. Vares, Johannes (1890—1946) — kirjanik, Nõukogude Eesti riigitegelane. 1945. aastal omistati talle Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

4. *REPORTAAŽE, MATKAMULJEID*

KODUMAA KIRI

Ilmunud ajalehes «Pealinna Teataja» 1916, nr. 148.

Lk. 299: *loevad nüüd suure isuga «Päevalehte».* — *PÄEVALEHT»* — vt. 1. märkust 112. lk. juurde.

Lk. 299: *kõikidest poliitilistest Scylladest ja Charybdistest mööda oskab purjetada.* — *SKÜLLA* — kreeka müütoloogias koletis naise kehaga ja koera peadega; elab merekoopas kalju all, mitte kaugel *CHARÜBDIS*'eks nimetatud veekeerisest, kus ta püüab uputada möödasõitvaid laevu.

Lk. 299: *loevad kodumaa mõisnikud suure hoolega «Den'i».* — *«DEN»* (vene k. «ДЕНЬ») — ajaleht, liberaalse kodanluse vasaku tiiva häälekandja, ilmus Peterburis (Petrogradis) aastail 1912—1918.

Lk. 299: *üks olevat «rahvameelne rahumeeste leht», kuna teist kutsutakse «et aga läheks».* — *«RAHVAMEELNE RAHUMEESTE LEHT»* — «Tallinna Teataja», reaktsioonilise Eesti Rahvameelse Eduerakonna — vt. ka 2. märkust 109. lk. juurde — häälekandja, ilmus aastail 1910—1922. *«ET AGA LÄHEKS»* — «Päevaleht», vt. 1. märkust 112. lk. juurde.

Lk. 299: *Tartu «vanema eesti päevalehe» kohta arvatakse ...* — *TARTU «VANEM EESTI PÄEVALEHT»* — «Postimees», vt. 2. märkust 56. lk. juurde.

MÖÖDA PETROGRADI

Ilmunud ajalehes «Pealinna Teataja» 1916, nr. 173.

JÕULUDE TULEKUL. Pilte pühade-eelsest pealinna meeleolust.

Ilmunud ajalehes «Pealinna Teataja» 1916, nr. 298.

I ÜLEVENEMAALINE TÖÖLISTE JA SOLDATITE SAADIKUTE NÕUKOGUDE KONGRESS

Ilmunud ajalehes «Pealinna Teataja» 1917, nr. 61 ja 62. Siin avaldatakse väljavõte sellest reportaažist.

I ülevenemaaline tööliste ja soldatite saadikute nõukogude kongress toimus Petrogradis 3.—24. juunini (16. juunist—7. juulini) 1917. aastal. Kongressist võttis osa üle 1000 delegaadi. Bolševikel, kes olid tol ajal nõukogudes vähemuses, oli 105 delegaati. Esseridel ja menševikel oli enamus. Kongressi päevakorras olid Ajutisse Valitsusse suhtumise ja sõja küsimus, Asutava Kogu ettevalmistamise ning teised küsimused. V. I. Lenin esines kongressil kõnedega suhtumisest Ajutisse Valitsusse ja sõjast (vastavalt 4. (17.) ja 9. (22.) juunil). Kõigis põhilistes küsimustes esinesid bolševikud oma resolutsioonidega. Nad paljastasid sõja imperialistlikku iseloomu, hukatuslikkust, mida toob endaga kaasa kokkuleplus kodanlusega, ja nõudsid kogu võimu üleandmist nõukogude kätte. Oma otsustes asus kongress Ajutise Valitsuse toetamise seisukohale, kiitis heaks Vene vägede pealetungi rindel, mida valmistas ette Ajutine Valitsus, ega pooldanud võimu üleminekut nõukogudele.

Lk. 307: *Enamlaste poolt valitakse presiidiumi teiste hulgas ka A. Lunatšarski.* — Lunatšarski, Anatoli (1875—1933) — NSV Liidu riigi- ja ühiskonnategelane, kirjanik, nõukogude sotsialistliku kultuuri väljapaistvaid loojaid.

ÇA C'EST PARIS!

Ilmunud ajakirjas «Olion» 1930, nr. 2, lk. 14.

Lk. 311: *ühes Montmartre'i öises laulukõrtsis.* — *MONTMARTRE* — mäekink ja sellel asuv linnajagu Pariisis, rohkete lõbustusasutustega.

Lk. 311: *mida millegipärast nimetatakse apaššide kõrtsideks.* — *APAŠŠ* (pr. k. *apache*) — Pariisi ööhulkur, bandiit.

Lk. 312: *Joodud prantsuse medokist ja ... münheni õllest olid me pead tublisti köetud.* — *MEDOKK* — veinisort. *MÜNHENI ÕLU* — tumepruun, tugeva linnase- ja nõrga humalamaitsega õllesort.

Lk. 313: *et ootav garçon juba tükk aega meie laua juures oli seisnud, ümisedes korduvalt oma «monsieurs?».* — *GARÇON* — kelner. *MONSIEURS,* õieti *MESSIEURS* — siin: Mida härrad soovivad?

Lk. 314: *mõnele vanahärrale Albionilt tegi päratut heameelt ...* — *ALBION* — Inglismaa arhailine keltikeelne nimetus.

VÕOPSU, RÄPINA, MEHIKOORMA

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1935, nr. 5, lk. 184.

KUI TUGLAS SUVITAS KASARITSAS

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1936, nr. 3, lk. 74.

Lk. 321: *Friedebert Tuglas oli saabunud Võrru.* — Tuglas, Friedebert (sünd. 1886) — kirjanik, aastast 1946 Eesti NSV rahvakirjanik, Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondeeriv liige.

Lk. 322: *Puigal elasid kuulsate Kasaritsa Erlemannide järeltulijad.* — Erlemann, Andreas (1833—1915) — köster ja kooliõpetaja.
Erlemann, Robert Julius (1851—1898) — eelmise vend, kooliõpetaja ning muusikategelane.

Lk. 322: *et ta olnud dr. Fr. R. Kreutzwaldi viimane patsient Võrus.* — Kreutzwald, Friedrich Reinhold (1803—1882) — eesti rahvusliku kirjanduse rajajaid, töötas linnaarstina Võrus aastail 1833—1876.

Lk. 323—324: *tulid Võrust minuga kaasa kunstnik Fr. Hist ... ning Valter Kaaver* — Hist, Friedrich (sünd. 1900) — maalija.
Kaaver, Valter (1904—1938) — revolutsioonilise töölisliikumise tegelane.

Lk. 324: *Kord ilmus Võrru Gustav Suits.* — Suits, Gustav — vt. märkust 103. lk. juurde.

Lk. 327: *kohtasin Puigal Aleksander Tassat, Otto Krustenit ja teisi.* — Tassa, Aleksander (1882—1955) — kunstitegelane ja literaat.
Krusten, Otto (1888—1937) — karikaturist. Progressiivse kunstisuuna esindajaid kodanlikus Eestis.

KAUNIL TAEVASKOJA JÕEL

Ilmunud ajakirjas «Tänapäev» 1937, nr. 7, lk. 211.

Lk. 329: *tõuseb liivakivisein jõest üles, kohati 30—40 meetrit kõrgele.* — Tegelikult on Ahja jõe parema kalda maksimaalne suhteline kõrgus u. 25 m.

Lk. 330: *oleks aga ekslik arvata, et Suur Taevaskoda, kus järsk liivakivisein tõuseb jõest oma 40 meetrit kõrgele, on ainuke sellelaadiline. Ei! ... sääraseid taevaskodasid, mis niisama kõrged, leidub ülevalpool metsas veel kümmekond, mõni isegi kõrgem kui Suur Taevaskoda.* Vt. eelmist märkust.

Lk. 331: *kui ehitati Tartu—Petseri raudtee.* — Tartu—Petseri raudtee valmis aastal 1931.

Lk. 332: *Mu kaaslaseks on olnud pea alati Villem Ormisson.* — Ormisson, Villem — vt. märkust 115. lk. juurde.

KOOSTAJAD

SISUKORD

I. MÄLESTUSI

I

Lapsepõlve kodu 7
Vanaküla vallakoolis 27
Köstrimäel 31
Üks nurjunud maailmareis 38
Olin luuletaja 56

II

. 70
Räpina vallamajas 72
Meeksi 74
Valimine, kuldsulg ja muu 82
Parapalu 85
Saksa-Kusta Saksalt 87
Peipsi 91
«Salajane» paber 94
Ela hästi, Parapalu! 96
Majake orus 98
Isik 102
Jaan Rootslane 104
«Kui mina Võro laadol käve . . .» 106
Põlvas 1905. aastal 111
Lahkumine 111

III

Ühel kuldsel sügisel 112
«Viljandi Teataja» toimetuses 114
Riia kunstikoolis 116
Setumaal 1913 120
Keiserliku Kunstiseltsi kunstikoolis 122
Nikolai Roerich 124
Arkadi Rõlov 124
Himona 125
Dmohhovski 125

Bobrovski 125
Aleksander Naumov 126
Aleksander Vahramejev 126
Ivan Bilibin 127
Serov, Repin, Rõlov 128
Eesti kunstiõpilasi Peterburis 1913—1918 139
Alfred Tensing 139
Jüri Anvelt 141
Peeter Pedajas 141
Aleksander Rekkerts 142
Oskar Loos 142
Suvel 1914 144
Tarakan 148
«Ronk» 151
Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsis 1913—1918 153
Johannes Semper 154
Viktor Kingissepp 155
Artur Kutti 156
August Jansen 156
«Pealinna Teataja» toimetuses 159
Helmi Press-Jansen 159
Martin Pukits 160
Sõjasõit 162
«Tramvai B» 181
Revolutsiooni eelõhtul 185
Veebruarirevolutsiooni ohvrite matus 191
Lenin 193
Skandaalne poeetide õhtu 197
Lahkumine 200

2. VESTEID

Kunstisõber 205
Kaval papp 209

3. KUNST JA HINNANG

Sügisestelt kunstinäitustelt 217
Olla või mitte? 226
«Iseseisvate» kunstinäituselt 232
Kaunidusmõisted kujutavas kunstis 236
Vladimir Majakovski surnud 244
Soome kunstinäituse puhul 246
Kujutavate Kunstide Sihtkapitali Valitsuse kevadise kunstinäituse puhul 249
K.-ü. «Pallase» XVII näitus 252
Kunstikroonika 254
Kunstikroonika 257
Läti kunstinäitus Tallinnas 261
Kunstnikkude ateljeedest 265
Kunst ja hinnang 267

Kunstist, kunstiarvustajatest ja publikust 270
Kus on Eesti kunstimuuseumid? 274
Üks vaikne külvaja 276
Kunstiküsimusi 280
Kunstiküsimusi 283
Villem Ormisson. In memoriam 286
Kui tahtsime avaldada artiklit nõukogude graafika üle . . 289

4. REPORTAAŽE, MATKAMULJEID

I

Kodumaa kiri 297
Mööda Petrogradi 301
Jõulude tulekul 303

II

I ülevenemaaline tööliste ja soldatite saadikute nõukogude kongress 306

III

Ça c'est Paris! 311
Võõpsu, Räpina, Mehikoorma 316
Kui Tuglas suvitas Kasaritsas 321
Kaunil Taevaskoja jõel 329

Järelsõna 335

Bibliograafilisi ja selgitavaid märkusi 339

Яан Йоханович Вахтра
ИЗБРАННОЕ
Воспоминания, статьи

На эстонском языке

Оформление П. Реэвеэра
Эстонское Государственное Издательство,
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Elisto
Kunstiline toimetaja R. Pangsepp
Tehniline toimetaja J. Pedari
Korrektor S. Kõiv

Ladumisele antud 1. IX 1960. Trükkimisele antud 2. XII 1960. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 23 + 1 kleebis. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 19,64. Arvutuspoognaid 17,21. Tiraaž 10 000. MB-07841. Tellimise nr. 3044. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk. t. 40/42.

Hind 80 kop.

7—3